RAGIP PAŞA
2274

کتابک اسمی	مؤلفی	تاریخی	قطعی صحیفه	لسانی
علم صحت	آکاه افندی	۱۳۲۹ ۱۳۴۱	طبعی ۲	ترکی

T. C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
RAGIP PAŞA KÜTÜPHANESİ
MÜDÜRLÜĞÜ
Sayı: 2274

تدقيقات و تأليفات اسلاميه هيئتى
نشرياتى
عدد
٣

يكى

علم كلام

برنجى كتاب

نومرو
٢٥٤

ازميرلى
اسماعيل حقى

١٧٠٧

R. 4
2625

شهزاده باشى : اوقاف اسلاميه مطبعه‌سى
١٣٣٩ — ١٣٤١

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمدلله رب العالمين والصلاة والسلام على سيدنا سيد المرسلين
محمد وعلى آله وصحبه اجمعين

دیباجه

کمالات انسانیه فکر صائبی، حقی؛ عمل صائبی، خیری استهداف ایدر؛ انسانك کمالات علمیه‌سی حقه، کمالات خلقیه‌سی خیره وصول ایله حصول بولور. انسان ادراکاتنده حقی، اعمالنده خیری تحری ایدر: انسانك کمالاتی حقی حق اولدیغی ایچون، خیری ایشله‌مك ایچون بیلمك صورتیله متجلی اولور.

کمالات علمیه متنوع اولمغله انسانك هرنوع کمالات علمیه‌یی حائز اولمسی ممکن دکلدر. علوم، ساحهٔ حقیقتده مختلف

موضوعلر نسبتنده، متنوعدر. علوم متنوعه‌نك اك یوکسکی، اك نافعی علم توحیددر. چونکه معرفت اللهك فوقنده هیچ برمعرفت یوقدر. شو قدرکه افراد بشر عقول وافکار اعتباریله متفاوت اولمغله انسانلرجه حق قبول اولونمیور؛ برینه کوره حق اولان شیء دیکرینه کوره باطل اولیور. اك زیاده منازعه‌یی داعی اولان حق عقائد ایمانیه، باشی غوغالی اولان علمده علم توحید ویا علم کلامدر.

تعریفی — علم کلام یا موضوعی ویا غایه‌سی اعتباریله تعریف اولونور.

۱ — : علم کلام ذات وصفات باریدن، مبدأ ومعاد اعتباریله مصنوعاتك احوالندن قانون اسلامی اوزره بحث ایدن بر علم جلیلدر.

فلاسفه‌نك علمی اولان مابعدالطبیعه ویا متافیزیك‌ده علم کلام کبی ذات وصفات باریدن، مبدأ ومعاد اعتباریله مصنوعاتك احوالندن باحثدر. شوقدرکه مابعدالطبیعه، محضا قانون عقول اوزره بحث ایتمکله، قانون اسلامیه موافق اولوب

اولمدیغنه باقماز. علم کلام بالعکس قانون اسلام یعنی اسلامك
مبناسی اولان رسالت، کتب سماویه، بعث بعدالموت کبی
دین اسلامده قطعیتله حکم اولنان، دین وملت تسمیه اولنان
طریقت شرعیه اوزره احوال مصنوعاتدن بحث ایدر؛ قانون
عقولی وحی ایله خطادن محافظه ایدر، جمیع مباحثك قواعد
شرعیه یه مطابق بر طرزده جریانه خدمت ایدر. قانون
فلسفیده عقول قاصره نك فکر ونظرینه استناداً قطعیات
شرعیه یه مخالفت واقع اولدیغی حالده علم کلامده قطعیات
شرعیه یه مخالفت دکل، بالعکس قطعیات مذکوره یه تمامیله
موافقت واردر. علم کلامده اصل اولان کتاب وسنته تمسکدر.
ایشته علم توحید ویا کلام ایله مابعدالطبیعه نك آیرلدیغی نقطه
بودر. فی الواقع علم کلام ایله مابعدالطبیعه نك دائرۀ شمولری،
مطلبلری بردر، آنجق طریق اعتباریله آره لرنده فرق واردر.
علوم مثبته یه کلنجه انلك ایله علم کلام ومابعدالطبیعه نك
شموللری بر دکلدر. علوم مثبته حادثات محسوسه یی تجاوز ایتمز،
آنجق حساً ثابت اولان حادثاتدن وحادثات آره سنده کی نسبت

ثابته یی ارائه ایدن قوانیندن بحث ایدر؛ علوم مثبته نك حیطۀ
تتبعاتی بو دائره یه منحصردر. علوم مثبته اصل اشیاء، مبدأ عالم،
غایۀ اشیا، معاد کبی حساً ومشاهدةً وتجربةً استحصال اولنمیان
مسائلی آراشدیرمز، بو مسائل حقنده تمامیله ساکتدر.
بو مسائلی حل ایله مشغول اولماز. بو مسائلی حل ایتمك وظیفه سی
تمامیله علم کلام ایله مابعدالطبیعه یه عائددر.

علم کلام اصل عقیدۀ ایمانیه اولان توحید باری عقیده سندن،
لطف الٰهی یی اتمام دیمك اولان ارسال رسل عقیده سندن،
عنایت الٰهی یی تکمیله معطوف اولان بعث بعدالموت
عقیده سندن باحثدر که اصول ثلاثۀ اسلامیه بونلردن عبارتدر.
توحید باری عقیده سی اصل الاصولدر، دیکر ایکیسی افعال
الٰهیه یه راجعدر. بتون ادیان سماویه اصول ثلثه یه اعتقاد ایدر. [۱]

۲ — : علم کلام حجتلری سرد؛ شبهه لری دفع ایله عقائد
دینیه یی اثباته دائما قدرت تامه حاصل ایلیان بر علمدر.

[۱] علم کلامی بو طرزده تعریف سید شریفك تعریفنه موافقدر. آنجق
بوراده ممکنات قیدی یرینه دها واضح اولان مصنوعات قیدی وضع اولنمشدر.

عقائد دينيه شرعدن اخذ اولنمغله علم كلام شرعدن مأخوذ اولان اولان عقائدى اثبات ايدر . [١]

موضوعى -- علم كلامك موضوعى قدمايه كوره ذات وصفات باريدر . متأخريندن ارموى ده بوكا قائلدر .

غزالى يه وآكا موافقت ايدنلره كوره « موجود بما هو موجود » در. علم كلام موجوددن، موجود اولمسى حسبيله، بحث ايدر . يوقسه شويله، بويله بر كيفيت اولمسى اعتباريله بحث ايتمز . بو طرز تلقى يه كوره مابعدالطبيعه ايله علم كلام قانون اسلامى قيديله ايريلير .

متأخرينه كوره عقائد اسلاميه يى اثباته مدار اولان معلوم در. يعنى بيلنمك شانندن هر شيدن بحث ايدر شوقدركه اوشيئه، عقائد اسلاميه يى اثبات ايتمك، تعلق ايده . [٢]

مسائلى -- علم كلامك مسائلى مقاصد اصليه در . بونكله برابر مسائل ايچون بر طاقم وسائل ده واردر. وسائل حقيقت

[١] بو تعريف تماميله مواقفك تعريفنه موافقدر .

[٢] موضوع حقنده كى بو اختلاف برهانى دكل ، زمانى در. تجدد ازمان ايله توسع ايدن ساحهٔ علوم واحتياجاتدن ناشى در .

علمدن خارجدر . علم كلامده مقاصد اصليه اولان عقائد ايمانيه موضوع بحث اولديغى كبى عقائد ايمانيه نك توقف ايتديكى وسائل ده ، مبادى ده موضوع بحث اولور . شرايع واحكامك اس الاساسى اولان، علوم شرعيه نك الڭ يوكسك طبقه سنده بولنان بر علمك علوم سائره يه محتاج اولمامسى ايچون علوم سائره دن ايجاب ايدن مسائلك علم كلامه ادخالى متكلمين عندنده معتاد اولمش ايدى . بويله اولان مسائل علم كلامده وسائل ومبادى در .

علم كلامك مبادى ووسائلى احتياج عصره كوره ده كيشه بيلير . ازجمله متكلمين وقتيله حدوث عالمى اثبات ايچون « اجسام اعراضدن خالى دكلدر ، اجسام جزء لايتجزا لردن مركبدر » كبى قضيه لرى بر مبدأ اولمق اوزره قبول ايتمشلر ايدى! حدوث عالمده اثبات صانع ايچون بر مبدأ ايدى. بو مبدألر تغير ايده بيلير، دها بر طاقم مبدألر وضع اولنه بيلير. بو كون بر طاقم فلاسفهٔ جديده نك قبول ايتدكلرى « قوانين طبيعت بالتجربه ثابت اولمغله ممكندر ، ضرورى دكلدر . »

قضیه‌سی معجزهٔ حسیه‌نك امكانی ایچون بر مبدأ اوله‌بیلیر . قدمانك علم كلامنده مبدأ بشقه ، متأخرینك علم كلامنده مبدأ باشقه ایدی. یكی علم كلامده‌ده مبدأ باشقه اولاجقدر.

علم كلامك فائده وغایه‌سی -- علم كلامك بش فائده‌سی واردر .

١ — : اربابنك قوهٔ نظریه‌سنه عائددر. اوده دركهٔ تقلیددن دورهٔ تحقیق وایقانه عروج ایلمكدر .

٢ — : علم كلام اربابندن اولمیانلرك استكمالنه عائددر. اوده مسائلی توضیح ایله طالب رشد اولانلری ارشاد ، معاندینی ایراد دلائل ایله الزام ایتمكدر .

٣ — : اصول اسلامیه‌یه عائددر . اوده عقائد ایمانیه‌یی ، اهل باطلك شبهاتی ایله ، تزلزله اوغرامه‌دن وقایه ایلمكدر .

٤ — : فروع اسلامه عائددر ، اوده علوم شرعیه‌نك علم كلامه استناد ایتمه‌سیدر . چونكه علم كلام اولمینجه علوم سائرهٔ شرعیه‌نك وجودی تصور اولنه‌ماز . الٓهیات ،نبوت

ثابت اولمدقچه تفسیر ، حدیث ، فقه ، اصول فقه، اخلاق كبی علومك وجودینه امكان قالماز .

— ٥ : طالبك قوهٔ عملیه‌سنه عائددر. اوده اعمالده صحت نیت ، قوت اعتقاددر . عمل واعتقادك مقبول اولمسی آنجق نیتك صحتی ، اعتقادك قوتی سایه‌سنده‌در. انسانه بونلری بخش ایدن علم كلامدر .

بو فوائد خمسه‌نك مجموعنه بر فائده دها ترتب ایدر ، اوده سعادت دارین‌در. یعنی دنیاده عدالتی، نوع انسانی‌نك بقاسنه مدار اولان معاملاتی حسن محافظه ایله امر معاشك دائرهٔ انتظامده جریانی تأمین ایتمك؛ آخرتده كفر و سوء اعتقاد اوزرینه مترتب اولاب عذابدن نجات بولمقدر. مع مافیه سعادت دارینه مظهر اولمق بالذات مطلوب، امور خمسه‌نك ده سعادت دارینه منجر اولمسی اعتباریله سعادت دارین علم كلامك بر غایه‌سی اولور. فقط علم كلامك اصل غایه‌سی ایمانی حلیهٔ ایقان ایله تحلیه‌در: ایمانك، اهل باطلك شبهاتی ایله تزلزله اوغرامیه‌جق صورتده ، محكم ویقینی اولمسیدر .

علم كلامك مرتبه‌سی — علم كلام اشرف علومدر . بر علمك قدر ومنزلتی موضوعنك اهم اولمسی، مسائلنك علویتی، دلائلنك قوتی، غایه‌سنك شرفی نسبتنده‌در. علم كلام بوخصوصلرده بوتون علومه فائقدر . چونكه موضوعی هرشیئه عام وشامل اولان معلوم مفهومندن عبارت اولمسی اعتباریله موضوعاتك اعمی ، مسائلی ذات الله وصفات الهیه شامل اولمسی اعتباریله مسائلك اعلاسیدر. دلائلی بوتون نقل ایله مؤید مقدمات عقلیهٔ یقینیه اولمسی اعتباریله اقوای دلائل ، غایه‌سی سعادت دارین اولمسی اعتباریله اشرف غایاتدر . آرتق علم كلامك اشرف علوم اولدیغنده شبهه یوقدر .

علم كلامك تجددی — علم كلام وظائفی اعتباریله خصمانك، معاندینك، مسترشدینك تبدلیله تبدل؛ مقتضای عصره كوره تجدد ایدر . بروقتلر قدمای متكلمین طرفندن منطقه مخالف اوله‌رق قبول اولنان مبادی بالآخره متأخرین طرفندن قالدیرلمش؛ بالعكس قوانین منطقیه‌یه مطابق برطاقم مبادی وضع اولنمش ایدی . [١]

[١] قریباً بوبابده تفصیلات ویریله‌جكدر .

متكلمین مدافعه خصوصنده هروقت قواعد علمیه وفلسفیه‌یی استعمال ایدر ایدی . اسلامك هیچ بر زمان هیچ برشیدن پرواسی یوقدر . اصول اسلامیه قوانین محكمه وقطعیه ایله ثابت اولان قوانین علمیه‌یه مخالف دكلدر. اصول اسلامیه‌ده محال ذاتی ایله هیچ برمحال یوقدر. علوم عصریه یالكز احوال ادله‌یی توسیع وتعدیل ایده‌بیلیر. فقط مسائل ومقاصده اصلا حائز تأثیر اوله‌ماز . عقائد ایمانیه اندراسدن مصوندر، تبدل وتجددی‌ده قابل دكلدر. اسلام بشرطرفندن وضع اولنان هرهانكی برقانون علمی ایله اصلا وقطعا هدم اولنه‌ماز، اسلام علم وبرهانه ، حق ومعدلته استناد ایدر. فكری، اراده‌یی حجردن قورتاریر ، استقلاللرینه اعاده ایدر .

بوكون برچوق فلاسفه‌نك ادیان سماویه‌یی كافی كورمیه‌رك دین طبیعی دیدكلری نظریات اخلاقیه‌نك ركن ركینلرینی محتوی اولان دینمز ، دین فطری وعمومی اولان دینمز . مع التأسف یاواش یاواش نفوذ معنویسنی غائب ایتمكده ، بر طاقم عوامل آلتنده صفوت اصلیه‌سنی تمامیله اظهار ایتامكده ، بر طاقم

سبكمغزان طرفندن تعرضه معروض قالمقده، عقائدمز خرافات،
احكام دينيه‌مز ترهات صايلمقده‌در . دينى محافظه ومدافعه
ايتمك ايستيان ذواتده قصر همت بولونمسى ده بوكا برضميمهٔ اليمه
اولمقده‌در .

بو حالك فطرتده‌كى قصور ادراك، عناد، غلو كبى اسباب
مختلفه‌سى واردر . فقط الك مهم، الك مؤثر سببى اويله ظن
ايديورمكه دين مبينمزده‌كى حكم بالغه‌نك آكلاشيلمامسى،
دين محبتنك قلبلره نفوذ ايتمامسيدر. فطرتده‌كى قصور ادراك،
عناد، غلو كبى اسبابى ازاله‌يه قيام بيسود ايسه‌ده حكم بالغه‌يى
بيان ايتمك، دين محبتنى قلوب صافيه‌يه انفاذه چالشمق
قابلدر؛ حتى ولى الامر اولانلره مترتب بر وظيفه‌در. بو بابده
قصر همتده بولونمامق الزمدر .

دينمز جامع المحاسن اولمغله آنده هيچ بر وجهله قصور
يوقدر . آنده قصور آرامق عبثدر، غفلتدر، جهلدر، قصور
آنجق دينمزى آكلاميانلرده، آكلاتاميانلرده، آكلايوب
عناد ايله جدالده بولنانلرده‌در .

اسلام بذات خود ندارد عيبى
هر عيب كه هست ز مسلمانئ ماست [١]

قلبى صاف، ذهنى خالى اولان كنجلره دينى اوكرتمك
معلملرك النده‌در . حتى دينى سودرمك، ديندن نفرت
ايتديرمامك بيله بر درجه‌يه قدر معلملرك يدنده اوله بيلير .

معلم علوم دينيه‌يى علوم صحيحه‌يه دوشمن كوسترماميلدر،
دينمزك اصل الاصولى اولان قرآن مبينك اوامر ووصاياسيله
اكتفا ايدرك دين مبين احمدى حيطه‌سنه فنى ادخال ايتماملى،
آيات جليله‌يى بى لزوم تأويله قالقشماميلدر. بوتون بونلر علوم
دينيه معلملرينه عائد بر وظيفهٔ اوليه‌در. اوت معلمين سائره‌يه ده
بر وظيفه ترتب ايديور . اوده جولان ايتدكلرى ساحهٔ علم
وتجربه‌يى تجاوز ايتميه‌رك طلبه‌نك علويت دينه قارشو برشمهٔ
اعتراض استشمام ايتمه‌لرينه بادى اولمامليدر .

دينمزده اكراه واجبار اولمديغندن نصل هيچ بر كيمسه‌نك

[١] اسلامك كنديسنده اصلا عيب يوقدر . هرنه عيب وار ايسه‌هپسى
مسلمانلغمزدن ايلرو كلمشدر .

عقيدهٔ قلبيه‌سنه تعرض اولونماز ايسه قلبك اك حساس
نقطه‌سنك ، حسيات دينيه‌نك رنجيده اولونماسنه‌ده مساعده
اولنماز . بوخصوص حريته تجاوز دكل ، بلكه حريتي وقايه‌در .

دينمز علوم صحيحه‌نك دشمني دكل ؛ بالعكس مروجيدر .
طبيعته مقاوم دكل ، طبيعتي مقوّمدر . (ماانزل الله) علمي ايله
(ماخلق الله) علمني ؛ (كتاب الله) ايله (خليقة الله) علمني
جامعدر .

دين اسلام سنن كونيه‌دن عبرت آلمغى و طبيعتي تتبع
ايتمكى توصيه ايدر . قرآن مبين خبر ، امر ، تذكير اوزره دوران
ايدر . خبر ايله امر قسملري بالذات مقصود اولديغي حالده تذكير
قسمي بالذات مقصود دكلدر ، بلكه بر وسيله‌در . دينمز
خبر وامر قسملريني قبل رحماندن تبليغ ايله‌مه‌دن ماعدا ؛
طريق خيره ، اتباع ايچون ؛ طريق شره آندن اجتناب ايچون
دلالت ايتمه‌دن بشقه بر غايه تعقيب ايتمز

دينمز عقله بر رهبردر . وسائل سعادت تحريسي ايچون عقلي
سربست براقير . يالكز عقله مشتبه اولان وسائل سعادتي كشف

ايچون عادتا بر حاسهٔ عموميه‌در . طرق معيشتي تفصيل ،
وجوه كسبي تبيين ، بونلره موصل اولان علومي تعليم ايتمك
تعليمات دينيه ساحه‌سنده داخل دكلدر .

خبر قسمي ساحهٔ تجربه خارجنده قالان ، او ساحه‌ده
عقلك كفايتي كورولمه‌ين مبدأ ومعاده عائد احكام اعتقاديه‌در .
احكام اعتقاديه مبادئ اعتقاديه‌يي وحدته ارجاع ايتمكله امور
اعتقاديه‌ده مدار صانع عالمك ، معبود حقيقينك برلكي
اوزره‌در . احكام سائره بتون اوكا راجعدر . قرآن كريمده
بو عقائد اصليه واضح براهين ايله مبيندر .

تذكير قسمه كلنجه وعدلر ، وعيدلر ، موعظه‌لر بو قسمده
داخلدر . قرآن مبينده طبيعيات وفلكياته ، تمير عمومي ايله
فنه عائد وارد اولان آيات جليله مجرد عبرتي تحريك ، توحيد
باري‌يي تذكير ايچون وارددر . بو كبي آيات جليله دلائل
توحيد مقامنده اولوب وسائل قبيلندندر . قصص قرآنيه‌ده
مجرد اقوام سالفه‌دن عبرت آلمق مقصديله وارد اولمشدر .

امر قسمي احكام ظاهره و باطنه‌يه عائددر ؛ احكام

ظاهره‌یه عائد اولانلر عبادات و معاملات ومؤیداته ؛ احکام باطنه‌یه عائد اولانلر تزکیهٔ نفسه عائد آیات بیناتدر .

بناءً علیه قرآن مبین بر فن کتابی دکلدر ؛ قرآن مبینك نظریات وفرضیات فنی محتوی بولنمسی ده اصلا مشروط دکلدر. فن تجربه‌یه مستند اولمغله دائمی تحوله معروضدر ؛ قرآن مبین بر حقیقت ازلیه وابدیه اولمغله تحولدن مصوندر، اصلا تحوله معروض اولمیان آیات کریمه‌یی دائما تحوله معروض اولان برنظریه وفرضیه ایله توفیقه چالیشمق؛ مقصودبالذات اولمیان معانئ قرآنیه‌یی مقصود بالذات کوسترمك روح قرآنه مغایردر. محذوری ده یوقدر. اوت فن صحیحك تلقین ایتدیکی حقیقت قرآن کریمك تبلیغ ایتدیکی حقیقته مخالف اولماز. آیات جلیله‌یی عقل قاصرك آکلایه‌میه‌جغی ظاهر اولمغله آنی هردائم مقام معلاسنده براقمق بر وجیبه‌در. اخبار فلکیاته عائد اولان آیات جلیله آنجق قادر وقیوم وحکیم وعلیم اولان صانع عالمك وجودینه انتقال ، یقین قوی استحصال اولنمق مقصدیله وارد اولمشدر. چونکه قرآن مبینك

ارشاد ایتدیکی طریق مصنوعات ومکوناتك وجودیله جناب حقك ذات وصفات وافعال جلیله‌سنه استدلال اوزرینه بنا قیلنمشدر . بو بابده آتیده آزوجه بیاناتده بولنه‌جغز .

طرز تحریر — تدقیقات وتألیفات اسلامیه هیئت علمیه‌سنك تنسیب وتصویبی ایله یازلمش اولان یکی علم کلام اقصی الغایه اولان توحید باری بابنده مخاطبك آکلایه‌بیله‌جکی برطرز ایله ، بر طرز نوین ایله استدلالاتی عمده قیلمش ؛ توحید بارینك اکمل وسائلی اولان نبوت محمدیه بابنده ارباب بصائرك سلوك ایتدکلری مسلکه، سیر جلیلهٔ نبویه واخلاق مطهرهٔ محمدیه ایله استدلال طریقنه سلوك ایتمشدر . حضرت پیغمبر علیه الصلاة والسلام افندیمزی فعلیله ، حالیله ، قولیله سودرمکه ، محبت رسول اکرمی قلبلرده یرلشدیرمکه خادم اولمغی اخص آمال قیلمشدر. جمهور متکلمینك باب نبوتده طریقلری اولان خوارق حسیه‌نك، فلسفهٔ حاضره ایله، امکانی اثبات ایلمش؛ معجزات حسیه‌دن زیاده معجزات معنویه‌یه عطف اهمیت ایتمشدر. فن ایله، تجربه ایله اثباتی قابل کورولمیان خصوصاتك

امکانی عقل ایله، یکی منطق ایله اثبات ایتدکدن صوکره وقوعنی مخبر صادق صلی الله علیه وسلم افندمز حضرتلرینك قطعی خبرلرینه بنا قیلمشدر. عقل بشری صنع باری‌یی تمامیله ادراك ایده‌یه‌جکی، نظریات عقلیه‌ده پك چوق تفاوت بولندیغی مسلم اولمغله، بوکبی امورده قلبی تطمین ایچون انجق وحیه احتیاج حاصل اولدیغنی ایضاح ایتمشدر. متفکرینك افکار وانتقاداتنی نظر اعتباره آله‌رق اصول اسلامیه‌یه موافق اولانلری عن برهان قبول، بالعکس مغایر اولان‌ینه عن برهان رد ایتمش؛ بو بابده یکی بر طرز تعقیب ایلمشدر. کافهٔ علومده حاکم اولان (مناهج ـ متودولوژی) قواعدی ایله یورویه‌رك اسقولاستیك مدافعه‌رینه معتود دائره‌سنده مدافعه‌یی اقامه ایتمشدر. بویله‌جه هم منطق صوری‌یی، هم منطق مادی‌یی الده طوته‌رق امکان شرائطی ایچون منطق صوری قواعدینه، وقوع شرائطی ایچون منطق مادی قواعدینه رعایت ایله‌مشدر؛ متأخرینك کلامی کبی یونان فلسفه‌سی ایله قاریشمامش، بلکه، مقتضیاته کوره

غرب فلسفه‌سی ایله لزومی درجه‌ده برابر کیتمش، طبیعیات وفلکیاتی ینه متأخرین علم کلامنده اولدیغی کبی دائرهٔ شمولنده طوتمامشدر. خصمای دین طرفندن ایراد اولنان شبهات خصمه کوره شافی اولان بر طریق ایله مدافعه اولونمشدر.

اوت علم کلام آنفا بیان اولندیغی اوزره اسلوب قرآن[١] وجهله عالمك وجودیله استدلاله بنا قیلنمقله یکی علم کلامده‌ده ینه او طریق عمده اولمشدر.

کتابمز بر مقدمه ایله ایکی بابدن وبر خاتمه‌دن عبارت اوله‌جقدر. [٢]

توفیق اللهدندر.

ازمیرلی : اسماعیل حقی

---

[١] ان فی خلق السموات والارض واختلاف اللیل والنهار — ءانتم تخلقونه ام نحن الخالقون — اولم ینظروا فی ملکوت السماوات

[٢] علم کلام تسمیه‌سنده وجوه عدیده ذکر اولنمشدر: ١ـ بو علمك اشهر مباحثی کلام یعنی قرآنك مخلوق وغیر مخلوق اولمسی مسئله‌سیدر، ٢ـ تغلیب طریقیله اشهر اجزاسی کندوسنه ویرلمشدر؛ ٣ـ شرعیاتده خصمه قارشو ایراد کلامه قدرت ایراث ایتمکله کلام تسمیه اولونمشدر. الخ ....

مقدمه

فصل اول

١ — : احکام شرعیه :

دین‌مبین‌احمدی بردین یقین وبرهان، بردین علم وعرفان، بردین عقل‌وفکرتدر؛ تماميله عقلی اصلاحه‌راجعدر. عقلی لوثیات اوهامدن تطهیر، ظنونه اتباعدن منع ایدر؛ جهلی الك بیوك بردشمن بیلیر، علوم‌نافعه‌یی ترویج، منتسبلرینك ذات‌وصفاتنی انوارمعارف‌ایله تزیین، عقائد حقه‌یی تلقین ایلر. تحریٔ حقیقتی امر؛ خرافات باطله‌یی، اساطیری تقبیح ایدوب بتون احکام الٓهیه‌ده عقله خطاب ایدر.

دین محمدی بر دین نظام وعمران، بر دین یسر و اعتدال، بر دین خیر وسعادت، بر دین حریت ومساواتدر. تماميله عملی اصلاحه راجعدر. سعی وعملی امر، کسل وعطالتی نهی، ضیق ومشقتی منع ایدر؛ بتون خیراته مسارعتی توصیه ایدر، جماعته بیوك بر قیمت ویریر، مشورتی خصائص مؤمنیندن عد ایدر؛ عدالتی علی‌السویه، بعض وعداوت‌ایدیلن برقوم حقنده بیله امرایدر؛ بتون ناسه تشمیل ایلر؛ برساعت عدالتی قرق‌سنه عبادت قدر طوتار، هرکسی حقوقده مساوی کورور، حقوقی مقدساتدن عد ایدر، ناسك مصالحنه رعایت ایدر.

دین اسلام بردین احسان، بردین وفاق واتحاد، بر دین تعاون

وتناصردر . تماميله قلبی اصلاحه راجعدر . نفسی مكام خصائل ايله تأديب ايدر ؛ قولده وفعلده بذل مروتی ، كف لسانی ، غمومی ازاله ايده‌جك بر سوز سويله‌مكی ، مالی وجوه برّه صرفی ، بالعموم بشره لطف وتعطف ايله معامله‌يی توصيه ايدر .

دين اسلام عقلی برهان اوزرينه بناقلنان عقيدهٔ حقه ايله ، عملی عبادات خدا ايله ، افرادو جماعات ايشلرينك مستقيم اوله‌جنی حقوق ايله ؛ قلبی ذمائم اخلاقدن تطهير ، فضائل اخلاق ايله تزيين ايتمك صورتيله اصلاح ايتمكله بر دين توحيد وتنزيه ، بر دين مصلحت وحق ومعدلت ، بر دين فضيلت اولوب اوچ اساسی حاوی اولور : ١ ـ اعتقادك متعلق اولان اخبار ويا احكام اعتقاديه . ٢ ـ اعمال بشريه‌يه تعلق ايدن اوامر ونواهی ويا احكام عمليه . ٣ ـ ملكات قلبيه‌يه متعلق اولان وصايا ويا احكام خلقيه .

احكام اعتقاديه — احكام اعتقاديه باشليجه ايكی نوعه آيريلير ، برنده براهين عقليه طلب اولنور : ذات بارينك وحدانيتنه ، علم وقدرتنه ، مشيتنه ، حكمت وتدبيرينه ، ارسال انبيايه ايمان كبی ؛ ديكرنده قرآن كريمده ، پيغمبرمز افنديمز حضرتلرندن ثبوتی قطعی اولان حديث شريفده وارد اولانی ، نظر عقلده محال اولمامق شرطيله ، تسليم وتصديق امر اولنور : عالم غيبه يعنی ملائكه‌يه ، دار آخرته ايمان كبی .

اعتقادياتده يقين آرانير ؛ احكام اعتقاديه اصلا تغير ايده‌مز ، بو اعتقادياتده بتون انبيای كرام متفقدرلر . انبيانك اعتقاده عائد خبرلری هپ بردر . ايلك پيغمبر آدم عليه السلامك اعتقادی نه ايسه آندن صوكره كلان پيغمبرلرك هپسنك اعتقادی ده اودر . قرآن كريمده بو عقائد بيان تام ايله بيان اولنمش ، واضح برهانلر ايله تأييد ايدلمشدر .

احكام اعتقاديه‌ده اسلامك ايكی دعوتی واردر : وحدانيت الٰهيه ، رسالت محمديه : اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمداً عبده ورسوله [١] .

دين اسلام وحدانيت باری خصوصنده آنجق دليل عقلی‌يه ، نظام فطری اوزره جاری اولان فكر انسانی‌يه استناد ايدر . وحدانيت باری اعتقادی نفوس بشريه‌يی تحكم دينی ويا دنيوی ايله تذليل ايدن رؤسا و زعمايه بويون اكمكی ترك ايتديره‌رك عالی ، پك عالی بر مقامه ايصال ايدر .

نبوت محمديه بر طاقم مطالب اصليه‌يی ده محتوی اولور : ملكلره ، پيغمبرلره ، كتابلره ايمان كبی . بو كامبنی احكام اعتقاديه‌نك اصولی « آمنت بالله وملائكته » ... الخ » ده اجمال اولنمشدر . فقط اصللرك اصلی مقصدلرك اقصاسی وحدانيت الٰهيه‌در ، نبوت محمديه آنجق بر طريقدر ، شوقدر كه طريقلرك اك واضحی ، اك خيرليسيدر . اويله بر طريقدر كه بو طريقك ايصال ايتديكی وجهله ايمان لازم اولور . نبوت محمديه اعتقادنده رسالته ايمان ، وحيه ايمان ، اللهك كلام صفتی ايله متصف اولديغنه ايمان بولنديغی كبی توحيدی استكمال ، شركی وجوه احتمالی ايله ابطال ده واردر . چونكه قبل الاسلام بعض انبيايه الٰهيت اسناد ايدلمكله بر نوع شرك قبول اولنمش ايدی . دين اسلام توحيد حقيقی‌يه مخالف اولان بو عقيده‌يی ابطال ايله خالق ايله مخلوقك مرتبه‌لرينی ، رسالت محمديه ايله برابر عبوديت محمديه‌يی تصريح ايتمشدر .

اعمال شرعيه — اعمال شرعيه باشليجه ايكی قسمه آيريلير : بری فكری ، روحی ، اراده‌يی تربيه ايدن اعمال ايله اللهه عبادت ؛

---

[١] اللهدن بشقه بر معبود اولمديغنه شهادت ايده‌رم ، محمدك ، اللهك قولی ورسولی اولديغنه ده شهادت ايدرم .

دیگری افراد امت آره‌سنده ، امت ایله دیگر امم آره‌سنده‌که معاملهٔ
دنیویه‌در . بونده امور سیاسیه ومدنیه وقضائیه واداریه داخلدر .
عبادتك روحی اخلاص ، معاملهٔ دنیویه‌ده اساس عدالتدر . قرآن مبین
اعمالك احكام شرعیه‌سنی بالاجمال بیان ایتمش ، تفصیلی ایله بیان خصوصنه
نبی اكرمنی توكیل ایلمشدر . عبادت خصوصنده هر مسلمه واجب
اولان شی كتاب كریمده ، سنت پیغمبریده وارد اولان شیئی اخذ
ایتمكدر. عبادات نه آرتار ، نه اكسیلیر. اختلاف زمان ایله ، اختلاف
عرف ایله مختلف اولماز ، صرف حق اللهدر ، الله آنی اتمام ایتمشدر .
فقط ایكنجی قسمده جزئیاتی تحدید ممكن اولمدیغندن معاملات دنیویه
زمان ، مكان ، عرف ، قوت ، ضعف وسائره كبی احوال ایله
مختلف اوله‌بیلیر .

اوامر ونواهی باریده اساس مصلحت ومفسدتدر. خالص ویا راجح
اولان مصلحت مأموربه ، خالص ویا راجح اولان مفسدت منهی عنه‌در.
عبادات دینده رعایتی لازم اولان مصالح ایچون ، معاملات دنیاده
رعایتی لازم اولان مصالح ایچون مأمور بهدر . عبادات عن اختیار
اولور ، علی طریق التعظیم اولوز . معاملات ایسه جلب منافع ویادفع
مضرات ایچون اولور . عبادات ومعاملاتك پایدار اولمسی ایچون ،
حقوقی محافظه ایچون احكام جزا ترتیب اولنمشدر . آنجق هر كس
كندی حقنی استیفا ایده‌میه‌جكندن ، كندی كندینه مضراتی دفع
ایده‌میه‌جكندن تنفیذ احكام ایچون امامت كبرایه لزوم قطعی واردر .
امرا وحكام امامك نائبلریدر .

او امر ونواهی ایله مكلف اولان انسانك اعمالنه بر طاقم احكام
شرعیه ترتب ایدر . او عمل یا فرض ویا واجب ویا سنت ویا مستحب

ویا مباح اولور . یاخود حرام ویا مكروه اولور ، یا صحیح ویا
فاسد اولور .

فرض ویا واجب اولان عملك ایشلنمسی مطلوب ، تركی ممنوعدر.
آنجق بو طلب ومنع دلیل قطعی ایله معلوم اولور ایسه فرض ، دلیل
ظنی ایله معلوم اولور ایسه واجب اولور . سنت ویا مستحب اولان
عملك تركی ممنوع اولمامغله برابر ایشلنمسی مطلوبدر . شوقدركه
سنتك بلا عذر ترك اولنمسی عتاب نبی‌یه باعث اولور ایسه‌ده مستحب
اولان شیئك بلا عذر ترك اولنمسی عتاب نبی‌یه باعث اولماز . مباح
اولان عمله طلب ومنع تعلق ایتمه‌مكله مباح مطلوب‌ده اولماز ، ممنوع‌ده اولماز.
حرام ویا مكروه اولان عملك تركی مطلوبدر . حرام اولان فعلك
ایشلنمسی‌ده ممنوعدر. مكروه اولان عمله كلنجه: اكر تحریماً مكروه
ایسه آنك‌ده ایشلنمسی ممنوعدر . شوقدركه حرام اولان فعلده
منع وطلب دلیل قطعی ایله ، تحریماً مكروه اولان فعلده منع و طلب
دلیل ظنی ایله معلوم اولور. تنزیهاً اولان مكروهك ایشلنمه‌سنده عتاب
نبی كبی بر محذور یوقدر . هر فرضی ترك حرام ، هر حرامی ترك
فرض اولدیغی كبی هر مستحبی ترك تنزیهاً مكروه ، تنزیهاً مكروه اولان
هر شیئی تركده مستحب اولور .

صحیح اولان فعل شروط و اركانی جامع اولوب شرعه موافق
اولاندر . فاسد اولان فعل ایسه شرط ویا ركنی جامع اولمیوب شرعه
مخالف اولاندر .

اعمال شرعیه احكام اصلیه‌یه مقیس دكلدر . احكام اصلیه‌ده
بتون انبیا متفق اولدقلری حالده اعمال شرعیه‌ده بتون انبیا متفق
دكلدر. انبیا آنجق احكام اعتقادیه‌ده؛ ظلمك ، زنانك حرام اولمسی،

ذمائم اخلاقدن اجتناب ، مکارم اخلاقه سعی کبی فرعیاتده متفقدر. بویله‌جه ادیان الٰهیه آره‌سنده بر جهت وحدت واردر . « شرع لکم من الدین ماوصی به نوحا والذی اوحینا الیك وما وصینا به ابراهیم موسی و عیسی ان اقیموا الدین ولا تتفرقوا فیه » نظم جلیلنده شرایع عظیمه واتباع کثیره صاحبی اولان انبیای خمسه ذکر اولنمشدر : نوح ، ابراهیم ، موسی ، عیسی ، محمد علیهم الصلاة والسلام . آنجق تکملات بشریه و تحولات عصریه ایله متوافق اولان ادیان انبیا آره‌سنده احکام فرعیه‌دن ازمنه ، احوال ، اشخاص اعتباریله مصالح تکلیفی ، حکم تشریعی مختلف اولان شیلرده نظم جلیل موجبنجه هر نبی‌نك شریعتی آیریدر: لکل جعلنا منکم شرعة ومنهاجاً .

احکام خلقیه ویا اعمال قلبیه — اعمال قلبیه آداب ومکارم اخلاق و ترك محرمات ایله تهذیب نفسه عائد اولان عمللردر . علیه الصلاة والسلام افندمز حضرتلری مکارم اخلاقی اتمام ایچون بعث بیورلمشدر. اسلامده نماز ، اوروج وظیفهٔ دینیه اولدیغی کبی صحتی محافظه ، انسانلره طاتلی سوز ـ کولر یوزله مقابله‌ده بر وظیفهٔ دینیه‌در . قمار ناصل حرام ایسه بهتان‌ده اویله حرامدر .

اخلاق اسلامیه‌ده « تعظیم لامر الله شفقة علی خلق الله » بر اساسدر. اسلام خالقه، پیغمبره، نفسه، ابوینه، اولاد وعائله‌یه، اخوان دینه، عموم بشره قارشو اویله وظائف اخلاقیه بیان ایتمشدرکه بونك اوته‌سنده بر حقیقت ارامق عبثدر .

دین اسلام تهذیب نفس خصوصنده نفوس بشریه‌نك ترقیسنی، عقولك کمالنی استهداف ایدر . تصدق ، امانت ، عهده وفا ، وعدی انجاز ،

صبر و متانت ، تواضع و مروت کبی فضائل بو مقصده بناءً مشروع ، کذب ، خیانت ، نفاق ، شقاق بو غایه‌یه مبنی ممنوعدر .

کتاب الله ایله سنت رسول الله اخلاق قسمنی محتاج اولدیغمز تفصیل ایله تفصیل ایلمشدر .

احکام شرعیه اوچ نوع علم ایله معلوم اولور : علم توحید ویا علم کلام ، علم شرایع و احکام ویا فقه ، علم اخلاق ویا تصوف .

٢ . — احکام شرعیه‌نك منابعی

احکام شرعیه‌نك منابع و مأخذی آنجق ادلهٔ شرعیه‌در. هیچ بری قوانین بشریه‌دن ، حقوق سائره‌دن مأخوذ دکلدر. أدلهٔ شرعیه: کتاب ، سنت، اجماع امت ، قیاسه راجعدر. اجماع ایله قیاس کتاب و سنته راجع اولمغله کتاب و سنت ایکی اصلدر . سنت‌ده کتابه راجع اولدیغندن کتابه «اصل الاصول» دینمشدر .

کتاب و سنت — اهل اسلام آره‌سنده اخذ اولنمسی ضروری اولان ، متفق علیه اولان دلیل شرعی آنجق نصوص یعنی کتاب ایله سنتدر . احکام شرعیه‌نك ایکی مهم منبعی کتاب ایله سنت‌در . کتاب ایله سنت دائما مأخوذدر . آنجق بعض اعذاردن ناشی ائمهٔ مجتهدین طرفندن مأخوذ اولمیه‌بیلیر . مثلا : مجتهد شارع تعالانك آیت کریمه ایله ویا نبی اکرمك حدیث شریفی ایله بر حکمی قصد واراده ایتدیکنه اعتقاد ایتمز، بویله بر حکمك منسوخ اولدیغنه اعتقاد ایدر، بویله بر حدیثك نبی ذیشان افندمز حضرتلرندن صادر اولدیغنه قائل اولماز . ایشته مجتهدین انجق بو اعذار ثلثه‌دن ناشی کتاب و سنتی

اخذ ایتمه‌بیلیر . یوقسه هیچ بر صورتله تعمداً رسول اکرمه مخالفت ایتمکه قادر اوله‌ماز .

کتاب وسنتی ، کتاب وسنت اولمسی اعتباریله، رد ایتمک کفردر.

کتاب طوغریدن طوغری‌یه جانب جلیل رحماندن وارد اولان اوامر ووصایایی ، سنت طرف رسالدن تلقی اولنوب جناب باری‌یه نسبت اولنمیان اوامر ووصایی ناطقدر .

کتاب بطریق الوحی محمد علیه‌الصلاة والسلامه انزال اولنان ، وقت انزالدن اعتباراً بزه کلنجه‌یه قدر نقل متواتر ایله منقول اولان نظم جلیلدرکه عصر جلیل رسالتدن اعتباراً محفوظدر . حفظ التهیده اوله‌رق تبدیل و تحریفدن مصوندر ؛ «انا نحن نزلنا الذکر وانا له لحافظون» نظم جلیلی کتاب الهی‌نک دائما محفوظ قاله‌جغی خبر ویریور . ایشته‌بو ، برمعجزهٔ قرآنیه‌در .

کتاب عصر نبیدن اعتباراً مکتوبدر. ارتحال نبی‌یی متعاقب ظهور ایدن یمامه محاربه‌سنده یتمش قدر قراء شهید اولمغله بر کونا اختلاف وتحریفه دوچار اولمامق ایچون فاروق اعظمک اخطاریله صدیق اکبر زماننده جمع اولنمش، کافهٔ آیات جلیله‌نک حفظ ایله، کتاب ایله محفوظ ومکتوب اولمسی نظر دقته آلنمق صورتیله صحف مطهرده طوپلانمش؛ ذی‌النورین زماننده بر مقتضای الحان تغیر وتغلیط وقوع بولمامق ایچون متعدد نسخه‌لر یازلمشدر .

سنت خلفاء امویه‌دن عمر بن عبدالعزیز «وفاتی: ۱۰۱» امریله جمع اولنمغه باشلانمش ، بیکلرجه دیوان تشکیل اوله‌رق احکام شرعیه‌نک تفصیلاتنه عائد درت بیک قدر، اصولنه عائد بشیوز قدر احادیث تخریج اولنمشدر .

سنت کتابک شهادت ایتدیکنه شهادت ایدر ، کتابی تفسیر ایدر ، مشکل اولان قسمنی ایضاح ایدر ، مجمل اولانی تفصیل ایدر، محتمل اولانی تعیین، مطلق اولانی تقیید ایدر، کتابک ساکت اولدیغی حکمی رأساً بیان ایدر . خلاصه سننک ایکی عملی واردر : کتابی تبیین ، احکامی تشریع خصوصنده استقلال .

کتاب ایله سنتدن هیچ بری یکدیکرندن مغنی دکلدر . سنت کتابه، کتاب سنته محتاجدر . حتی کتاب سنته دها زیاده محتاجدر.

نقول اسلامیه — دین مبین احمدینک ماهیت علویه‌سنی، حقیقت عالیه‌سنی تبلیغات جلیلهٔ محمدیه تشکیل ایدر . تبلیغات نبویه نصوص شرعیه اوله‌رق کمال اهتمام ایله ضبط اولندیغی کبی پیغمبرمزک فعللری ایله حضور پرنور رسالتلرنده تقریر بیوردقلری افعالده کمال اعتنا ایله ضبط اولنمشدر . کتاب وسنتک ثبوتی آنجق نقل اولمغله علماء دین نقله ، یر یوزنده کورولمیان بر طرزده، پك زیاده اعتنا ایتمشلردر. بوصورتله حدیث ، اصول حدیث کبی باشلیجه ایکی علم ، آنلردن منشعب بر طاقم فنون وجوده کلمشدر. فلاسفهٔ جدیده‌نک «متودولوژی — مناهج» فننده روایت ونقل حقنده وضع ایتدکلری قواعد علماء اسلامیه‌نک نقل حقنده وضع ایتدکلری قواعده نسبتله پك زیاده سونوك قالیر. راویلری تنقید حقنده محدثینک وضع ایتدکلری فن نقد رجال شمدی‌یه قدر هیچ بر قومده مشهود دکلدر . علماء دینک مساعئ مبروره‌لریله سنن مرویه‌نک مرتبه‌لری تعین ایتمشدر .

نقول اسلامیه‌نک قیمتی قرون ثلثه‌ده تقدیر اولنور. قرون ثلثه‌دن قرن اول قرن اصحاب کزین ، قرن ثانی قرن تابعین ، قرن ثالث ، قرن اتباع تابعین‌در .

نقول اسلامیه اوچ مرتبه اوزره‌در : نقل متواتر، نقل مشهور، نقل آحاد .

نقل متواتر قرون ثلثه‌ده کذب اوزرینه اجتماعلری عقلاً تجویز اولنمیان برجم غفیرك نقلیدر. بویله‌جه نقول متواتره بدایتده ونهایتده عقلك کذب اوزرینه اتفاقلرینی تجویز ایتمیه‌جك قادار ناقللرك خبرویردکلری قطعی اولان نقللر اولیور. نقول متواتره علم ضروری قطعی افاده ایتمکله مقتضاسیله عمل واعتقاد واجب اولور. بو نقول قطعیه‌نك ثبوتنده هیچ برشك یوقدر: کتاب مبین، بعض احادیث شریفه کبی. سنت متواتره قرآن مبین دکلدر، فقط اللهك انزال ایتدیکی حکمتدر . صلات ظهر، صلات عصر ، صلات عشانك درت، صباح نمازینك ایکی، آقشام نمازینك اوچ رکعت فرض اولمسی سنت متواتره ایله ثابتدر . حضرت پیغمبر افندمزك وجود مبارکلری نه‌قدر قطعی ایسه بو نقول متواتره‌ده اوقدر قطعی‌در . علماء اسلامیه طرفندن تواترك بتون اینجه‌لکلری نظر اعتباره آلنمش اولمغله «عجبا تبلیغ ایتدیمی ؟» کبی برسؤال احتمالی قالمامشدر .

نقل مشهور بدایتده، قرن اولده تواتر مرتبه‌سنی حائز اولمیوب قرن ثانی وثالثده انتشار واشتهار ایتمکله تواتر مرتبه‌سی حائز اولان نقلدر. نقل مشهور علم طمأنینت اطمئنان قلب افاده ایتمکله مقتضاسیله یالکز عمل واجب اولور .

نقل احاد بدایتده، قرون ثلثه‌ده بر ویا ایکی امین ویا کذب اوزرینه اجتماعلرینی عقلك تجویز ایده‌جکی ذوات روایت ایتدیکی حالده بر مدت صوکره شیوع بولان بر نقلدر. نقل آحاد ناقل ومنقولده معتبر اولان شرائط بولندیغی صورتده ظن افاده ایتمکله کندوسیله یالکز عمل واجب اولور .

نقل متواتر ایمان ایله کفر آره‌سنده ، نقل مشهور ضلالت ایله عدم ضلالت آره‌سنده برر معیاردر . نقل متواتری انکار ایدن اکفار ، نقل مشهوری انکار ایدن تضلیل اولنور . نقل آحاد ایمان وضلالتده معیار دکلدر ، فقط اعمالده ، اخلاقده بر دلیل‌در . باب عقائدده ظن معتبر اولمدیغندن نقل آحاد اوراده دلیل اولماز .

کتاب نقول متواتره‌دن اولمغله ثبوتی قطعی‌در ، فقط بتون آیات کریمه‌نك دلالتی قطعی دکلدر : بلکه برقسمی ظنی وبرقسمی قطعیدر .

سنت نقول متواتره‌دن ایسه قطعی الثبوت ، نقول متواتره‌دن دکل ایسه ظنی الثبوت اولور ، سنت‌ده کتاب کبی - یا دلالتی قطعی ویا ظنی اولور . متواتر اولان حدیث آزدر .

احادیث مقبوله و غیر مقبوله — نبی ذیشان افندمزه اسناد [۱] اولنان احادیثك بر قسمی مقبول ، دیکر قسمی غیر مقبول‌در. مقبول اولان احادیثه احادیث صحیحه وحسنه ، غیر مقبول احادیثه‌ده احادیث ضعیفه دیرلر .

سندی [۲] متصل [۳] ، رواتی عادل وضابط اولان حدیثه حدیث صحیح دنیر . عادل : مسلم ، بالغ ، عاقل ، واسباب فسقدن مروءتی اسقاط ایدن شیلردن [٤] سالم اولان ذاتدر .

ضابط روایت ایتدیکنی تبدیل وتغییر ایتمیان، مسموع ومرویسنی وقت ادایه قدر نفسنده صاقلایان ذاتدر . شرائط صحته اك زیاده اهتمام ایدن ذوات شیخین اولان امام بخاری ایله امام مسلمدر . مع‌مافیه

[۱] حدیثی قائلنه رفع ایتمکدر. [۲] متن حدیثك طریقی. [۳] راویلردن هربرینك مافوقندن سماع ایتمك صورتیله منتهاسنه قدر واصل اولان حدیثدر. [٤] ارا ذل ایله مصاحبت کبی .

شرائط صحتده اختلاف اولنمغله بر امامه كوره صحيح اولان بر حديث ديكر امامه كوره صحيح اولماز . حديث صحيحك تعريفنده اوچ وصف آرانير : اتصال ، عدل ، ضبط.

حديث حسن حديث صحيحك دوننده اولوب مخرجی معروف ، رجالی مشتهر اولان حديثدر . حديث صحيحده ضبط تام آرانديغی حالده حديث حسنده يالكز ضبط آرانير . حديث حسنده عدل ، اتصال صفتلرنده نقصان يوقدر . آنجق ضبط خصوصنده نقصان واردر. رجال حسن ضبط اعتباريله رجال صحيحك دوننده‌در. حديث صحيح وحسن باب عملده معتبردر .

حديث ضعيف صحيح وحسن صفتلرينی حائز اولميان حديثدر. حديث ضعيف باب عملده معتبر دكلدر. آنجق ما ليله امت آره‌سنده عمل اولنه كلمش ايسه اووقت معمول به اولور . بونوع حديثلر طرق سائره ايله حديث حسنه الحاق اولونمشدر. باطل دكلدر ، رواتی متهم دكلدر. قصص وفضائل اعمال ، مواعظ كبی عقائد واحكامه تعلق ايتميان خصوصده احاديث ضعيفه‌يی روايت جائزدر. فقط راويلری كذابيندن ، كذب ايله متهم اولان اشخاصدن ، غلطی فاحش اولان كسانيدن منفرد اولان حديث ضعيف اولمامق ، ثبوتنه اعتقاد ايتميوب احتياطی اعتقاد ايتمك ، اصل معمول به تحتنده مندرج اولمق شرطدر .

حديث موضوع مكذوب اولديغی صحيح اولان حديثدر كه وضعی معلوم اولنجه آنی روايت ايتمك حرام اولور. حديث موضوع قصص ومواعظده‌ده ، ترغيب وتفهيمده‌ده ، فضائلده‌ده ، خلاصه هيچ برشيده روايت اولنماز. يالكز موضوع اولديغی بيان ايچون روايت جائزدر. حديث موضوعك برطاقم علاماتی واردر : ازجمله فم پاك رسالته لايق

اولميان سوزلر ، حسك تكذيب ايتديكی سوزلر ، مسخره‌لغی موجب اولان سوزلر ، سنت سنيهٔ صريحه‌يه آشكار صورتده مناقض اولان سوزلر ، حد ذاتنده باطل اولان سوزلر ، نبی ذيشانك محضر صحابه‌ده ايشله‌مش اولديغی برسوزی حقنده «صحابه متفقاً كتم ايتمشلردر» كبی سوزلر ، كندوسنده «فلان سنه بويله اولور ايسه شويله اولور» كبی قول بولونان سوزلر ، بطلانته شاهد صحيح اقامه اولنان سوزلر ، كندوسنده معنیً ركاكت بولنان سوزلر برحديثك موضوع اولديغنه دلالت ايدر. مذهبلرينه انتصار ايچون بعض فرق كلاميه ؛ غرض فاسده مبنی بعض منفعت پرستان ؛ ترغيب وترهيب خصوصنده بعض غافلين ؛ افساد شرايع اوغورنده زنادقه احاديث وضع ايدنلردندر .

احاديث وضع ايدن اشخاص اهلنجه معلومدر. مفسريندن مشهور كلبی احاديث وضع ايدنلردندر .

قياس — احكام شرعيه‌نك منبع اصليسی اولان كتاب ايله سنت متناهی ، حوادث ووقايع بالعكس غير متناهی اولمغله متناهی غير متناهی‌يی استيعاب ايده‌مز ايدی . زمان كچدكجه معاملات چوغالمقده ، فردی حكمله احتياج حاصل اولمقده ايدی . ايشته بوندن طولايی شرائط اجتهادی حائز اولان ذات ايچون اجتهادده ، قياسه لزوم كوريليور ايدی. آرتق «فاعتبروا يا اولی الابصار» نص جليلی ايله اعتبار وقياس مامور به قيلندی ، اسلامده عقلك عاطل دكل عامل اولديغی ؛ محجور دكل ، تحری حقيقت ايله مأمور اولديغی بونكله‌ده ثابت اولدی .

عصر جليل رسالتده بيله اجلهٔ اصحاب كتاب وسنتده اولميان يعنی منصوص اولميان مسائل حقنده قياس ايله ، امثالی امثال ايله مقايسه وتنظير طريقی ايله احكام شرعيه استنباط ايدرلر ايدی. مجتهد احكام شرعيه‌يی

مأخذندن استنباط ایتمکه مقتدر اوله‌بیله‌جك درجه‌ده ملكه صاحبی اولان عاقل بالغ مسلمدر .

اجتهاد حکم شرعی‌یی دلیلندن استنباط خصوصنده تکمیل طاقتی دها زیاده‌سندن عجز حس ایده‌جك صورتده بذل ایتمکدر .

اجتهادك شرطی : فقهك معرفت احکامنه متعلق اولان آیات قرآنیه وسنن نبویه‌نك لغةً وشرعاً معنالرینی؛ کتاب وسنت بیننده مشترك اولان خاص وعام، ظاهر ونص، خفی ومشکل، حقیقت ومجاز، عباره واشاره کبی اقسام نظمی؛ سنت نبویه‌نك متنلرینی، معنایه دلالت ایدن نظملرینی، سندلرینی (تواتر ، شهرت ، آحاد صورتلرندن بریله بزه وصولنك طریقلرینی) ؛ کذلك بونلردن ناسخلری ایله منسوخلری وموارد اجماعی ووجوه قیاسی اصول فقهده محرر اولان شرائطیله احاطه ایتمکدر . آنجق شرائط محرره‌یی جامع اولان ذوات اجتهاد صلاحیتنی حائز ایسه‌ده فتواسی حسن قبوله مظهر اوله‌بیلمك ایچون کندیسنك عدالتله متصف اولماسی‌ده لازمدر. چونکه دیانتده فاسقك سوزی مقبول دکلدر . ذکر اولندیغی وجهله اقتداره مالك اولمیانلر اجتهاد صلاحیتنی حائز اوله‌مازلر .

شارع تعالانك حکم ایتدیکی احکام شرعیه مصالح امته راجع بر طاقم اوصاف ایله معلل اولمغله احکام شرعیه‌نك مناطی یعنی احکام شرعیه‌نك وجوداً وعدماً دوران ایتدیکی، باغلاندیغی برشیٔ واردر. ایشته اوکا حکم شرعینك علتی دینیر. بر مجتهد ایچون مهم اولان وظیفه حکم شرعینك بو علتنی بولوب چیقارمق اولمغله مجتهد ایچون اوچ حال بولنور :

١ — مجتهد اولجه معلوم اولان علتی دیکر امثالده تحقق ایتدیرر.

مثلا نفقهٔ اقربا خصوصنده مناط حکم کفایتدر . کفایت نص ایله یعنی کتاب ایله معلوم اولمشدر ، فقط مقدار کفایت نه قدردر؟ ایشته بوراسی اجتهاد ایله تعیین اولنه‌جقدر. هر شخص حقنده لازم اولان مقدار کافی‌یی تعیین ممکن اوله‌میه‌جغندن آنجق مناط حکم بیلدیرلمش، مناط حکمك تحقق ایتدیرلمسی امته براقیلمشدر. بویولده اولان اجتهاده «تحقیق مناط حکم» دیرلر . تحقیق مناطه عائد اولان اجتهاد الی یوم القیام دوام ایدر . بو نوع اجتهادده ائمه‌نك اختلافی یوقدر .

٢ — مجتهد حکمده مدخلی اولمیان بعض اوصافی آتمق ، مناط حکمی تنقیح ایتمك ایچون بذل مقدرت ایدر . شارع تعالی حکمی بر سببه مضاف قیلار ، باغلار . آنجق او سببه ، مدخلی اولمیان بعض اوصاف مقترن اولور ؛ حکمی توسیع ایتمك ایچون اوصافی درجهٔ اعتباردن آتمق واجب اولور . بویله اولان اجتهاده « تنقیح مناط حکم » دیرلر. تنقیح مناطه عائد اولان اجتهاد تحقیق مناطه عائد اجتهاد کبی دکلدر، یوم قیامدن اول انقطاعی ممکندر. بو نوع اجتهاد بالخاصه مقاصد شریعته مطلع اولمغه محتاجدر . بو قسمده‌ده مناط حکم نص ایله معلوم اولدقدنصکره تنقیح اولنور، علتی تنقیح رأی ایله اوله‌جغی جهتله بو خصوصده مجتهدین آره‌سنده اختلاف اوله‌بیلیر. برینك تنقیح ایتدیکنی دیکر بری تنقیح ایتمیه‌بیلیر مثلا : سیف ایله قتلده مناط حکم معصومده اولان روحی تعبیر مخصوص اوزره ازهاقدر. بونك سیف ایله اولمسی مناط حکمده دخلی اولمیان بر وصفدر. بو حالده مزراق ایله ، بیچاق ایله قتل‌ده سیف ایله قتله الحاق اولنمشدر . چونکه هر ایکیسنده‌ده ازهاق نفس واردر . بو ایکی نوع اجتهاد « قیاس » دیمك دکلدر .

۳ — مجتهد علت حکمی طوغریدن طوغری‌یه تخریج ایدر.
شارع بر محلده مثلا تحریم ایله حکم ایدر، یالکز حکم ایله محلی ذکر ایدر. مناط حکمه تعرض ایتمز. ایشته بو کبی مواقعده اول باول علتی تخریج ایتمك لازمدر. بو نوع اجتهاده «تخریج مناط حکم» دینر. تخریج مناط حکم «قیاس» دیمکدر.

بوقسم اجتهاد یوم قیامدن اول انقطاعه اوغرایه‌بیلیر، اجتهادك الك کوچی بودر. بوراده علوم اجتهادی یعنی علم کتابی، علم سنتی، علم لغتی، علم اصول فقهی، اجتهادینك مردود اولماسی ایچون مواقع اجماعی بیلمك شرطدر.

اجتهادك متجزی اولمسنی غزالی، رافعی، ابن دقیق العید کبی اکثر علما تجویز ایدییور. بوکا مبنی مجتهد بعض مسائلده مقلد اوله‌بیلیر.

ابواسحق اسفرائینی، ابن دقیق وسائر فقها عندنده باب اجتهاد قپالی دکلدر؛ حنابله‌نك مذهبی‌ده بودر.

حاصلی احکام شرعیه‌نك علتی یا منصوص ویا مستنبط اولور. علت منصوص اولدیغی انی تخریجه محل یوقدر. او علت هر نره‌ده بولنور ایسه حکم‌ده اوراده برابر بولنور. علت منصوص اولمز ایسه مجتهد اولا علتی استنباط ایدر، صوکره علت هر نره‌ده بولنور ایسه حکمی اکا سرایت ایتدیرر. بویله‌جه حکمی، علته مبنی، دیکر امثالده اظهار ایتمك قیاس اولور. مثلا شارع بغدایده ربایی تحریم ایدییور، مجتهد حکم تحریمك علتنی استخراج ایدییور. علت اولمق اوزره مکیل اولمنی بولیور، صوکره داری‌ده مکیل اولدیغندن بغدایده ربا حرام اولدیغی کبی داریده‌ده ربا حرام اولیور. علتی تخریج ایتمك‌ده

رأی ایله اوله‌جغندن مجتهدین آره‌سنده، مستنبط اولان علتده، مناط حکمده اختلاف کوریله‌بیلیر. نته کیم شافعی عندنده ربانك علتی مطعوم اولمغله بالعموم مطعوملرده ربا حرام اولمش اولیور. ایشته بو کبی خصوصاتدن ناشی قیاس واجتهاد حقایق دینیه‌نك اظهاری ایچون بر منبع اولدی.

قیاس احکام شرعیه‌یی مثبت دکل، بلکه مظهردر: قیاس رأساً احکام شرعیه‌یی اثبات ایتمز، فقط بر کره اثبات اولندقدن صوکره آنی باشقه بر یرده اظهار ایدر.

فقهای داوودیه قیاسی انکار ایدرلر. قیاسی انکار قیاس یله تعبد [۱] جائز دکلدر دیمکدر. قیاسی انکار ایدنلر نصده دلالت بوله‌مدقلری حالده استصحاب ایله، بر شیئی حالیله ابقا ایتمك صورتیله حکم ایدرلر.

جمهور فقها قیاس ایله عمل ایدرلر. علت منصوص اولور ایسه قیاسه «دلیل قطعی»، مستنبط اولور ایسه «دلیل ظنی» دینیر.

اجماع — عصر جلیل رسالتده احکام شرعیه مشکات نبوتدن اقتباس اولنمقله برابر منصوص اولمیان مسائلده اجلهٔ اصحاب قیاس واجتهاد ایله عمله ایتمکده اولمغله منابع شرعیه اوچه منحصر ایدی. بوتون اجتهاداتده، آراده اتفاق حاصل اولنجه بوکا اجماع امت دینمشدر.

اجماع امت امت کامله اولان مجتهدینك اتفاقی اولمغله پك قوتلی بر دلیل شرعیدر. قرآن مبین بوتون خطاباتنی امته توجیه ایتمش، امتی «امر بالمعروف، نهی عن المنکر» ایله مأمور ایتمشدر. کنتم خیر

[۱] تعبد شارع اعظمك موجبیله عملی واجب قیلمسی دیمکدر.

امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر – و كذلك جعلناكم امة وسطا لتكونوا شهداء على الناس) نظم جليللريله خبر ويريلان خير امت اتفاق ايتدكلرى شيده ضلالت اوزره اولمزلر ، بلكه حق اوزره اولورلر. « مارآه المؤمنون حسناً فهو عندالله حسن» اثر شريفى ده اجماعك قيمتنى ارائه ايدر .

عصر سعادتده اجماعه لزوم يوق ايدى . اسلامده ايلك اجماع حضرت ابى بكر الصديق مقام جليل خلافته انتخاب خصوصنده واقع اولمش ايدى . فاسق ومبتدع مرتبهٔ اجتهاده واصل اولسهده اهل اجماعدن اولهمز. فقيه اولميانلرك اجماع اهلى اولهميهجغى طبيعيدر .

اجماعك درجهلرى واردر . ١ – : صحابهٔ كزينك قولاً ويا عملاً واقع اولان اجماعلرىدر . خلفاء اربعهنك ، [١] اهل بيت نبينك ، [٢] اهل مدينهنك [٣] اتفاقلرى اجماع دكلدر .

٢ – : صحابهٔ كرامك اجماع سكوتيسىدر. [٤] اجماع سكوتى اكثر حنفيهيه كوره اجماع قطعىدر. امام شافعىيه، ابوبكر الباقلانىيه، ائمهٔ حنفيهدن عيسى بن ابانه كوره حجت دكلدر . نزدده قالديكه اجماع اولسون ، داود ظاهرىده اجماع سكوتىيى انكار ايدر .

[١] امام احمد ايله حنفيهدن قاضى ابوخازمه كوره خلفاء اربعهنك اتفاق اجماعدر .

[٢] زيديه واماميهيه كوره اهل بيت نبىنك اتفاق اجماعدر .

[٣] امام مالكه كوره اهل مدينهنك اتفاق اجماعدر .

[٤] بعض مجتهدين افتا وقضا ايدوب ديكرلرى استقرار مذهبدن اول بونى بيلوبده عادةً تأمل وقتى كچيردكدن صوكره خوف وسائره كبى تقيهيه مبنى اولمقسزين انكار ايتمامكدر . تقيه باطننك خلافنى اظهار ايتمكدر .

٣ – ؛ صحابهٔ كرامدن صوكره خلاف سبق ايتمكسزين حاصل اولان اجماعدر .

داووديهيه، امام احمددن برقوله كوره اجماع صحابهيه مخصوصدر.

٤ – : صحابهدن صوكره خلاف تقرر [١] ايتدكدن صوكره حاصل اولان اجماعدر . امام اعظمه ، عامهٔ اهل حديثه ، اكثر اصحاب شافعيهيه كوره خلاف سابق اجماع لاحقه مانعدر . آنجق بعض علمايه ، امام محمده ، امام ابو يوسفدن بر قوله كوره خلاف سابق اجماع لاحقه مانع دكلدر .

جمهوره كوره بروايا ايكى مجتهدلرك مخالفتلريله اجماع منعقد دكلدر. ابن جريره ، بر روايتده احمده ، ابوبكر رازىيه، ابوالحسن الخياط المعتزلىيه كوره بالعكس اجماع منعقددر .

اجماع قطعى خلاف سبق ايتمكسزين بالتواتر منقول اولان اجماعدر . غزالى وبعض حنفيهيه كوره بطريق الاحاد منقول اولان اجماع حجت دكلدر. مختلف فيه اولان اجماع خبر واحد حكمندهدر.

اجماع نص كبى حكم شرعىيى اثبات ايدر . اجماعك بوتون اقسامى رأى وقياسه مقدمدر . اجماع نصه ويا نصك معناسنه ، قيصهسى بر سند شرعىيه استناد ايدر .

ادلهٔ سائره – باب عملده عسرىيسر ايچون ترك ايتمك – مصلحت ناسه مبنى دليلك حكمندن عادته عدول ايتمك – خاص وعامك مبتلا اولديغى احكامده سهولت طلب ايتمك – حال حاضرى حكم قيلمق – مصلحت ناسه رعايت ايتمك – منسوخ اولميان شرايع انبيايه مراجعت

[١] خلاف هربرى مذهبلرينك حق اولمسنى اعتقاد ايتمك صورتيله تقرر ايدر .

ایتمك ـ ذریعهٔ فسادی سد ایتمك ـ دلیل خارجی بولنمدیغی صورتده
شهادت وجدانه مراجعت ایتمك ـ حقوق ومصالح متساوی اولدیغی حالده
قرعه‌یه مراجعت ایتمك ـ تحری‌یه مراجعت ایتمك ـ عرف وتعامله باقمق
کبی بر طاقم ادلهٔ شرعیه وار ایسه‌ده بونلر بتون ادلهٔ اربعه‌یه
راجعدر .

قواعد کلیه — ادلهٔ شرعیه‌دن مقتبس واحکام شرعیه‌نك مبناسی
اولان بر طاقم قواعد کلیه وضوابط عمومیه واردر . ازجمله :

١ — بر ایش طارالدقده توسیع اولنور .

٢ — بر ایشدن مقصد نه ایسه حکم اکا کوره اولور .

٣ — ابتداءً ضرر اولمدیغی کبی مقابله ایله‌ده ضرر یوقدر .

٤ — ضرر اشدّ ضرر اخفّ ایله ازاله اولنور .

٥ — ضرورات محظوراتی مباح قیلار .

٦ — ضرورتلر کندی مقدارنجه تقدیر اولنور .

٧ — اضطرار باشقه‌سنك حقنی ابطال ایتمز .

٨ — حاجت عمومی اولسون ، خصوصی اولسون ضرورت
حکمنده‌در .

٩ — دفع مفسدت جلب مصلحتدن اولادر .

١٠ — عادت محکّمدر .

١١ — عرف ایله تعیین نصّ ایله تعیین کبیدر .

١٢ — عادته بناً اولنان حکملر زمانك اختلافیله مختلف اوله‌بیلیر .

١٣ — عادات شرعیه ثابت ، عادات جاریه متبدلدر .

١٤ — ظلمی دفع واجب ، تقریر حرامدر .

١٥ — خصوصی ولایت عمومی ولایتدن اقویدر .

١٦ — رعیه حقنده ولایت ایله تصرف مصلحته منوطدر .

١٧ — معصیتده هیچ بر مخلوقه اطاعت یوقدر .

١٨ — آلمسی ممنوع اولان شیئك ویرمسی ، ایشلتمسی ممنوع
اولان شیئك ایستنمسی ممنوعدر .

١٩ — کلفت نعمته ، نعمت کلفته مقابلدر .

٢٠ — بر کیمسه‌نك کندی طرفندن تمام اولان فعلنی نقضه
سعی ایتمسی مردوددر .

٢١ — جواز شرعی ضمانه منافیدر .

٢٢ — غائبدن کتاب ، حاضردن خطاب کبیدر .

٢٣ — وجودینه اطلاع متعسر اولان شیلرده دلیل ظاهری
او شی مقامنه قائم اولور .

٢٤ — منافعده اصل اولان اباحه ، مضرتده اصل اولان تحریمدر .

٣٥ — بین التجار معروف اولان شی بینلرنده صراحةً مشروط
کبیدر .

٢٦ — مانع ایله مقتضی تعارض ایدنجه مانع تقدیم اولنور .

٢٧ — بینه مدعی‌یه ، یمین منکره عائددر .

٢٨ — بینه خلاف ظاهری اثبات ، یمین ظاهری ابقا ایچوندر .

٢٩ — بینه حجت متعدیه ، اقرار حجت قاصره‌در .

٣٠ — کشی اقراریله مؤاخذه اولنور .

٣١ — هر کسك ذمتی آخرك حقیله مشغول اولمامسی اصلدر .

٣٢ — بر شیئه مالك اولان کیمسه اول شیئك ضروریاتندن
اولان شیئه دخی مالك اولور .

٣٣ — اسبابك اختلافی اعیانك اختلافی منزله‌سنده‌در .

٣٤ — خطاسی ظاهر اولمش ظنلره، توهملره اعتبار یوقدر.

٣٥ — باشقه‌سنك ملكنده، اذن وولایته مقارن اولمادقجه، تصرف ایتمك جائز دكلدر.

٣٦ — حكم شریعته منافی اولان هر فعل باطلدر.

٣٧ — بعد الثبوت بر حقی ابطال، باطله ایریشمك ایچون رأی استعمال ایتمك حرامدر.

٣٨ — معاملات ناسی فساده ویرمكدن ایسه مهما امكن صحته حمل ایتمك اولادر.

٣٩ — ابتداءً تجویز اولنمیان شیٔ بقاءً تجویز اولنه‌بیلیر.

٤٠ — احكام مكلفین مصالح مكلفین ایچون موضوعدر.

٤١ — مصلحت راجحه‌یه موصل اولان وسیلهٔ حرام حرام دكلدر.

٤٢ — سدّ ذریعه‌دن ناشی حرام اولان بر شیٔ مصلحت راجحه‌یه مبنی جائز اوله‌بیلیر.

٤٣ — عقودده، تصرفات مالیه‌ده نیابت جائزدر.

٤٤ — بر فعلك حكمی فاعلنه مضاف اولور، مجبر اولمدقجه آمرینه مضاف اولماز.

٤٥ — شبهه ایله حدّ مندفع اولور.

٤٦ — جزاده اعتدا جائز دكلدر.

٤٧ — جزا جنایتك وقوعنه مترتب اولور، جنایت قصدینه ویا اسباب شروعنه مترتب اولماز. شوقدركه قصدده، شروعده حرام اولور.

٤٨ — اصلاً جائز اولان بر شی مصلحت عامه ملاحظه‌سیله منع قیلنه‌بیلیر.

٤٩ — حكم شرعی علت ایله برابر دوران ایدر.

٥٠ — حكمت جنسده معتبر اولور، افراده دكل.

٥٢ — حرمتدن اباحه‌یه انتقالده احتیاط اولنور، اباحه‌دن حرمته انتقالده سبب یسیر ایله اكتفا اولنور.

ایشه ادلهٔ شرعیه و قواعد فقهیه سایه‌سنده هیچ بر حادثه فقه اسلامینك دائرهٔ شمولندن خارج اولماز، فقه اسلامی واقع، متوقع اولان بالجمله حادثاتی حل وفصله كفایت ایدر.

دین اسلام مصالح ناسی تحصیل ویا تكمیل، مفاسدی تعطیل ویا تقلیل غایه‌سنی تعقیب ایتمكله احكام جلیله‌سی بشریتك سعادتی، انتظام عالمك تكملنی تأمین جهتنه معطوفدر. دین اسلامده احكامی مشروع قیلان حكمت، مصلحتی تحصیل ویا تكمیل ویاخود بر مفسدتی تعطیل ویا تقلیلدر.

ادلهٔ شرعیه یا لهده ویا علیهده اولمق اوزره هر هانكی بر حادثه اولورسه اولسون حل وفصل ایدر، هر فرده محتاج اولدیغی شیئی احتیاجنه كوره، ضروری اولدیغی شیئی ضرورتی مقدارنجه مساعده ایدر. انسانلرك صلاحنه خدمت ایدن شیلری مشروع عد ایدر. بناءً علیه ادلهٔ شرعیه‌نك حل ایتمیه‌جكی هیچ بر مسئله یوقدر.

ادلهٔ وقوع احكام — اسلامده احكامك مشروعیتنه دلیل اولدیغی كبی احكامك وقوعنده دلیل واردر. حقك وقوعنه دلالت ایدن ادله غیر

محصوردر ؛ حقیقتی اظهاره مدار اولان هر شی بر حجت شرعیه‌در : اقرار ، شهادت ، یمین ، یمیندن نکول کبی [١]

حکم ایکی قسمدر : اثبات ، الزام. اثباتده صدق، الزامده عدل عمده‌در . هرایکی قسمك طرق متعدده‌سی واردر .

دلیل قطعی وظنی — دلیل شرعی یاقطعی ویاظنی اولور . قطعی اولان دلیل مدلولدن احتمالی قطع ایتمکله بلاشك مقبولدر . ظنی اولان دلیل مدلولدن احتمالی قطع ایتمز . آنجق براصل قطعی‌یه راجع اولور ایسه مقبول اولور. « لاضرر ولاضرر [٢] » کبی که مآلی غیرمحصور دلیللر ایله ثابت اولمش بر اصل قطعیدر . اصل قطعی‌یه راجع اولمیان دلیل ظنی اصل قطعی‌یه مخالف اولور ایسه ساقط اولور . عمومات قرآنیه‌یه مخالف اولان بعض احادیث کبی. مثلا «لاصلاة الابفاتحة الکتاب» حدیث شریفی « فاقرأ واما تیسر منه » آیت کریمه‌سنك عمومنه مخالف اولمغله امام اعظم بونکله عمل ایتمه‌مشدر .

شرعاً معلوم اولان براصل کلی‌یه مخالف اولان احادیث ایله عمل اولنماز . مثلا : « قضی بشاهد و یمین » [٣] حدیثی « البینة للمدعی والیمین علی من انکر [٤] » حدیث مشهورینك عمومنه مخالف ، آیت شهادت اوزرینه زائد اولمغله ترك اولنمشدر . آیت شهادتده ایکی ارکك ، ویا بر ارکك ایله ایکی قادین تصریح اولنمغله شاهد ایله یمین آنك اوزرینه زائددر . بوکبی احادیث حقنده راوی‌نك غلط ایتمسی

---

[١] قرعه‌ده ، خط مجردده ، علم قاضیده اختلاف اولونمشدر .

[٢] ابتداءً ضرر اولمدیغی کبی مقابلهٔ‌ده ضرر یوقدر .

[٣] بر شاهد ویمین ایله حکم ایتدی .

[٤] بینه مدعی ایچوندر ، یمین منکره متوجهدر .

نظر اعتباره آلنیر . براصل قطعی‌یه رجوع ویا مخالفتی معلوم اولمیان دلیل ظنی‌یی قبولده احتیاط لازم اولور .

دلیل برهانی وخطابی — دلیل شرعی نقلی اولدیغی کبی عقلی‌ده اولور. دلیل عقلیٔ قطعی‌یه «برهان» ، دلیل عقلیٔ ظنی‌یه «خطابه» دنیر . دلیل برهانی‌یی آنجق عالملر آکلار، دلیل خطابی محاورات ومخاطبات جاریه‌ده استعمالی معتاد اولان دلیلدر .

دلیل خطابی مستمعك باطنی ، مقتضای دلیله مخالف اوله‌رق ، رسوخ اعتقاد وتعصب ایله مشحون اولمدقجه؛ مستمع نزاع وجدال کبی، شکه دوچار اولمق کبی بر طاقم تکلفات ایله مریض اولمدقجه بادیٔ امرده تصدیقی مفید اولور . مثلا : « خلقه قادر اولان ذات اعاده‌یه دها قادر اولور » قولی ادلهٔ خطابیه‌دن ، تصدیقی افاده ایدن ادلهٔ ظنیه‌دندر . بو قولی ایشیدن عامه ذکی اولسون، غبی اولسون همان تصدیق ایدر. « اوت اعاده ابتدادن دها کوچ دکلدر. بلکه اهوندر.» دیر . شوقدرکه بودلیل خطابی‌ده مستمع برمجادلك جدالی ایله دوچار تشویش اوله‌بیلیر .

دلیل برهانی بویله دکلدر . اسئلهٔ واجوبه‌دن ، جدالدن صوکره تصدیقی مفید اولور . قطع ویقینی مفید اولان دلیل برهانی‌یی آکلامیانلری معالجه خصوصنده آنلر عندنده مقبول اولان کلام اقناعی لازم اولور. خلقك برچوغی براهین عقلیه‌یی ادراك ایده‌مز . حتی آنلره براهین عقلیه ضرر بیله ویرر . کلام خطابی‌یه قناعت ایتمیان اذکیایی معالجه‌ده دلیل برهانی لازمدر . عامه دلیل قطعیٔ عقلی‌یی ادراکدن عاجز اولمغله آنلره اعتیاد والفت ایدوب قطعی ظن ایتدکلری امور مقبوله مفید اولور.

دلیل نقلی ویا سمعی ویا خبر هم ثبوت اعتباریله ، هم دلالت

اعتباریله قطعی اولور ایسه اووقت دلیل قطعی اولور. یوقسه دلیل ظنی اولور. متأخرین متکلمین عندنده ادلهٔ نقلیه دلالت اعتباریله ظنی اولمغله دائما ظنیدر، خطابیدر، یقینی مفید دکلدر؛ اصول دینده معتمد علیه اولان عقلدر. بوکا مبنی عقله مخالف اولان نقل تأویل یعنی ظاهر معنادن عدول اولنور. محققین عندنده ادلهٔ شرعیهٔ نقلیه یقینی مفیداولور.

مطالب سمعیه و عقلیه — عقلاً اثبات ویا نفیی ممکن اولمیان مطلبلر مطالب سمعیه؛ سمعك، نقلك ثبوتنه متوقف اولان مطلبلر مطالب عقلیه‌در. مطالب سمعیه‌نك سمعی اولمسی امکانی اعتباریله دکل، وقوعی اعتباریله‌در؛ هر وقوع امکان ایله مسبوق اولمغله مطالب سمعیه‌نك امکانی عقلاً، وقوعی نقلاً وسمعاً ثابتدر. تاریخه، امور آخرته عائد مسائل مطالب سمعیه‌دن؛ اللهه ایمان، رسوله ایمان کبی مسائل مطالب عقلیه‌دندر. سمعك ثبوتنه متوقف اولدیغی عقلك اثبات ویا نفی ایده بیلدیکی مطالب هم مطالب سمعیه‌دن، هم مطالب عقلیه‌دندر. مسائل کلامیه‌نك چوغی بوقبیلدندر.

مطالب سمعیه آنجق سمع ونقل وخبر ایله، مطالب عقلیه آنجق عقل ایله، مطالب سمعیه وعقلیه هم عقل، هم نقل ایله اثبات اولنور. نته کیم مطالب ریاضیه‌ده آنجق برهان ریاضی، مطالب طبیعیه‌ده آنجق تجربهٔ حسیه حاکمدر. هر مطلبك کندوسنه مخصوص دلیلی واردر، برینك دلیلنی اوبرنده قوللانمق مغالطه‌دن بشقه برشی دکلدر.

۳ — طریق معرفت

« طریق شرعی — وطریق فلسفی »

تحریٔ حقایق خصوصنده باشلیجه ایکی طریق واردر: طریق شرعی، طریق فلسفی. طریق شرعی انبیا، طریق فلسفی حکما

طریقیدر. طریق شرعی طریق عقلیٔ محض ویا طریق نقلیٔ محض دکلدر. بلکه هم احساسات وتجربه ایله، هم عقل ومحاکمه ایله تفکره روح، قلبه انکشاف ویردیکی کبی تجربه ومحاکمه‌نك کرك کافل، کرك غیر کافل اولدیغی خصوصاتده مخبر صادق اولان ذاتك افکار واعمالندن کرك طوغریدن طوغری‌یه، کرك بالواسطه استفاضه خصوصنده نقل صحیحی‌ده سبب علم عد ایدر، یالکز عقله ویالکز احتساسه خطاب ایتمز؛ هم عقلی، هم احتساسی تطمین ایدر؛ قفانی اوخشادیغی کبی قلبی‌ده اوقشار، شوقدرکه قلبی اوخشامسی قفانی اوخشامه‌سندن ده‌ها زیاده‌در. طریق شرعی هم عقل ورأی، هم نقل ووحی ایله حقایق تحری ایدر. بناءً علیه طریق شرعی یالکز فکریله اکتفا ایدن بر طریق دکلدر. یالکز فردی بر طریق دکلدر. طریق فکری محض ناقصدر:

اولاً — یالکز فکره اقصار ایدن بر طریقك ارائه ایده‌جکی اعتقادده نقطهٔ حرکت متفکرك کندیسی اولور. بو اعتقادك قیمت علمیه‌سی، اومتفکرك بشر آره‌سنده‌کی خصوصیت ومحدودیتی قدر ناقص اولور.

ثانیاً — طریق عقلی وفکری محض حقیقتی اله کیرمك خصوصنده کافی دکلدر:

١ — عقل عالم تجربه وحسده آنجق حادثاتی بیلیر. برشیئك کنهنه وصول عقل ایچون متعسر ویا متعذر اولور. عقل درجهٔ کمالی احراز ایتمه‌دیکندن حیاتنده هرضروری اولانی بیله‌مز. انسان کندوسنه اك یقین اولان شیئی یعنی نفسی بیله‌میور، آنجق بعض عوارض وآثارینی بیلیور، شیمدی‌یه قدر عقلاً « موجوددر، حیدر.

شعور وادراکی واردر . » کبی قضیه‌لردن ماعداسی نه عالم حسده، نه عالم غیبده نفسك ماهیتی حقنده متفقاً بر شیٔ سویله‌مه‌مشلردر : ۱ ـ بزده احتمالکه مادی وغیر مادی ایکی جوهر واردر . ۲ ـ احتمالکه ماده جوهر یکانه‌در . ۳ ـ احتمالکه بر جوهر کل واردر : مشاعر [۱] مزه ظاهر اولمسی اعتباریله ماده ، وجدانمزه منجلی اولمسی اعتباریله نفسدر ؛ ٤ ـ احتمالکه یکانه جوهر نفسی واردر . ٥ ـ احتمالکه هیچ بر جوهر یوقدر . یالکز حادثات واردر [۲] . یاخود بومسئله غیر قابل حلدر [۳] . ایشته نفسمز حقنده فلاسفه‌نك فکرلری !

ب ـ عالم حس وتجربه‌ده کفایتی کوروله‌میان عقلك عالم غیبده، مبدأ ومعاده عائد معلومات خصوصنده کفایتی کوروله‌میه‌جکی اولویتله ثابت اولور . خلقتی موجبنجه برچوق طریق ایله نامتناهی معلوماتی، مراتب وغایاتی حیطهٔ تحدیددن خارج اولان درجهٔ کمالی، کونا کون آلام ولذائذی قبوله مهیا اولان ؛ آلام شهوانیه‌دن وسائر مفاسد جسمانیه‌دن اعراض ایتمکه قابلیتی بولنان بشرك بقای حیاتی مقتضای حکمت صمدانیه اوزره صاییلی کونلرده، صاییلی سنه‌لره حصر اولنه‌ماز.

بو عالمده سماوی اولسون، وضعی اولسون هر بر قانون هر زمان، هرمکان ایچون ظالملره عقوبت ، مظلوملره انصاف ونصرت ایچون احکام وضع ایتمش ، حکام اقامه ایلمش ، بو بابده‌ده عدل وانصافی مبنی

---

[۱] حواس دیمکدر .

[۲] برنجی احتمال روحیون ثنویه‌نك، ایکنجی احتمال مادیونك، اوچنجی احتمال وجودیونك ، دردنجی احتمال روحیون مطلقه‌نك ، بشنجی احتمال عرضیونك مذهبیدر .

[۳] حسبانیه وانتقائیه واثباتیه‌نك مذهبلریدر .

قیلمشدر . فقط هر کسك بیلدیکی وجهله ظالملرك بر چوغی سطوت وقدرت صاحبی اولیورده عقوبت کورمیور، یاخود ظلم عمراندن اوزاق بر محلده بولنیورده ثابت اولمیور . بویله‌جه حق ضایع اولیور ، ظالم معاقب، مظلوم منصور اولمیور . دنیاده حقیله عدل اقامه اولونمامغله، مظلومك حقی ظالملردن آلنمامغله آیروجه بر محکمهٔ کبرایه لزوم کورولیور که اوراده قاضیٔ عادلك حکمیله هر کس ایشله‌دیکنك جزاسنی کوره‌جك ، مظلوم ظالمدن حقنی آله‌جق، حق هیچ بر وجهله ضایع اولمیه‌جقدر .

فی الواقع عقل شواغلدن تجرد ایده‌رك نزاع حیاته ، حادثات کونه امعان نظر ایله نظر ایدنجه حیات دنیانك انسانی حیات اخرایه ایصال ایدن بر یول اولدیغنی ، اوراده قاضیٔ عادلك حکم ایتدیکی بر محکمهٔ عالیه‌نك بولندیغنی قبولده تردد ایتمز . حیات باقیه‌ده‌کی سعادت وشقاوت حیات فانیه‌ده‌کی عمللرك ویرمش اولدیغی ثمره‌لردر. روحك کمالی، عدالت فکرینك ضمانی ، اخلاقك تأییدی آنجق نشئهٔ اخرایه، عالم آخرته موقوفدر .

فقط بو بقاء ابدی‌یی، آنده ظهوره کله‌جك اولان حالاتی، طریق فلاحی، کیفیت نجاتی تحسس خصوصنده ارواحمز دائماً تهییج اولونمقده‌در. عالم حس وتجربه‌ده شاشیروب قالان عقل ناصل اولورده عالم غیبه موصل اولان وسائلك هپسنی ادراك ایدر ؟ الده غائبه مطلع اولاجق بر علامت یوقدر . جناب حقك حیاتمز اوزرنده تقدیر ایتدیکی حالاتك ، ابداندن مفارقتدن صوکره وقوعی لابد اولان شئوناتك تفصیلنه، بتون بو حالات وشئوناتی یدقدرتیله تصرف ایده‌جك اولان ذات اجل واعلانی کمالیله معرفته نفوذ ایده‌جك بر قوت بزه موهوب دکلدر.

اوت عقل بر قوهٔ کمالیه‌یه قارشو خضوعی احاطه ایدییور ایسه‌ده ایش بونکله قالمیور . وجدانی رقیق ، اذهانی لطیف ، بصائری نافذ اولان کیمسه‌نك فکری مرتفع اولیورده علمی بعض منازله واصل اولیور . عالمده تصرف ایدن بر متصرفك بر واجب الوجود قدرتی اولدیغنی بولیور . فقط آکا بیلنمسی واجب اولان نعوت سبحانیه خفی اولیور . او قدرت قاهره‌نك صفاتنی معرفته واصل اوله‌میور؛ بوراده ینه اختلافه، فساد فکره دوشیور، بیلنمسی واجب اولان نعوت باری‌یی ، آکلاشیلمسی لازم اولان حیات اخرایی ، دار آخرتده هر نوع اعماله جزا تقدیرینی ، اعمالی محاسبه‌یی ، لذائذ و آلامك جهت تفصیلیه‌سنی احاطه ایده‌میور .

ایشته بو احاطه آنجق وحی طریقیله حصول بولمغله وسائل سعادتده هر حالده وحیه احتیاج واردر. وحی ایله، عقله متشتت اولان شی مضبوط اولمغله عقل وسائل سعادتده هر حالده وحیه محتاج اولور . وحی ایله عقله متشتت اولان شی مضبوط اولور ، عقل ادراك ایده‌جکنی ادراك خصوصنده‌ده بر معینه مالك اولور. احاطه کیفیتنك، کمال عقل ونور بصیرت ایله ممتاز اولان پك آز ذواته میسر اوله‌بیله‌جکنی فرض ایتسه‌ك بیله ینه بونك تأثیری وحیه محتاجدر . وحی اویله بر نور عرفاندر که نبی الله طرفندن صادر اولدیغنی وجداناً ادراك ایدر. وحیده اصلا امتناع یوقدر . بشقه‌سنه فکر و ترتیب مقدمات ایله منکشف اولان برشی واهب الفکر اولان جناب حق طرفندن نبی‌یه القا اولنور. عقول بشرك درجاتی متفاوتدر ، بعضیسی بعضیسندن عالیدر . عقلی دها دون اولان کیمسه عقلی دها عالی اولان کیمسه‌نك ادراك ایتدیکنی ادراك ایتمز ؛ بو حال مراتب تعلیمده‌کی تفاوتدن نشأت ایتمه‌مشدر ،

بلکه انسانك کسب و اختیارنده اولمیان فطرتده‌کی تفاوتدن ناشیدر . بعض عقلا عندنده بعض نظریات واردر که آندن دها مترقی اولان ذوات عندنده بدیهی اولور. آرتق بعض نفوس بشریه بولنه‌بیلیر که اصل فطرتی اعتباریله جوهری پاك اولور. محض فیض الٓهی ایله دورهٔ علیای انسانیه‌یه منتهی اولمغه مستعد اولور. بشقه‌لرینك عصای برهانی ایله تعقل ایده‌مدیکی شیئه عیاناً شهادت ایدر . اساتذه‌دن تلقی ایتدیکمز درسلره نسبت قبول ایتمیه‌جك درجه‌ده حکم و علم تلقی ایدر . صوکره تعلم ایتدیکی شیئی تعلیمه ، تبلیغ ایتدیکی شیئی تبلیغه باشلار [١] .

طریق شرعی تمامیله نقل وخبر صحیحه مستند، اجتماعی بر طریقده دکلدر، تمامیله نقله استناد ایدن، محضا اجتماعی اولان بر طریق تقلید محضدن وارسته قاله‌ماز ؛ روح شخصیسندن لمعان ایدن نور حقیقتدن محروم ، اسارت فکریه‌یه محکوم قالیر . قرآن مبین اصوات وحروفه تعبداً الفاظده طوروب قالان ، اهتداء یوللرینی بوله‌میان رؤسای روحانیه‌یی تعییب ایدییور ، بوعاری یوزلرینه اوریور : ومنهم امیون لایعلمون الکتاب الاامانی وان هم الایظنون ــ [٢] مثل الذین حملوا التورات ثم لم یحملوها الآیة

طریق شرعی عقلی بوله‌مدیغی خطرلردن ، آفتلردن قورتارمق ایچون نور الٓهی ایله تأیید اولونمش بر طریق مستقیمدر .

طریق شرعی عقلی حجردن قورتاریر، بتون احکامنده عقله خطاب ایدر، عقلی مدار تکلیف قیلار . عقل دنیاده مدحه ، آخرتده ثوابه مستحق اولمق دیمك اولان حسنی ، بونك ضدی اولان قبحی ادراك

---

[١] بوبابده رسالت بحثنده دها زیاده تفصیلات واردر .

[٢] امانی قرائت وتلاوت ایله تفسیر اولونمشدر .

ایدر. عقل یالکز حاکم اوله‌ماز، برشیئی حرام ویا واجب قیلاماز. عقل دلیل ، شرع حاکمدر، امر و نهی تطبیق ایدن؛ ثواب وعقابه حکم ایدن شرعدر . ایمان باللهده تجربهٔ عمومیه شرع کبی وجوبی افاده ایدر . مع‌مافیه بعض مذاهب عندنده عقل حاکم بیله اولور ، برشیئی حرام ویا واجب بیله قیلار. قران مبین‌ده (یا) ایله، (تا) ایله همان اللی قدر (یعقلون ـ تعقلون) وارد اولمشدر .

طریق شرعی تحصیل ایمان ایچون نظر عقلی‌یی امر ایدر ، عقلی شو کوردیکمز کونه نظره، قیاس صحیحی استعماله،شو کونك حاوی اولدیغی نظام وترتیبنه، اسباب ومسبباتك بری برینه ارتباطنه توجیه ایدر. تا که بونکله واجب‌الوجود ، عالم ، قادر ، حکیم متعال اولان بر صانعك بولندیغنه ؛ نظامك وحدتنه مبنی صانعك‌ده واحد اولدیغنه واصل اولسون .

طریق شرعیده عقل ومنطقك ابطال ایده‌جکی هیچ برشی یوقدر؛ شوقدر که بوله مدینی احکام واردر. شرع محالاتی دکل، محیراتی تبلیغ ایدر، تبلیغ رسول ایله بومحیرات بر حادثهٔ حیاتیه اوله‌رق متجلی اولدقدن صوکره بونلری طریق عقل ایله ایضاح ممکن اولور . اوت شرعده عقلك اثبات ایده‌مدیکی، فقط بالتلقین قبول ایده‌جکی حقایق واردر.

طریق شرعی عقل بشری فطرت اوزره براقیر ؛ علم کونی‌یی بر سلم ترقی قیلار ، روزکارلرك اسمه‌سی ، یاغمورلرك یاغمه‌سی ، اوتلر بیتمه‌سی کبی آیات مخلوقهٔ الـٰهیه‌دن معرفت باری‌یه وصوله توجه‌ایدر.

مکلفینه لازم اولان واجباتك برنجیسی نظر عقلیدر . نظر وتفکر حقنده همان بشیوزه قریب آیات جلیله واردر. نظر واستدلال واجبات دینیه‌دن اولمغله نظر و استدلال ایله حق وصوابی بیلمه‌ین عالم دکلدر.

نظر واستدلالده اساس استقلال فکردر؛ طریق شرعی تقلید واستعبادی ییقمش ، استقلال واستدلالی بنا ایتمشدر .

طریق شرعی تقلیدی ذم ایدر ، عقلی قیوددن آزاد ایده‌رك سلطنتنه اعاده ایدر، تا که اوراده آنجق اللهه خضوع ایتسون؛ عقلك کندی منطقه‌سنده عملنه حدود یوقدر .

طریق شرعی انسانه حقی آنجق دلیل ایله آرامنی توصیه ایدر؛ عقلی حق وصوابی بیلمه،منافع ومضرات عمومیه وخصوصیه‌یی آییرمه خصوصلرنده استعماله ، حق وصواب اولدیغی ظاهر اولان شیئی قبوله سوق ایدر.

طریق شرعی عقائدی براهین حقه ایله بیان ایدر . آداب واخلاقی فوائد روحانیه و جسمیه‌یی ذکره مقرون قیلار ، احکامی مصالح ومنافع ایله معلل قیلار. استقلال فکر بشرده طبیعی‌در. حریت،استقلال فکرك تجلیکاهیدر. امم سائره احبار ورهبانك زنجیر تقلیدلری آلتنده یورورلر ، سلاطینك قلادهٔ تحکملری آلتنده بولونورلر ایکن اسلام هرایکیسنی بردن قیروب کچیرمشدر . اسلامك اعظم امتیازی دلیله اتباع ، قلائد تقلیدی نزع ایتمکدر. عقل دلیل ایله قناعت کتیریر، یوقسه تخویف ایله دکل قال الله تعالی: افانت تکره الناس حتی یکونوا مؤمنین .

تفکر ، نظر ، تدبر ، عبرت ، اجتهاد کبی خصائص عقلیه احکام اسلامیه‌نك روحیدر .

دیباجه‌ده بیان اولندیغی اوزره قرآن کریمده اکوان حقنده‌کی آیات کریمه عبرتی تحریك ، نعمت باری‌یی تذکیر ، فکری حقه توجیه ایچوندر . قرآن کریم حوادث کونه عارض اولان خصوصده وهمی رفع ایدر : صنع عالمده آیات کبرانك هپسی نظام واحد اوزره، علم ازلیده تقدیر بیوردیغی سنت الـٰهیه اوزره جریان ایتدیکنی بیلدیرر.

طریق شرعی ایله اطمئنان حاصل اولور . هر کسجه معلومدر که اعتقادك کیفیتی غایت مهمدر. چونکه انسانلرده قوت عمل قوت اراده ایله ، قوت اراده‌ده قوت اعتقاد ایله متناسبدر ، حیاتده عامل اراده ، اراده‌ده عامل فکردر . اراده عملك ، اعتقادده اراده‌نك مناطیدر . حیاتده اصل ، عمل فکردر ، اعتقاددر . اعتقادك انسانه تلقین ایتدیکی مدرکات وافکار مرتبط اولوب بر حقیقت عامه‌ده توحید ایدلمدکجه نفس مطمئن اولماز. بومدرکات وافکار آره‌سنده تحدث ایدن نسبتلرك تحت تأثیرنده اوله‌رق اعمال بشریه ظهوره کلیر . نفس نظام ووحدت طلب ایتمکله نه نسبتده افکار و مدرکات آره‌سنده انتظام بولنور ، نه نسبتده نسبتلر آره‌سنده وحدت محافظه اولنور ایسه وجداناً ویریله‌جك حکملر وعمللر او نسبتده قوی ومتین اولور .

انسانك اعتقادنده‌کی مبادئ صادقه مختلف محلدن نبعان ایدر . منبعلرك الڭ منتظمی هم نافذ ، هم موثوق اولان بر منبع تعلیم وتبلیغدر. بویله اولان منبعك حق اولانی وحی منبعیدر ، وحیك محل فیضی‌ده ذات اجلّ واعلادر . ایشته طریق شرعی فیاض مطلقدن فیضان ایدن بر منبعه استناد ایتمکله روح انسانه، قلب بشره دیکرلرندن زیاده نفوذ ایتمش ، روحی وحدت ایله اداره‌یه کافی کلمشدر .

طریق فلسفی طریق شرعی کبی دکلدر آنده تشتت آرا واردر : مبدأ صومیدر ؟ هوامیدر ؟ هیولامیدر ؟ نار اثیری‌میدر ؟ ماده‌میدر؟ اثیرمیدر؟ جوهر فردمیدر؟ قوت‌میدر؟ نفس‌میدر ؟ جوهر یکانه‌میدر؟ مطلق‌میدر ؟ جناب حق‌میدر ؟ ندر ؟ مبدئك نه اولدیغنی تعیین ایتمك طریق فلسفی ایله قابل دکلدر . فی الواقع الٓهیون انبیاء کرام کبی مبدئك جناب حق اولدیغنی تعیین ایدییورلر ایسه‌ده ینه ادراکلری قاصردر ،

عقللرینك واره‌مدیغی بر طاقم نقطه‌لر کندولرینه مظلم قالیور. ینه کندی هدایتلریله ، کندی عقیدهٔ قلبیه‌لریله قوملرینی هدایته سوق ایده‌جك بر مرتبهٔ فائقه‌یه مالك اولمیورلر . ینه خلاف و نزاع شایع اولیور . فلاسفه آره‌سنده نزاع اودرجه شدیددر که آره‌لرنده روابط منقطعدر.

طریق شرعی دها متین‌در : چونکه طریق فلسفینك بتون استنادکاهلرنده‌کی هم وحی ورأیی ، هم حس و تجربه‌یی ، هم خبر وروایت طریقلرینی محتویدر . آیریجه طریق فلسفیده بولنمیان بر قوت روحیه‌یی‌ده مشتملدر .

طریق شرعی دها عمومیدر : عامه طریق شرعی‌یه سلوك ایدر . چونکه کندیسی کبی بر کیمسه‌نك کندولکندن سویله‌دیکی سوزه اتباعی کندیسی ایچون ذلّ عدایدر . طریق فلسفی ایسه خواصك دائرهٔ اختصاصنده قالیر .

طریق شرعی دها نافذدر : روح هروجهله تطمین ایده‌جك ، قلب بشردن بحران اضطرابی ازاله ایده‌جك بر حاکمیته مالکدر .

طریق شرعی منقح دستورلر ایله حسی پك زیاده تأمین ایدر : بو کونده الله‌در ، یارین‌ده ، یوم آخرده‌ده . عقله خفی قالان شی منکشفدر . الله بالعموم حادثاتده متصرفدر .

طریق شرعی ، انسانلرك فردی تجربه‌لری ، عقللری ، کسبلری ایله واصل اوله‌جقلری حقایقده کندی کسبلرینی تشویق ایله اکتفا ایتمش ، اصل لازم اولان ، هر کس ایچون وصول میسر اولمیه‌جق کبی کورونن مبادی‌یه اعتقادی امر ایتمش، اعمال ظاهره وباطنه‌نك تجلیاتنی تمامیله بونلره ربط ایلمشدر .

ایشته انسان بومبادی ایله مبدأ ومعاده عائد اضطرابلردن، بحران

فكريدن نفسنى قورتارير . بونلرى بتون مطالبنده قوالانير . سلوك ايده‌جكى طريق حياتى بولور .

طريق فلسفيده اصلا بحران فكريدن خلاص ميسر دكلدر ، شمدى‌يه قدر هنوز مسالك فلسفه آره‌سنده آهنك كورولمامشدر ؛

طريقى فلسفى بر سلسلهٔ مكذبينه ، طريق شرعى بر سلسلهٔ مصدقينه واصل اولور : اولكى پيغمبرلر صوكره كلان پيغمبرلرى تبشير ، صوكره كلانلرده اولجه كلانلرى تصديق ايدرلر . فلاسفه ايسه شمدى‌يه قدر دائما بربرلرينى تكذيب ايده كلمشلردر . چونكه انبيانك منبعى بردر ، وحيدر ؛ فلاسفه‌نك منبعى ايسه مختلفدر ، عقل وفكر بشردر .

*
* *

٤ — اسباب علم

مخلوقه مخصوص اولان اسباب علم اوچدر : حواس سليمه ، خبر صادق ، عقل .

جناب حقك ذات احديتى علمنى اقتضا ايدر ، ذات احديتى علم حصولنه كافى اولمغله ذات بارى مخلوقات كبى اسباب علمه محتاج دكلدر .

حواس سليمه — حواس قوهٔ حساسه معناسنه كلن حاسه‌نك جمعيدر ، عموميتله قبول اولنديغى وجهله سامعه ، باصره ، شامه ، ذائقه ، لامسه‌دن عبارتدر . علم كلام نظرنده حواس سليمه‌يى بشه قصر شرط دكلدر . الويركه اوحاسه‌نك وجودنده شك وشبهه اولمسون .

حواس مسئله‌سى علم النفسه عائددر . يالكز علم كلامده‌ده اسباب معرفتدن بريدر . حواس ايله حاصل اولان علم علم ضروريدر .

علم ضرورى عقلك ، صدقنه بداهته حكم ايتديكى علم ؛ قولاق آصمق . كوزينى آچمق كبى اسبابه مباشرتله حاصل اولان علمدر . بونك ضدى علم استدلاليدر كه دليله نظر ايله حاصل اولان علمدر . علم استدلالده يقينك حصولى استدلاله ، مقدمات استدلاليه‌يى ترتيبه توقف ايدر ، علم استدلالى بداهت عقل ايله معلوم اولماز . آنجق آكا نظر واستدلال ايله توصل اولنور . علم استدلالى سمعى اولديغى كبى عقلى ده اولور .

خبر صادق — خبر صادق واقعه مطابق اولان خبر ديمكدر ، ايكى قسمه منقسمدر : خبر متواتر ، خبر رسول .

خبر متواتر كذب اوزرينه اتفاق ايتمه‌لرينى عقلك تجويز ايتمديكى برجم غفيرك شهادتيله ثابت اولان خبردر . خبر متواترك مصداقى ، صدقنه دلالت ايدن شئ صدقنده اصلا اشتباه قالميه‌رق علم حصولنه كفايت ايده‌بيلمسيدر . يوقسه مخبرلرك چوقلغى ويا برعدد معين اوزره اولمسى صدقنه دلالت ايتمز .

خبر متواتر ايله حاصل اولان علم‌ده علم ضرورى‌يى افاده ايدر ، چونكه خبر متواتر ايله استدلاله ، مقدمات استدلاليه‌يى ترتيبه مقتدر اولميان صبيان وبلهايه بيله يقين حاصل اوليور ، خبر متواتر علم ضرورى‌يى افاده ايتمك ايچون بروجه آتى ايكى شرطه محتاجدر : مخبرلرك خبر ويردكلرى شئ مشاهدات ومحسوساتدن اولمى ، ممكناتدن اولوب عقلا محال اولماملى .

متواتر اولميان ، مشهور ويا آحاد اولان اولان خبر علم كلامده حجت قطعيه دكلدر .

خبر رسول رسالتى معجزه ايله مؤيد اولان پيغمبرك خبريدر .

معجزه صحت نبوته دلالت ایدن علامتلردن بریدر . تفصیلی نبوت بحثنده کله‌جکدر .

خبر رسول علم استدلالی‌یی ایجاب ایدر . چونکه خبر رسول ایله حاصل اولان علم استدلاله ، رسالتی معجزات باهره ایله ثابت اولان پیغمبرك خبری اولدیغنی استحضاره توقف ایدر . خبر رسول ایله ثابت اولان علم محسوسات، بدیهیات ، متواترات کبی جزمده یعنی نقیضنه احتمال اولمامه‌ده ، ثباتده یعنی بشقه‌سنك تشکیکی ایله زواله احتمال بولونمامه‌ده بالضروره ثابت اولان علمه، علم ضروری‌یه مشابهدر .

عقل — عقلك تعریفی ده علم النفسه عائددر . علم کلامده حواس کبی اسباب معرفتدن بریدر . عقل ایله حاصل اولان علم یا ضروری ویا استدلالی اولور . بو استدلال یا کلیدن جزئی‌یه انتقال طریقی ایله اولور، بوکا «تعلیل ویا قیاس» دیرلر؛ یاخود جزئیدن کلی‌یه انتقال طریقیله اولور، بوکاده «استقراء» دیرلر؛ یاخود برجزئیدن دیکر برجزئی‌یه انتقال طریقیله اولور ، بوکاده « تمثیل » دیرلر . مثلا اجسامك قابل وزن اولمسندن طاشك ، طوپراغك، صویك ... الخ‌ده قابل وزن اولمسنه انتقاله « تعلیل ویا قیاس »؛ بالعکس طاشك، طوپراغك، صویك... الخ قابل وزن اولمسندن اجسامك قابل وزن اولمسنه انتقاله‌ده «استقراء» دنیر . دمیرك قابل سقوط اولمسندن طاشك قابل سقوط اولمسنه انتقال « تمثیل » در .

علم استدلالی‌یه علم نظری‌ده دیرلر . نظر مطلوبه وصول ایچون برطاقم امور مطلوبه‌یی ترتیب ایتمکدر ؛ امور معلومهٔ مرتبه‌یه‌ده نظر دینور . نظرده ایکی حرکت واردر : بری مطلوب اولان مجهوله مناسب امور معلومه‌یه حرکت ؛ دیکری مطلوبه ایصال ایدر صورتده

امور معلومهٔ مترتبه‌یه حرکت . نظره، نظر اولنان شیٔ حقنده اعمال فکر ایتمکدر دینور. نظر حق ایله باطل آره‌سنده برمحکّدر، معرفتك مبشری ، حقیقتك رهبری‌در .

دلیل نقلی‌نك متانتی — دلیل نقلی حق الیقین افاده ایدن وحیه ، شائبهٔ وهمدن منزه اولان ، کل عرفانی استلزام ایدن تأیید سبحانی‌یه مستند اولدیغی حالده دلیل عقلی بویله دکلدر . دلیل عقلی وهمدن هروقت محفوظ اولمز ، شائبهٔ کدورتدن خالی اولماز .

ضروریاتده شائبهٔ وهمك مدخلی یوقدر . بوکا مبنی خبر رسول ایله ثابت اولان علم یقین و ثباتده علم ضروری‌یه مشابه اولمشدر . محسوساتده ایسه غلط حس احتمالی واردر .

مناهج کلامیه — علم کلامده بتون مناهج علمیه نظر اعتباره آلنمشدر : استدلال ونظر ، حس وتجربه ، خبرو روایت ، وحی . بناءً علیه متکلمین یالکز دلائل حسیه‌یه اعتماد ومحسوسات ایله اکتفا ایدن حسیوندن اولمدیغی کبی هرشیئی تصور عقلی‌نك متعلقنه ارجاع ایدن مثالیوندن (افتکاریون) ده دکلدر ، نهایت احتساس اوزرینه بنا قیلوب عقل یرینه الهامی اقامه ایدن الهامیوندن دکلدر. علم کلامده محسوساتده حس، معقولاتده عقل عمده‌در. آنجق عقل نوروحی ایله مؤیددر . علم کلام یالکز آنجق انبیانك الهامنی قبول ایدر. انبیادن ماعداسنك الهامنه کلنجه بدون النظر، فیض طریقی ایله حاصل اولان معارف یقینیه‌نك حصولی اهل انظار آراسنده مختلف فیهدر. شوقدر که غزالی ایله کیالهراسی، رازی ایله آمدی کبی الك حاذق اهل انظار بدون النظر معارف یقینیه‌یی قبول ایدییورلره بوحال بطریق الکشف والالهام حاصل اولان

معارف يقينيه‌اهل انظارك قبول ايتديكى معارف ضروريه‌دن اوليور. شوقدر كه الهامى اوهامدن آييرملى، الهام كتاب وسنه‌مخالف اولماملى؛ الهام بويله‌قبول اولنمغله برابر ينه اديان ومذاهبك صحتنى تعيين خصوصنده بر معيار دكلدر. بونك كبى متكلمين يالكز نقل ايله اكتفا ايدن نقليون‌دنده دكلدر.

فيض ونظر واثر ويا عقل ونقل ووجدانه — شرايع نبويه ايله ظاهرى تهذيب، باطنى ملكات رديئه‌دن تطهير ايله‌نفسى عالم غيبه تعلقدن منع ايدن آثار محو اولندقدن صوكره نفس عالم غيبه متصل اولور، شوائب شكوك واوهامدن خالى اولان صور ادراكيه ايله متحلى اولور. نفسك مجاهدات ايله رياضتى، موانع جسديه‌دن تجريدى، حضرت صمدانيه‌يه توجهى. خلوت وذكر وطاعاته مواظبتى التزامى نفسه اويله بر معرفت افاضه ايدركه آرتق آنك اطرافنده شائبهٔ شكوك وشبهات طولاشه‌مز. فقط نظر واستدلال ايله حاصل اولان علمده خصم، دلائل وشبهات ايرادى ايله شكوك وشبهات توليد ايده‌بيلير. آكا مبنى فيض ايله، تصفيه طريقى ايله حاصل اولان علم، محض نظر ايله حاصل اولان علمدن دها سالمدر، دها متيندر. اولكى طريق طريق متصوفه، ايكنجى طريق طريق متكلميندر. متصوفه عندنده حق آنجق كشف ووجدان ايله معلوم اوله‌جغندن نور قلبى‌يه موافق اولان سمع ونقل قبول اولنور. يوقسه تأويل اولنور. متكلمين عندنده حق آنجق نظر وبرهان ايله‌معلوم اوله‌جغندن نظر صحيحه مخالف اولان سمع ونقل تأويل اولنور. متكلمينك سوزلرى علم، معرفت وتصديق حقنده، متصوفه‌نك

سوزلرى ايسه انسانك قصد واراده‌سى حقنده‌در؛ نته كيم فقهانك سوزلرى‌ده اعمال ظاهره حقنده‌در.

نقل واثر طريقى سلف وسلفه اتباع ايدن سلفيه طريقى اولمغله آنلر عندنده حق آنجق قول رسول ايله معلوم اولور، قول رسوله نظر اولنور، قول رسول ايله استدلال اولنور، قول رسول تفكر اولنور. رسول اكرم حقى طوغريدن طوغرى‌يه بيلديرمشدر؛ ذوق صوفى ايله ويا قياس فلسفى ايله ويا نظر كلامى ايله آيات كريمه تأويل اولنماز، عقل صريح [١] ايله نقل صحيح دائما متوافقدر.

متكلمين ايله متصوفه عندنده رسول اكرم حقى بيان ايتمشدر. فقط حقى بيلمك يا نظر ويا كشف ايله حاصل اولور. نظر ايله ويا كشف ايله نقل، قول رسول تأويل اولنور.

فلاسفهٔ اسلاميه متكلمين كبى اهل انظاردن اولمغله معارض كوردكلرى نقلى ياقياس فلسفى ايله تأويل ايدرلر؛ ياخود تخييل وتمثيله حمل ايدرلر، نقلى حقيقت عقليه ايچون رمز ومثال وخيال عد ايدرلر.

ايشته نقله، خبره بحق اعتماد ايدن سلفيه؛ كشف وجدانه، نظر وعقله اعتماد ايدوب آنجق مدعالرينى تأييد وتوثيق مقامنده نقله مراجعت ايدن متصوفه ومتكلمين‌در. فلاسفه‌ده متكلمين كبى نظر وعقله اعتماد ايدرلر، شوقدركه متكلمين فلاسفه‌دن زياده، اهل سنت متكلمينى اهل اعتزالدن زياده نقله متمسكدر. اهل سنت عندنده رأى وهوايه تبعاً آيات كريمه تأويل اولونماز، تأويله ضرورت زماننده مراجعت اولنور. كتاب وسنته متابعت اهل سنتك مبناى طريقيدر.

[١] طوغريدن طوغرى‌يه عقلك حكم ايتديكى معقول.

٥ — معرفت نظریه‌سی

فلاسفهٔ جدیده مابعدالطبیعه‌ده اوچ بیوك نظریه درمیان ایدییورلر: معرفت نظریه‌سی ، وجود نظریه‌سی ، مطلق ویا مبدأ اول نظریه‌سی.

معرفت نظریه‌سی ، معرفتك حدود وقیمتنی ، ملکهٔ معرفتی انتقادی بیان ایدر . معرفت نظریه‌سنك اسباب علمه مناسبتی درکار اولمغله بو بحثك مختصر صورتده ایرادی مناسب کورولمشدر ، دیکر ایکی نظریه‌لرده آتیده ذکر اولنه‌جقدر .

معرفت بشریه‌نك قیمتی مسئله‌سی ادوار مختلفهٔ فلسفیه‌ده درلو درلو موضوع بحث اولمشدر . فلسفهٔ قدیمه‌ده حسبانیه ایله ایقانیه ، فلسفهٔ جدیده‌ده اضافیه ایله مثالیه وایقانیه بونظریه ایله مشغول اولمشلردر .

حسبانیه — حسبانیه عندنده نفس بشریه اصلا یقینه وصوله قادر دکلدر ، تصوراتمز علم تشکیل ایتمز . بز محسوساتی ، معقولاتی‌ده ، اضافاتی‌ده ، علت اولایی‌ده بیلمیز . یقین وحقیقت دائرهٔ اطلاعمزدن خارجدر .

بوکون حسبانیه قالمامشدر . آکا بدل اضافیه ومثالیه واردر . علمك وارلغی وترقیاتی حسبانیه‌یه اویله برضربه اورمشدرکه حسبانیه بر دها بلکی طوغرولده‌میه‌جقدر ، شوقدرکه قسماً انسان حسبانی اوله‌بیلیر . نته کیم برنار « علم شاککدر » دیور . بوسوئه‌ده « لزومنده شك ایتمك ایی حکم ایتمه‌نك بر جزئیدر . » دیور .

کتب کلامیه‌ده سوفسطائیه دنیلان طائفه بوحسبانیه طائفه‌سیدر .

ایقانیه — ایقانیه عندنده نفس بشریه بالعکس یقینه وصوله

قادردر . اضافاتی ، علت اولایی ؛ محسوساتی ، معقولاتی اولدیغی کبی بیلیر . اشیانك حقیقتی واردر . ذهنده حاصل اولان یقین ایله خارجده‌کی اشیانك تحققی متوافقدر .

علم کلام کتابلرنده سوفسطائیه‌یه مقابل ذکر اولنان اهل حق بونلردر . بویله‌جه متکلمین ایقانیه‌دن اولمش اولیورلر .

اضافیه — معرفتك اضافی اولمسی مسئله‌سنده باشلیجه ایکی مذهب واردر : اضافیهٔ آفاقیه ، اضافیه انفسیه . اضافیهٔ آفاقیه اثباتیه ، اضافیهٔ انفسیه انتقادیه‌در .

اضافیهٔ آفاقیه — اضافیهٔ آفاقیه‌نك مبناسی « نفس ناطقه مطلقی ادراك ایده‌مز . » قضیه‌سیدر . مطلق بذاته یعنی ذاتنده موجود اولوب وارلغی دیکرینك وارلغنه محتاج اولمیان ، لذاته یعنی کندی کندینه اولان برموجود دیمکدر . ایشته مطلق بومعنایه کلنجه اضافیهٔ آفاقیه عندنده جناب حق ماده ، قوت بالفرض اشیانك ذاتی وعلت اولاسی ایسه نفس ناطقه جناب حقی‌ده ، ماده‌یی ، قوتی‌ده‌ده بیلمز . فقط اشیانك کندیلرینی مطلق اوله‌رق بیلیر . بز محسوساتی ، دیکر بر تعبیر ایله اضافاتی ، حادثاتی ، حادثات عمومیه‌دن بشقه برشی اولمیان قوانینی مطلق اوله‌رق بیلرز ، علممز ، فلسفه‌مز اشیایی نصل احضار ایتمش ایسه اشیا اویله‌در . یالکز اشیانك اصل مطلقی ، اشیانك علت اولاسی ، اشیانك غایات اخیره‌لری ذهن بشری‌نك ادراکندن خارجدر . نفس ناطقه بالتجربه ثابت اولان حقایق مثبته‌یه وصوله قادردر . دعاوی مابعدالطبیعه کبی بر تحقیق تجربیه قابلیتی اولمیان دعاوی‌یی حل ایده‌مز . خلاصه نفس بشریه مبدأ ومعادی بیله‌مز . کلیم همدانی‌نك شو بیتی اضافیهٔ آفاقیه مذهبنی پك کوزل ایضاح ایدر :

«ماز آغاز وز انجام جهان بی خبریم . اول و آخر این کهنه کتاب افتاده است»

اضافیهٔ آفاقیه مابعدالطبیعه‌ده حسبانیه، عالم طبیعتده ایقانیه‌در. مع مافیه اضافیهٔ آفاقیه فلاسفه‌سندن بعضیلری بر «لایعقل» ك وارلغنده شبهه ایتمیورلر، حتی علوم مثبته‌نك ترقیاتی سایه‌سنده یاواش یاواش بیلنه‌جکی فکرنده بیله بولنانلر واردر، حضر بك مرحوم نونیه‌سنده

«حقیقة الحق لم تعقل بعالمنا . لکن تردده‌م فی دار رضوان»

دیکله جناب حقك بو عالمده لایعقل اولدیغی، کنه و حقیقت باری‌نك عقل ایله احاطه اولنمیه‌جغی بیان ایدیور. اضافیهٔ افاقیه وحیه ایناعش اولسه‌لر ایدی بو طریق ایله الهیتی اثبات ایده‌بیلیرلر ایدی. فقط اضافیهٔ افاقیه عندنده سبب علم آنجق حس و تجربه‌در. حس باطنی اولان وجدان حس‌ده داخلدر. الده حواسدن بشقه واسطهٔ استخبار یوقدر. بو حالده انلرده اثبات واجبه بر طریق قالمامش اولیور. سبب معرفت و علمی، وجدان‌ده داخل اولدیغی حالده، حواسه حصر ایدن مذهبه «تدریبیون ویا تجربیون» دنیر، سبب علمی، آنجق احساسه حصر ایدوب یالکز حادثات طبیعتی طانیان، حادسات نفسانیه‌یی طانیمیان، وجدانی سبب علم عداتمیان مذهبه «حسیون» دنیر. حسیون مذهبی وقتیله هندده سمینه نامیله ظهور ایتمش ایدی، اهل کلامك معلومی ایدی. تدریبیه و حسیه عندنده نظر واستدلال یقینی مفید دکلدر، یقینی مفید اولان آنجق تجربهٔ حسیه‌در. یالکز تدریبیه عندنده تجربهٔ حسیه‌ده وجدان‌ده داخلدر

اضافیهٔ انفسیه — اضافیهٔ انفسیه‌نك مبناسی «نفس ناطقه مطلق اوله‌رق هیچ برشی بیله‌مز» قضیه‌سی‌در. بو مذهبه کوره نفس ناطقه هیچ برشیئی اولدیغی کبی بیله‌میور. نفس ناطقه‌نك، اشیا حقنده

ایدندیکی معرفت ناقص بر ترجمه‌در، عادی بر رمزدر. اشیا، ملکه‌مزه کوروندیکی کبی، بیلنیر؛ اشیانك بو کوروندیکی طرز ایسه ملکه‌مزك بالذات ماهیتنه کوره ترتیب اولونمشدر. اشیا، اوزریمزه اجرا ایتدیکی انطباعات واسطه‌سیله بیلنیر؛ اشیا، ذهنمزدن بر طاقم صور اکتسا ایتدکدن صوکره دائره اطلاعمزه داخل اولور. ذهنمزده حاصل اولان یقین ایله اشیانك تحقق آره‌سنده مطالقت تامه و حقیقیه یوقدر. کرك مطلق اولسون کرك اضافات اولسون ایکیسی‌ده آنجق اضافی اوله‌رق معلوم اولور.

اضافیهٔ انفسیه عندنده معرفت اضافیدر، معرفتك متعلقی، معروف اضافات، حادثات اولدیغی کبی مطلق‌ده اولور؛ اضافیهٔ آفاقیه عندنده ایسه معرفت مطلق‌در، فقط معرفتك متعلقی، معروف انجق اضافاتدر، حادثاتدر. اضافهٔ آفاقیه‌نك رئیسی اوکوست قونت، اضافیهٔ انفسیه‌نك رئیسی قانتدر.

٤ — **مثالیه** — مثالیه عندنده عالم تصوراتك کندوسندن عبارتدر؛ یاخود عالم خارجی حقنده ایدندیکمز معرفت آنجق بزم حالات وجدانیه‌مز واسطه‌سیله اولور، طوغریدن طوغری‌یه اولماز. مثالیه‌یه ضد اوله‌رق طوغریدن طوغری‌یه عالم خارجی‌یی بیلان مسلکه «حقیقیون» مسلکی دینیر.

مثالیه‌جه بز طوغریدن طوغری‌یه حالات وجدانیه‌یی بیلیرز واو حالات وجدانیه‌یی خارجه رسم ایده‌رز، آنلرده بزه حادثات وظاهراتدن عبارت اولان بر عالم خارجی‌یی بیلدیرر. عالم خارجی حالات وجدانیه‌مزك بر قوپیه‌سیدر؛ اشیا متحقق دکلدر. آنجق احتساسات متحققدر که اوده حالات وجدانیه‌در.

مثالیه سبب علمی آنجق تصور عقلی کوریر، بوحالده آنلره کوره هرشی تصورعقلی‌نك متعلقنه راجع اولمغله تمامیله تدریبیه‌یه ضداولور.

مثالیه مابعدالطبیعه‌ده مبدأ اوله‌رق آنجق بر نفس قبول ایدر، ماده‌نك تحققنی کلیاً انکار ایدر بوحالده مادیونه‌ده تمامیله ضد اولور.

عالمك وار اولدیغنه دائر ایدندیکمز علمك حضوری ویا حصولی اولمسی فلاسفه آره‌سنده مختلف فیه‌در. حضوری ویاحالی طرفدارلرنجه بزده، ادراکات واحساساتمزده شعورحاصل اولنجه، بلا تأمل روحك ویا ماده‌نك وارلغنه دائر بزده بر جزم حاصل اولورکه طوغریدن طوغری‌یه بونلری آکلامش، آنلرك حقیقتنه واصل اولمش اولورز. حصولی ویا کسبی طرفدارلرنجه ایلك ادراك ایتدیکمز شیلر آنجق حالات نفسیه‌مزدر، فقط ماده [١]، روحه هرحالده بر سبب دوشونمك مجبوریتی واردر، بومجبوریت ایله بالتأمل، ماده‌نك خارجنده، روحك باطنده وجودینه قائل اولور ایسه‌ك اوشیلرك حقیقتنه وارەمیز. آنجق فرض اولنمسی ضروری اولان برشیئه روح، ماده اسملرینی ویرمش اولورز. مثلا قارشومده بر مناره کوریورم، کوردیکم آنده او مناره‌یی ادراك ایتمش اولورم، مناره‌نك اوصاف و کیفیاتی جوهر مادیسنی تأمل ایتمکسزین مناره‌یی آکلایورم، مناره حقنده بنم ایچون برجزم حاصل اولیور. ایشته بوطرز معرفت حضوری طرفدارلرینك معرفتی‌در.

یاخود قارشومده مناره‌نامنه ادراك ایتدیکم شیٔ وجدانمده حاصل اولان برحال تغیردر، درحال منفعل اولان وجدانمه ضروری اوله‌رق

[١] مثلا جوهر مبدأ علیت اقتضاسندن متولد بر فرضیه‌در. ماده مدرکات خارجیه‌مز، روح مدرکات باطنیه‌مز ایچون فرض اولنمشدر.

عارض اولان بر حالت مخصوصه‌در. بوانفعاله بر مؤثر خارجی سبب اولمغله اثردن مؤثره انتقال طریقیله خارجده مناره نامی آلتنده برموجود واردر. بوطرزه کوره وجدانمز ایله عالم خارجی آره‌سنده بر واسطهٔ معرفت بوقدر. نهایت مناره‌نامنه ادراك ایتدیکم شی مناره‌نك شبحی‌در. مناره ایله نفسمك تماسندن ذهنمه خطور ایتمشدر. بوشبح برماهیت مجرده، مناره‌نك براشارت مخصوصه‌سی اولمغله مناره‌یه دلالت ایدر. بوطرز تصوره کوره وجدانمز ایله عالم خارجی آره‌سنده برواسطهٔ معرفت واردر. کوریلیورکه حصولی طرفدارلرینك معرفتی بویله ایکی وجهله تصویر اولنور.

الحاصل فلاسفهٔ جدیده‌دن بر قسمی سبب علم اوله‌رق یالکز حسی، بر قسمی حس ایله برابر وجدانی دیکر قسمی یالکز تصورعقلی‌یی قبول ایدییورلر. بر قسم فلاسفه ایسه الهامی حواس و عقله فائق بر نور تلقی ایدییور، عقل یرینه احتساس اوزرینه مبتنی اولان بر ایمان اقامه ایلیور. الهام نفسك مجرد بر تمایلی اولمغله مالبرانش کبی مثالیه‌دن، اسپینوزا کبی وجودیه [١] دن، پسقال کبی حسبانیه‌دن اولان بر طاقم فلاسفه الهامه معتقددر.

٦ — درجات یقین

مطالب علمیه‌ده یقینك اوچ درجه‌سی واردر: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین.

[١] وجودیه مبدأ اول اولمق اوزره بر جوهر یکانه قبول ایدنلردرکه بتون اشیا او جوهرك عرضلری‌در. بومذهبه کوره ماده ایله نفس برلشمش اولور، فلاسفه‌نك وحدت وجودیلری بونلردر.

عقل ونقلك، نظر وخبرك افاده ايتديكى علم علم اليقين ؛ حس ظاهرى ، تجربهٔ خارجيه‌نك ، مشاهده‌نك ويرديكى علم عين اليقين در. عين اليقين علم اليقينك فوقنده‌در . نته كيم «ليس الخبر كالعيان» دينمشدر . نفس ناطقه معاينه‌نك ، مشاهده‌نك ويرديكى يقين قارشوسنده خبر ونظرك ويرديكى يقيندن ، علم اليقيندن زياده مطمئن اولور . علم اليقين ايله عين اليقيندن هر برى حق (ثابت ـ صدق) اولمغله برابر عين اليقين تردد ووسوسه‌نك ازاله‌سى خصوصنه علم اليقيندن زياده ياردم ايدر ، اطمئنانك ازديادينه دها زياده بادى اولور . بوكا مبنى علم اليقين ايله بيلان حضرت ابراهيم عليه السلام عين اليقين ايله بيلمك ايچون «ولكن ليطمئن قلبى » ديمش ايدى . حس باطنى وتجربهٔ باطنيه‌نك ويرديكى ، كندوسنك دويديغى ، كنديسنده مشاهده ايتديكى علم حق اليقين در . حق اليقينك فوقنده بشقه بر علم يوقدر .

معارف ، آلام ولذائذ بوتون بو اوچ درجه‌ده معلوم اولور . آنجق اوچنجى درجه‌ده بر شيئك حقيقتنه اطلاع ميسر اولور . نته كيم « من لم يذق لم يعرف » دينمشدر . چونكه عباره آنجق تمثيل وتقريبى افاده ايدر، حقيقت عباره ايله تعبير اولنور . فقط عباره ايله بيلنمز ، آنجق ذوق ايله ، وجدان ايله بيلنير . بوكا مبنى باشقه‌لرينك خبر ويا نظر ايله بيلدكلرى شيئى ذوق ايله بيلانلره « اهل معرفت ـ عارفين » دينمشدر. متصوفه‌نك كنديلرنده حاصل اولان شيئه «ذوق ، وجدان » ديملرى بوندن ناشيدر . بوبابده برده علم النفسه باقه‌لم :

معرفت متعلق معرفتدن ، معروفدن بشقه اولونجه بورايه بر شبهه عارض اوليور : عجبا عارف ايله معرفتك متعلق « معروف » آره‌سنده بولنان مختلف وسائطدن ، محيطلردن طولايى معروفك صورت

محسوسه‌سى فساده اوغرامامش ميدر ؟ معرفت عارفك نقطهٔ نظرينه ؛ حتى ماهيتنه اضافه اولونمامش ميدر؟ جهاز حواس بزى آلداتميورمى ؟ معروفك كورونيشنى تغير ايتميورمى؟ معروفى اولديغى كبى كوستره‌ميوب بشقه بر حالده كوسترميورمى ؟ بو شبهه عالم امكانده قالميور ، علم بوبابده بزه ياردېم بيله ايديور . بوتون لون ، صدا . . الخ حادثاتى حركته ارجاع ايديير . حركت ايسه حادثات سائره كبى بر ظاهره‌در ، مجهول اولان بر حقيقتك رمز وعلامتى‌در. بو حالده حركتك وجود خارجيسى حقنده احتياط اولنه‌بيلير ، چونكه حركت خارجده احساسات عقليه ومبصره وملموسه‌دن تركب ايتمش بر حادثه‌در .

بر طاقم متفكرين عاليه (بر قلى‌ى . . . الخ) دها ايلرى كيده‌رك بزم صور ذهنيه‌مزك خارجنده مطابق اوله‌رق بر شيئك وارلغنى انكار ايديورلر [١] . آكلاشيليوركه عالم خارجى‌نك وارلغنى اثبات ايتمك اولدقجه كوجدر : فقط حادثات نفسيه ايله وجدان (شعور) عينى برشى اولونجه ، غيرقابل تفريق اولونجه حادثات جسمانيه حقنده وارد اولان شبهه حادثات وجدانيه‌يه وارد اوله‌ماز ، صورت محسوسه صحيح ميدر؟ معرفت ايله متعلق معرفت آره‌سنده مطابقت تامه‌وارميدر؟ كبى مسائلى تحرى‌يه احتياج قالماز. بالذات وجدان ايله اولان معرفتك فوقنده بشقه بر معرفت يوقدر . طبيعياتده حادثاتى خارجدن بيليرز ، حادثات بزه بعض علل مجهوله‌نك آثار وتجلياتندن باشقه بر صورتده نمايان اولماز. حادثاتك ذاتنه نفوذ ايده‌مديكمزدن طولايى حادثاته اسم طاقمقله اكتفا ايده‌رز ، بالعكس حادثات نفسيه ، كنديسنى ادراك ايدن ذات

---

[١] بر قله‌يك وارلق حقنده‌كى دستورى شودر : وارلق ادراك اولنان برشى در .

ایله ادراك اولنمق شرطیله ادراك اولنور. المی حس ایتمزایسه‌م ناصل متألم اولدم دیه‌بیلیرم. حادثات طبیعیه‌ده ذات ویا جوهر مجهول قالیور ایسه‌ده حادثات نفسیه‌ده ذات ویا جوهر اصلا مجهول قالمیور ، بلکه حادثاتی بیلدیکمز کبی ذاتی ویا جوهرینی‌ده بیلمش اولیورز . ایشته فرانسز فیلسوفی ده‌قارت بو معنایه اشارت ایچون « عالم روح عالم اجسامدن دها قولای بیلنیر » دیمش ایدی . هرشیدن شك ایدن حسبانیهٔ قدیمه حادثات وجدانیه‌دن شك ایتمزلر ایدی . وجدانك ماعداسنده نه‌قدر یقینیات وار ایسه هپسی‌ده وجدانده‌کی یقین ایله مسبوقدر . اوت دوشوندیکم اشیا حقنده‌کی یقین بالضروره فکرم حقنده‌کی یقینی متضمن اولور . نته‌کیم ده‌قارت « دوشنیورم ، اویله ایسه وارم » دیمش ایدی .

کوریلیورکه افکارمزك تنظیمنی ، برمعرفت حصولنی ، حقایقك مختلط ومشکل الوصول اولمسندن ناشی حقیقت ویقینی دائرهٔ اطلاعمزدن خارج طوتان حسبانیهٔ قدیمه ، سوفسطائیه بیله حق الیقینی انکار ایده‌میور ، حق الیقین ایله اولان یقین حقنده عقلانك هیچ برنزاعی وقوع بولمیور ؛

بوندن بشقه «حق الیقین ایله اولان یقینك فوقنده هیچ برمعرفت یوقدر » قضیه‌سنده‌ده اسلام فلسفه‌سی ایله غرب فلسفه‌سی آره‌سنده توافق کوریلیور .

فصل ثانی

۱ — علوم اسلامیه‌نك صورت تدوینی

علوم اسلامیه ودخیله — علوم مدونه اهل اسلامه تعلقی اعتباریله اول باول ایکی‌یه آیریلیر : علوم اسلامیه ، علوم دخیله .

علوم اسلامیه — علوم اسلامیه اسلامك ، مدنیت اسلامیه‌نك اقتضا ایتدیکی علملردر ، علوم اسلامیه باشلیجه ایکی قسمه منقسمدر : علوم آلیه وعلوم عالیه. علوم آلیه بالذات مقصود اولمیوب علوم شرعیه‌یه وسیله اولان علملردر . علوم عالیه بالذات مقصود اولان علملردرکه علوم شرعیه‌دن عبارتدر .

علوم آلیه اول امرده ایکی‌یه آیریلیر: علوم مختصه ، علوم مشترکه.

علوم مختصه اهل اسلامك منفرداوله‌رق وضع ایتدکلری علملردرکه علوم عربیه‌دن عبارتدر . علوم عربیه بدایتده لغت ، نحو ، ادب ناملرینه اوچ فنه ، بالآخره لغت ، اشتقاق ، صرف ، نحو ، معانی ، بیان ، عروض ، قوافی ناملرینه سکز فنه تقسیم اولنمشدر . علوم عربیه‌نك اصولی ایشته بو سکز فندر . فن بدیع فن معانی ایله فن بیانك ذیلی عد اولنور ، هر اوچنه علم بلاغت‌ده دینیر. دها صوکره

علوم عربیه‌نك فروعی اولمق اوزره درت فن دها وضع اولنمشدر ! خط ، قرض شعر [١] ، انشا ، محاضرات [٢] .

علوم مشترکه وضعی خصوصنده ، اهل اسلامك منفرد اولدیغی علومدرکه تاریخ ایله جغرافیادن عبارتدر . علوم مشترکه اهل اسلامه مخصـوص دکلدر؛ آیات کریمه واحادیث شریفه‌ده بیـان بیوریلان اماکن واحوال ایله سیاحت وتجارت کبی امور دنیویه ، جهاد وخراج وجزیه کبی امور دینیه ایچون اهل اسـلامك تاریخ وجغرافیـایی بیلمکه احتیاجی درکاراولمغله اهل اسلام تاریخ ایله جغرافیـایی وضع ایتمشلردر .

علوم عالیه اوچ قسمه‌منقسمدر: علم قرآن، علم حدیث، علم فقه. علوم عالیهٔ اسلامیه‌یی بویله اوچ قسمه آییرمق «العلم ثلثة آیة محکمة او سنة قائمة او فریضة عادلة وما کان سوی ذلك فهو فضل ـ رواه ابن ماجة وابو داود» حدیث شریفنه موافقدر .

علم قرآن ایکی قسمدر : علم قرآءت قرآن ، علم تفسیر قرآن .

علم حدیث‌ده ایکی‌یه آیریلیر: اصول حدیث ، اصل حدیث (متن). علم نقد رجال اصول حدیثده داخلدر .

علم فقه اوچ قسمه منقسمدر : فقه عتقادی ، فقه علمی ، فقه وجدانی . اولکیسنه «فقه اکبر، علم توحیدوعلم کلام» ، ایکنجیسنه

---

[١] شعرك محاسن ومعایبنی بیلدیرن یعنی وزن وقافیه‌دن بشقه اوله‌رق حسن ، قبح ، جواز وامتناع کبی جهتلردن طولایی شعره مخصوص اولان احوالی کوسترن بر فندر .

[٢] دیکرلرینك سوزنی مقامه مناسب برصورتده ایراد ایتمك ملکه‌سنی پیدا ایتدیرن فندر .

«علم شرایع واحکام» ؛ اوچنجیسنه «علم اخلاق وتصوف»دینیر. فقه عملی ویا اصل علم فقه ایکی‌یه آیریلیر : اصول فقه ، فروع فقه. علم خلاف وجدل اصول فقهده ، علم حکمت تشریع فروع فقهده داخلدر .

علم قرآن ایله علم حدیث علوم اصلیه ، علم فقه علوم مستنبطه‌در.

علوم دخیله — علوم دخیله اقوام سائره طرفندن وضع اولنوب بالاخره اهل اسلامه کچن علملردر. علوم دخیله باشلیجه اوچ علمه ایریلیر: علوم ریاضیه، علوم جسمانیه ، علوم نفسانیه . علوم ریاضیه‌نك موضوعی اعیان خاجیه‌دن انتزاع اولونمش برطاقم صور ذهنیه‌در. علوم جسمانیه باشلیجه ایکی‌یه ایریلیر: علوم فیزیکیه ، علوم طبیعیه . علوم فیزیکیه‌نك موضوعی حادثات طبیعیه ، علوم طبیعیه‌نك موضوعی موجودات طبیعیه‌در. علوم نفسانیه‌نك موضوعی انسان اولوب درت علمه آیرلمشدر: علوم تاریخیه ، علوم لسانیه ، علوم اجتماعیه ، علوم فلسفیه . [١]

علوم شرعیه‌نك قیمتی — علماء اسلام منابع اسلامیه‌یی تصنیف، هر برینی مناهج علمیه ایله تدقیق ، عقله واسباب عقلیه‌یه ربط ایده‌رك علم توحیدی، علم فقهی ، اصول فقهی، علم اخلاق وتصوفی، وسائره‌یی میدانه کتیرمشلردر. بوعلوم اسلامیه‌نك اویله مناهجی واردرکه بوکون علوم عصریه مناهجی ایله تمامیله تطبیق اولنمقده‌در . علوم اسلامیه‌نك

---

[١] منطق جدید کتابلرنده علوم مختلف صورتده تصنیف اواینور. بوراده ذکر اولنان تصنیف اهل کلام نقطهٔ نظرینه تماس ایدر : علوم ریاضیه‌نك افاده ایتدیکی حقایق ضروری ایسه‌ده علوم جسمانیه‌نك افاده ایتدیکی حقایق ضروری دکلدر ، ممکندر ، عمومیدر، علوم نفسانیه‌نك افاده ایتدیکی حقایق او قدر عمومی‌ده دکلدر . حقایق ریاضیه‌ده‌کی یقین ، علوم سائره‌ده‌کی یقیندن دها قویدر، حقایق جسمانیه‌ده‌کی یقینده حقایق نفسانیه نسبتله دها قویدر.

موضوعلری علوم مثبته‌نك موضوعلری ایله تماس ایتدیکی جهتله علوم اسلامیه علوم عصریه‌نك انكشافاتنی تماميله حيطه‌سنه آله‌بیلیر. بوکون علوم ریاضیه‌ده حاكم اولان برهان؛ علوم تجربیه‌ده حاكم اولان تجریب، استقرا، تمثیل، افتراض، تصنیف؛ علوم تاریخیه‌ده حاكم اولان خبر وروایت تماميله علماء اسلامیه طرفندن علوم اسلامیه‌ده تطبیق اولونمشدر.

دەقارت ایله باقونك واستوورات میلك اورته‌یه قویدقلری مسالك علت قانونی چوق زمان اول علماء اصول موقع تطبیقه قویمشلر ایدی. یالکز فلاسفهٔ جدیده حادثاتك علتنی، اصولیون احکام حادثاتك علتنی کشف ایچون تطبیق ایدیورلر ایدی. بوکون حادثه‌نك علتی تعیین اولندقدن صوکره ناصل بر قانون تعیین اولنیور ایسه فقهده ده حادثه‌یه تعلق ایدن حکم شرعینك علتی تعیین اولندقدن صوکره اویله‌جه قانون تعیین ایدیلیر ایدی. قانون طبیعتی بیلمك ایچون حادثهٔ طبیعیه‌نك علتنی بیلمك لازم اولدیغی کبی آنفاً بیان اولندیغی اوزره قاعدهٔ فقهیه‌نك تطبیقی ایچون ده مناط حکمی بیلمك لازم ایدی. قیاسی اجرا ایچون اول امرده علت کشف اولینور ایدی، علت منصوص ایسه فقها ایچون یالکز تطبیق جهتی، مناط حکمی تحقیق جهتی قالیر ایدی. منصوص اولمانجه اول امرده علت تخریج اولنور، صوکره دیکر بر حادثه حقنده حکم شرعی بیان اولنور ایدی.

فصل اولده بیان اولندیغی اوزره کرك حسیونك، کرك عقلیونك، کرك الهیونك طرق ومناهجی تماميله علماء اسلامیه طرفندن تطبیق اولونمقده‌در. علم توحید، مابعدالطبیعه ایله دائما تلاقی ایدر، مسالك

مابعدالطبیعه‌دن هر برینه بر وجه ایله انطباق کوسترر ایسه‌ده حقیقتده بر خصوصیتی حائزدر.

مبادی وعلوم آلیه لائق وجهله اوکره‌نیلدکدن صوکره تحصیل اولنه‌جق اولان علم توحید مابعدالطبیعه‌دن، علم فقه اجتماعیاتدن، علم اخلاق وتصوف علم اخلاق فلسفیدن، نظریات علم منطقدن انسانی مغنی قیله‌جق بر قوتی حائزدر.

علم توحید وکلامك صورت تدوینی — اوائلده صحبت سنیه بركتیله نورنوار نبوتك یاقینلغی سببی ایله عقیده‌لر قوی، وجدانلر صاف ایدی.

اصحاب کزین احکام شرعیه‌یی مشکات نبوتدن نصل اقتباس ایتمشلر ایسه اویله‌جه تصدیق ایدرلر ایدی، حضرت نبی اکرم صلی الله علیه وسلم افندمز دینك اصولنی، فروعنی، ظاهرینی، باطننی، علمنی، عملنی بیان بیورمغله اصحاب کرام طرف رسالتدن تفصیل بیورلمیان اموری آراشدیرمزلر، نصوصده نصل وارد ایسه اویله‌جه ایناننیرلر ایدی. اصحاب رسول الله آنجق کندولرینه نافع اولان واقعاتی صورارلر، مسائلی تولید وتفریع ایتمك ایسته‌مزلر ایدی. آنلرك اهتمام ایتدکلری شیٔ امر جلیل پیغمبری‌یی انفاذه مقصور ایدی. اخیار تابعین صحابهٔ کزینك اثر پاکلرینه، تبع تابعین ده سلفلری اولان اخیار تابعینه اقتدا ایتمکله آنلرك زماننده وقایع واختلافات ده آز ایدی، بر مشكل ظهورنده ائمهٔ دینه مراجعتله اشکالی حل ایتمك قولای ایدی، بویله‌جه علوم شرعیه‌یی تدوینه احتیاج کورولمیور ایدی. فقط نور نبوتك تباعدی احوالی دکشدیردی، عقول صافیه اصحابی آزالدی، افکار فاسده اربابی چوغالدی، بین المسلمین ظهور

ایدن فتنه‌لردن ناشی خلقك چوغنده حظوظ نفسانیه‌یه، بدع اعتقادیه‌یه، ضلالت فکریه‌یه میل حسی اویاندی، وقایع واختلافاتده چوغالدی، بر طاقم فرق اسلامیه ظهور ایتدی. آرتق عقائد صحیحه ایله عقائد باطله قاریشدی، برینی دیکرندن آییرمق کوجلشدی. ائمهٔ دینه صیق صیق مراجعتلر وقوع بولمغه باشلادی، علماء دینده شرعك، دینك اصولنی ضبط، عقائد صحیحه‌یی عقائد باطله‌دن تفریق ایچون نظر واستدلال ایله مشغول اولدیلر، فصللری ترتیب، اصللری تمهید ایتدیلر. عقائد حقه‌یی حفظ؛ بدعتلری، ضلالتلری رد مقصدیله بر علم تدوین ایتدیلر، آدینه «علم توحید وفقه اکبر» دیدیلر، علم توحید ویا فقه اکبر، ادله‌سندن استنباط صورتیله احکام اصلیهٔ اسلامیه‌یی بیلدیرن بر علم جلیل ایدی. بو بابده الك اول معروف اولان اثر امام همام ابو حنیفه‌نك (وفاتی: ١٥٠) فقه اکبر نام کتابیدر که راویسی تلمیذلری ابو مطیع البلخی (وفاتی: ١٩٨) در. بوکا مقابل الك اول اهل سنت ایله جدال ونزاع خصوصنده علم کلامه دائر اثر یازانده رئیس اهل اعتزال واصل بن عطاء الغزال (وفاتی: ١٣١) در. بویله‌جه اهل اسلام آره‌سنده بری اهل سنت، دیکری اهل بدعت ویا اهل اعتزال مذهبی اولمق اوزره عقائده عائد بر مدون علملری حاصل اولدی؛ علم توحید ویا فقه اکبر اهل سنتك، علم کلام اهل بدعتك علمی ایدی.

اهل سنت علماسی خلقی علم کلامدن یعنی اهل بدعتك علم کلامندن تحذیر ایدرلر؛ کرك رأساً، کرك مدافعةً علم توحیده دائر آثار یازارلر ایدی. علم کلامی ذم حقنده امام اعظمدن. امام ابو یوسفدن

امام شافعی‌دن، امام احمددن منقول اولان سوزلر ایشته بوندن ناشی ایدی [١]

عصر ثالث هجریده کلان ابن کلاب البصری اهل بدعتی تمثیل ایدن جهمیه ومعتزله‌یی رده قیام ایدوب بر طاقم آثار علمیه تصنیف ایتدی، بو ایکی فرقه‌نك تناقضلرینی میدانه قویدی، مسلکنی اهل کلام طریقی ایله تأیید ایتدی، همان بر عصر صوکره کلان ابو الحسن الاشعری‌یه زمینلر حاضرله‌دی. ابن کلاب زماننده اعتباراً برده سلف امتك سلوك ایتدیکی اهل سنت مذهبی ایله جهمیه ومعتزله‌نك سلوك ایتدکلری اهل بدعت مذهبی آره‌سنده متوسط، بر اهل سنت مذهبی اولمق اوزره متکلمین اهل سنت مذهبی وبو مذهبی مبین بر علم کلام ظهور ایتدی. چونکه ابن کلاب صفاتی اثبات خصوصنده سلف امته، افعالی نفی خصوصنده اهل اعتزاله موافقت ایدییور ایدی: صفات ذاتیه جناب حق ایله قائم ایدی؛ فقط صفات فعلیه جناب حق ایله قائم دکل ایدی.

دیکر طرفدن ابن کلاب زماننده ابو الهذیل، ابراهیم النظام کبی رؤسای اهل اعتزال جهمیه مذهبنی بلع، اصول فلسفیه ایله اصول کلامیه‌یی مزج ایده‌رك علم کلامه بر شکل نوین ویرییورلر ایدی.

اهل اسلام آره‌سنده الٓهیات ویا مابعد الطبیعه حقنده بو اوچ نوع علمدن بشقه برده آروجه فلسفه انتشار ایدییور ایدی، فیلسوف الاسلام ابو الحکماء یعقوب بن اسحق الکندی ایله فلسفهٔ مشائیه تأسس ایدییور ایدی.

---

[١] امام اعظم ابو حنیفه‌یه اعراض واجسامدن صورولمش، مشار الیه «الله عمرو بن بابه لعنت ایتسون نه‌سه علم کلامی آچدی» دیمش ایدی.

حق و حقیقت تحریسنده بولنان اسلام متفکرلری اهل سنت خاصه مذهبی ، اهل سنت عامه مذهبی ، اهل بدعت مذهبی ، اهل فلسفه مذهبی دیمك اولان بو درت مذهبدن برینه داخل اولیورلر ایدی . اهل سنت خاصه مذهبنك ممثللری امام احمد ابن حنبل وامثالی ائمهٔ مجتهدین ، اهل سنت عامه مذهبنك ممثللری ابن کلاب البصری ومعاصری بغداد صوفیه‌سی رئیسی حارث المحاسبی ، اهل بدعت مذهبنك ممثللری سالف الاسامی ابوالهذیل ایله نظام ، اهل فلسفه‌نك ممثلی مشارالیه ابوالحکما یعقوب بن اسحق الکندی ایدی.

بوندن بشقه شیعیلك ایله کیزلنان باطنیه اهل اسلام آره‌سنده الحاد ، فساد نشر ایدییور ، زمان زمان قتالره بادی اولیور ایدی .

ایشته بو کورولتیلر آره‌سنده کلان ابوالحسن الاشعری البصری (٣٢١ و ٣٣٠) برچوق سنه معتزلی اوله‌رق قالدی ، حتی ائمهٔ اهل اعتزالدن بیله اولدی ، صوکره مشهور «اخوهٔ ثلثة» مسئله‌سنده استاذی ابوعلی الجبائی (٣٠٣) یه غلبه ایده‌رك مذهب اعتزالی ترك ایله مذهب اهل سنته ، محیطنده مشهور اولان ابن کلاب مذهبنه کیردی ، اخوهٔ ثلثه مسئله‌سی عباد حقنده اصلح اولان برشیئك جناب حقه واجب اولمسی اصلنه راجع ایدی. [١]

[١] اشعری — بری مؤمن تقی ، دیکری فاسق شقی ، اوبری صبی اولان اوچ قرنداش حقنده نه‌دیرسین ؟

جبائی — مؤمن درجاتده ، فاسق درکاتده ، صبی نجاتده‌در .

اشعری — صغیر زاهدك درجاتنه کیتمك ایسترسه آکا اذن ویریلیرمی؟

جبائی — خیر ، صغیره شویله دنیر . سنك قرنداشك بو درجه‌یه طاعت کثیره ایله واصل اولدی ، سنك ایسه طاعتك یوقدر .

اشعری — اکر صغیر ، یارب تقصیر بندن دکلدر ، سن بنی طاعتده بقا ایتمدك ، طاعته قدرت ویرمه‌دك ، بنی یشاتمش اولسه‌ایدك طاعت ایشلردم دیرسه باری تعالی نه‌دیر ؟

اشعری زماننی اهل بدعتی ، خصوصاً اهل اعتزالی رد ایله امرار ایلدی ؛ تشبیهی نفی ، صفات سبعی (حیات ، علم ، قدرت ، اراده ، سمع ، بصر ، کلام صفتلرینی) اثبات ایلدی ، تنزیهی ده سلف امتك قصر ایتدیکی شیئه قصر ایتدی ، بو اساسلرده اهل بدعتی رد ایلدی ، اصول ثلثهٔ اسلامیه‌دن اولان «بعثت نبویه» ایله «بعث بعدالموت» حقنده‌کی عقائدی تکمیل ایتدی ، بالخاصه شیعهٔ امامیه‌یی رد مقصدیله امامت کبری بحثلرینی بورایه الحاق ایلدی ، ایشته بونلرك مجموعنه «علم کلام» دینلدی ، اهل سنتك علم کلامی بو اولدی.

ابن کلاب ایله باشلایان مذهب کلامی ابوالحسن الاشعری ایله تأسس ایتدی ؛ حارث المحاسبی ایله ابوالعباس القلانسی‌نك ابن کلابه اولان مظاهرت ونصرتلری ده خیلیدن خیلی تأثیرینی کوسترمش ایدی. اشعرینك

جبائی — باری تعالی شویله‌در : سن یاشامش اولسه‌ایدك عاصی اوله‌جق ، عذاب الیمه دوچار اوله‌جق ایدك بونی بیلیوردم ، سنك مصلحتکه رعایت ایتدم‌ده سنی ، سن تکلیفه بالغ اولمه‌دن اول اولدردم .

اشعری — فاسق ، یاالٰه العالمین آنك حالنی بیلدیکك کبی بنم حالمی‌ده بیلیوردك ، نیچون آنك مصلحتنه رعایت ایتدك‌ده بنم مصلحتمه رعایت ایتمدك دیرسه باری تعالی نه‌دیر ؟

جبائی — وسوسه‌یه طوتولدك .

اشعری وسوسه‌یه طوتولمدم ، فقط شیخك مرکبی کوپری اوزرنده طوردی .

(سوز بیتدی ، سپتده یاموق قالدی)

بو محاوره‌دن صکره اشعری شو سوزی سویله‌مشدر : الله ذوالجلال احکام الهیه‌سنی میزان اعتزال ایله وزن ایتمه‌دن مبری‌در .

اشعری اون بش کون اونده قالدقدنصکره برجمعه کونی بصره‌ده یوکسك صدا ایله مذهب اعتزالدن رجوع ایتدیکنی اعلان ایتمش ایدی .

اشعری مناظره‌ده قوی ایدی ، جبائی تصنیف وقلم صاحبی ایسه‌ده مناظره‌ده قوی دکل ایدی ، جبائینك مبهوت اولمسی بوندن ناشی ایدی.

«الابانه» سی علم کلام ایچون برمأخذ اولدی [١] . ابوالحسن الباهلی، ابن مجاهد کبی اصحاب اشعری استادلرینك مذهبنی نشره باشلادیلر ، مذاهب اربعه علماسیله مذهب اشعری قوت بولدی ، خصوصاً حنفیه طرفندن انتصار اولنمغله مذاهب سائره‌یه غلبه ایلدی .

مذهب اشعری‌یی تهذیب ایتمك ، استناد ایتدیکی ادله ایچون بر طاقم مقدمات عقلیه سردینه لزوم کورولمش ایدی ، چونکه اوصره‌لرده حکیم الکندیدن باشلایه‌رق فیلسوف اسلام ابونصر فارابی ، شیخ الفلاسفه ابن سینا ایله اسلام فلسفه‌سی تمامیله تأسس ایلمش ایدی ، بو فلسفه علم کلامه پك زیاده ضد ایدی ، علم کلام ایله فلسفه‌نك هر ایکیسی ده طریق نظری مبنی قیلدقلری حالده مابعدالطبیعه مسائلنده اویوشه‌میورلرایدی . آنك ایچون علم کلامی اکمال ایتمك ، فنون نظریه‌نك اعلاسندن قیلمق لازم کلیور ایدی ، بوخصوصده موفق اولان قاضی ابوبکر الباقلانی (٤٠٣) ایدی . مشارالیه اشعرینك علم کلامنی تهذیب ، ادله‌سنك موقوف علیهی اولان مقدمات عقلیه‌یی وضع ایتدی ، علم کلامی فنون نظریه‌نك اعلاسندن قیلدی ، اك قیصه برتعبیرایله علم کلامی علم کلام یاپدی . علم کلامده‌کی «جزء لایتجزی اثباتی ، خلا اثباتی ، عرضك عرض ایله قائم اوله‌مامسی ، عرضك ایکی زمانده قالمامسی» کبی مباحث عقلیه بوتون قاضیٔ مشارالیه طرفندن وضع اولنمش ایدی ، مقدمات مذکوره برطاقم اصول وقواعد کلامیه ایدی که اشعری‌نك وضع ایتدیکی ادله‌یی ، علم کلامه مخصوص اولان ادله‌یی تقریر وتشیید ایدیوردی . بوندن بشقه باقلانی انعکاس ادله‌یی ده قبول ایتمش ایدی : دلیل باطل

[١] الابانه ابو منصور ماتریدی‌نك فقه اکبر شرحی ایله برابر هندده طبع اولنمشدر .

اولور ایسه دلیلك استلزام ایلدیکی مدلول ده باطل اولیور ایدی . بوکا مبنی مقدمات مذکوره‌یی عقائد ایمانیه منزله‌سنده طوتمش ایدی . مقدماتی انکار ادله‌یی انکاری ، ادله‌یی انکارده عقائد ایمانیه‌یی انکاری مستلزم ایدی . آندن طولایی متکلمین ، مسلکلرینه صوك درجه صادق قالمشلر ایدی .

باقلانی طریقنی کمال بولوب برچوق علماء دین اوطریقه سلوك ایدیورلر ایدی ، شافعی المذهب اولان استاذ ابن فورك (٤٠١) ، استاذ ابواسحق اسفرائینی (٤٠٨) باقلانی‌نك معاصرلری اولوب علم کلامی نشر ایدیورلرایدی ، مالکی المذهب اولان ابوذرهروی (٤٣٥) علم کلامی مغربه ادخال ایله‌مش ایدی . حنفی المذهب اولان ابوجعفر السمنانی (٤٤٤) علم کلامی حنفیه آره‌سنده نشر ایدیور ایدی . فقط ابومنصور ماتریدی (٣٣٣) ایله ابوالمعین النسفی (٥٠٨) کبی اعاظم حنفیه‌نك همتلریله ماوراءالنهرده اشعریه مذهبندن دها زیاده سلف مذهبنه یاقین اولان ماتریدیه مذهبی منتشر اولدی ، اشعری مذهبی صلاح الدین ایوبینك همتیله مصرده شایع اولدی ؛ خراسان پای تختی نیسابورده واقع اولان بر فتنه اوزرینه اشعریه‌یه طعن وتشنیعلر ، حتی لعنتلر بیله واقع اولمش ایسه ده چوق کچمکسزین وزیر نظام الملك همتیله بو فتنه اورته‌دن قالقدی . اشعریه مذهبی عراقده طوغمش ، شامه کچمش ، اعاظم دینك همتلریله اکثر بلاد اسلامیه‌ده منتشر اولمش ایدی . شافعی المذهب اولان ابوالمعالی (٤٧٨) باقلانی‌نك علم کلامنی دها زیاده توسیع ایتمش ایدی : عقل ایله معلوم اولان صفات باری‌یی اثبات ، خبر وسمع ایله معلوم اولان صفات باری‌یی نفی ایلمش ، عقله معارض کوردیکی نقلی ده تأویل قیلمش ایدی . بوبابده اولا الشاملی ، صوکره الارشادی

يازدى ؛ متأخرين متكلمين كافةً ابوالمعالى طريقنه سلوك ايتدكلرندن الارشاد متأخرينك برمأخذى اولدى . ايشته قدمانك علم كلامى .

حجة‌الاسلام امام غزاليدن اعتباراً متأخرين متكلمين علم كلامى ظهور ايتدى ، متأخرين قدمادن اوچ وجهله آيريليور ايدى :

١ — اصول منطقيه‌يى ردّ

٢ — انعكاس ادله‌يى ردّ

٣ — مباحث فلسفه‌يى ضمّ

قدماء فحول متكلمين « باقلانى ، ابن عقيل ، ابوالمعالى ، [١] ابوعلى جبائى ، ابوهاشم جبائى ، عبدالجبار همدانى ، ابوالحسين البصرى [٢] ابن النوبخت [٣] ابن الهيصم [٤] » اصول منطقيه‌يى وآكا مبتنى اولان فلاسفه طريقنى ابطال ايدرلر ايدى ، چونكه اصول منطقيه متكلمين طرفندن وضع اولنان ادلهٔ مخصوصهٔ كلاميه‌يه منافى ايدى . فى الواقع اووقتلر علم منطق برآز اوچ كوسترمش ايديسه‌ده ، متكلمين آنى اخذ ايتمدكلرندن ، مهجور اولمش ايدى . باقلانى كبى اولين اشعريه انعكاس ادله‌يى قبول ايتمكله يعنى دليلك عدمندن مدلولك‌ده عدمى لازم كلير اعتقادنده بولونمغله اصول منطقيه قبول اولنه‌ميور ايدى . چونكه اصول منطقيه قبول اولنورايسه آكا مباين اولان ادلهٔ مخصوصهٔ كلاميه رد ايدلمش اوله‌جق ايدى ، بوايسه مسلكلرينه صوك درجه صادق قالان متكلين طرفندن هيچ بروجهله قبول اولنه‌ماز ايدى . علم منطقك مبناسى تركيب عقلى ، خارجده كلى طبيعينك ثبوتى مسئله‌لرى ايدى . فلاسفه شو اعيانده برى ذات ، ديكرى شو موجود مشاهد اولمق اوزره

[١] بواوچى ائمهٔ اشعريه‌دندر . [٢] بودردى ائمهٔ معتزله‌دندر . [٣] ائمهٔ شيعه‌دندر . [٤] ائمهٔ كراميه‌دندر .

ايكى شيئى اثبات ايديورلرايدى ؛ ماهيات نوعيه‌يى خارجده موجودات عينيه اوزرينه زائد قيليورلر ايدى . ارسطو واشياعى ماهيات نوعيه‌يى موجودات عينيه ايچون مفارق دكل ، بلكه مقارن اوله‌رق اثبات ايتدكلرى حالده افلاطون واشياعى ماهيات نوعيه‌يى مفارق اوله‌رق اثبات ايده‌رك آنلرك ازلى وأبدى اولدقلرينه قائل اولمشلر ايدى .

هر موجود ممكنك خارجده بر ماهيتى واردركه آنك ذاتى وحقيقتى‌در ؛ ماهيت نوعيه بودر . برده شو اعيانده مشاهد ، معلوم معين اولان موجود واردركه ماهيت نوعيه‌دن بشقه‌در ؛ بوموجودده موجود عينى‌در . بويله‌جه ممكنات ايچون خارجده ماهيات نوعيه وموجودات عينيه بولنمش اولور . افلاطونك قبول ايتديكى (مثل) ده ماهيات نوعيه‌در ، كليات عقليه‌در .

فلاسفه‌نك اثبات ايتدكلرى اشيا ذهنده ايكن آنلر بو اشيايى خارجده ثابت اعتقاد ايديورلر ، وجود ذهنى‌يى وجود عينى ظن ايليورلر ايدى . متكلمين ايسه بو بابده فلاسفه‌يه شدتله قارشو كليورلر ايدى ، آنلر عندنده كلى مجرد بر اعتبار ذهنى ايدى ، خارجده آكا مطابق اوله‌جق بر شى يوق ايدى . شو اعيانده برى ذات ، ديكرى شو موجود مشاهد اولمق اوزره ايكى شيئى اثبات ايتمك باطل ايدى . ماهيات نوعيه‌نك خارجده وجودى يوق ايدى ؛ بو جهتله كليات خمس وآكا مبتنى اولان قول شارح ومقولات عشره باطل اولمق لازم كليور ايدى .

قدماى متكلمين حدوث عالم ايله صانع عالمى ، برهان تمانع [١] ايله توحيد صانعى اثبات ايتمشلر ايدى . صوكره جزء لايتجزى ، خلا اثباتى ؛

[١] بحث مخصوصنده ذكر اولنه‌جقدر .

ماهیاتك تركیب عقلیسنی نفی ، عرضك ایكی زمانده باقی قالمامسی كبی بر طاقم اصول وقواعدی تمهید ایله ادلهٔ مذكوره‌یی ، مقدمات كلامیه مقامنده اوله‌رق ، تقریر وتأیید ایتمشلر ایدی .

فلاسفه تعریفی حدود ورسم دیه ایكی‌یه آییردقدن صوكره هر ایكیسنی ده تام وناقص قسملرینه تقسیم ایتمشلر ایدی . حد تام وناقصده ، رسم تامده تركیب شرط ایدی ، حد تام جنس قریب ایله فصل قریبدن ، حد ناقص جنس بعید ایله فصل قریبدن ، رسم تام جنس قریب ایله خاصهٔ لازمه‌دن تركب ایده‌جك ایدی . نوعك ، ماهیتك جنس ایله فصلدن تركب ایتمسی تركیب عقلی وذهنی ایدی ، تركیب خارجی وعینی دكل ایدی . متكلمین عندنده تعریفدن مقصد معرفی غیر آره‌سندن تمییز ایله‌مك ایدی ، بوایسه خواص لازمه ایله حاصل اولور ایدی . صفات عامه‌یی (جنسی) ذكره حاجت یوق ایدی . حتی بومشترك اولان صفاتی ذكر ایتمكی بیله متكلمین منع ایدرلر ایدی .

كوریلیوركه اصول منطقیه ایله اصول كلامیه‌نك برلشمه‌سی قابل دكل ایدی ، هر حالده برندن واز كچمك لازم ایدی .

بوندن ماعدا متكلمین انعكاس ادله‌یی قبول ایتمشلر ایدی ؛ باقلانی ، ادلهٔ مذكوره‌یی عقائد ایمانیه حكمنده طوتمغله ، بو ادله‌یی جرح ایتمك عقائد ایمانیه‌یی جرح ایتمك حكمنده اولمسنه ذاهب اولمش ایدی . علم منطق قبول اولندیمی متكلمینك قبول ایتدیكی مقدماتك بك چوغی ابطال اولنه‌جق ، بوایسه آكا بنا قیلنان ادله‌نك ابطالنه مؤدی اوله‌جق ایدی ؛ ادلهٔ مخصوصهٔ كلامیه ابطال اولندیمی عقائد دینیه‌ده جرح اولنمش بولنه‌جق ایدی . قدمای متكلمینك علم منطقی شدتله رد ایتملرینك سببی بو ایدی .

غزالی اسلافی اولان فحول اهل انظاره مخالفت ایده‌رك تركیب عقلی‌یی ، ماهیات نوعیه‌نك خارجده وجودینی ، اهل منطقه موافقتله ، قبول ایتمش ؛ انعكاس ادله‌یی‌ده رد ایتمش ایدی . او تاریخدن اعتباراً متكلمین [١] غزالی‌یه موافقت ایتمكله « منطق بعض ادلهٔ كلامیه‌یه منافی ایسه‌ده اصل عقائد ایمانیه‌یه منافی دكلدر » دنیلمش ، بعض مقدمات كلامیه ابطال اولنه‌رق یرینه نظر وقیاس ایله تصحیح ایدیلان دیكر ادله اقامه اولنمش ، عقائد ایمانیه اواقامه اولنان ادله ایله اثبات ایدلمش ایدی ؛ بویله‌جه طریق قدمایه مخالف بر طریق جدید ظهور ایتمش ایدی .

غزالی بوندن بشقه منطقی اصول فقهه‌ده ادخال ایلمش ایدی . « منطق بیلمیانك علمنه اعتقاد یوقدر » دیمكله منطقی مقدمات علوم قیلمش ایدی .

قرون وسطاده‌كی كلیات منازعه‌لری عالم اسلامده‌ده آله‌بیلدیكنه جریان ایدییور ایدی . قدمای متكلمین اسمیوندن ، فلاسفهٔ اسلامیه تصوریوندن اولیورلر ایدی .

قدمای متكلمینك كلی حقنده‌كی فكرلرینك بیوك بر قیمت علمیه‌سی واردر . استوورات میل اهل كلام كبی بوتون اعمال منطقیه‌نك ركن ذاتیسی اولان كلی‌یی الغا ایدییور ایدی . قانتده‌ده متكلمینك فكرلری مشهوددر . قانت ادلهٔ واجبی انتقاد ایتدیكی صردده « دلیل ایله ثابت اولان یالكز وجود ذهنی‌در . حالبوكه نتیجه وجود خارجی اولیور .

[١] نته‌كیم ابوالفتح شهرستانی ، فخرالدین رازی ، سیف‌الدین آمدی وامثالی اهل كلام منطقك صحتی حقنده غزالی‌یه پیرو اولمشلر ایدی . رازی متأخرین منطقیینك امامی اولمش ایدی .

وجود ذهنیدن وجود خارجی‌یه انتقال برسفسطه‌در » کبی اعتراضات درمیان ایدییور ایدی. فلسفهٔ جدیده ایله انکشاف ایدن کلی‌نك عدم ثبوتی مسئله‌سنده قدمای متکلمین مذهبی متأخرین متکلمین مذهبندن دها قوی‌در ؛ فقط انعکاس ادله مسئله‌سنده متاخرین مذهبی دها سالم ، دها راجح‌در ، متأخرین متکلمینك بوباده‌کی فکرلری فلسفهٔ جدیده‌ده کوریلیور: نته‌کیم دیژون اقادمیسی رئیسی بوواراق مابعد الطبیعه‌نك قانونی بر علم اولدیغنی مدافعه ایتدیکی صراده فلاسفهٔ اثباتیه‌نك سرد ایتدکلری اعتراضه شویله‌جه جواب ویریور : مابعد الطبیعیون آره‌سنده فعلاً وفاق یوقدر. فقط بوندن « حقاً وفاق بولونمق ممکن دکلدر » نتیجه‌سی استخراج اولونماز ، بر حقیقتك هنوز منکشف اولمامسندن « بوحقیقت اصلا منکشف اوله‌میه‌جقدر » نتیجه‌سی تخریج اولنه‌ماز . ایشته بوجواب متأخرین متکلمینك « عدم علم دلیل عدم دکلدر ، عدم علم عدم وجود اقتضا ایتمز ، دلیلك عدمندن مدلولك عدمی لازم کلمز » سوزلرینك بر شکل تطبیقندن بشقه برشی دکلدر .

علم کلامه مباحث فلسفیه‌نك درجنه کانجه الکندی ایله باشلایه‌رق فارابی وابن سینا کبی اسلام فیلسوفلرینك مساعیلریله اهل اسلام آره‌سنده کلامه معارض برفلسفه تأسس ایتمکله غزالی زماننده خلق ایکی قسمه آییرلمش ایدی ، برقسمی فلاسفه‌نك بوتون علومنی ، حتی برهانی واضح ؛ صحتی بدیهی اولان قسمنی‌ده انکار ایدر ایدی ، دیکرقسمی ایسه فلاسفه‌دن هرنه آلنمش ایسه مجرد تقلید وحسن ظن ایله همان اونی قبول ایدر ایدی . غزالی طبیعتنده اولان حریت انظار واستقلال افکار میلی ایله هرایکی طرفه قارشی کلدی ، دعاوی فلسفیه‌نك

هیسنك قابل اعتراض اولدیغنی بیان مقصدیله استادی ابوالمعالی ایله امثالنك کلاملرندن استمداد ایده‌رك «تهافت الفلاسفه » بی قلمه آلمش ایدی. آرتق غزالی ایله برابر عقائد دینیه‌یه مخالف اولان مباحث فلسفیه‌یی ردّ وابطال جهتی‌ده علم کلامه داخل اولدی ، غزالی اثرلرنده فلاسفه‌نك الهیات حقنده اولان سوزلرنده‌کی فسادی موازین منطقیه ایله وزن ایتمش ، حتی « فلاسفه‌نك اصول منطقیه‌لری مقتضاسنجه نفی تجسیم [١] ایچون بیله حجتلری یوقدر ، نردده قالدیکه نفی صفات ایچون حجتلری بولنسون » دیمش ایدی .

غزالی طریقنی برعصر صوکره کلان رازی اکمال ایلدی . رازیدن براز صوکره کلان آمدی، رازی‌یه موافقت ایلدی، بوذواتك سلوك ایتدکلری طریقتلری آره‌سنده دقیق برفرق وار ایدی . غزالی طریقی فلسفهٔ مشائیه‌یی ، یاخود فارابی ایله ابن سینا فلسفه‌لرینی، تعبیر عمومی ایله عقائد دینیه‌یه مخالف اولان مباحث فلسفیه‌یی رد وابطال ایتمکی عقائددن معدود قیلان بر طریق ایدی ، رازی ایله آمدی طریقلری ایسه کلام ایله فلسفه‌یی مزج ایله‌یوب علم واحد قیلان برطریق ایدی، شوقدرکه آمدی رازیدن زیاده فلسفه‌یی توسیع ایلمش ایدی؛ بونلردن صوکره کلان ناصرالدین بیضاوی طریقی کلام ایله فلسفه‌یی ، یکدیکرندن آییرله‌میه‌جق درجه‌ده مزج ایله‌یان بر طریق ایدی ؛ بر درجه‌ده‌که عادتا مسائل علمیه‌ده اختلاط ، موضوع علمده التباس حاصل اولمش ایدی . نته کیم بیضاوینك طوالعی بوکا شاهددر . صوکره کلانلر بیضاوی طریقنه سلوك ایتدیلر ، آرتق طبیعیات والهیات مباحثنی‌ده علاوه ایده‌رك کلامی، سمعیات بحثی اولمسه، فلسفه‌دن

[١] جناب باریدن جسمیتی نفی ایتمك، « الله جسم دکلدر » دیمك .

آیریله‌میه‌جق بر درجه‌یه کتیردیلر. متأخرین علم کلامنده «مواقف» ایله «مقاصد» برر مأخذدر .

عقائد اسلامیه ایله قابل توفیق اولمیان مسائل فلسفیه‌یی ردّ وابطال ایدن متأخرین طریقی مذاهبه اطلاع ، طریق استدلالده زیاده‌سیله تعمّق طریقی ایدی .

قدما علم کلامی ابن کلاب واشعری ایله باشلامش ، باقلانی ایله کمال بوله‌رق فنون نظریه‌نك اعلالرندن اولمش ، ابوالمعالی ایله توسیع ایدلمش ایدی . قدمانك علم کلامی اوچ عصر قدر محافظه اولنه‌بیلمش ایدی . قدمانك علم کلامنده خلافیاتك باشلیجه‌سی فرق اسلامیه ، خصوصاً معتزله وجهمیه ایله جریان ایدر ایدی.

متأخرین علم کلامی ایسه غزالی ایله باشلامش ، رازی ایله استکمال اولنمش ، آمدی ایله توسیع ایدلمش ، بیضاوی ایله توسیع خصوصی غایهٔ کماله کلمش ایدی . بویله‌جه علی العموم اهل کلام مسلکی بر مسلك فلسفی اولدی؛ متأخرین علم کلامنده خلافیاتك باشلیجه‌سی فلاسفه ایله جریان ایدر ایدی .

بر مسلك فلسفی عد اولنان اهل کلام بو خصوصده باشلیجه ایکی طریقه آیریلیر : کلام فلسفی مسلکی ، فلسفهٔ کلامیه مسلکی .

کلام فلسفی مسلکی اصول منطقیه‌یی قبول ایده‌رك مسائل فلسفیه ایله مسائل کلامیه‌یی مزج ایتمك طریقیدر . بو طریق طریق فلسفی دکل ، طریق کلامیدر چونکه بو طریقده اصول کلامیه خارجنه چیقلمامشدر. شو قدر که محض کلام طریقی دکل ، مسائل فلسفیه‌یی محتوی بر کلام طریقیدر . بو مسلك متأخرین اشعریه مسلکیدر که پیشوالری حجة‌الاسلام امام محمد غزالیدر .

فلسفهٔ کلامیه طریقی اصول فلسفیه ایله اصول کلامیه‌یی مزج ایله‌مك طریقیدر، فی الواقع بوده بر مسلك کلامی ایسه‌ده اولکی مسلك کلامیدن فرقلیدر . کلام ایله فلسفه‌دن مرکب اولان برشی کلامدن خارج بر فلسفه اوله‌جنی، فقط بر فلسفهٔ کلامیه صاییله‌جغی درکاردر. بو مسلك اهل اعتزال جهمی مسلکیدرکه پیشوالری ابوالهذیل ایله نظّامدر . ایشته متأخرین اشعریه ایله معتزلهٔ جهمیه آره‌سنده‌کی فرق دقیق بودر . مثلا « صفات باری ذاتك عینیدر . حیاتده بنیه شرطدر » قضیه‌لری برر اصل فلسفیدر . بو اصللر هم ده اهل اعتزالك التزام ایتدکلری اصللردر .

فلاسفه‌نك اوکنده معتزله ، معتزله‌نك اوکنده اشعریه واردر ، معتزله فلاسفه ایله اشعریه آره‌سنده ، اشعریه‌ده معتزله ایله سلفیه آره‌سنده‌در ، قدمای اشعریه سلفیه‌یه ، متأخرین اشعریه فلاسفه‌یه دها یاقیندر ، اشعریه افعالی ، معتزله صفاتی ، جهمیه قسمی اسمایی ، فلاسفه معاد ابدانی انکار ایدرلر .

متأخرین علم کلامی عالم اسلامده فلسفه‌یی طوردردی ، چونکه بو علم کلام فلسفهٔ یونانیه‌یه ، فلسفهٔ یونانیه‌یی عالم اسلامده نشر ایله افکار اسلامیه‌یی فلسفهٔ یونانیه ساحه‌سنه یاقلاشدیرمق ایستیان فلاسفهٔ اسلامیه‌یه ، فارابی ایله ابن سینا وامثالنك فلسفه‌لرینه ، او وقتلر ظهور ایدن مبتدعه وملاحده‌یه قارشو وضع اولنمش ایدی ، فلاسفهٔ اسلامیه‌نك مقصدلری فلاسفهٔ قدیمه‌نك نظر وفکرلرینی بعض تعدیلات ایله دائرهٔ هدایته آلمق افکار اسلامیه‌یی ساحهٔ فلسفه‌یه یاقلاشدیرمق ایدی . متکلمین ایسه مذاهب فلسفیه آراسنده‌کی تعارضلرینی جدل طریقی ایله میدانه چیقاروب مسائل مابعدالطبیعه‌ده حضرت پیغمبر صلی الله علیه

وسلم افندمزه اتباع ایتمك ، معقولات نقطهٔ نظرندن اصول فلسفه‌نك اصول دینیه‌یه معارض اوله‌بیله‌جك برقیمت علمیه‌سی اولمدیغنی ارائه ایتمك کبی غایه استهداف ایتمشلر ایدی .

متکلمین اهل سنت اهل بدعت مذهبنی انقراضه اوغراتدی ، سلفیه مذهبنك ده تعمم و انتشارینه مانع اولدی ؛ شیخ الاسلام ابن تیمیة الحرانی ایله تلمیذ محققلری ابن القیم الجوزیه وامثالی ذوات سلفیه مذهبنی مدافعه‌دن کری طورمیورلر ، متأخرین علم کلامك علیهنده بولنیورلر ، « لا الاسلام نصروا ولا الفلاسفة کسروا » سوزلریله عدم کفایه‌سنی ادعا ایدیورلر ایدی ، بونکله برابر مذهب متأخرین آله‌بیلدیکنه انتشار ایتمکده ایدی . بویله‌جه زمانمزه قدر دوام ایدوب طوردی ، بو کونه قدر رسمی علم کلامیمز بو ایدی .

بو علم کلامك اربابی بیك تاریخلرندن صوکره کسب ندرت ایتمش ؛ دائرهٔ شموله آلدیغی فلسفهٔ قدیمه‌ده اوچ عصردن بری منقرض اولمش ، یرینه غرب فلسفه‌سی قائم اولمش ایدی . غرب فلسفه‌سی اخیراً مملکتمزه‌ده کیرمکله بو علم کلام بالطبع غیرکافی کورولمکه باشلامش ؛ علم کلامك بو کونکی ذهنیته کوره یکی برشکل اکتساب ایتمسی ضرورتی حاصل اولمشدر . ایشته بو ضرورت قارشوسنده تدقیقات وتألیفات اسلامیه هیئت علمیه‌سی یکی علم کلامك تحریر اولونمسنی تحت وجوبده کورمشدر .

علم فقهك تدوینی — ائمهٔ دین کوریلان لزوم اوزرینه آیروجه احکام شرعیه‌نك فروعنی ضبط ، اجتهاد واستنباط ایله اصول وقواعدینی ودلائلنی ترتیب ایتمشلر ، بونی ده علم توحید وکلامده اولدیغی کبی ابواب وفصوله آییرمشلر ایدی ؛ بویله‌جه بری فروع فقهه ، دیکری

اصول فقهه عائد اولمق اوزره ایکی علم دها تدوین اولندی ، اولکیسنه ساده‌جه «علم فقه» دینیلدی . علم فقه ادلهٔ تفصیلیه‌سندن استنباط واستخراج خصوصنده ادله‌نك احوالندن اجمالاً بحث ایدییور ایدی . علم توحیدده اولدیغی کبی علم فقه واصول فقهده اصطلاحات تعیین ، مذاهب واختلافات تدیین اولندی .

علم فقهی الیوم بولندیغی ترتیبه وضع ایدن امام همام ابوحنیفه‌در . قواعد شرعیه ودقایق فقهیه‌یی الیوم بسط وتمهید ومسائل فقهیه‌یی مختصر صورتده جمع وتدوین اصولی وضع ایدن امام محمد بن الحسن الشیبانی (١٨٧) . در .

علم فقه فروعندن علم الشرط والسجلات [١] دائر اك اول تطبیقاتده بولنان هلال بن عیسی البصری (٢٤٥) در؛ مشار الیه امام یوسف (١٨٢) ایله امام زفرك (١٥٨) تلامذه سندندر. ینه فروع فقهدن علم ادب القاضی‌یه دائر اك اول بطریق الاملاء تصنیفاتده بولنان ذات امام ابویوسف‌در .

هر مجتهد کندی اجتهادینه توفیقاً فقه کتابی یازمغله مذاهب مختلفه اوزره فقه کتابلری چوغالدی .

اصول فقهی وضع ایدن ذات ینه امام ابویوسف‌در ، فقط ایلك مدوّن اولان کتاب امام محمدك کتابلرندن استفاده ایلیان امام شافعی (٢٠٤) نك « الرساله » سی‌در .

اصول فقهده ایکی مسلك ویا تألیفده ایکی اصطلاح واردر : مسلك فقها ، مسلك متکلمین . مسلك فقها اوزره تألیفاتده بولنان

---

[١] قاضی عندنده ثابت اولان احکام شرعیه‌یی شهود الحالك انقضاسی اثناسنده احتجاج صحیح اوله‌جق طرزده کتب وسجلاته ثبت ایتمك کیفیتندن باحث برعلم‌در.

ذوات ائمهٔ حنفیه‌دن درت فقیه مبجّلدر : ابوبکر الرازی الجصّاص (٣٧٠) ، ابو زیدالدبوسی (٤٣٢) ، فخرالاسلام پزدوی (٤٨٢) ، شمس الائمهٔ السرخسی (٤٨٣) . مسلك متکلمین اوزره تألیفاتده بولنانلر اهل اعتزال ایله فقهاء شافعیه‌در : عبدالجبار همدانی (٤١٥) ، ابوالحسین البصری (٤٦٣) ، ابوالمعالی الجوینی (٤٧٨) ، ابوحامد غزالی (٥١٥). ایلك اولکیلر معتزلی ، صوك ایکیسی‌ده شافعی‌در . صوکره‌لری علماء اصول ایکی مسلکی جمع ایله تألیفاتده بولونمشلر ایدی ، ابن الساعاتی (٨٦٤) نك البدایعی ، ابن همامك (٨٦١) التحریری ایکی مسلك اوزره یازیلان اصول فقه کتابلرندندر . سائر فقهاء مذهب بو ایکی مسلکدن برینی قبول ایتمشلر ایدی .

اصول فقهك الك مهم برفرعی اولان علم خلافی [١] وضع ایدن ابوزیدالدبوسی‌در .

اصول فقهك دیکر بر فرعی اولان علم جدلی [٢] وضع ایدن فخرالاسلام پزدوی‌در . مشارالیهك وضع ایلدیکی علم جدل اصول جدلیات فقهیه‌یه عائد ایدی . هرفنه متعلق اولان مناظرات ومباحثاتك اصول وقواعدینی تمهید ایلیان ینه فقیه حنفی رکن الدین العمیدی (٦١٥) در.

« فقیهان طریق جدل ساختند . لم لا نسلّم درانداختند »

کوریلیورکه علم فقهی ، اصول فقهی ، علم الشروط والسجلاتی ، آداب القاضی‌یی ، علم خلافی ، علم جدلی وضع ایدن بتون ائمهٔ حنفیه‌در .

---

[١] استنباط اولنان برحکم شرعی‌یی مخالفینك هدمندن محافظه اولونمسی ایچون ادلهٔ شرعیه‌نك احوالندن باحث برعلمدر. علم خلاف مقتصد ، اصول فقه کاسب حکمنده‌در .

[٢] مذاهب فقهیه آره‌سنده جریان ایدن مناظره‌نك آدابندن باحثدر .

علم قرآنك تدوینی — علم قرائت قرآنك برنجی مصنفی ابو عبیدالقاسم بن سلام (٢٢٤) ، ایکنجی مصنفی احمد بن جبیرالکوفی (٢٥٨) در. تفسیری الك اول تدوین ایدن ذات‌ده ابن‌عباسك اصحابندن مکه فقیهی مجاهددر (١٠٤) ابن عباس تفسیری دها صوکره تدوین اولنمشدر .

علم حدیثك تدوینی — احادیث شریفه بر مدت آغزدن آغزه نقل اولندقدن صوکره ضبط و تدوین اولونمغه باشلادی . الك اول احادیث شریفه‌یی تدوین ایدن ذات ابن شهاب الزهری (١٢٢) در . زهری عمر بن عبدالعزیز (١٠١) زماننده احادیثی جمع ایلمشدر . احادیث شریفه‌نك کیچ جمع اولنمسی بر طاقم احادیث غیر مقبوله‌نك شیوعنی موجب اولمش ایدی . زهری احادیث شریفه‌یی بابلره آییرمق صورتیله جمع ایتمامش ایدی ، صوکره‌لری هر بلده‌ده احادیث شریفه‌یی بابلره آییرمق صورتیله جمع ایتدیلر . مکه‌ده ابن جریج (١٥٠) ، مدینه‌ده ابن اسحق (١٥١) ویا مالك ابن انس (١٧٩) کوفه‌ده سفیان ثوری (١٦١) ، بصره‌ده حماد بن سلمه (١٦٧) ویاربیع بن صبیح (١٦٠) ویا سعید بن ابی عروبه (١٥٦) شامده اوزاعی (١٥٧) الك اول احادیث جمع ایدن ذوات ایدی ، صوکره‌لری دواوین حدیث چوغالدی. کتب احادیث ایچنده اصح کتب «صحیح بخاری» ایله «صحیح مسلم» در.

علوم عربیه‌نك تدوینی — علوم عربیه صوکره‌دن وضع اولونمشدر. قرآن مبین لسان عربی ایله نازل اولدی ، سنت سنیه قرآن مبینی لسان عربی ایله تبیین ایلدی ؛ سلف زماننده لسان عربی سلیقه ایدی ، صوکره‌لری امّت امم دخیله ایله قاریشدی ، آرتق لسان عربی سلیقه اوله‌مدی ، بوکا مبنی اول امرده لسان عربی قواعدی وضع اولندی ، دها صوکره

الفاظدن معانی‌یی استنباط ایچون قوانین تقرر ایتمش ایدی که اصول فقهك ظهوری دیمك ایدی . الك اول لغت ایله عروضی تدوین ایدن خلیل بن احمدالفراهیدی (١٧٠)، نحوی تدوین‌ایدن ابوالاسودالدؤلی (٦٩)، بیانی وضع ایدن ابوعبیده (٢٠٩)، صرفی وضع ایدن معاذبن مسلم‌الهراء (١٨٧) ، بدیعی وضع ایدن ابن‌المعتز (٢٩٦) در .

تاریخ ایله جغرافیانك تدوینی — اسلامده الك‌اول تاریخ یازان عروة ابن‌الزبیر (٩٤) ایله وهب بن منبه (١١٤) در . جغرافیا یازانلرده اصمعی ایله سكونی‌در. اهل‌اسلام سیرومغازی‌دن بدءایله تاریخ عمومی، تاریخ اسلام ، طبقات ، مناقب ، تاریخ مداین کبی [١] شعبات تاریخه عائد متعدد آثار یازمشلردر .

سیر نبی‌یی وضع ایدن زهری ، ایلك مصنف موسی بن عقبه (١٤١) در .

تاریخ یازانلردن بر قسمی محدثین و فقها ، دیگر قسمی نحویین وادبادر .

علم اخلاق وتصوفك تدوینی — تصوف اوائلده اعمال‌صالحه‌ایله، اخلاق‌فاضله ایله تهذیب اخلاقدن عبارت ایدی، سلف صالحین بو حال اوزره جاری ایدی .

اسلام آره‌سنده ظهور ایدن فتنه سببی ایله امر دینه الك زیاده‌اعتنا ایدنلره «زهاد» دنیلدی . صوكره‌لری فرق مبتدعه‌ده‌ده زهاد ظهور ایتمكله خواص اهل‌سنت «صوفیه ومتصوفه» اسملرینی آلدی، اسلامده آیری بر فرقه حاصل اولدی . صوفیه‌ده عمل صالح نتیجه‌سنده آیری

[١] تاریخ دمشق ، تاریخ بغداد ، تاریخ مصر کبی . ابن عساكرك تاریخ دمشقی سكسان جلددر .

بر عرفان حاصل اولیور ؛ بو طریقه سلوك ایدنلرده برطاقم ذوقلر ، حاللر ظاهر اولیور ایدی . مرید سیر و سلوكده بولنه‌رق دائما بر مقامدن دیگر مقامه ترقی ایدرك نهایت غایهٔ مطلوب اولان توحید ومعرفت مرتبه‌سنه واصل اولورایدی . علوم‌وفنون صدوردن‌سطوره انتقال‌ایدنجه‌بوطریقك‌رجالی‌ده كندی‌طریقلری اوزره‌تألیفه‌باشلادیلر. تصوف كتابلری كندولرینه مخصوص اولان آدابی ، بینلرنده‌دوران ایدن اصطلاحات‌مخصوصه‌یی، مجاهدهٔ نفسده عارض اولان ذوق‌وحالی، برذوقدن دیگر بر ذوقه ترقی ایتمه‌نك كیفیتنی بیلدیریور ایدی .

تصوف كتابلرینك بر قسمی معامله‌یه ، اخلاقه ؛ دیگر قسمی توحیده، مكاشفه‌یه‌عائدایدی. سالف‌الاسم حارث ابن‌اسدالمحاسبی(٢٤٣) ایله یحیی بن معاذالرازی کبی اجلهٔ متصوفه علم معامله دنیلان‌اخلاقه؛ جنیدبغدادی، عمرو بن مكی کبی اجلهٔ متصوفه‌ده علم مكاشفه دنیلان توحیده عائد آثار یازمشلردر. مسلك تصوف اوزره الك اول معروف اولان اخلاق كتابی مشارالیه حارث محاسبی‌نك آثاری ، خصوصا « الرعایه » سی [١] در .

بوندن بشقه‌محدثین وفقهاده « كتاب‌الزهد » ویا « كتاب‌الرقائق» نامیله اخلاق كتابلری تدوین ایتمشلر ایدی . بوبابده الك اول معروف اولان اثرعبدالله‌بن‌المبارك (١٨٠) كتاب‌الزهدی‌در . امام احمدك‌ده كتاب‌الزهدی واردر .

اوچنجی عصرده فلسفه‌نك تأسسی ایله فلاسفهٔ اسلامیه‌ده اخلاق كتابلری تصنیف ایتمشلر ایدی.مسلك فلاسفه‌اوزره الك اول‌معروف

[١] شرعیه وكالتی كتبخانه‌سنده ٧٣٩ تاریخنده علی بن محمدبن حسن بن محمد بن حسین هبةالله الآمدی خطیله یازلمش بر نسخه واردر .

اولان اثرده اسلام فلسفه‌سنك مؤسسى ابو الحكماء ابو يوسف يعقوب ابن اسحق الكندى‌نك اثريدر .

اسلامده عصر ثالث هجريدن اعتباراً اوچ مسلك اوزره اخلاق كتابلرى يازلمشدر . محدثين وفقها مسلكى موجبنجه احكام وجدانيه ويا مسائل خلقيه مسائل فقهيه ويا احكام فقهيه كبى نصوص شرعيه‌دن استنباط اولنور . نته كيم فصل اولده ذكر اولنمشدر . متصوفه‌ده بو مسلكده اولمقله برابر اعمالك قصوردن خالى اولوب اولماديغنه اطلاع ايچون مراقبه و محاسبهٔ نفسه لزوم كوريبورايدى ، هر ايكى مسلك اعمال حسنه ايله تهذيب اخلاقى استهداف ايلديكى حالده متصوفه فضله اوله‌رق محاسبهٔ بليغه شرط ايتمكله بو خصوص محدثين طرفندن تنقيده اوغرايورايدى .

فلاسفه مسلكى بسبتون بشقه ايدى . آنلر فلسفهٔ اخلاق اصحابنه ، خصوصا سقراطه اعتماد ايديورلر ، تدوين خصوصنده آنلرك مسلكنى اساس طوتيورلر ايدى . صوكره‌لرى بو اوچ مسلكدن بعضيسى بعضيسى ايله تاليف اولنه‌رق بو اوچ مسلك آره‌سنده‌ده بعض اخلاق كتابلرى تدوين اولونمشدر .

٢ — اهل سنت و بدعت

اهل سنت پيغمبرمزدن صدورى مرتبهٔ ثبوته واران سنت سنيه‌يه متمسك اولان ذوات ، اهل بدعت اهل سنته مخالف اولان فرقه‌در .

اهل جماعت دينده تفرقه ايقاع ايتميوب جماعت مسلميندن آيرلميان ذوات ؛ اهل فرقت‌ده دينده تفرقه ايقاع ايدوب عصاى جماعتى شق ايدن فرقه‌در .

اهل سنتك مبناسى كتاب و سنته ، دائما كتاب و سنته موافق

اولان عقل صريحه مطاوعتدر . اهل بدعتك مبناسى رسول اكرم صلى الله عليه وسلم افندمزك كتيرديكى احكامى كندى رأى وهوالرينه كوره تبديل وتحريف ايتمكدر .

اهل قبله اولان مسلمين ضروريات دينيه‌يه ، مقتضاى ديندن اولديغى بالضروره معلوم اولان شيئه مطيع ومنقاددر . آنجق آيات كريمه‌نك ناطق اولديغى ، حقنده احاديث صحيحه بولنديغى ، صحابه وتابعينك اعتقادى بولنديغى مسائلده بر قسمى عقائد سلفى التزام ايتدى ؛ اصول عقليه‌نك موافقت ومخالفتنه باقمه‌دى ، عقائد ايمانيه‌ده اصول عقليه‌يه اعتماد ايتميوب آنجق كتاب وسنته اعتماد ايلدى ، يالكز خصمنى رد ايچون ويا اطمئنان قلبى تزييد ايچون اصول عقليه‌دن استمداد ايتدى ، ظواهر كتاب وسنتى اختيار ايلدى ؛ ايشته بونلره اهل سنت دينلدى . ديكر قسمى كتاب وسنتى اصول عقليه‌يه مخالف ظن ايده‌رك ظاهرندن عدول ايتدى ، حد ذاتنده نصل اولديغنى آكلامق ايچون اصول عقليه‌يه اعتماد ايلدى ، يالكز كتاب وسنت ايله تأييد مدعى قيلدى ؛ بونلره‌ده اهل بدعت دينلدى .

اهل سنت خاصه وعامه — قرآنك ناطق ، سنت صحيحه‌نك وارد اولمديغى ، صحابه وتابعينك ساكت اولديغى مسائله اهل علم طالدى ، بورادده نقطهٔ نظر اختلافى كورولدى ؛ فقط بو كبى مسائلده سنت وبدعت جارى اولماز . چونكه نقل مشهور دكلدر ، صحابهٔ كزيندن بر اتفاق‌ده ظاهر دكلدر ، شوقدركه كمال سنت بونلره طالمامقدر ، چونكه سلف بو كبى مسائله طالمامشدر . بوكا مبنى اهل سنت ايكى‌يه آيريلير : اهل سنت خاصه ، اهل سنت عامه .

اهل سنت خاصه نص مشهور اولميوب صحابه وتابعين بالاحساندن

بر اتفاق ظاهر اولمیان مسائله طالمیان ، کمال سنت اوزره بولنان اهل توحیددر . سلفیه کبی .

اهل سنت عامه کمال سنتده تقصیری بولنان، نص مشتهر اولمیوب صحابه و تابعیندن بر اتفاق ظاهر اولمیان مسائله طالان اهل توحیددر . اشعریه و ماتریدیه کبی . بناءً علیه اهل سنت اوچ فرقه‌یه آیریلیر : سلفیه ، ماتریدیه ، اشعریه

٣ – سلفیه ویا اثریه

سلفیه صحابهٔ تابعین مذهبنده بولنان فقها و محدثین‌در . سلفیه‌نك طریقی طریق قرآندر . طریق قرآن تعظیم باری خصوصنده مبالغه ایدوب تفصیلاته طالمامق [١]؛ وجود باری‌یه، اجسام ارضیه وسماویه‌نك اقسامیله استدلال ایدوب تعمقی ترك ایتمك ؛ تعبیر آخر ایله نزاعی موجب وحلّی مشکل اولان بر طاقم مسائل ایله اوغراشمامق، آنجق قرآن مبینك ارائه ایلدیکی وجهله ادلهٔ عقلیه ونقلیه ایله عقائد ایمانیه‌یی اثبات ایلمك طریقی‌درکه طریق اسلم بودر .

سلیفه طریقی یدی اساسه مستنددر .

١ — **تقدیس** — تقدیس جناب باری‌یی ، جلال وعظمتنه لایق اولمیان شیدن تنزیه ایتمکدر .

٢ — **تصدیق** — تصدیق قرآن مبین و سنت سنیه‌ده وارد اولان اسما وصفات الٰهیه‌نك جلال وکمال باری‌یه لایق بر معناسی اولدیغی جزم ایدوب جناب حق نفس سبحانیه‌سنی و رسول ذیشان

[١] نته‌کیم جوهر فرد ایله ، جوهر و اعراض ایله ، امور عامه ایله ، عقول مجرده ایله ، نفوس فلکیه ایله اشتغال ایتمز .

جناب حق نصل وصف ایتمش ایسه ، معنای مرادك ولوکه حقیقتنه واقف اولمسون ، اویله‌جه ایمان ایتمکدر .

٣ — **اعتراف عجز** — متشابهاتده [١] مراد و مقصود الٰهی‌یه وصولده عجزینی اعتراف ایتمکدر .

٤ — **سکوت** — جاهل امور متشابهه‌یی صورمامق ، عالمده آکا جواب ویرمامکدر. چونکه جاهل سؤال ایتمکله عقیده‌سنی خطره القا ایدر ، عالمده آکا جواب ویرمکله باب شبهه‌یی آچار ، بدعتی قولایلشدیرر . عوام امور متشابهه‌یی صورار ایسه آندن منع اولنور. نته‌کیم رسول اکرم علیه الصلاة والسلام افندمز حضرتلری قدر مسئله‌سنه طالان اصحابی منع ایتمشلر ایدی ؛ حضرت عمر الفاروق‌ده « الرحمن علی العرش استوی » آیت جلیله‌سنك معناسنی صوران صبیغ مصری‌یی بصره‌یه نفی ایتمش ایدی، بونك کبی « قرآن مخلوقمی، کلمی ؟ » دیه سؤال ایدن شخصی‌ده زجر و منع ایلمش ایدی .

فی الواقع اصول دیندن اولان احکام حقنده سوز سویله‌مك ، مناظره ایتمك جائزدر ، آنجق مخاطب آکلامه‌دن عاجز اولور ایسه ضلالته دوشمامك ایچون « حدثوا الناس بما یفهمون » قول منیفنه اتباعاً بعض خصوصاتی بیلدیرمامك جائز اولور . اوزریمزه واجب اولان امور متنوعدر : نصوصی فهمه قادر اولان کیمسه‌یه واجب اولان امور نصوصی آکلامه‌دن عاجز اولان کیمسه‌یه واجب اولماز. اوت مفتی‌به ، متکلم مجادله واجب اولان خصوص مفتی‌نك ،

[١] او اولمدیغی حالده « او اومیدر؟ یوقسه آنك مثلی میدر؟ » دیه انسانه اشتباه واقع اولان ، دلالتی خفی ومشتبه اولان آیات جلیله‌در .

متكلم مجادلك بشقه‌سنه واجب دكلدر . جواب استطاعته معلقدر . كتاب وسنت ايله نهى اولنان امور شونلردر ؛

ا — بلا علم ذات بارى حقنده سوز سويله‌مك : وان تقولوا على الله مالا تعلمون . **صدق الله العظيم**

ب — ذات اجلّ واعلا حقنده حق سويله‌مامك : حقيق على ان لااقول على الله الا الحق . **صدق الله العظيم**

ج — بلا علم جدلده بولونمق : هاانتم هؤلاء حاججتم فيما لكم به علم فلم تحاجّون فيما ليس لكم به علم . **صدق الله العظيم**

د — حقك ظهورندن صوكره جدلده بولونمق : يجادلونك فى الحق بعدما تبين . **صدق الله العظيم**

ه — برحجت اولمقسزين آيات الٓهيه‌ده جدلده بولونمق : ان الذين يجادلون فى آيات الله بغير سلطان اتاهم كبر مقتا عندالله وعندالذين آمنوا . **صدق الله العظيم**

و — حقى محو ايتمك ايچون باطل سوزلر ايله جدلده بولونمق : وجادلوا بالباطل ليدحضوا به الحق . **صدق الله العظيم**

ز — دينده تفرقه واختلاف ايقاع ايتمك : ان الذين فرّقوا دينهم وكانوا شيعاً لست منهم فى شئ . **صدق الله العظيم**

٥ — **امساك** — نصوص جليله‌يى ظاهر اولميان معنالرينه صرف ايتمكدن ، نصوصده عقلى [١] ويا ذوقى [٢] حكم قيلمق صورتيله

---

[١] اهل انظار اولان متكلمين وفلاسفه‌يى رد ايدر .

[٢] اهل ذوق ووجدان اولان متصوفهٔ متأوله‌يى رد ايدر .

تصرف ايلمكدن ، قيصه‌سى تأويلدن چكينمكدر . بواساسه مبنى «يد» قدرت ايله ، « استوا » استيلا ايله تأويل اولونماز .

٦ — **كفّ** — فساد قلبه باعث اولمامق ايچون طالمه‌سى ممنوع اولان امورى قلباً‌ده تفكر ايتمامكدر .

٧ — **اهل معرفنى تسليم** — « مباحث عاليه نبئ ذيشانه واصحاب كزيننه خفى دكلدر. شوقدر كه بومباحث ايله اشتغال مضر اولديغندن ناشى منع اولنمشدر » ديمكدر .

يالكز ذات اجلّ واعلى نفس قدسيه‌سى ايچون استئثار ايتديكى ، كنديسنه آييروب تخصيص ايلديكى حقيقت ديمك اولان تأويلى آنجق وآنجق ذات اجلّ واعلا بيلير « ومايعلم تأويله الاالله » نظم جليلنك معناسى بودر .

نظريات سلفيه — سلفيه‌يه مخصوص اولان نظريات شويله خلاصه اولنور :

١ — نظر عقلى مسنون اولمق شرطيله مأموربه‌در : آيات مخلوقهٔ الٓهيه ديمك اولان ادله‌يه ، مصنوعات ومكنوناته نظر ؛ رسول اكرمك خبر ويرديكى علمى مقتضى اولان نظرسنته موافقدر ؛ اوامر شرعيه‌دندر .

اهل انظار اولان متكلمين وفلاسفه عندنده على الاطلاق نظره اعتماد اولنور.

مجرد عامى مقتضى نظر، نصل اولور ايسه اولسون ادله‌يه نظر متكلمين وفلاسفه طريقلريدر. سلفيه‌نك نظرى اخص ، اهل انظارك نظرى اعمّدر . سلفيه‌جه نصوصى تقرير ايدن، نصوصك محاسننى ايضاح ايدن، نصوصى تفسير ايدن ، نصوصك دلالتى جهتنى بيلديرن ، طريق

استنباطی تسهیل ایدن نظرلر مسنوندر ، تأویله ویارده مؤدی اولان، صفات وافعال الهیه‌نك تعطیلی متضمن اولان نظرلر مسنون دکلدر؛ اهل انظارك قبول ایتدکلری نظرلرده مسنون اولمیان بو کبی نظرلرده واردر .

٢ — انجق ارادۀ شرعیه مطلوبدر؛ جناب حقك محبوبی. مرضیسی، مقصودی اوغورنده‌کی اراده ، رسول اکرمك کتیردیکی اراده طلب اولنور . آنجق جناب حقه اولان عبادتی اراده مقصود اولور .

ارادەنك مداری آنجق برتك اولان اللهه عبادتی ، مشروع وجهله عبادتی دیله‌مك اوزره‌در .

متصوفه علی الاطلاق اراده‌یی التزام ایتمکله سلفیه‌دن آیریلمش اولور. بوکا مبنی متصوفه طریقنده ارادۀ غیرمسنونه، عبادات بدعیه بولنور نته‌کیم متکلمین طریقنده اعتقادات بدعیه بولنور .

٣ — نصوصده وارد اولان اسمآء حسنی [١] صفات جلیلۀ سبحانیه [٢] نصوصده اولدیغی کبی شان باری‌یه لایق برصورتده اثبات اولندیغی کبی علی وجه التفصیل‌ده اثبات اولنور[٣]، شان باری‌یه لایق اولمیان تشبیه وتمثیل اجمالاً نفی اولنور، صفات الٰهیه مخلوقك صفاتنه بکزه‌مز، کیفیتی تعیین اولونماز؛ صفات الٰهیه تأویل‌ده اولونماز. تحریف‌ده. حیات، علم ، قدرت ، اراده ، سمع، بصر ، کلام ناصل صفات ذاتیه‌دن ایسه

[١] هو الله الذی لا اله الا هو الرحمن الرحیم الملك القدوس السلام المؤمن المهیمن الخ . . .

[٢] اسمآء الٰهیه‌نك مصدری صفتدر : مثلا قدرت صفت ، قادر اسمدر.

[٣] ابن عباس رضی الله عنهما «طٰهٰ ، حٰمٓ، طسٓ ، قٓ» کبی مقطّعاتی اسماء الٰهیه‌دن عد ایدیور .

«وجه ، ید ، عین»ده صفات ذاتیه‌دندر. خلق، احیا، اماته ، ترزیق ، عفو ، عقوبت ناصل مشیت وقدرتك تعلق ایتدیکی صفات فعلیه‌دن ایسه استواء ، نزول، مجیٔ‌ده اویله‌جه صفات فعلیه‌دندر . هرایکی نوع صفات ، صفات ذاتیه وفعلیه الله ایله قائمدر . الله دائم متکلم ، دائم فاعلدر. نته‌کیم « لم یزل یفعل اذا شاء ــ لم یزل یتکلم اذا شاء » قضیه‌لری بو بابده برر دستوردر .

اشعریه مشیت وقدرته تعلق ایدن صفات فعلیه‌یی، جهمیه ومعتزله هرایکی نوع صفاتی انکار ایدرلر ، الله ایله قائم اولدیغنی قبول ایتمزلر. معتزله اسمایی اثبات ایتدیکی حالده ، خالص جهمیه آنی‌ده انکار ایدر .

اسماء الٰهیه‌نك توقیفی اولوب اولمامسی مختلف فیه‌در . توقیفی طرفدارلرنجه نصوص شرعیه‌ده وارد اولمیان اسماء جناب حقه اثبات اولنماز، دیکرلرنجه نقصی ایهام ایتمیان برمعنایه دلالت ایدن اسمآء اثبات اولنور .

جهمیه جناب حقی آنجق صفات سلبیه ایله توصیف ایدر . بونك محذوری پك بیوکدر، چونکه معدومده صفات سلبیه ایله توصیف اولنه‌بیلدیکندن جناب حق ایله معدوم آره‌سنده بر فرق قالماز .

اسما وصفات الٰهیه مخلوقك اسما وصفاتنه هیچ بر وجهله مشابه ومماثل اولمیوب ذات باری‌یه لایق وجهله اثبات اولنور . ذاتك کیفیتی معلوم اولمدیغی کبی صفاتك کیفیتی‌ده معلوم دکلدر ، کیفیتدن سؤال بدعتدر « اللهك علم ، قوت ، رحمت ، کلام ، محبت ، رضا، استواسی یوقدر » دیان معطله‌دن ، « علمی بنم علمم کبی‌در ، قوتی‌ده بنم قوتم

كبى در ... الخ » ديان مشبهه‌دندر. بوصفاتى مخلوقه مماثل صفات قيلان ممثله‌دندر .

خلاصه اثبات تكييف وتمثيلسز ، تنزيه تحريف وتعطيلسز اولور.

٤ — نصوصك ظاهرى ، جلال بارى‌يه لايق اولان معنى مقصوددر. نصوص مجرد راى ونظرله ايله تأويل اولونماز .

متكلمين عندنده نصوص رأى ونظر ايله تأويل اولنور .

متصوفه عندنده ظاهر نصوص ايله برابر باطن نصوص مقصوددر. باطنيه عندنده آنجق باطن نصوص مقصوددر .

٥ — وجود بارى خصوصنده ادلهٔ قرآن عمده‌در . حدوث دليلى ، حكمت دليلى كبى؛ «فلينظر الانسان مم خلق من ماء دافق» وامثالى آيات جليله ايله حضرت ابراهيم عليه السلامدن حكايه اولنان « انى وجهت وجهى للذى فطر السموات والارض حنيفا » نظم جليلى حدوث دليلنه ؛ «الم نجعل الارض مهاداً والجبال اوتاداً » نظم جليلى وامثالى حكمت دليلنه اشارتدر. « ياايها الناس اعبدوا ربكم الذى خلقكم والذين من قبلكم لعلكم تتقون الذى جعل لكم الارض فراشاً والسماء بناءً وانزل من السماء ماء فاخرج به من الثمرات رزقاً لكم فلا تجعلوا لله انداداً وانتم تعلمون » نظم جليلى هر ايكى دليل متضمندر.

دليل حكمت ايكى اصلى محتويدر : ١ — بتون موجودات وجود انسانه موافقدر ، ٢ — بو موافقت بالضروره بر فاعل قاصد طرفندن بالاتفاق دكل ، بالقصد صادردر ؛ اعضاى بدن حياته ، اشجار و حيوان ده محيطنه اويغوندر .

دليل حدوث ده ايكى اصلى متضمندر — : ١ — بو موجودات

اختراع اولنمشدر ، حادثدر . ٢ — هر بر حادثه بر محدث ، اختراع اولنان هر شيئه اختراع ايديجى لازمدر .

خلاصه اشياده‌كى بو انتظام وتوافق حكيم وخبير اولان بر ذات اجل واعلايه دلالت ايدر؛ شو مخترعاتك ده بر خالقى ، بر مخترعى واردر ، بوده بالضروره معلومدر .

قرآن مبين دليلى هم يقينى‌در ، هم مقدمات قليله‌يه مبنى‌در. نتايجى ده بالطبع دها ياقين‌در .

§ سلفيه مذهبى مستقل ومتحد بر مذهبدر. آنجق اجمال وتفصيل اعتباريله ايكى نوعه آيريله‌بيلير ، متقدمين سلفيه اجمال ايله اكتفا ايتدكلرى حالده متأخرين سلفيه تفصيله اعتنا ايتمشلردر. سلفيه مذهبى اوزره ايلك معروف اولان اثر آنفا بيان اولنديغى اوزره امام همام ابوحنيفه‌نك فقه اكبرى‌در . تفصيله اعتنا ايدنلرك باشنده شيخ الاسلام ابن تيميه بولنيور .

سلفيه‌نك هپسى اهل سنت خاصه‌در ، قدماى حنفيه سلفيه‌در . قدماى مالكيه وشافعيه‌ده سلفيه‌در ، حنابله‌نك چوغى سلفيه‌در ، ائمهٔ متبوعين تماميله سلفيه‌در ، امام احمد متكلمينك وضع ايتديكى ادله ايله اهل بدعتى رد ايتمكى كريه كورير ايدى. بو خصوصده پك زياده مبالغه ايدر ايدى . جمهور حنابله‌ده بو يوله سلوك ايتديلر ، اشعريه وماتريديه كبى علم كلام ايله متوغل اولمديلر، اهل بدعتى اقوال سلف ، كتاب وسنت ايله رد ايدر اولديلر .

سلفيه مذهبنك حيات دائمه‌سى واردر . هر عصرده اهل اسلامدن بر صنف ممتاز انفع علوم ايله ، علوم فقهيه وعلم توحيد وحديث ايله اكتفا ايدوب نزاعى موجب وحلى مشكل اولان مسائل نظريه‌يه

رغبت ایلمز. مسائل عالیه‌یی، نصوص شرعیه‌نك بیانی وجهله شك وشبهه‌دن عاری اوله‌رق قبول ایدر. سلفیه‌نك مسائلی وجهاً من الوجوه دكیشمز، یالكز وسائل دیمك اولان دلائل تجدد ایده‌بیلیر.

فلسفهٔ جدیده، علوم عصریه سلفیه‌نك اصول ومسائله حائز تأثیر اوله‌ماز. سلفیه مذهبی غدا، متكلمین مذهبی دوا منزله‌سندندر.

٤ — متكلمین

متكلمین علوم ومعارفی نظر واستدلاله بنا ایدن ذواتدر، اهل انظار واهل استدلالدر شوقدر كه نظر واستدلالده سلفیه‌دن دها زیاده وسعتی التزام ایتمشلردر. نته‌كیم انقا ذكر اولونمشدر.

متكلمین اثبات صانع خصوصنده سلفیه كبی طریق قرآنه سلوك ایتمش دكلدر، بلكه جواهر واعراض طریقنه سلوك ایدن اهل انظاردر. متكلمین، اثبات صانع بابنده حدوث عالم طریقنی مبنی قیلمغله، حدوث عالمه اجسامك حدوثیله، حدوث اجسامه‌ده اعراضك حدوثیله استدلال قیلمشلر ایدی. متكلمین عندنده ماضی‌یه طوغری اعراض، آثار، حوادث دوام ایده‌مز، مطلقا بر محلده نهایت بولور؛ اعراض وآثار وحوادث نهایت بولنجه اجسامده نهایت بولور. چونكه اجسام، اعراض وآثار وحوادثدن خالی قاله‌ماز.

اجسام واعراض حادث اولونجه اجسام واعراضدن مركب اولان عالمده حادث اولور، بویله‌جه حدوث عالم ایله اثبات صانعه بر یول آچیلمش اولور. ایشته علم كلام كتابلرنده حدوث بحثنك اهمیتی بوندن ناشیدر. آنجق حدوث عالم طریقی صوكره‌دن تحدث ایتمشدر، اسلامده بوطریقی احداث ایدن جهمیه فرقه‌سیدر، جهمیه بوطریق ایله جناب

حقدن صفاتی سلب ایدییور ایدی، سلفیه‌نك بوطریقی قبول ایتمامسنك سببی بوایدی.

ماسبقده بیان اولندیغی وجهله متكلمینك هپسی اهل سنت دكلدر، ایچلرنده اهل سنت بولندیغی كبی اهل بدعتده واردر. متكلمین اهل سنت مشهور اولدیغی اوزره «ماتریدیه» ایله «اشعریه» فرقه‌لریدر.

٥ — ماتریدیه

ماتریدیه ابو منصور محمد بن محمد الماتریدی‌یی امام ایدینان ذواتدر. ابو منصور ٣٣٣ ده سمرقندده ارتحال ایتمشدر. مشار الیه ابوبكر الجوزجانیدن، اوده ابو سلیمان الجوزجانیدن، اوده امام محمددن اخذ ایتمشدر.

ابومنصوره كلنجه‌یه قدر حنفیه بشقه بر نام آلمامش ایدی. امام مشار الیه معتزله وسائر اهل بدعت ایله مناظره‌یه باشلامش، بووجهله توحید حقنده تصانیف جلیله‌ده بولونمش ایدی؛ تصنیف ایتدیكی كتابلرینی ادلهٔ عقلیه ونقلیه ایله طولدردی، بویله‌جه ماوراءالنهرده حنفیه امامی اولدی. آرتق صوكره كلانلر اكا انتساب ایلدیلر. ماتریدیه مستقل بر فرقه دكلدر، فقهاء ماوراءالنهر طریقیدر. متكلمیندن زیاده فقهادن بر طائفه‌در، ماوراءالنهر فقهاسنه ماتریدیه دینديكی حالده عراقین وسائر فقهاسی‌ینه حنفیه نامنی محافظه ایتمشلر ایدی. نسفیلر [٢] ماتریدی‌یه انتصار ایتمكله ماتریدیه لقبی شایع اولمش، آرتق حنفیه لقبی اونودلمشدر.

امام همام ابو حنیفه‌نك عقیده‌سی حقنده اسناد صحیح ونقل معتبر

---

[١] ماترید سمرقند قریه‌لرندندر.

[٢] ابو المعین النسفی، برهان الدین النسفی، نجم الدین عمر النسفی، ابو البركات النسفی كبی.

ایله الك اول جمع وتصنیف ایدن امام، فقیه مصر ابو جعفر احمد الطحاوی‌در . [١]

ابوجعفر الطحاوی — ابو جعفر طحاوی ٢٣٠ ده طوغمش، ٣٢١ده وفات ایتمشدر. مشارالیه ابوخازم عبدالحمیددن، اوده عیسی ابن ابانڈن، اوده امام محمددن اخذ ایلمش، برچوق کتب معتبره تصنیف ایتمشدر. «شرح معانی الآثار» ایله «عقیدة الطحاوی»، «شرح مشكل الآثار» نام کتابلر آثار جلیله‌سندندر. عراقین وسائره مشارالیهی امام ایدنمکله ماتریدیه نامی اوراده شیوع بولمامشدر .

ماتریدی‌ده طحاوی کبی مذهب سلفی تقریرده، مقتضای شرح اوزره تلخیصده بدعتلردن تجریدده بولونمشدر .

طحاوی ایله ماتریدی آره‌سنده بر ایکی مسئله‌ده فرق واردر : طحاوی سلف امت کبی « قرآن کلام الله‌در، اللهدن بلاکیفیة قولاً باشلامشدر » دیور، یعنی جناب حق کلامی بشقه‌سنده یاراتمامش، کلام کندوسندن باشلامشدر. ماتریدی ایسه « کلام الهی معنای واحددر، اللهدن سماعی تصور اولونماز » دیور، کلام نفسی‌یی قبول ایدوب آنك ده مسموع اولمدیغنی ایلروسوریور. ابوالمعین نسفی ماتریدی کبی کلام نفسی‌یی قبول ایتمکله بو مسئله‌ده ماتریدیه اشعریه ایله برلشیور؛ طحاویدن، اصل حنفیه‌دن آیریلیور . ابومنصور ایمان مسئله‌سنده‌ده اشعری کبی « تصدیقدن عبارتدر » دیه‌رك اصل حنفیه‌دن افتراق ایدیور .

§ طحاوی وقدمای حنفیه سلفیه‌در . ماتریدیه سلفیه ایله اشعریه آره‌سنده‌در . اشعریه‌دن زیاده سلفیه‌یه یاقیندر . حنفیه آره‌سنده ابوجعفر السمنانی کبی صرف اشعری الاعتقاد اولان ذات‌ده واردر .

---

[١] طحا مصر سفلاده بر کویدر .

٦ — اشعریه

اشعریه ابوالحسن علی بن اسماعیل الاشعری البصری‌یی امام ایدینان ذوات‌در. مشارالیه ٢٦٠ تاریخنده بصره‌ده طوغمش، ٣٣٠ ویا ٣٢٤ تاریخنده بغدادده فجأةً وفات ایتمشدر . عصر رابع هجری اوائلنده پك كورولتیلی بر زمانده كلان ابوالحسن الاشعری اولجه بیان اولندیغی وجهله اخوهٔ ثلثه مسئله‌سنده [١] استادی ابوعلی جبائی‌یه غلبه ایتدكدن صوكره مذهب اعتزالدن عدول ایتدی، صفاتیه مذهبنه كیردی، سوزلرینی مناهج كلامیه ایله تأیید ایتدی، اووقتلر صفاتیه مذهبی التنده «سلفیه، كلابیه، كرامیه، مشبهه» طائفه‌لری بولنیور ایدی، اشعری كلابیه مذهبنه كیردی .

كلابیه مذهبی امامی ابن كلاّب البصری ایدی، مشارالیه متكلمین اهل سنتك امامیدر، سلفیه‌یه آنجق افعال الهیه بابنده مخالفت ایدرك افعال الهیه‌نك جناب حق ایله عدم قیامنه قائل اولمش ایدی . الك اول سوزینی مناهج كلامیه ایله تأیید ایدن ابن كلاّبدر .

اشعری قدرده، صفاتده، ایمانده معتزله‌یه مخالفت ایتدی، زمانی معتزله‌یی رد ایله امرار ایتدی . اشعری معتزله‌نك اصولنه واقف اولمغله آنلری ایوجه رد ایدر ایدی، تناقضلرینی میدانه قور ایدی . اشعری علم كلام واصناف علومده ماهر ومتبحر اولدیغی كبی تصوفده‌ده ماهر ومتبحر ایدی .

اشعری شافعی المذهب ایدی . ابواسحق مروزیدن فقه، ز كریا

---

[١] اشعری ایله جبائی آره‌سنده دها بشقه مسئله‌لر حقنده‌ده مناظره واقع اولمش، هپسنده‌ده اشعری جبائی‌یه غلبه ایتمش ایدی، بو مسائلدن بری اسماء الهیه‌نك توقیفی ویا قیاسی اولمسی مسئله‌سی ایدی .

ابن يحيى الساجيدن حديث اخذ ايتدى . اهل حديث وسنته انتساب ايتديكندن طولانى خلق آره‌سنده مشهور اولدى. آرتق جهميه ومعتزله‌يه مقابل اولان « صفاتيه » اسمى يرينه « اشعريه » اسمى قائم اولدى ، ابن كلاّب ايله باشلايان كلابيه مذهبى اشعريه مذهبنه منقلب اولدى .

اشعرى علم كلامده ماهر اولديغى قدر حديثده ، اقوال صحابه وتابعينى معرفتده ماهر دكل ايدى ، معتزله‌نك اينجه‌لكلرينى بيلديكى قدر زنادقه‌نك وسائر اهل هوانك اينجه‌لكلرينى بيلمز ايدى .

اشعرى‌نك «الابانه»سى استدلالات كلاميه‌نك مخزنى‌در . « الابانه» صوك تأليف اولمغله مذهب اشعريده اكا اعتماد اولنور . كندوسنده تقرايدن اعتقاداتده مندرجدر . اشعرى « الابانه » ده اك زياده خلق قرآنه قائل اولانلرى تشنيع ايديور ، باش طرفنده شوجمله واردر : « وتكلموا بخلق القرآن نظر القول اخوانهم من المشركين الذين قالوا ان هذا الاقول البشر » اشعرى عدم خلق قرآنه حصر ايتديكى بابده موضوع مسئله‌يى ابلغ وجوه ايله اثبات ايتمشدر .

مذاهب مخصوصه‌سى — ١ — افعال اختياريه الله ايله قائم دكلدر.

اشعرى بوخصوصده سلفيه‌دن آيريليور ، جهميه‌يه موافقت ايديور ، ابن كلاب ايله برابر اوليور .

٢ — عبد ايچون برقدرت حادثه واختيار واردر. فقط بوقدرت حادثه‌نك مقدورى ايجادده هيچ برتأثيرى يوقدر ، يالكز مقدوره اقترانى واردر كه آكا « كسب » ديرلر؛ عبد كاسب ، الله خالقدر. كسب محل قدرت ايله قائم اولان برفعلدر ، خلق محل قدرتدن خارج اولان برفعلدر .

كسب اشعرى پك دقيق اولمغله « هذا ادقّ من كسب الاشعرى »

سوزى ضرب مثل اولمش ايدى . چونكه عاجز ايله قادر آره‌سنده بر فرق قالميور ، هرايكيسنده‌ده تأثير بولونميور. اشعرى قدرده معتزله‌يه اوقدر مخالفت ايديور كه جهم بن صفوانه ، جبره ياقلاشيور . يالكز كسب ايله آندن آيريليور. اشعرى عندنده خلق مخلوقك عينى اولديغندن جناب حقك فعلى مفعولندن عبارت اوليور ، بوحالده افعال عباد جناب حقك فعلى اولمش اوليور ، بو ايسه جبر محض اولمغله اشعرى دوشديكى ورطهٔ جبردن استخلاص نفس ايچون عباد حقنده مجازاً استعمال اولنان « افعال عباد » ايچون بر كسب اثبات ايديور. قدرت حادثه‌نك مقدوره اقترانندن عبارت اولان كسب سببى ايله قدرت قديمهٔ سبحانيه فعلى خلق ايديور. ايشته بو كسب تكليفه محل اوليورده بونكله تكليف ساقط اوليور . اشعرى بوبابده جمهور اهل سنته مخالفدر .

٣ — افعال باريده آيريجه برحكمت صفتى يوقدر. حكمت الٓهيه علم الٓهى‌يه راجعدر .

٤ — افعال سببه مربوط دكلدر .

اشعرى بو ايكى بابده ائمهٔ حديثه وفقهايه مخالفت ، جهم بن صفوانه موافقت ايديور ، بو ايكى ماده موجبنجه اشعرى عندنده جناب حق بر شيئى اسباب وحكمتدن عارى اوله‌رق ايشليور . اسباب وحكمتك فعله اقترانى عادت الٓهيه‌نك جريانندن ناشى اوليور ، يوقسه اورته‌ده برسبب ، برحكمت ، برغايه يوقدر . حوادثده قوانك تأثيرى يوقدر.

٥ — كلام الله معناى واحددر ، الله ايله قائمدر . بومعناى واحد مأمور بهى امر ، منهى عنهى نهى ، مخبر بهى اخباردر . بومعنى عربى ايله تعبير اولنور ايسه قرآن ، عبرانى ايله تعبير اولنور ايسه توراتدر .

اشعری بوراده ابن کلابه موافقت ایدیور ، یالکز ابن کلاب ایله اره‌لرنده دقیق بر فرق واردر. الفاظ واصوات ابن کلابه کوره معنانی حکایه‌در ، اشعری‌یه کوره معنانك عباره‌سی‌در . ایشته بومعنی غیر مخلوقدر ، الله ایله قائمدر ، اللهدن منفصلدر . اشعری بومسئله‌ده سلفیه‌یه مخالفدر .

٦ — حسن وقبح [١] آنجق شرع ایله ثابت اولور .

اشعری بوراده ینه ائمهٔ حدیثه » فقهایه مخالفت ایدیور . اشعریه عندنده عقل حسن وقبحی مدرك دکلدر ، یالکز ادرا که آلتدر .

٧ — ایمان تصدیقدن عبارتدر .

اشعری بوراده هم اهل حدیثه ، هم فقهایه مخالفت ایدیور ، جهم بن صفوانه یاقلاشیور ؛ جهم بن صفوان عندنده ایمانده معرفت کافیدر ، اشعری عندنده تصدیقك قبولی ایچون شهادتنی تلفظ شرطدر . یاخود اقرار احکامك شرطیدر . ابومنصور ماتریدی‌نك مذهبی ده بودر .

٨ — «وجه ، یدین ، عینین استواء [٢] سمع وبصر الخ » اللهك صفتی‌در .

اشعری بوراده سلفیه ایله برابردر . جهیمه‌دن آیری‌در .

٩ — صفات الهیه ذات باری‌نك عینی‌ده دکلدر ، غیری‌ده .

اشعری بوراده ابن کلابه موافقت ایدیور .

١٠ — الله جسم دکلدر ، اشیایه‌ده مشابه دکلدر .

اشعری بوراده مجسمه ومشبهه‌یی رد ایدیور .

---

[١] دنیاده مدح وقدح ، آخرتده ثواب وعقابه مستحق اولمق معناسنه‌در .

[٢] اشعری سلفیه‌یه موافقت ایدرك . «الله هریرده‌در» اعتقادینی اهل ضلال اعتقادی عد ایدیور .

١١ — اهل قبله تکفیر اولونماز .

١٣ — رؤیت باری حقدر .

١٣ — کلام‌الله ظاهر وحقیقتی اوزره محمولدر .

١٤ — کتاب وسنته ، صحابه وتابعین وائمهٔ حدیثدن مروی اولان روایته [١] تمسك ؛ ثقاتك علیه‌الصلوه‌والسلام افندمزدن روایت ایتدکلری شیئه اعتقاد لازمدر .

اشعری بو درت ماده‌ده دیکر اهل سنت ایله برابردر .

اشعری وقدمای اصحابی «ید واستوا» کبی صفات سمعیه‌یی اثبات ایدرلر . فقط متأخرین اشعریه جهمدن زیاده اشعری وقدمای اصحابنه یاقیندر . چونکه جهم بن صفوان کبی صفات سمعیه‌یی تأویل ایدرلر .

مالکیه ایله شافعیه اشعری‌المذهبدر ، مع‌مافیه قدمای مالکیه وشافعیه سلفیه‌در . حنابله‌ده اشعریه پك آزدر .

٧ . اشعریه ایله ماتریدیه آره‌سنده فرقلر

اشعریه ایله ماتریدیه آره‌سنده بعض مسائلده اختلاف وار ایسه‌ده هر ایکی طرف امهات مسائلده اتفاق ایتدکلرندن یکدیکرلرینی بدعته نسبت ایتمامشلردر . آره‌لرنده‌کی باشلیجه فرقلر بروجه آتیدر :

١ — **ارادهٔ جزئیه** — : اشعریه عندنده ارادهٔ جزئیه‌یی جناب حق یارادیر . ماتریدیه عندنده ارادهٔ جزئیه‌یی جناب حق یاراتماز .

٢ — **کسب** — : اشعریه عندنده کسب قدرت عبدك مقدوره اقترانی‌در ؛ ماتریدیه عندنده عزم مصمم‌در .

---

[١] اشعری امام احمدك قولنه‌ده تمسك ایدر .

٣ — **حسن وقبح** — : اشعريه عندنده حسن وقبح امرونهيك موجبیدر. ماتريديه عندنده امرونهيك مدلولیدر، یعنی اشعريه عندنده حسن وقبح عقل ايله ادراك اولونماز، برشیء امر ويا نهی اولنديغی ايچون حسن ويا قبيح اولور . امر ويانهی باری اوشیئك حسن ويا قبحنی ايجـاب ايدر . ماتريديه عندنده حسن وقبح عقل ايله ادراك اولونور ، امرونهی شرعی اكا دلالت ايدر ، برشی حسن اولديغندن طولايی امر ، قبيح اولديغندن طولايی نهی اولنور .

٤ — **معرفت الهيه** — : اشعريه عندنده معرفت الهيه شرع ايله واجب اولور. ماتريديه عندنده بالعكس عقل ايله واجب اولور. بو اختلاف حسن وقبح مسئله سنك فرعيدر .

٥ — **تكوين** — : اشعريه عندنده تكوين برصفت اعتباريه در ، قدرتك تعلق مخصوصيدر؛ ماتريديه عندنده تكوين قدرت واراده كبی برصفت حقيقيه در .

٦ — **تكليف مالايطاق** : اشعريه عندنده اجسامی ياراتمق، سمايه چيقمق كبی طاقت بشردن خارج اولان شيلر ايله جناب حقك قوللرينی تكليف ايتمسی جائزدر؛ ماتريديه عندنده بويله برتكليف جائزدكلدر.

٧ — **سبب وحكمت** : اشعريه عندنده افعال الهيه حكمت ايله معلّل دكلدر ، افعال سببه مربوط دكلدر . ماتريديه عندنده افعال الهيه حكمت ايله معلّلدر ، افعال سببه مربوطدر .

٨ — **كلام نفسی** : اشعريه عندنده كلام نفسی مسموع اولور . ماتريديه عندنده مسموع اولماز .

٩ — **ازلده معدومه خطاب** : اشعريه عندنده معدومه ازلده خطاب

الهی تعلق ايدر . بنـاءً عليه الله ازلده مكلّمدر : ماتريديه عندنده معدومه ازلده خطاب باری تعلق ايتمز. بناءً عليه الله ازلده مكلّم دكلدر.

١٠ — **نبوت** : اشعريه عندنده اركككك شرائط نبوتدن دكلدر. قادينده نبی اوله بيلير. « **مريم ، آسيه ، ساره ، هاجر ، حواء ، ام موسی** » انبيادر . ماتريديه عندنده اركك اولمق شرائط نبوتدندر . قادين نبی اولهماز .

١١ — **اداء عبادت** : اشعريه عندنده غير مسلم اداء عبادت ايله مكلفدر ؛ بوندن طولايی آيروجه معاقب اولور ؛ ماتريديه عندنده غير مسلم اداء عبادت ايله مكلف دكلدر ، بوندن طولايی آيروجه معاقب اولماز .

١٢ — **ارتداد** : اشعريه عندنده مرتد ايمان ايدر ايسه اعمالی عودت ايدر ؛ ماتريديه عندنده مرتد ايمان ايتسه ده ينه اعمالی عودت ايتمز .

١٣ — **توبهٔ يأس** : اشعريه عندنده توبهٔ يأس مقبول دكلدر ، ماتريديه عندنده مقبولدر .

١٤ — **قرآن** : اشعريه عندنده بعض قرآن بعضيسندن اعظمدر ؛ ماتريديه عندنده بعض قرآن بعضيسندن اعظم دكلدر .

١٥ — **نظر صحيح** : اشعريه عندنده نظر صحيح آنجق خلق باری ايله علم افاده ايدر؛ ماتريديه عندنده خلق باری، كسب بشر مجموعيله علم افادد ايدر .

٨ — اهل بدعت و ضلالت

بدعت حق محض دكلدر ، باطل محض ده دكلدر؛ بلكه حق وباطلی

متضمندر . بدعت حق محض اولسیدی باطل اوله‌ماز ایدی ، اهل بدعت اهل حق اولور ایدی . بدعت باطل محض اولسیدی حقی طلب ایدن ذاتك نظرنده خفی قالمز ایدی .

هر بدعت ضلالتدر . هر مبتدع ضالدر ، طریق حقدن صاپمشدر . فقط هر ضال اولان اهل نار دكلدر ، معاقب دكلدر ، اهل بدعت وضلال قصدینه كوره معذور ویا مستحق عقوبت اولور . حق قصد ایتمش ایسه ، هیچ بروجهله تعمداً رسول اكرم افندمز حضرتلرینه مخالفت تصورنده بولونمامش ایسه ، حقه اصابت ایده‌مدیكندن طولایی ، معذور اولور . قرآن مبینه ظاهراً وباطناً اتباع قصد ایدن شرعه (امر ونهیه ، وعد ووعیده) تعظیم ، ذات اجل واعلایی تنزیه ، رسول ذیشانه محبت كبی مقاصد حسنه تعقیب ایدن اهل بدعت وضلال معانده‌ٔ رسول الله قصد ایتمدكلرندن مجرد قصور نظرلرندن ناشی معاقب اولماز ، معذور اولور . فقط مقصدی حقه معطوف اولمیوب فساده ، نفاق و الحاده متوجه اولان اهل بدعت و ضلال عقوبت باری‌یه مستحق اولور .

علی الاطلاق اهل حق مؤمنین ، علی الاطلاق اهل ضلال كافریندر . فرق اسلامیه‌دن هیچ بری مطلقا اهل حق اوله‌مدیغی كبی مطلقا اهل ضلال‌ده اولماز ، حق معین برشخصه لازم كلمز ، انجق رسول ذیشان افندمز ایله دوران ایدر ، طورر ، اكا لازم اولور ؛ باطل اوزره اقراردن معصوم اولان انجق وانجق رسول اكرم صلی الله علیه وسلمدر . بوكا مبنی انجق رسول اكرمك سوزی اخذ اولنور ، اصلا ترك اولونماز . رسول اكرمدن ماعداسنك سوزی اخذ اولندیغی كبی ترك‌ده اولور . نته كیم امام مالك بویله‌جه افاده ایتمشدر . رسول اكرمدن

ماعدا ذواتده ، مؤمنیندن ماعدا جماعاتده حق‌ده بولنور ، ضلال‌ده بولنور .

اهل بدعتك شعاری — اهل بدعتك شعاری یعنی علامتی واردر . اوده بر قولی ویا بر فعلی احداث ایدوب خلقی اكا اجبار ایتمك ، خلقه آنی لازم قیلمقدر . اهل بدعت احداث ایتدكلری قولی ویا فعلی تعهد و التزام ایدنلره تولی ، تعهد والتزام ایتمیانلردن تبری ایدر ؛ مخالفینه عقوباتده بولنور . حالبوكه عقاب انجق ترك واجبه ویا فعل محرمه بنا قیلنیر ، ایجاب و تحریم ایسه اللهدندر ، احداث اولنان بر قول ویا بر فعله اجبار جائز دكلدر . احداث ایتدیكی بر قول ویا بر فعلی دین اوله‌رق مشروع قیلان كیمسه عادتا اللهه شریك ، رسول اللهه نظیر اولمش اولور . بویله‌جه یا مشركین عربه ویا مسیلمة الكذابه معنی اتباع ایتمش اولور ، ایشته بو اصله مبنی ائمهٔ مجتهدین مدار اجتهاددن سویلدكلری شیٔ الزام واجبار ایتمزلر ایدی .

٩ — اصول اهل بدعت

اهل بدعتك اصولی بشدر : مارقه ویا خوارج ، شیعه ، قدریه ، مرجئه ، جهمیه . معتزله قدریه‌ده داخلدر . جبریه قدریه‌نك ، مشبهه ومجسمه جهمیه‌نك عكس العملندن متولددر .

مارقه ویا خوارج — عالم اسلامده ایلك تفرقه واختلاف وابتداع مارقه طرفندن ظهور ایتمشدر ، «صفین» محاربه‌سی طولاییسیله ظهور ایدن «حكمین» مسئله‌سی مارقه‌نك ظهورینه بادی اولمشدر .

مارقه‌نك بدعتی قرآن كریمی یا كلش آكلامه‌دن ایلرو كلمشدر . بونلرك مقصدلری قرآن كریمه معارضه دكلدر .

اسلاف مارقه قرآن اوقور ، فقط فقه بيلمز بر طاقم اعرابى مقوله‌سى اشخاص ايدى ، فقه‌اوكرنمكسزين قرآنى قرائت ايتمشلر ايدى . اوفق بر حادثه‌ده دقايق فتوايى بيلمدكلرندن يكديكرلرينى تكفير ايدرلر ايدى . حضرت عثمان ايله حضرت على رضى الله عنهما حقنده « اللهك انزال ايتمديكى شئ ايله حكم ايتمشلردر » ديه‌رك مشار اليهمايى تكفيره قدر واريرلر ايدى .

مارقه‌اوزرلرنده بر حاكم سياسى ، ولوكه خليفه‌اولسون ، ايسته‌مزلر ايدى . حضرت عثمان ايله حضرت عليدن تبرى‌يى هر طاعته تقديم ايدرلر ، نكاحى آنجق بو تبرى ايله صحيح كوريرلر ايدى . مارقه كندى دارلرينه دار ايمان وهجرت ، دار اسلامى دار حرب عد ايتدكلرندن جماعتلريله ، دارلريله جماعت مسلميندن ، دار مسلميندن آييراشلر ايدى . سفك دماايله ، اخذ اموال ايله ، خروج بالسيف ايله بين المسلمين فتنهٔ عظيمه احداث ايتمشلر ايدى . مارقه وعيد الٰهى‌يى اثباتده غلو ايديورلر ، معاصى‌يى ايماندن صاييورلر ايدى . بو اعتبارله كندولرينه «وعيديه»ده دينمش ايدى كه مرجئه «وعيديه»يه تماميله ضد ايدى . مارقه ، طريق هدايتدن مروق (خروج) ايتدكلرندن طولايى بو نامى آلمشلر ايدى ، كندولرى ، نفسلرينى فدا ايتدكلرينى نظر اعتباره آله‌رق (شراة) نامنى ، قبول ايتمشلر ايدى .

مارقه اوچ مسئله‌ده اتفاق ايتمشلردر : ١ ـ مؤمن تقى اولاندر . بوكا مبنى ارباب ذنوب كافردر .

٢ ـ حضرت عثمان وعلى « رضى الله عنهما ايله بو ايكيسنى تولى ايدنلر مؤمن دكلدر . بوكا مبنى حكمين ، اصحاب جمل ، حكمينك

تحكيمنه راضى اولان ، حكمينى ويا حكميندن برينى تصويب ايدن كافردر . ٣ ـ امام جائره (ظالمه) خروج واجبدر .

مارقه صره ايله بر طاقم شعبه‌لره آيريله‌رق [١] الك صوكره اباضيه شعبه‌سى ظهور ايتمش ايدى ، اباضيه اهل سنته الك ياقين اولان مارقه‌دندر .

اباضيه ــ اباضيه امويلردن مروان بن محمد زماننده خروج ايدن عبدالله بن اباضك اتباعيدر . اباضيه عندنده مذهبلرينه مخالف اولان اهل قبله كافردر ، مشرك دكلدر ، مناكحه‌لرى جائز ، موارثه‌لرى حلالدر . مخالفينك دارلرى دار توحيددر ، فقط معسكر (اردوكاه) سلطان داربغى‌در . مرتكب كبيره موحّددر ، فقط مؤمن دكلدر ، كندولرينه مخالف اولانى ، اقامهٔ حجت ونصب قتالدن صوكره ، قتل ايتمك واسير ايتمك جائزدر .

اباضيه‌نك علماسى ، كتب مدونه‌سى فقهلرى واردر . افريقاده بشنجى مذهب مارقه ، خصوصا اباضيه مذهبى‌در . زنكبارلرك مذهب رسميسى اباضيه (بياضيه) مذهبى‌در . [٢]

يزيديه ــ يزيديه موصل حواليسنده شايع‌در ، يزيد بن ابى انيسه‌نك اتباعيدر . آخر زمان شريعت اسلاميه‌نك منسوخ اوله‌جغنه ، عجمدن برينى بعث بيوريله‌جغنه ، اكا ده سمادن بر كتاب نازل اوله‌جغنه ، قرآن مبينده مدح اولنان صابئه‌نك اونى منتظرك اتباعى بولنه‌جغنه اعتقاد ايدر ، شيطانه «ملك طاوس» ديرلر ، مخالفينك دمنى حلال كوريرلر ، انسانه لازم اولان انجق طهارت بالدر ديه‌رك صوم وصلاتى انكار ايدرلر .

---

[١] محكّمهٔ اولى ، ازارقه ، نجدات ، صفريه ، عجارده ، ثعالبه ، اباضيه .
[٢] محصل الكلامده تفصيلات واردر .

ب — **شیعه** — مارقه‌نك ظهوری صره‌سنده برده شیعه فرقه‌سی ظهور ایتدی . حضرت عثمان رضی الله عنهك شهادتندن صوكره امت ایكی‌یه آییرلدی ، بری مشارالیه ، دیكری حضرت علی‌یه طرفدار اولدی ، اولكیسنه «شیعهٔ عثمان» ، ایكنجیسنه «شیعهٔ علی» دینلدی. شیعهٔ عثماندن اولوبده حضرت علی‌یی قدح ایدنلره « ناصبه » دینلدی ، صوكره‌لری شیعه اسمی یالكز حضرت علی طرفدارلرینه خاص اولدی. حضرت علی‌نك خلافته نصرت ایدنلره، یاران علی‌یه «شیعهٔ اولی» شیعهٔ مخلصین» دینیر. شیعهٔ اولی شیخینه وحضرت عثمانه تعظیم ایدر ، حتی شیخینی حضرت علی‌یه بیله تفضیل ایدر ، یالكز امر خلافتده، حضرت علی‌یه مخالف اولانلری باغی بیلیر ، شیعهٔ اولی بالاخره ظهور ایدن زیدیه ، امامیه فرقه‌لریله التباس واقع اولماملق ایچون بو لقبی ترك ایله اهل سنت وجماعت لقبنی آلدیلر .

اصول شیعه — مذهب شیعه حضرت علی و اهل بیته محبتدن ایلرو كلمش ایدی، اصول شیعه‌نك احداثنه سبب اولان یهودی الاصل صنعالی ابن سبأدر .

اصول شیعه حضرت علی زماننده « مفضّله ، سابّه ، مؤلّهه » اولمق اوزره اوچه منحصر ایدی .

مفضّله — مفضله حضرت علی‌یی بقیهٔ اصحابه تفضیل ایدنلردر ، انلرجه خلافته احق اولان حضرت علی و آل علیدر. مفضله اصحابه كرامی خیر ایله یاد ایدرلر ایدی .

سابّه — سابّه اصحاب كرامی سب ایدوب انلردن تبری ایدنلردر. سابه دیكرلرندن دها چوق ایدی . اصل شیعه بو ایدی .

تقیه سابه‌نك اصول دینی ایدی كه مضمرات قلبیه‌سنك خلافی اظهار ایتمك دیمك ایدی. سابّه‌جه حضرت علی‌یه محبت اصحاب كرامه سب ایله حاصل اولور ایدی .

مؤلّهه — مؤلهه حضرت علی‌یه الهیت اسناد ایدنلردر . مؤلهه ابن سبانك اخص اصحابندن ایدی .

حضرت علی واهل بیت نبی بو اوچ فرقه‌نك اعتقاداتندن تماميله بری ایدی .

حضرت علی كرم الله وجهه‌نك ارتحالندن صوكره اصول شیعه درت اصله بالغ اولدی : كیسانیه، زیدیه ، امامیه، غالیه .

١ . **كیسانیه** — كیسانیه كیسان نام شخصك اتباعیدر . كیسان حقنده اختلاف اولونمشدر : حضرت علی‌نك ازادلی كوله‌لرندندر ، محمد بن الحنفیه‌نك تلمیذی‌در ، مختار ثقفی‌نك كندیسیدر ، حضرت حسنك لالاسی‌در .

كیسانیه‌نك وصف ممیزی: محمد بن الحنفیه‌نك امام اولمسی‌در، انجق محمد بن الحنفیه‌نك برادر مكرملری حسنیندن اول ویا صوكره امام اولماسی مختلف فیه‌در .

محمد بن الحنفیه كیسانیه‌دن متبری ایدی.. مشهور مختار ثقفی رئیس كیسانی ایدی .

مختار خواص اتباعی یاننده نبوت اظهارینه باشلامش ایدی كه اسلامه منتسب اولانلردن الك اول نبوت دعواسنده بولنان ایشته بو شخصدر . مختار بدائی [١] ده احداث ایتمش ایدی .

[١] برشی جناب حقه صوكره‌دن ظاهر اولمق .

محمد بن الحنفیه‌نك وفاتندن صوكره کیسانیه‌دن بر قسمی [١] مشارالیهك جبل « رضوی » ده اختفا ایدرك حی وباقی، مهدیٔ منتظر اولدیغنه قائل اولمغله شیعه اره‌سنده مهدی‌نك اختفاسی مسئله‌سی ظهور ایتدی .

زیدیه‌نك ظهورینه قدر جمهور شیعه کیسانیه ایدی . کیسانیه سابقاً ایدی کیسانیه ایله دیکر سابقه ارەسنده فرق انجق امامت مسئله‌سنده ایدی : کیسانیه محمد بن الحنفیه ، دهاصوکره آل عباس طرفدارلری ایدی . دیکر سابقه ایسه دائما آل فاطمه طرفداری ایدی .

کیسانیه ایکی نقطه‌ده اتفاق ایتمشدر: ١ـ امام محمد بن الحنفیه‌در، ٢ ـ بدا جائزدر .

کیسانیه‌نك فقهی مدون دکلدر؛ کیسانیه مرورزمان ایله زیدیه ایله امامیه اره‌سنه قاریشمش ، کیتمشدر .

٢ — **زیدیه** — حضرت حسین رضی الله عنه‌ك اولادندن زید بن علی زین العابدینك اتباعیدر . زیدیه مفضله‌دن مولددر .

زیدیه‌جه حضرت علی افضل اصحابدر ، بونکله بوابر خلفاء ثلثه‌نك خلافتی صحیحدر . امامت اولاد فاطمه‌یه مخصوصدر ، دعوای امامتله خروج ایدن عالم . زاهد، شجیع ، سخی اولان هر فاطمی امام مطاع اوله‌بیلیر .

زیدیه امامت مسئله‌سندن ماعدا اصولده اهل اعتزاله موافقت ایتمشلردر . زیدیه مختلف قوللره آیریلیر . بونلرك ایچنده الیوم اهل سنته الك یاقین اولان «بتریه» قولیدر. بتریه حضرت عثمانك ذم وقدحنده توقف ایدر ، بتریه عندنده امامت بین الخلق برامر شوری‌در ، افضلك

[١] بوقسمه « کربیه » دینر .

وجودیله برابر امامت جائزدر. زیدیه‌دن (جارودیه) قولی اصحاب کرامی طعن وتشنیع ایدر .

زیدیه الیوم یمن حوالیسنده چوقدر، علماسی، کتب مدونه‌لری، فقهلری واردر. زیدیه بدایتده اصولده معتزلی، فروعده حنفی ایدی، یالکز أئمه‌لرندن روایت ایتدکلری مسائلده بو ایکی مذهبه مخالف ایدی. صوکره‌لری مسائل فقهیه‌ده اجتهاد ایدرك بر طاقم محلده حنفیه‌یه مخالفت ایتدیلر. یمنده زیدیه‌نك رسمی مذهبی « بتریه » در . عربانده جارودیه واردر .

٣ــ **امامیه** — امامیه زید بن زین العابدینی، خروج اثناسنده ، محاربه‌نك یاقلاشدیغی بر صره‌ده ، شیخیندن تبری ایتمدیکندن طولایی رفض (ترك) ایدن شیعهٔ سابقه‌در ، بو اعتبار ایله کندولرینه «رافضه» دینلدیکی کبی زیددن آیریله‌رق بر امام انتخابنه قالقیشدقلرندن کندولرینه « امامیه » ده دینمش ایدی .

امامیه تعیین امام حقنده پك چوق اختلاف ایدر ، بو سببله پك چوق قوللره آیریلمشدر . امامیه‌نك فرد کاملی اثنا عشریه‌در ، بونلر اون ایکی امام [١] قبول ایدرلر ، الیوم شیعه دیدیکمز مسلمانلر اثنا عشریه‌در ،

امامیه‌نك خواصی امام معصوم اثباتی، امام معصومه نص اثباتی‌در. اولا امام معصومدر : قولاً ، فعلاً خطادن سالمدر . بوکا مبنی امامیه عندنده خروج بالسیف یوقدر ، جهادده جائز دکلدر .

ثانیا امام منصوصدر: هر برامام حقنده یا نبی ذیشان ویا امام سابق

[١] المرتضی ، المجتبی ، الشهید ، السجاد ، الباقر ، الصادق ، الکاظم ، الرضی ، التقی ، النقی الزکی ، المهدی (الحجة القائم المنتظر صاحب الزمان)

طرفندن برنص واقعدر. امامیه بونص مسئله‌سندن ناشی خلفاء ثلثه‌یه طعن ایدر ، بغض وسب ایدر ، کبار اصحابی تفسیق وتکفیر ایدر.

امامیه آنجق ائمه‌نك قوللرینه اعتماد ایدر . صاحب امر اولان مهدینك خط دستی ایله یازیلانه « رقاع » دیرلر .

اثنا عشریه‌نك خواصی بوایکی خاصه ایله برابر ائمهٔ معصومینی اون ایکی‌یه حصر ایله نیابتدر. امام معصوم کلیات وجزئیاتده، نائب انجق جزئیاتده معصومدر .

اون ایکنجی امام اولان مهدینك سامرایه دخولیله غیبتندن اعتباراً یتمش اوچ سنه قدر برمدت ظرفنده درت نائب کلمشدر [١] که بومدته «غیبت صغری» ، اندن صوکره‌کی مدته‌ده «غیبت کبری» دیرلر.

انجق ائمهٔ معصومینك قولنه اعتماد ایدنلره «اخباریه» ، انظار عقلیه ، استنباطات واجتهادات فقهیه‌یه‌ده اعتماد ایدنلره « اصولیه، وکلامیه» دیرلر. قدمای امامیه اخباریه‌در، اصولیه و کلامیه بالآخره ظهور ایتمشدر .

اثنا عشریه عندنده اصول دین اوچ ، اصول مذهب ایکی‌در . توحید ، نبوت ، معاد مسئله‌سی اصول دین ، عدل ، امامت مسئله‌سی اصول مذهبدر .

١ — **توحید** — اخباریه ویا قدماء امامیه توحیده همان کافهً مشبهه ؛ کلامیه واصولیه ، متأخرین امامیه کافهً معتزله‌در .

— ٢ **نبوت** — نبوت جناب حقه واجبدر . انبیاء عظام صغائر وکبائردن مصوندر . وحی نبیدن بشقه برده وحی وصی واردر .

---

[١] ابو عمرو عثمان بن سعیدالعمری ، ابو جعفر محمد بن عثمان‌العمری ، ابوالقاسم حسین بن الروح ابی بحرنوبختی ، ابوالحسن علی بن محمدالسمری .

وصی علی‌المرتضی‌در ، یالکز وصی ملکی مشاهده ایتمز ، فقط سسنی ایشیدر ، علی‌المرتضی اولوالعزم اولان انبیانك ماعداسندن افضلدر .

٣ — **معاد** — حشردن اول دنیایه رجوع واردر که بوکا «رجعت» دیرلر. قبرده ، قیامتده امامیه‌دن اولانلر معذب اولمیه‌جقلردر. چونکه خلاص ونجاتده « حبّ علی » کافیدر .

٤ — **عدل** — قدر یوقدر. امامیه‌بوبابده معتزله ایله برابردر .

٥ — **امامت** — امامت نیابت نبوتدر ، ائمهٔ معصومین احکام شرعیه‌یی نسخ ایده‌بیلیرلر . امام افضل زمان اولملیدر . نصب امام اللهه واجبدر .

اثنا عشریه‌نك علماسی ، کتب مدونه‌سی ، فقهلری واردر .

٤ — **غالیه** — غالیه ائمه‌یی حدود مخلوقیتدن درجهٔ نبوته چیقارانلر ویا حقلرنده احکام الـٰهیت ایله حکم ایدنلردر. غالیه امامیه و کیسانیه‌دن اولور ، زیدیه‌ده غالیه اعتقادی مسموع دکلدر .

غالیه اعتقادی «تشبیه ، حلول ، تناسخ ، اباحه ، بداء ، رجعت» اعتقادلرینه منحصردر .

تشبیه : خالقی مخلوقه بکزتمکدر . بونلره مشبّهه ویا ممثّله دنیر .

حلول . روح لاهوتی‌نك بدن ناسوتی‌یه حلولیدر . لاهوت ایله ناسوتك ظاهر اولمسنه « ظهور » دنیر .

تناسخ . روحك بر بدندن دیکر بدنه انتقالیدر .

اباحه . محرماتی مباح قیلمقدر .

(**بداء**) ایله (**رجعت**) مروراتمشدرکه الك اول کیسانیه‌ده ظهور

ایتمشدر . غالیه عندنده امامت محض حکومتدر، شؤون الـٰهیتدن بر شأندر . غالیه‌نك فقهلری ، شریعتلری مدون دکلدر .

شیعه‌ده انقلاب مذهبی — حضرت علی کرم‌الله وجهه زماننده شیعهٔ اولادن ماعدا شیعه‌نك اصول ثلثه‌سی ظهور ایتمش ایدی . امام مشارالیهك ارتحالندن صوکرا هرانقلابده بر مذهب شیعه احداث اولونمش ایدی . انقلابك چوغی ائمه‌لرندن برینك ارتحاللریله وقوع بولور ایدی. نته کیم حضرت حسینك شهادتی ایله «کیسانیه» ، محمد بن الحنفیه‌نك ارتحالیله «کربیه» ، زین العابدینك ارتحالیله «زیدیه ، امامیه» ویا زیدك تسمیه‌سی وجهله یدافضه ، محمدالباقرك ارتحالیله « حاصریه [١] وباقریه » [٢] .

جعفرالصادقك ارتحالیله « اسماعیلیه وناووسیه [٣] » ، اك نهایت « اثنا عشریه » ظهور ایتمشدر .

اسماعیلیه — اسماعیلیه اصل امامیه‌دندر، ائمهٔ سته‌ده (حضرت علی، حسن، حسین، علی، زین العابدین ، محمدباقر، جعفرالصادق] امامیه‌یه موافقدر . انجق امام سابعی تعیینده اختلافلری واردر . اسماعیلیه جعفردن صوکره اوغلی اسماعیلی ویا اوغلنك اوغلی ابن اسماعیلی امام طانیقله، یدی امام قبول ایتمکله «سبعیه» دن اولور. اسماعیلیه‌ده امامیه‌دن اولانلر بولندیغی کبی باطینه وغالیه‌دن اولانلرده واردر . اسماعیلیه‌نك ، تشیعدن باشلایه‌رق انسلاخه (دیندن صویولمق) قدر متعدد صفحه‌لری واردر. امام‌لرینی نبوت ویاالهیته قدر چیقارمدقجه «امامیه» دن،

[١] جعفر صادقه بدل زکریایی امام طانیانلر .
[٢] باقره « حی منتظر » دیانلر.
[٣] جعفره « حی‌لا یموت منتظر » دیانلر .

نبوت ویا الهیته چیقاردقجه « غالیه » دندر . معلم معصوم اثبات ایتدکجه « تعلیمیه » دن ، ظواهری کلیاً ترك ایله تأویلات ویا تمثیلاته طاله‌رق ظاهراً اسماعیلی ومتشرع ، باطناً ملحد اولونجه « باطنیه »دن اولور . چونکه اسماسیلیه ظاهراً شرایعی اقرار ایدر . « تعلیمیه . قسمی عصمت ائمه مسئله‌سنده امامیه‌یی پك کریده براقه‌رق کافهٔ علوم عقلیه وسمعیه‌ده برمعلم معصومه احتیاج ضروریدر دیرلر .«قرامطه»، مغربده ظهور ایدن « مهدویه » اسماعیلیه قولندندر .

الیوم اثناعشریه عراقده، خراسانده، هندده، آذربایجانده چوقدر، ایرانك مذهب رسمیسیدر. اسماعیلیه سوریه، هندده، یمنده واردر. [١]

شیعه ایچنده اك چوق افرادی بولنان مذهب «اثناعشریه» مذهبیدر. اثنا عشریه‌جه اون ایکی عددی مبارکدر . اهل سنت ایله شیعه آره‌سنده مدار اختلاف امامت اوزره‌در ، مسائل سائره امامت مسئله‌سندن متفرعدر [٢]

ج — **قدریه** — مارقه وشیعه‌دن صوکره بصره‌ده «قدریه» ظهور ایتدی . قدریه بدعتی ایلك بدعت علمیه ایدی . اك اول قدردن بحث ایدن «معبدالجهنی (٨٠)» ایدی. معبد « سعید، شقی صوکره‌دن اولور، امور اولجه مقدر اولماز ، مکتوب اولماز » دیور ایدی . معبد بورأیی « اسواری »دن آلمش ایدی . غیلان دمشقده معبددن بورأیی اخذ ایدوب شامده اظهار ایتدی . ایشته بومذهبی التزام ایدنلره قدریه دینلدی .

[١] شیعه‌دن متولد اولان ، یا شیعه محیطنده ظهور ایدن ، زمانمزده اتباعی بولنان مذاهب آیروجه بیان اولنه‌جقدر .
[٢] بوبابده تفصیلات ایچون « محصل الکلام والحکمه »یه مراجعت اولنه.

قدريه قدر سابق، علم ازلئ الهى يى ، كتاب سابقى انكار ايدرلر ايسه‌ده امر ونهيه ووعد وعيده پك زياده تعظيم ايلرلر ايدى. شرعه اولان بو تعظيمدن ناشى قدرى انكار ايديورلر ايدى . بو مذهب ظهور ايتديكى زمان ابن عمر وابن عباس رضى الله عنهما برحيات ايديلر ، بو مذهبدن برى اولديلر. سلف قدريه‌يى ذمده مبالغه ايدرلر ايدى . صوكره‌لرى قدريه مذهبى تعمم ايتدى، عادتا بصره مذهبى اولدى ؛ نته‌كيم شيعه مذهبى‌ده كوفه مذهبى ايدى .

قدريه ايكى‌يه آيريلير: غاليه ومقتصده. غاليه ايلك ظهورى وجهله قدر سابق ، علم ازلئ الهى يى ، كتاب سابقى انكار ايدنلردر غاليه قسمى چوق چكمكسزين منقرض اولمشدر. مقتصده علم ازلئ الهى يى اقرار ايدرلر، افعال عبادك مستقلاً عباددن صدورينه قائل اولورلر، امر ايله اراده‌يى متلازم عد ايدرك « الله امر ايتديكى شيئى اراده ايدر » ظننده بولونورلر . مقتصده قسمنه علمادن ، زهاددن برجماعت انتساب ايلمش ايدى . مشهور قتاده (١١٨) قدرى ايدى .

جبريه — مقتصده‌يه مقابل برده جبريه مذهبى ظهور ايتمش ايدى كه بونلر عندنده عبدده نه فعل ، نه اختيار، نه قدرت يوقدر . فاعل وقادر انجق جناب حقدر . جبريه‌نك باشنده جهم بن صفوان بولونيور ايدى.

جبريه عندنده عبد طاعت ومعصيتده مجبور اولور. قدريه عندنده بالعكس ديله‌يان كنديني هدايته ايصال ايدر ، ديله‌ميان كنديني اضلال ايدر. هدايت وضلال، خير وشر عبدك مشيتنه باغليدر. قدريه مفرط اولوب مذهبلرى مقتضاسى اوله‌رق جناب حقك ملكنده ديله‌مديكى شى واقع اوليور ، عادتا بشقه برخالق اثبات اولونمش اوليور . جبريه

مفرط اولوب مذهبلرنجه تكليف بارى مالايطاق تكليف اوليور ، ايمان وشرايع مقدور عباد اولميور، عبادك دائرۀ قدرتنه كيرميور.

جبريه‌نك محققيني دها ايلرو كيدرك «عالم كونده معصيت يوقدر.» ديمشلر ايدى . چونكه فاعل ارادۀ بارى‌يه مطيع، فعل مراد بارى‌يه موافقدر. بو مذهبجه مخلوق خدا محبوب خدا اوليور ، حسنه ايله سيئه اره‌سنده فرق قالميور . متصوفه‌دن، ارادۀ غير مسنونه‌يى التزام ايدنلرك مذهبى بودر .

جبريه قدريه‌يه ضد اولمغله قدره تعظيمده مبالغه ايتدكلرندن شرعى (امر ونهى ، وعد ووعيدى) اهمال ايديور، شرعه تعظيم ايتمكسزين مجرد قدره تعظيم ايله شريعتى مهمل براقيور. قدريه عندنده «اراده» ايله «امر» براولمغله جناب حق شرى اراده ايتمز. جبريه عندنده «اراده» ايله «محبت» براولمغله مراد ومقدور الهى محبوب الهى اوليور.

ايشته جبريۀ محضه مذهبى بوراره قدر توسع ايدر .

جبريۀ متوسطه‌يه كلنجه انلر عندنده عبدده قدرت وار ايسه‌ده تأثير يوقدر ، عبدده‌كى قدرت حادثه مقدوره مقارن اولور . اشعرى‌نك ذاهب اولديغى مذهب بودر . نته‌كيم يوقاريده كچمشدر .

معتزله: — معبد جهنى ايله غيلان دمشقى‌دن صوكره قدريه‌يى واصل ابن عطاء الغزال (١٣١) ايله عمرو بن عبيد بن باب (١٣٣) تمثيل ايديور ايدى . بو ايكيسى‌ده سلفلرى اولان معبد جهنى وغيلان دمشقى كبى قدريۀ غاليه‌دن ايدى . قدرده معبد جهنى‌يه ، صاحب كبيره‌نك مخلد فى النار اولمسى خصوصنده مارقه‌يه موافقت ايتدكلرى حالده «كافر» ديمكه جسارت ايده‌مامشلر ايدى . بالنتيجه اهل ذنوب حقنده « نه مسلمدر ، نه كافردر ، بلكه فاسقدر ؛ ايمان ايله كفر آره‌سنده برفسق واردر »

دیه‌رك «ایکی منزله آره‌سنده بر منزله» ده اثبات ایتمشلردی. ایشته معتزله‌نك خاصه‌سی بودر. معتزله اقوال سائره‌ده مذاهب سائره ایله اشتراك ایدر. معتزله عندنده فاسق بلاتوبه وفات ایدر ایسه «مخلد فی النار» اولور. بومسئله حقنده حسن بصری (١١٠) ایله واصل آره‌سنده مشهور بر نزاع واقع اولدی. واصل حسن بصری اصحابندن ایکن بومسئله‌ده استاذندن آیرلدیغی ایچون حسن بصری « قد اعتزل عنا واصل بن عطاء» دیمکله بونام انلره ویرلدی. علی روایةٍ حسن بصری‌نك وفاتندن صوکره قتاده طرفندن ، مجلسنده حاضر بولونانلردن ابن باب ایله بر جماعت آیرلمغله، بونام انلره ویرلمش ایدی. معتزله کندیلرینه «عدلیه» نامی ویریرلر. چونکه « مصالح عباده رعایت حکیم متعاله واجبدر » دیرلر، بونی عدل کوریرلر.

سلف صاحب کبیره‌یه مؤمن دیور ایدی. یالکز حسن بصری صاحب کبیره‌یه منافق دیرایدی. معتزله صاحب کبیره حقنده مارقه‌یه انجق حکم اخرویده موافقت ایتدکلری حالده حکم دنیویده موافقت ایتمیورلر؛ مارقه کبی دملرینی ، ماللرینی حلال کورمیورلر. انجق آنفا بیان اولندیغی وجهله اسماده (مؤمن، کافر اسملرنده) برده «فاسق» اثبات ایدییورلر.

معتزله براز صوکره جهم بن صفواندن انکار صفات بدعتنی‌ده آلمغله باشلیجه اوچ بدعت ایله فرق سائره‌دن تمایز ایتمشلر ایدی: قدر ، اعتزال، تجهم. بوکا مبنی معتزله اول امرده ایکی فرقه‌یه ایریلیر: معتزلهٔ خالصه ، معتزلهٔ جهمیه. شو قدر که معتزله ایچنده حابطیه کبی بعض غالیه‌ده واردر.

معتزلهٔ خالصه: — معتزلهٔ خالصه واصل ایله ابن بابه اتباع ایدنلردر که بونلره « واصلیه ، عمرویه » دنیر.

واصل ایله ابن بابك سوزلری تکذیب قدرده ، ناره داخل اولان کیمسه‌نك ناردن عدم خروجنده، وعید باری‌یی انفاذده‌در. بو اعتبار ایله بونلره‌ده «وعیدیه» دنیر. واصل ایله ابن باب فضله اوله‌رق اصحاب جملك شهادتنی رد ایدرلر. واصل لاعلی التعیین ایکی طرفدن برینی، ابن باب هرایکی طرفی تفسیق ایدرك شهادتلرینی قبول ایتمزلر.

معتزلهٔ جهمیه : — معتزلهٔ جهمیه پك چوقدر ، همان یکرمی‌یه یاقین قوللره ایرلمشدر؛ ابوالهذیل (٢٢٦) ، نظام (٢٢١) ، معمر ، ثمامه، جاحظ (٢٥٥) ، خیاط ، کعبی ، ابو علی جبائی (٣٠٣) ابو هاشم جبائی (٣٢١) کبی مشاهیر رؤسای مذهبندر.

ابوالهذیل صفات ذاتك عینی اولدیغنه، مقدورات الهیه‌نك فانی بولندیغنه قائلدر. متکلمیندن ایلك دفعه کتب فلسفیه‌یی مطالعه ایدن بودر. مذهبنده فلسفه‌نك خیلی تأثیری کورولمشدر.

نظام مذاهب فلسفه‌یی تقریرده یوکسك درجه‌یی احراز ایتمشدر. ابوالهذیل جزء لایتجزایی قبول ایتدیکی حالده نظام انی انکار ایدر. نظام بونکله قالماز؛ قرآن کریمك اعجازینی، فروعده اجماع وقیاسك حجت اولمسنی‌ده انکار ایدر ، فتاوای صحابه‌یه طعن ایلر. « مقدوراتك هپسی وقت واحدده یارادلمشدر. تقدم وتأخر ظهورده‌در » دیمکله « کمون وبروزه » [١] ده قائل اولور. نظامك طفره‌سی مشهوردر [٢].

[١] « کمون وبروز » اصلی انکساغورث طرفندن وضع اولنمشدر.

[٢] برمتحرکك مسافه‌دن برحدی ترك ایدوب بینلرنده ملاقات ومحازات اولمقسزین دیکر بر حدده حاصل اولمسنه یعنی اجزاسنه ملاقی اولمقسزین بعض حدود مسافه‌یی قطع ایتمسنه « طفره » دیرلر.

معمر «اعراض اجسامك مخترعاتی‌در، الله انجق اجسامی یاراتمشدر» دیر ایدی. مذهب فلسفه‌یه چوق میل ایدر ایدی.

ثمامه «اراده‌دن بشقه انسانك فعلی یوقدر» دیر ایدی.

جاحظ «جوهرك فانی اولمسی مستحیلدر» اصلنی درمیان ایدر ایدی، طبیعیونه الهیوندن زیاده میل ایدر ایدی.

خیاط «معدوم ثابتدر» اصلنه قائل ایدی.

کعبی «مقتول میت دکلدر» دیر ایدی.

ابوعلی ایله اوغلی ابوهاشم «حیاتده بنیه شرطدر، اسماء الهیه قیاسیدر، توفیقی دکلدر. بر شریعت عقلیه واردر، شریعت نبویه عقلك ادراك ایتمدیکی موقّتات طاعاته، مقدّرات احکامه راجعدر» اصللرینه قائل اولورلر ایدی.

ابو هاشم برده «حال» اثبات ایتمش ایدی. [١]

جاحظ، خیاط، کعبی بغدادیوندن؛ ابو علی، ابو هاشم بصریوندندر. بصریون اهل سنته بغدادیوندن دها یاقیندر. بوکا مبنی بصریون معتزله جناب حقك «حی وعلیم وقدیر وسمیع» اولمسنی اثبات ایدرلر، خبر واحد وقیاسی قبول ایدرلر، مجتهدی خطاسنده کناهکار قیلمزلر. غریبدر که بصریین ایله بغدادیین یکدیکرلرینی تکفیر ایدرلر.

§ معتزله مذهبی شویله خلاصه اولنور:

١ — قدم اخص وصف ذات اولمغله ذات باریدن بشقه قدیم یوقدر. بوکا مبنی صفات ازلیه یوقدر. مثلا اراده، سمع وبصر ذات باری ایله قائم بر معنی دکلدر.

[١] برمعلوم، غیره تبعاً ثابت اولور ایسه اکا «حال» دیرلر که موجود ایله معدوم ارسنده بر واسطه‌در: عالمیت، قادریت کبی.

٢ — «مکان، صورت، جسم، تحیز، انتقال، زوال، تغیر، تأثر» جهتندن تشبیه جناب باریدن نفی اولونمشدر. بوکا مبنی بو بابده‌کی آیات کریمه‌یی متشابه عد ایدرك تأویله قیام ایتمشلردر. ایشته بو اصله «توحید» دیرلر.

٣ — بصر ایله رؤیت باری ممکن دکلدر.

٤ — کلام الله حادثدر، الله ایله قائم دکلدر.

٥ — جناب حقك نه ناسك کسبلرنده، نه حیوانانك فعللرنده صنع وتقدیری یوقدر.

٦ — فسق ایمان ایله کفر اردسنده بر منزله‌در.

٧ — اللهك، اعمال عباددن امر ایتمدیکی ویا نهی ایتدیکی شیئه، مشیتی تعلق ایتمز.

٨ — مؤمن دنیاده طاعت ایله، توبه ایله خروج ایدر ایسه ثواب وعوضه مستحق اولور، ارتکاب ایتدیکی کبیره‌دن توبه ایتمکسزین دنیادن خروج ایتمش ایسه نارده ابدیاً قالمغه محکوم اولور، شو قدر که فاسقه اولان عقوبت، کافره اولان عقوبتك دوننده‌در. بو اصله «وعد ووعید» دیرلر.

٩ — مصالح عباده رعایت الله‌ه واجبدر. آنفا بیان اولندیغی اوزره بو اصله‌ده «عدل» تسمیه ایتمشلردر.

١٠ — حسن وقبحی معرفت عقل ایله واجبدر. حسن وقبحده حاکم عقلدر.

ایشته بالآخره اهل اعتزالك اتفاق ایتدکلری مسائل بونلردر. صوکرالری معتزله‌نك چوغی ابوهاشم مذهبنه کیرمشدر. معتزله الیوم

طوپلو اوله‌رق قالمامش، انقراضه اوغرامش ؛ یالکز زیدیه و امامیه‌ده اصولی قالمشدر .

د — **مرجئه** :— قدریه و معتزله‌دن صوکره مرجئه ظهور ایتدی، «ارجا» بدعتی ایمان ایله معصیتك مضرت ویرمامسی ، تعبیر آخر ایله « فاسقك کامل الایمان اولمسی ، معاقب اولمامسی » دیمك ایدی .

فقهاء حنفیه اعمالی ایماندن عدایتمدکلرندن آنلره مخالفلری طرفندن مرجئه دینمش ایدی . بو حالده مرجئه‌دن ایکی معنی آکلاشیلیر :

١ ـ فاسقك کامل الایمان اولمسی ، ٢ ـ عملك ایمانده داخل اولمامسی. برنجیسی مرجئه متکلمین ، مرجئهٔ اهل ضلال ؛ ایکنجیسی مرجئهٔ فقها ، مرجئهٔ اهل سنت مذهبیدر . باشده امام اعظمك استاذی حماد (١٢٠) اولدیغی حالده فقهاء کوفیین وعیدیه‌یه ، «مارقه و معتزله‌یه» ضد اوله‌رق اعمالی ایماندن عدایتمیورلر ایدی، وعیدیه‌ده آنلره بو نامی ویریور ایدی .

مرجئهٔ اهل کلام عندنده «کناهکار ناره داخل اولماز، حسنات مبرور ، سیأت مغفوردر » چونکه اعمال فرائض دکلدر ، فضائلدر. ایمانده معرفة الله کافیدر .

فقهاء کوفیون عندنده کناهکار مشیت باری‌یه مفوضدر، عقاب و ثوابده جزم یوقدر ، کناهکار بین الخوف والرجادر . کناهکار نارده مخلد دکلدر. ایمان تصدیق اختیاری ایله اقرار لسانیدن مرکبدر. طاعات مفید ، معاصی مضردر .

فقهاء کوفیون ایله فقهاء سائره آره‌سنده‌کی نزاع انجق لفظده‌در. یوخسه حقیقتده آره‌لرنده نزاع یوقدر . فقهاء سائره‌ده اعمالی ایماندن عد ایتمامشلردر .

مرجئهٔ اهل کلام کفردن ماعدا ذنوبی مشیت باری‌یه تفویض ایتمز. وعیدیه‌دن معتزله کبیره ارتکاب ایدنه عقوبت باری‌یی واجب کورر. مارقه ایسه کناهکاری کافر عد ایدر .

مرجئهٔ اهل کلام وعد و رجایی اثباتده ، وعیدیه وعید و خوفی اثباتده غلو ایتمشلردر .

ارجاء اهل بدعتك واضعی ابوسالت السمان (١٥٢) ، ارجاء اهل سنتك واضعی‌ده حسن بن محمد بن الحنفیه (٩٥)‌در . کوفه‌ده اك اول ارجاء اهل سنته قائل اولان استاذ حماددر .

مرجئهٔ اهل کلامك برقسمی قدریه‌دن، برقسمی جبریه‌دن ، برقسمی ایسه خالصه‌دن ایدی، نه اوندن، نه بوندن ایدی. مثلا غیلان دمشقی مرجئهٔ قدریه‌دن ، جهم بن صفوان مرجئهٔ جبریه‌دن ، غسان کوفی و یونس السمری مرجئهٔ خالصه‌دن ایدی . مرجئه فرقه‌سی‌ده مرور زمانله منقرض اولمشدر .

ﻫ — **جهمیه** :— عصر ثانی اوائلنده مروان ثانی‌نك استاذی «جعد ابن درهم» طرفندن «انکار صفات» بدعتی احداث اولندی. انکار صفات بدعتی اك شنیع بر بدعت ایدی که تعطیل ذاته منجر اولیور ایدی . انکار صفات بدعتنك نتیجه‌سی اوله‌رق « رؤیت ربی انکار ، علوی انکار ، خلق قرآن » بدعتلری حدوث ایتدی . جهم (١٢٨) بو بدعتی جعددن اخذ ایدوب نشره باشلادی، بویله‌جه بو بدعت کندوسنه نسبت اولندی . جهمدن صوکره انکار صفات بدعتی معتزله‌یه داخل اولدی ، حتی قسماً بعض اشعریه‌ده‌ده بیله یوز کوستردی .

واصل ایله ابن باب خلقی قدر و اعتزاله دعوت ایتدکلری صره‌ده جهم بن صفوان‌ده خراسانده خلقی تعطیل صفاته دعوت ایدیور ایدی.

جهمده تعطیل صفاتدن ماعدا یوقاریده ذکری کچن ایکی بدعت دها وار ایدی : جبر ، ارجاء .

جهم جناب حقدن جسمیتی سلب ایتمکله افعال و صفات باری‌یی اعراض وحوادث عد ایدیور ، « اعراض وحوادث انجق اجسام ایله قائم اولور » دیمکله تعطیل صفاتی اساس اوله‌رق قبول ایتمش اولیورایدی. کلام عرض وحادث اولمغله الله ایله قائم اوله‌میورایدی، بو اعتبارایله جهم «خلق قرآنه»ده قائل اولدی. کذا مرئی اولان برشیٔ جسم اولمدقجه برجهتده بولنه‌ماز ایدی ، برجهتده بولونمدقجه کورنمزایدی. جهم بوندن ناشی رؤیت ربّی‌ده انکار ایتدی. عرش برمکاندر، مکانده آنجق جسم اولان ویا جسم ایله قائم اولان برشی بولنور ایدی ؛ بوندن طولایی جهم « علوّی، استوا علی العرشی » ده «انکار ایتدی .

ایشته جهمیه‌نك درت بدعتی : « انکار صفات ، خلق قرآن ، انکار رؤیت ربّ ، انکار علوّ واستواء » بو درت بدعت اصلیه‌نك برطاقم تفرعاتی‌ده وارایدی : «تقرب الی الله ، معراج نبی، رفع ایادی، انزال من السماء .. الخ » خصوصات‌ده بتون انکار اولنیور ایدی . بو بدعتلرك ایجابیله جهمیه مرویاتی تأویله مجبور اولیور ایدی .

جهیمه باشلیجه ایکی درجه‌یه آیریلیر :

۱ — **جهمیهٔ غالیه** : — غالیه قسمی صفات ایله برابر اسمایی‌ده انکار ایدرلر، مثلا «اللهك علمی واردر» دیمدکلری کبی «الله عالمدر»ده دیمزلر .

۲ — **معتزلهٔ جهمیه** : — معتزله قسمی اسمایی اقرار، صفاتی انکار ایدرلر . نته کیم « اللهك علمی واردر » دیمزلر ایسه‌ده « الله عالمدر » دیرلر .

جهمیه‌یه مقابل صفاتی اثبات ایدنلره « صفاتیه » دینمش ایدی ، « کلابیه ، اشعریه، کرامیه ، مشبهه ومجسمه » بتون صفاتیه‌دن ایدی، صفاتیه ایچنده اهل سنت بولنمقله برابر بعض اهل سنت ازجمله ابوالمعالی نصوصده وارد اولان صفات خبریه‌یی انکار خصوصنده جهمیه‌یه موافقت ایدیور ایدی .

بالاخره اهل اعتزالك جهمیلکی شیعه‌یه‌ده داخل اولدی، جهمیه ایچنده معتزله بولندیغی کبی مرجئه‌ده وار ایدی : بشر مریسی کبی . «بشر» جهمدن صوکره جهمیه‌نك داعیسی ایدی .

مشبهه ومجسمه : — جهمك خراسانده‌کی « نفی صفات » بدعتنه مفسریندن مقاتل بن سلیمان قارشو چیقدی، اثبات حقنده غلو ایدرك تشبیه وادیسنه دوشدی ، بویله‌جه جهمیه‌نك عکس العملندن برده «مشبهه» مذهبی حدوث ایتدی . بوندن ماعدا ینه جهمك، سلفك نفیاً واثباتاً برشی دیمدیکی جسمیتی انکار ایتمسی دیکر ضد برمذهبك ظهورینه بادی اولدی، امامیه‌دن «هشام بن الحکم» الك اول «الله جسمدر» دیه‌رك « مجسمه » مذهبنی تأسیس ایتدی .

کرامیه : — مشبهه ومجسمه‌دن صوکره «محمد بن کرام» کله‌رك « الله جسمدر ، فقط اجسام کبی دکلدر » عقیده‌سنی نشر ایده‌رك کرامیه مذهبنی تأسیس ایتدی .

§ الك شنیع بربدبخت اولان بدعت جهمیه اسلامده ظهور ایدن بدعتلرك الك صوکی ایدی.. دیکر درت بدعت بویله دکل ایدی. بوکا مبنی بعضلری « اصول اهل بدعت درتدر : شیعه ، مارقه ، قدریه ، مرجئه » دیمشلر ایدی. ایشته اصول اهل بدعت بونلردر.

باب صفاتده جهمیه مشبهه ومجسمه‌یه ، باب افعالده قدریه جبریه‌یه،

باب ایماننده معتزله ومارقه مرجئه‌یه ، باب وعیدده وعیدیه مرجئه‌یه ، باب اصحابده مارقه وناصبه رافضه‌یه معارض‌در ، بوبابده اهل سنت تماميله وسط واعتدالده بولنور .

ذکر اولنان اصول خمسه‌یی ممثل اولان فرقه‌لردن بعض فرق کلامیه دها وار ایسه‌ده بو فرقه‌لر قسماً بو بش اصلدن برینه راجعدر . مثلا نجاریه « نفی رؤیت وحدوث کلامده » جهمیه‌یه موافقدر ، فقط خلق افعالده اهل سنت ایله برابردر .

فصل ثالث

١ — فلاسفهٔ اسلامیه

طریق ومطلوبده هدف :— فلاسفهٔ اسلامیه علوم ومعارفی تحصیل خصوصنده نظر وبرهانه ؛ مطلوبده ، مابعد الطبیعه‌ده ، اثبات صانع بابنده امکان طریقنه سلوك ایدنلردر .

فلاسفه عندنده سلفیه‌نك سلوك ایتدیکی طریق قرآن طریق خطابی اولوب قرآن مبین جمهوری اقناع ایده‌جك مقدمات اقناعیه‌یی اتیان ایلمش ایدی ؛ متکلمینك سلوك ایتدیکی طریق ، طریق نظر ایسه طریق برهانی دکل ، طریق جدلی ایدی . ارتق هر حالده بر طریق برهانی‌یه احتیاج مس ایدییوردی . بو طریق برهانی‌ده طریق فلسفی ایدی .

فلاسفهٔ اسلامیه‌نك غرضلری حقایق اموره اطلاع کسب ایتمك اولوب قدیم فلسفه‌نك نظر وفکرلرینی بعض تعدیلات ایله دائرهٔ هدایته آلمق ، افکار اسلامیه‌یی ساحهٔ فلسفه‌یه یاقلاشدیرمق ایدی .

فلاسفهٔ ممثدربا اهل تخییل :— شیخ الاسلام ابن تیمیه‌نك بیانی وجهله فلاسفه نصوص شرعیه بابنده پك ایلرو کیدوب تخییل وتمثیله قدر وارمشلر ایدی ، ظواهر نصوص فلاسفهٔ ممثله عندنده حقایق فلسفیه ایچون بر رمز و مثال اولیور ایدی ؛ یوم آخره ، جنت وناره ،

ملائكه‌یه عائد اولان خطابات انبیانك توهم وتخیل ایتدكلری اموراولیور، یوقسه نفس الامره مطابق اولمیورایدی. انبیانك، ناسه توهم وتخیل ایتدكلری امورایله خطابلری جمهور ناس ایچون مصلحتدر. انبیا اقوال ونصوص ایله ظواهرینی، جمهورك ده ظواهر نصوصی اكلاملرینی — ولو كه ظواهر نفس الامرده كذب، باطل، حقه مخالف اولسون — قصد ایتدكلری كبی جمهور ناسك مصلحتی ایچون جمهوره كذب وباطل ایله افهام ایتمش؛ حكمت نظریه‌ده برهان قائم اوله‌جق حقایق بیان ایتمامش اولیورلر؛ حقایقی خبر ویرمیورلر، انجق بررمز ومثال بیلدیریورلر. انبیا یالكز حكمت عملیه‌ده بارعدر، امثالنه فائقدر، كاملدر. بوده شرائط انبیادندر.

فلاسفه‌نك سلوك ایتدیكی طریق تخییل وتمثیله بعض متصوفه، اكثر باطنیه‌ده سلوك ایتمشلردر.

اهل تخییل علمی ومظالی : — فلاسفهٔ ممثله ویا اهل تخییل وتمثیل ایكی‌یه ایریلیر: برینه اهل تخییل علمی، دیكرینه اهل تخییل خطابی دنیر.

اهل تخییل علمی‌یه كوره نبی نظار فلاسفه‌نك، ولی كاملك وامثالنك بیلدیكی كبی حقی بیلمز، حقایق كلیه‌یه، حقایق علوم الهیه‌یه اطلاعی بولونمز. خاصهٔ نبوت انجق تخییل‌در. اهل تخییل علمی فیلسوف ماهری، شومشهد حاصل اولان ولی كاملی، حكمت نظریه وحقایق كلیه‌یه اولان اطلاعلرندن ناشی، نبی‌یه تفضیل ایدرلر. «ابونصر فارابی ایله مبشر بن فاتك» اهل تخییل علمی اربابندندر.

اهل تخییل خطابی‌یه كوره نبی حقی بیلیر، حقایق كلیه‌یه، حقایق علوم الهیه‌یه اطلاعی بولنور. فقط برای مصلحت خلافنی اظهار ایدر.

نبی فیلسوف ماهردن، ولی كاملدن افضلدر. چونكه نبی فیلسوفك، ولی‌نك بیلدیكنی مع زیادة بیلیر؛ فضله اوله‌رق فیلسوف و ولی‌نك امثالنی اتیاندن عاجز اولدیغی برطریق ایله جمهوره خطاب ایدر. «ابن سینا، ابن رشد» اهل تخییل خطابی اربابندندر. بونلره كوره تخییل «خطاب رسول» ده، اونلره كوره تخییل «علم رسول» ده‌در.

فلاسفهٔ مؤوله ویا اهل تأویل : — اهل تأویل عندنده نصوص واقوال انبیا امور مخیله، رمز ومثال دكلدر؛ بلكه ظاهری مقصوددر. اهل تخییل نصوصی، مقصدلرینه منافی اولمغله، تأویل ایتمدكلری حالده اهل تأویل نصوصی تأویل ایدرلر. اهل تأویل عندنده انبیانك غیبدن خبر ویردیكی شی معاریض جنسندن اولیور، انبیا طوغریدن طوغری‌یه حقی بیان ایتمامش اولیورلر.

اهل تأویل عندنده انبیا نصوص واقوال ایله نفس الامرده اولانی قصد ایتمامشلردر،

متكلمین اهل تأویل عندنده رسول اكرم حقی طوغریدن طوغری‌یه بیان قصد ایلمش، بیان ایتمشدر. متكلمین فلاسفه كبی تعریضی قبول ایتمزلر، نبی «ناسه باطل كورینان برمعنایی اخبار ایتمشدر.» دیمزلر. متكلمین اهل تأویل ایله فلاسفهٔ اهل تأویل ارهسنده الك مهم ودقیق فرق بودر.

اهل تأویل اوقدر ایلرو كیدركه لغتلری طریق معروفدن اخراج ایدر. غرائب استعارات ومجازاتدن استعانه‌یه مجبور اولور. اهل تأویلدن منصف اولانلر تأویلی «دفع معارض» قبیلندن عد ایدرلر: متكلمك، برلفظ ایله اراده ایتمسی ممكن اولان معنایی قصد ایتدیكنه

قائل اولورلر ، يوقسه متكلمك اولفظ ايله اراده ايتديكي معنايي قصد ايتمزلر ، .

باب تأويل مفتوح اولونجه هرفرقه استشكال ايتديكي نصّي تأويل ايدر، حالبوكه ديكر فرقه اني استشكال ايتميه‌بيلير. بويله‌جه اره‌لرنده نزاع شديد ظهور ايدر. متصوفه‌دن ، باطنيه‌دن‌ده اهل تأويل طريقه سلوك ايدن‌واردر. خلاصه انبيا اهل تخييله كوره امور مخيله، اهل تأويله كوره امور محققه خبر ويرمشدر . شوقدركه اهل تأويل عندنده حق ياعقل ايله‌ويا مكاشفه‌ايله معلوم اولور، يوقسه‌قول رسول‌ايله دكل. «حق قبول رسول ايله معلوم اولور» ديان انجق اهل اثباتدر .

مسائل نزاع :— فلاسفۀ اسلاميه‌نك جمهور متكلمين ايله نزاع ايتدكلري مسائل بروجه آتيدر :

١ — الله موجب بالذاتدر ، وارلق ايچون استعدادي تام اولان شیٔ قصد وطلب باعث اولمقسزين ، جناب حقدن بالايجاب صادر اولور . فعل بارينك قدرت واراده‌يه مقارنتي واجبدر .

٢ — ماده ازليدر ، عالم قديم‌در ، صوكره‌دن اولمه دكلدر ، خالق تعبيري برتعبير مجازيدر، عالم انجق امكاني اعتباريله‌واجب الوجوده محتاجدر .

٣ — واحددن انجق واحد صادر اولمغله اللهدن يالكز «عقل اول» صادر اولمشدر .

٤ — جناب حق جزئياتي، جزئيات اولديغي حيثيتله يعني‌شمدي، يارين ، دونكي كون واقعدر ديه زمان اعتباريله، تغيرلري خصوصيله بيلمز؛ بلكه على طريق الكلي بيلير . تعبير ديكرايله عنايت اليهه انجق كلياته يعني عالمك قوانين كليه‌سنه تعلق ايدر .

٥ — نبوت برخاصۀ نفسيه‌در؛ كسبي‌در، صفاء جوهر، زكاء فطرت كبي استعداد ذاتي ايله انقطاعات ، خلوتلرده مجاهدات كبي شرائطه محتاجدر . نبي‌نك قوۀ علميه‌سي ، قوۀ خياليه‌سي ، قوۀ اراديه‌سي كامل اولمق شرطدر .

قوۀ علميه‌سي نفوس مجرده‌يه (ملائكه) اويله برنسبتده بولونمالي كه تعلمسز انكله علمه نائل اولملي

قوۀ خياليه‌سي اويله اولملي كه انكله حقايق عقليه‌يي منام جنسندن موجود تخيل ايتملي ، نفسنده برضياء كورملي، ايشتملي. ايشته كلام الله بودر. ضوء وصوت نفس نبي‌نك خارجنده دكلدر، نبي‌نك كورديكي ملائكه «اشغال نورانيه»‌در .

قوۀ اراديه‌سي عالمده مؤثر اوله‌جق وجهله كمالده اولملي

٦ — نفس انساني بنفسه قائمدر، جوهر روحانيدر؛ جسم دكل، جسمده منطبع دكلدر. بدنه متصل‌ده دكل ، منفصل‌ده دكلدر .

٧ — حشر جسماني ممكن دكلدر. انجق حشر روحاني واردر، معاد جسماني حقنده‌كي آيات تمثيله محمولدر، ياخود مؤولدر ، ثواب وعقاب روحانيي تفهيم ايچون وارد اولمشدر . عالم محسوسك رباطي انحلاله اوغراماز .

٨ — روح هرنوع كمالاتي قبول ايتمكه‌مستعددر. غايۀ وجودي عقل فعال ايله اتحاددر . روح نظر و عمل قوتلريني استكمال ايدنجه باري تعالايه شبيه اولور، بوتشبيه طاقتي نسبتنده يابحسب الاستعداد و يابحسب الاجتهاد اولور . روح بوكماله واصل اولونجه سعادت ابديه‌يه نائل اولور . روحك بولدتي لذت نفسانيۀ عقليه‌در .

بو ماده التنجي ماده‌نك فرعيدر .

٩ — نفس ایله عقل مفارقدر : بر محلده حالّ دکلدر؛ مادی دکلدر ، مجرددر. نفس بر بدنه، بر جسمه تدبیر، تصرف ایله تعلق ایدر، انسانه تعلق ایدرسه اکا «نفس ناطقه» ، فلکه تعلق ایدەرسه اکاده «نفس فلکیه» دیرلر « عقل » هیچ بر جسمه تعلق ایتمز.

١٠ — ماده مختلف کثافتلرده متصل واحددر . هیولا ایله صورتدن مرکبدر ، امتدادسز جسم ، جسمسز امتداد اولماز، هیولی بوتون کائنات جسمانیەنك مادۀ اصلیەسیدر . اتصال و انفصالی قابلدر . صورت هیولایه حلول ایتمشدر. هر ایکیسیده جسمدر، باشلی باشنه قائمدر ، قدیمدر. جوهر فرد مستحیلدر .

١٢ — زمان فلك اعظمك حرکتنك مقداریدر ، کم متصل غیر قارّ الذاتدر یعنی زیاده و نقصان ایله متفاوتدر : مفروض اولان اجزاسندن برینك بدایتی عینی ایله دیکر اجزاسنك نهایتیدر، سیّال اولوب اجزاء مفروضەسی ثابت دکلدر . حرکت مطلقه قدیمدر .

١٢ — مکان جسمك خارجنده بر سطحدر ، محاط اولان جسمك سطح ظاهرینه مماسّ اولان جسم محیطك سطح باطنیدر .

١٣ — خلا یعنی جسمدن مجرد اولان ابعاد مستحیلدر، شاغلدن خالی بر مکان ثابت دکلدر .

١٤ — اجسام اوندر: طقوزی سماویدر ، بری عنصریدر که فلك قمرك حشوی اولان ماده‌در؛ سما ذی حیاتدر، سمانك نفس وجرمی واردر، سما حرکت دوریەسی ایله اللهه مطیعدر ، حرکت دوریەسی حرکت ارادیەدر .

١٥ — مبدأ اولدن ماعدا مبادیٔ شریفه اون طقوزدر : اونی عقول، طقوزی افلاکدر، مبدأ اول عقلدر، عاقلدر، ذاتی، غیری‌ یی

تعقل ایدر، عقول نفوس فلکیه و انسانیه‌یه عائد اولان بوتون کمالاتك مبدئیدر .

١٦ — عالم عناصرك امر تدبیری، اوضاع وحرکات فلکیەنك تجددندن طولایی مواد عنصریەده حاصل اولان استعدادات حسبیله، عقل فعّاله مفوّضدر . عقل فعّال معقولاتك خزینەسیدر ، عقل عاشردر .

١٧ — وجود ، واجبده ذاتنك ، ماهیتنك عینی ؛ ممکنده ذات وماهیتی اوزرینه زائددر؛ مبدأ اولك ذاتی اوزرینه زائد صفاتی یوقدر. توحید هروجهله ذات باری‌یه وحدت اثبات ایتمکله تام اولور. واجب لذاته طوغریدن طوغری‌یه تعیّنی مقتضیدر .

١٨ — ملائکه نفوس وعقول مجرده‌در؛ عقول مجرّده ملائکهٔ مقرّبین، کرّوبیون، مهیّمون درکه انوار جلال سبحانیده مستغرقدر، تدبیر اجسامده علاقەسی یوقدر. ملائکهٔ باری، اشعال نورانیه اولوب کلام الهی کبی انفسیدر ، نفس رسولدن خارج دکلدر .

١٩ — واجب الوجود کمیةً قابل انقسام اولمدیغی کبی تعریف ایله‌ده قابل انقسام دکلدر ، آنده ترکیب عقلی‌ده یوقدر .

٢٠ — قضا بوتون موجوداتك عالم عقلیده مجمل ومجتمع اوله‌رق بولونمسی؛ قدر بوتون موجوداتك مفصّل ، واحداً بعد واحد اوله‌رق مواد خارجیەسنده بولونمسیدر . موجوداتك عالم عقلیده بولونمسی ابداع طریقی ایله‌در .

٢١ — نظر صحیح عقبنده علمك حصولی لازمدر ؛ بو علمی خلق ایتمك اللهه واجبدر ، عدم خلق بخلی موجبدر؛ فیّاض مطلق ایسه جواددر؛ انجق ضروریاتك حصولی «توجه، احساس، تواتر» وسائره

كبى شروط واستعداده محتاجدر؛ واردات استعداد نسبتنده‌در. علم بر شيئك عقلده حصوليدر .

٢٢ — اجل ايكيدر : طبيعى واخترامى . اجل طبيعى حرارت غريزيه‌نك انطفاسى ، رطوبت غريزيه‌نك تحللى ؛ اجل اخترامى آفات وامراضك حلولى زماننده‌در .

٢٣ — حياتده بنيه شرطدر .

٢٤ — وجوب ، امكان ، وحدت ، كثرت صفتلرى صفات وجوديه‌در ؛ صفات اعتباريه دكلدر .

مسائل ثلثه‌دن يعنى قدم عالم ، جزئياته عدم علم ، نفى معاد جسمانى مسئله‌لرندن ماعدا مسائلده متكلميندن فلاسفه ايله اويوشانلر واردر . آنجق بواوچ مسئله‌ده متكلمين فلاسفه ايله اويوشامامشلردر .

قديم فلسفه‌نك انحطاطى اسبابى: — غزاليدن اعتباراً ابوالفتح الشهرستانى ، ابن الخطيب الرازى ، سيف الدين الامدى ، ناصرالدين البيضاوى ، شمس الدين الاصفهانى ، عضدالدين الايجى ، سعدالدين التفتازانى ، سيد جرجانى ، ابن الهمام كبى اجلهٔ متأخرين متكلمينك فلسفه ايله توغللرى ، مسلكلرينى مدافعه‌ده سعى وغيرتلرى اسلامده فلسفه مسلكنك انكشافنه مانع اولمغله «الكندى»دن اعتباراً تأسيس اولنان مسلك فلسفى دوچار انقراض اولمشدر. فلاسفه طبيعياته طالوب آنكله متميز اولمشلر ، فقط الهياتده متكلميندن كرى قالمشلر ايدى. متكلمين الهياتده عمليات برهانيه‌يى فلاسفه‌دن چوق اى بيليرلر ايدى . طريق فلسفى الهياتده طريق ظنى وتخمينى‌دن ايلرو كيده‌مامش ايدى .

فلسفهٔ جديده‌نك دخول وانكشافى : — فلسفه ترقيات فكريه‌يه كوره الهيبلديكنه تجدد ايدر طورير ، فلسفهٔ جديده اوچ عصردن

برى دوام ايده كلمكده‌در . شوقدركه مملكتمزه دخولى پك يكيدر . بوكون رسمى پروغراملرمزده فلسفهٔ جديده‌يه برموقع آيرلمشدر ، مدارس علميه‌مزده ، مكاتب عموميه‌مزده فلسفهٔ جديده تدريس اولنمقده‌در ؛ دارالفنونمزده فلسفه‌يه مخصوص بر شعبه واردر . فلسفهٔ جديده‌نك مملكتمزه كيچ دخولى بزى هنوز دور تقليد وترجمه‌دن قورتاره‌مامش ؛ بوكون هنوز فلسفهٔ جديده براستقامت آله‌مامش ، تأسس ايده‌مامشدر.

فلسفهٔ قديمه‌نك وقتيله ، اولديغى كبى دكل ، بلكه محيطمزه مساعد برصورتده انكشاف ايتديكى ملاحظه اولونور ايسه فلسفهٔ جديده‌نك‌ده محيطمزه مساعد برصورتده انكشاف ايده‌جكى تخمين اولنه‌بيلير. الهيت ايله ، وحى ايله قابل توفيق اولان هرمسلك فلسفى‌نك اسلامه مساعد برصورتده سرعتله انتشار اولنه‌بيله‌جكى ايضاحدن مستغنى‌در .

٢ — متصوفه

صوفيه ومتصوفه ومستصوفه: — صوفيه اهل صفوت [١] وصفا ، متصوفه بو صفوت وصفايه متوصل اولان ذاتدر . بعضاً برى برينك برنده استعمال اولنور . نفسى مناصب دنيا امليله صوفيه ومتصوفه‌يه بكزه‌دن ، حقيقتده صوفيه ومتصوفه اولميان كيمسه‌لره «مستصوفه» ديرلر. قيصه بر تعبيرايله صوفيه « صاحب وصول »، متصوفه « صاحب اصول »، مستصوفه « صاحب فضول » در .

اسلام آره‌سنده ظهور ايدن فتنه ، خلقك عبادات وطاعاتدن

[١] صافى فصوفى حتى لقب الصوفى » ـ مصافى « محب خالص » اولدى‌ده اكا مصافات اولندى ، تاكه صوفى لقبنى آلدى .

انحرافه میلی صوفیه‌یی مستقل بر فرقه شکلنده بولندردی . صوفیه ومتصوفه‌نك علملرینه «تصوف» دنیر .

تخلق وتحقق :— تصوف کتاب سنت ایله مقیّد ومشیّددر، تصوفك ظهورندن مقصد اعمال حسنه ایله اخلاق تهذیب ، نفسی دینه جذب ایدی . اعمال حسنه ثمره دار اولمغله صوفیه‌ده معارف الٓهیه‌یی قبوله بر صفاء فهم حاضرلاندی، آرتق لساندن صوکره برلسان ، عرفاندن صوکره بر عرفان حاصل اولدی؛ تخلق ایله باشلایان تصوف تحققه کچدی. فی الواقع مجاهده، خلوت، ذکر نتیجه‌سنده اکثریا حجاب حسی منکشف، عالم غیبه اطلاع میسر؛ مواهب الٓهیه، فتوح وفیوض سبحانیه حاصل اولور ایدی .

وثم وراء العقل علم یدق عن • مدارك غایات العقول السلیمة [١]

بوحالده تصوفك اولی «علم»، اورته‌سی «عمل» آخری «موهبه»در. صوفیه‌نك ایری بر علم ایله ممتاز اولدقلری علم تصوف باشلیجه ایکی نوع علمه آییریلیر : تخلق وتحقق ، یا معامله ومکاشفه ، یاخود اخلاق وتوحید .

تخلق قسمی تهذیب اخلاقه، آداب دین ایله تأدیب نفسه، اخلاص ایچون نفسی مراقبه ومحاسبه‌یه عائد بر علم ایدی، خواص امته مخصوص بر اصول تربیه ایدی . تحقق قسمی ایسه تخلق وتعلیمدن بشقه اولوب علمی ، حکمتی تعهد دیمك ایدی . حس وعقلك ماوراسنده علوم غیبیه‌یه دائر علوم ومعارف واحوال ایله حقیقتلنمك ایدی که اصل تصوف بو ایدی .

---

[١] بوراده ، وراء عقلده اویله دقیق بر علم واردرکه عقول سلیمه‌نك غایات ونهایاتی انی مدارکنه ، اطلاعاتنه آلەمز .

علم التصوف علم لیس یعرفه • الا اخو فطنة بالحق معروف

ولیس یعرفه من لیس یشهده • وکیف یشهد ضوء الشمس مکفوف [١]

تصوف فلاسفه :— ظهور اسلامدن اول یونان وهند فلاسفه‌سی تصفیه طریقنه سلوك ایتمشلر ایدی ، اهل تصفیه اولان فلاسفه بشقه ، اسلامده ظهور ایدن متصوفه ینه بشقه‌در ، زهاد طریقنه سلوك ایدن ذواتك صوفیه اسمیله اشتهارلری فلسفه‌نك عالم اسلامده انتشارندن . کتب فلسفه‌نك نقلندن اول ایدی؛ متصوفهٔ فلاسفه صوفیه‌نك واصل اولدیغی غایه‌یه واصل اوله‌مامشلر ایدی . صوفیه تصفیه‌ده ، ذکر وطاعاته مواظبتده قانون اسلامی اوزره حرکت ایدر ایدی . فلاسفه‌نك تصفیه‌لری ایسه کیف مایشاء ایدی. اسرار کونه اسرار طبایع خلقته عائد اولان تحقق قسمنی صوفیه صبغهٔ دین ایله اتیان ایتمشلر ایدی . اسلامده پك زیاده مضرتی کوریلان باطنیه‌نك التزام ایتدکاری مسائل بوقسمك کسودسنه بورونه‌رك لاشعوری اوله‌رق اهل اسلام طرفندن ترویج اولنمقده ایدی . ایشته برچوق علماء دین ومحدثینك شدتله هجوم ایتدکاری تصوف تحقق قسمی ایدی . مکاشفه ویا توحیده عائد علم تصوف ایدی .

فقها وصوفیه :— احکام شرعیه‌نك ظواهرنه قارشو پك زیاده محافظه‌کار اولان فقها تصوفه قارشو کلیورلر ایدی. خصوصا صوفیه‌نك زهد حقنده‌کی مبالغه‌سی بعض ائمه‌یه خوش کلمیور، تحقق قسمی کبی تخلق قسمی ده طعنه‌دوچار اولیور ایدی. نته کیم حافظ ابوزرعه ائمهٔ صوفیه‌دن حارث

---

[١] تصوف علمی اویله بر علمدرکه انی آنجق فطانت صاحبی، معروف بالحق اولان بیلیر ، یوقسه مرتبهٔ شهوده بالغ اولمیان بیلمز . اعمی نصل اولورده ضیاء شمسی مشاهده ایدر ؟

محاسبی‌نك ورع و تقوایه، محاسبهٔ نفسه عائد یازمش اولدیغی «الرعایه» حقنده شدتله انتقادده بولونمش ایدی. ابویزید بسطامی، جنید بغدادی، ذوالنون مصری، شقیق بلخی کبی اعاظم صوفیه بیله بر قسم فقها طرفندن طعن وانکاره دوچار اولمشلر ایدی. اول و آخر رجال صوفیه بر قسم علما طرفندن انکار اولنه کلمکده ایدی. طرق علیه پیرانی ده طعن وانکاره دوچار اولمشلر ایدی. بو خصوص طرز تفکره، نقطهٔ نظره، اجتهاده عائد بر مسئله‌در، هر ایکی طرف معذوردر.

درجات: — طریق تصوفده درت درجه واردر: طالب، مرید، سالك، واصل.

طالب طریقی طلب ایدن ذاتدر. طالبك اخلاق واطواری اوزون مدت تجربه اولنور، تا که صحیح الاراده، صادق القریحه اولدیغی بیلنمش اولسون، طالب مجرد احواللرینه اطلاع، اسرارلرینه وقوف املیله کیرمش اولمسون. طالبه اعتماد اولنور ایسه تدریجی اوله‌رق طالبی اخذ ایدرلر ایدی. طالب شیخ طرفندن قبول اولنور ایسه «مرید» اولور.

مرید طریق اراده‌یه کیرمش اولان ذاتدر، متصوفه اراده‌یه، طریق اراده تعظیم ایدر، علوم ومعارفی اراده‌یه بنا قیلار. بو طریقه داخل اولانه مرید دیملری بوندن ناشیدر. مرید ایچون آنجق شیخه حسن ظن، شیخه سؤالده ادب شرطدر. انسلاب اراده یوقدر. مرید سیر و سلوکده بولنور ایسه اکا «سالك» دنیر.

سلوك، اخلاقی‌ده، اعمالی، معارفی‌ده تهذیب ایتمکدر. بوده ظاهر وباطنی معمور، پر نور قیلمق ایله اشتغال ایتمك دیمکدر. سالکده ایمانه مقارن اولان عبادت واخلاص نتیجه‌سی اوله‌رق ظهور ایدن احوال واطوار، توحید وعرفان مرتبه‌سنه قدر بر طاقم اذواق ومواجید

وحالاتك نشأتنه بادی اولور. ایشته واردات قلبیه بویله اولور. سالك ایچون ذوق، وجد، حال مرقاة ترقی‌در. سالك وارداته وصول ایچون اوراده اعتنا ایدر، اوراد واردات ایچون مقصود اولوب طوغریدن طوغری‌یه مقصود دکلدر. سالك ایچون ثابت وراسخ اولان حاللره «مقام» دینر، سالك یا واصل ویا منقطع اولور. سالکك قلبی دست عنایت سبحانیه ایله مفتوح اولونجه سالك عالم غیبی سیر ایدر، علمی عین اولور؛ سالك، کندوسنه حلیهٔ الهیه منکشف اوله‌رق، حقه مستغرق اولور. ارتق سالکك معروفی انجق «الله»، مقصودی انجق «الله» اولور.

مرید صاحب وقت، سالك صاحب حال، واصل صاحب نفس‌در، مرید اراده‌ده متعوبدر، یورغوندر، سالك آداب منازلی مطالبدر، صاحب تلوین‌در، بر حالدن دیکر بر حاله مترقی‌در. واصل صاحب تمکین‌در، احوالدن متغیر، اهوالدن متأثر دکلدر. مثلا «صواحب یوسف» محبت یوسفده «تلوین» مقامنده اولمغله رؤیت یوسفدن متأثر اولمشلردر؛ زلیخا ایسه صاحبهٔ تمکین اولمغله رؤیت یوسف ایله متأثر اولمامشدر.

اقسام صوفیه — صوفیه باشلیجه ایکی قسمه ایریله‌بیلیر: ١ ـ طریق علمه سلوك ایدن، ٢ ـ مجرد ذوق ووجد طریقنه سلوك ایدن. اولکیسنده سیر الی اللهده استقامت، حول وقوت باری ایله، عون سبحانی ایله مهالك وموانع وقواطعی دفع خصوصنده قوت حاصل اولور. بو طریق محذوردن سالمدر. ایکنجی طریق سالکلرینك عمللرنده جد، زهدلرنده اعتنا، سیر وسلوکلرنده اهتمام بولنور. انجق بو طریق اربابی عقائد ایمانیه‌یه شبهاتك ورودی عندنده بی بصر اولور، حتی معبودینی بیله بیلمیه‌بیلیر؛ یا وجد وذوقیله، یا قومنك عادتنه اتباع ایله، یادینده بر اصلی اولمدیغی حالده بالاخره محدث اولان بعض

اوضاع ايله ، يا ارزوى نفسى ايله عبادت ايدر . بوطريق محذوردن سالم اولماز . اولكى طريق «ذوالجناحين» طريقيدر، ائمۀ صوفيه طريقيدر.

صوفيه ديكر براعتبار ايله اوچ صنفه ايريله بيلير : ١ ـ صوفية التخلق، ٢ ـ صوفية التحقق ، ٣ ـ صوفية الرسوم. اولكيسى اخلاق ويا معامله علمى عالمى ، ايكنجيسى توحيد ويا مكاشفه علمى عالمى ، اوچنجيسى صوفيۀ صادقينه بكزه‌مك ايستيان رسوم ووسائط اربابى ويا علماء رسوم كبى صوفية الرسومدر.

صوفيۀ تخلق ايله صوفيۀ تحقق مقاصد وحقايق خصوصنده برطاقم رسوم ووسائط احداث ايتمشلر ايدى . فقط بو وسائط ورسومى ، بو آيينى عمده ايدنمامشلر ايدى . صوكره‌لرى بو مقاصد حسنه رسوم ظاهره‌يه منقلب اولدى. نته‌كيم صوفيه‌دن ابوالحسن البوشنجى (٣٢٨) « التصوف اليوم اسم ولاحقيقة وقدكان حقيقة ولااسم » ديمش ايدى. ارتق برقسم زهاد رفتار وكفتارده صوفيۀ صادقينه بكزه‌مك ايستدى، كوزلر رسمه باغلاندى ، شعار اهل تصوف اولان « لبس مرقعه » كسب اهميت ايتدى، آيين ومراسم عمده اولدى؛ بررمز ، برواسطه اولان آيين مخصوص ، رسوم ظاهره حقيقت يرينه كچدى، رسوم ظاهره‌دن يالكز « ذكر » دنيلان اصوات وحركات قالدى « لااله الاالله) ذكرى توحيد افعال ، « الله » ذكرى توحيد صفات ، «هو» ذكرى توحيد ذات رموزى ايدى . مفرد اوله‌رق اسماء اللهى ذكر مثلا « الله الله ، حى حى ، هو هو » صدر اولدن صوكره حادث اولمشدر . افضل ذكر « لااله الا آلله » در .

غايۀ قصواى صوفيه : ـــ صوفيه‌جه غايۀ قصوى، توحيددر. توحيد ماسوادن كچمك ديمك اولان فنا ايله حاصل اولور . فنا اوچ وجهله

اولور : فنا فى القصود ، فنا فى الشهود ، فنا فى الوجود . ديكر تعبيرايله فنا عن ارادة السوى ، فنا عن شهود السوى ، فنا عن وجود السوى . بو اعتبار ايله صوفيه اوچ قسمه ايريلير؛ قصوديه ، شهوديه ، وجوديه.

١ ـــ **قصوديه** :ـــ قصوديه قصدى، ارادەسى ارادۀ بارى‌ده فانى اولمق طريقنده بولنانلردر انبياى ذيشان ، صحابۀ كزين ، واولياى كاملينك طريقلرى بودر، بومرتبه‌ده سالكك قصدى آنجق اللهه تعلق ايدر ، مقصودى آنجق اللهدر ، آنجق اللهك اراده ايتديكنى اراده ايدر . دين اسلامك ظاهرى وباطنى بودر.

ـــ **شهوديه** :ـــ شهوديه ماسواىى مشاهده‌ده فانى اولمق طريقنده بولنانلردركه سالك معبوديله عبادتندن، معروفيله معرفتندن فانى وذاهل اولور. محبت وعبادتك فرط انجذابيله معبود ومحبوبندن بشقه‌سنى كورمز. ماسوادن كچر ، ماسوايه شعورى قالماز . حتى شهود قوى اولونجه كنديندن بيله كچر. « سكر » و « اصل فنا » بودر بومرتبه سالكه عارض اولان برحالدر ، بر ذوقدر.

برنجى قسمده اراده ومحبت وعبادت باريدن بشقه برشى قالمازواصل دائم صحو وبقاده بولنور، صاحبنك كنديسنده سعۀ علم تميز قالور، امورى اولديغى كبى مشاهده ايدر. ايكنجى قسمده سعۀ علم وتميز قالماز. آنجق بوطريقده برتهلكه واردر . بوده سالك مقام فناىى غايه قيلنجه اعمالى تركه قيام ايده‌بيلير، نظرنده حسنه ايله سيئه براولور. اعمالى، اسبابى ترك ايدنلر شبهه‌يوق كه طريق مردوده صاپمش اولور. بوقسم شهوديه ايچنده ظهور ايدن غاليه‌در ؛ كنديسنده ارادۀ بدعيه بولنان، مأمور شرعى ايله منهى شرعى آره‌سنده فرق كورميان متصوفه‌در . بوقسم حاشا ولى دكلدر .

٣ — **وجوديه** :— وجوديه وجودده فانی اولمق طریقیدر که نظرنده جناب حقدن بشقه بر وجود یوقدر. بوراده «رب» ایله «عبد» بردر. شهودیه طریقنده «رب» ایله «عبد» آیری‌در. وجودیه عندنده عالم ذات حقك تجلیات وشؤننندن واطوارندن عبارتدر. بر طاقم فقها ومتکلمین وجودیه‌نك شدتله علیهنده‌در. شهودیه طریقنده فنا، وحدت انفسده، وجودیه طریقنده فنا ووحدت آفاقده‌در. اره‌لرنده مهم ودقیق فرق بودر. وجودیه عدم مشهوددن عدمی شهوده انتقال ایدر بناءً علیه شهود ایله وحدت وجوده انتقال تام دکلدر.

فلاسفهٔ جدیده میاننده ده وجودیه واردر. فلاسفهٔ وجودیه‌نك مسالکی ایله وحدت وجوده عائد ایضاحات ان شاء الله ایکنجی کتابده ذکر اولنه‌جقدر.

وجودیه‌نك غالیه قسمی‌ده واردر اوده «الله عوالم مجموعیدر» دیانلردر که بو اعتباره کوره الله امر اعتباری، عالم امر حقیقی اولور. اصل وجودیه غالیه قسمنی منکردر. غالیه قسمنه «وحدت موجود» اصحابی ده دینیر. غالیه قسمنده جناب حق یوق دیمکدر.

§ قصودیه‌نك التزام ایتدیکی «وحدت قصود» اسلامك دعوت ایتدیکی حقیقتدر، اسلامك کندیسیدر. شهودیه‌نك التزام ایتدیکی «وحدت شهود» سالکه عارض اولان بر ذوقدر، بر حالدر. وحدت شهودی بر قسم متصوفه سلوك غایه‌سی قیلمغله بتون مقامات ومنازل انلرجه معلول اولمش اولیور. بر قسمی ایسه لوازم طریقدن عد ایدیور، فقط وحدت قصودی اندن اکمل کوریور، بو حاله کوره وحدت شهود ناقص اولیور. اوچنجی قسم ایسه وحدت شهودی غایه‌ده قیلمیور، لوازم طریقدن‌ده عد ایتمیور، بلکه طریقك عوارضندن قیلیور. بو حالده بعض سالکده شهود حاصل اولور، بعضیسنده حاصل اولماز.

«وحدت وجود» ایسه بر فلسفه‌در، وحدت شهودك تولید ایتدیکی بر نتیجه‌در. فقط بو نتیجه منطقی بر نتیجه دکلدر. اکثر ناس بو اوچ نوع فنایی فرق ایتمز.

طرق صوفیه : — طریق سالکنی الله‌ه ایصال ایدن یولدر. الله یولی اذواق، احوال اعتباریله مختلفدر، الله یولی اصناف خلایقك نفسلری عددنجه چوقدر. طریقلرك هپسی اصول وفروع شرعده، توحیدده متفق، آنجق معاملات ومجاهدات وریاضاتده مختلفدر. یالکز طرق مردوده بو بیاندن خارجدر. صایله‌میه‌جق قدر چوق اولان طریقلری باشلیجه اوچ غروبه آیریلیورلر :

١ — **طریق زهد وعبادت** — بو طریق ارباب معاملاتك سلوك ایتدیکی طریقدر، اعمال ظاهره‌نك کثرتله بولندیغی طریقدر. قدماده اکثریتله بولنان طریق بودر بوکا طریق «اخیار» دیرلر.

٢ — **طریق تصفیه ومجاهده** — بو طریق «ابرار» طریقی؛ حق ایله، خلق ایله معامله‌ده صادق اولانلرك طریقیدر.

٣ — **طریق عشق ومحبت** — بو طریق سیرده بولنانلرك طریقیدر. بو طریقك بدایتی دیکر طریقلرك نهایتندن افضل عد اولونمشدر. بوتون طرق علیه‌نك سلسله‌لری، سلسلهٔ علما کبی اصحاب کرامه واو واسطه ایله نبی ذیشانه منتهی اولور. مدونات صوفیه‌نك باشلادیغی اوچنجی عصر هجریدن اعتباراً اسلامده طرق علیه تأسس ایتمشدر. طریقلرك واضعلری، پیران طریقت ائمهٔ مذاهب کبی کندیناملرینه اضافتله بر طریقت تأسیس ایتمامشلر ایدی. یالکز پیرانك، ائمه‌نك اصحابی، صلحای امت مشار الیهمك سلوك ایتدکلری طریقه، مذهبه اقتدا ایتملری، بو طریق ومذهبك کثرت انتشارلری اعتباریله مذهبلر

امامارینه، طریقتلر پیرلرینه نسبت اولندی . طریقلرده حصر وقصر یوقدر ، روایته کوره مسلك اتخاذ اولنان طریقلر یوزی متجاوزدر . الک اول تأسس ایدن مشهور طریقلر شونلردر :

ا — **محاسبیه** — محاسبیه طریقی بغداد شیخ المشایخی اولان مشهور حارث محاسبی‌یه منسوبدر. حارث محاسبی بر طاقم مشایخ صوفیه‌یه مخالفتله حالك دوامنی تجویز ایدرایدی مشارالیهك معاملاته عائد کتابلری مشهوردر.

ب — **قصاریه** — قصاریه طریقی «ملامتیه» پیری حمدون قصاره منسوبدر. «ملامتیه» فنون معاملاتده ملامت نشر ایتمك طریقی‌در «ملامتیه»یه مقابل برده «قلندریه» واردرکه بونلر خلقك نظرلرینه التفات ایتمزلر، اعمالی اظهار ویا اخفا خصوصنده نظر خلق ایله مقید اولمزلر. «ملامتیه» جمیع فضائل ونوافله متمسکدر، شو قدرکه انی ، ریا قورقوسندن ناشی، نظر خلقدن کیزلار. «قصاریه» هم صدیقه، هم حضرت علی المرتضایه منسوبدر ، اولکیسی مشهوردر .

ج — **طیفوریه** — طیفوریه طریقی ابو زید طیفور بسطامی‌یه منسوبدر بو طریق طریق سکردر، مشهور اولدیغنه کوره طریق خفی‌در. طریقی حبیب معظم قرشی واسطه‌سیله حضرت صدیقه، جعفر صادق [١] واسطه‌سیله حضرت علی‌یه منسوبدر .

د — **جنیدیه** : — جنیدیه طریقی سید الطائفه جنید بغدادی‌یه منسوبدر . بوطریق طیفوریه طریقنك عکسی اوله‌رق طریق صحودر. جنید بغدادی سری سقطی‌نك اصحابندندر. طریقی حضرت حسین، حسن البصری طریقلریله حضرت علی‌یه منتهی اولور .

---

[١] بایزیدك جعفر صادقه نسبتی روحانی‌در.

هـ — **نوریه** : — نوریه طریقی ابوالحسن النوری‌یه منسوبدر. بو طریق طریق ایثاردرکه بشقه‌لرینه نفسنی ترجیح ایتمك طریقی‌در . ابوالحسن النوری جنیدك شریکیدر .

و — **سهلیه** : — سهلیه طریقی سهل تستری‌یه منسوبدر . بوطریق مجاهدهٔ نفس ، ریاضت طریقی‌در .

ز — **حکیمیه** : — حکیمیه طریقی حکیم ترمذی‌یه منسوبدر. مشارالیهك سوزی حقیقت ولایت حقنده‌در طریقی فضیل بن عیاض واسطه‌سیله هم حضرت صدیقه ، هم حضرت علی‌یه منتهی اولور .

ح — **خرازیه** : — خرازیه طریقی ابو سعید الخرازه منسوبدر بشر حافی‌نك ، ذوالنون مصری‌نك ، سری سقطی‌نك اصحابندندر. طریقی سری سقطی ایله حضرت علی‌یه، ذوالنون ایله حضرت جابره ، بشر حافی ایله فضیل بن عیاضه منتهی اولور. فضیل بن عیاض عبدالوحد بن زیددن اوده کمیل بن زیاددن اخذ ایتمشدر. عبدالواحدك بر طریقی دەده حسن بصری ایله حذیفه‌یه منتهی اولور .

ط — **خفیفیه** : — بوطریق محمد بن خفیف الشیرازی‌یه منسوبدر.

ی — **سیاریه** : — بوطریقده ابو العباس قاسم بن المهدی السیاری‌یه منسوبدر.

ك — **هبیریه** : — هبیریه طریقی هبیرة البصری‌یه منسوبدر .

بو صوك درت طریقك‌ده مدار امتیازلری واردر .

بو اون بر طریق بتون شرقده تأسیس اولونمشدر .

طرق مردوده : — متصوفه‌نك طریقلری ارەسنده طرق مردوده‌ده واردر. اوده باشلیجه «حلولیه ایله اباحیه» طریقلری‌در «حلولیه» حلول

وامتزاجی قبول ایدنلر، «اباحیه» ترك شریعت والحاده قائل اولانلردر. طرق مردوده اربابی صوفیه زی و قیافتنده بولنورلر ایسه ده صوفیه نك حلیهٔ اعتقادلرندن ، اعمال واحواللرندن متجرد بولنورلر .

صوکره‌کی طریقلر : — صوکره‌لری شرقده ظهور ایدن طریقلر بوتون بو اونبر طریقه منسوبدر غربده تأسس ایدن « بدویه » ایله «شاذلیه»نك سلسله‌لری بونلرده داخل دکلدر . «بدویه» طریقی حسن بصری واسطه‌سیله حضرت انس بن مالکه، «شاذلیه» طریقی حضرت حسن واسطه‌سیله پدر عالیکهرلری حضرت علی بن ابی طالبه منتهی اولور . طرق علیه‌یی اون ایکی طریق عد ایتملرینك وجهی بالاخره کثرت ایله انتشار ایدن طریقلرك اون ایکی اولمسی ، یاخود اون ایکی امامه بکزتمك جهتی بولونمسی اوله‌جقدر. « قادریه ، رفاعیه ، کبرویه، سهروردیه ، دسوقیه ، سعدیه، مولویه ، خلوتیه، بیرامیه » طریقلری بوتون جنیده واصل اولور هپسی‌ده «جنیدیه»نك قوللری صاییله‌بیلیر . «نقشیه» طریقی‌ده بایزید بسطامی‌یه واصل اولور . اوکاده «طیفوریه»نك قولی دنه‌بیلیر. بایزید ایله جنید ایکی شاه طریقدر، هر ایکیسی‌ده معظم شریعتدر.

هندده ظهور ایدوب علو دینوری‌یه نسبت اولنان «جشتیه» طریقی «هبیریه» طریقنده‌ده داخلدر . علو دینوری هبیرة البصری‌نك صاحبی‌در هبیره حذیفة المرعشی‌دن، اوده ابراهیم ادهمدن اوده فضیل بن عیاضدن اخذ ایتمشدر .

طریقلرك هپسی بردر ، الله یولیدر ؛ طریقلرده‌کی فرقلر وسائط یعنی اوراد آیین ، مراسم ، مقابله اعتباریله‌در . هر طریقك کندوسنه مخصوص وسائط توحید وعرفانی واردر . بو وسائط عرفان ومراسم ومقابلات وسائطك عرف وعادته ، محیطه کوره تجدد ایده‌بیلیر. ذاتاً

بونلرك ظهورنده محیطك تأثیری مشهوددر. مع مافیه تبرك اولمسی نظر اعتباره آلنیر ایسه تجدده حاجت قالماز . الیوم مشهور اولان طریقلر حضرت ابوبکر، علی، انس بن مالك رضی الله عنهمدن کلان طریقلردر .

خرقهٔ صوفیه : — مریدك اراده‌سنه داخل اولدیغی شیخك الندن کیدیکی شیئه « خرقه » دنیر، خرقه کیملك شیخ ایله مرید آره‌سنده بر ارتباط تأسیس ایتمکدر . صوفیه آره‌سنده متعارف اولان « الباس خرقه» کیفیتی صحابه وتابعین زماننده مشهود دکلدر ، آنجق بعض مشایخ شرقك استحسانی ایله متعارف اولمشدر ، الباس خرقه بطریق التبرك ثابتدر ، یوقسه بطریق الامر ثابت دکلدر .

مشایخ صوفیه آره‌سنده معروف اولان خرقه «خرقهٔ صدیق ، خرقهٔ فاروق ، خرقهٔ ذی النورین ، خرقهٔ علی المرتضی ، خرقهٔ انس، خرقهٔ حذیفه ،خرقهٔ سلمان، خرقهٔ ابی سعید الخدری» رضی الله عنهم‌در.

ا — **خرقهٔ صدیق** — خرقهٔ صدیق اوچ وجهله معروفدر ، ۱ — سلمان الخیر واسطه‌سیله . ۲ — ابوبکر الاهوازی واسطه‌سیله: ۳ — حبیب قرشی واسطه‌سیله . ابوبکر الاهوازی‌یه اولان اسناد امر منامی‌در، اسناد حقیقی دکلدر؛ وفائیهٔ شذکیه طریقنك خرقه‌سیدر . حبیب قرشی معروف دکلدر .

ب — **خرقهٔ فاروق** — خرقهٔ فاروق اوچ وجهله معروفدر : ۱ — اویس القرنی واسطه‌سیله ، ۲ — ابومسلم الخولانی واسطه‌سیله، ۳ — ابوسعید الخدری واسطه‌سیله . اویس القرنی‌نك وجودی محدثین آره‌سنده مختلف فیه‌در .

ج — **خرقهٔ عثمان** — خرقهٔ عثمان ذی النورین منقطع‌در ، معلوم دکلدر .

د — **خرقهٔ علی** — خرقهٔ علی المرتضی : حسن بن علی، حسین بن علی ، کمیل بن زیاد ، اویس القرنی ، حسن بصری طریقلریله اولمق اوزره بش وجهله معروفدر. حسن بصری‌نك حضرت علیدن روایتی ثابت دکل ایسه‌ده رؤیتی صحیحدر ، اجتماعی مختلف فیه‌در اره‌لرنده بشقه بر واسطه اولمسی غالبدر .

هـ — **خرقهٔ انس** — خرقهٔ انس بن مالك ایکی وجهله معروفدر: ابن سیرین ایله ؛ حسن بصری ایله .

و — **خرقهٔ جابر** — خرقهٔ جابر منقطعدر ، ذوالنون مصری‌نك منسوب اولدیغی طریقك خرقه‌سیدر .

ز — **خرقهٔ سلمان فارسی** — خرقهٔ سلمان الخیر قاسم بن محمد بن ابی بکر طریقی ایله‌در؛ حضرت ابی بکر الصدیق خرقه‌سنده داخلدر .

ح — **خرقهٔ حذیفه** — خرقهٔ حذیفه حسن بصری طریقی ایله‌در.

ط — **خرقهٔ ابی سعید الخدری** — خرقهٔ ابی سعید الخدری حضرت عمر الفاروق خرقه‌سنده داخلدر . عقیلیه طریقنك منسوب اولدیغی خرقه‌در .

§ ایشته عالم اسلامده تحریٔ حق وحقیقت اوغورنده تعب فکریده بولنان ، چالیشوب طوران طائفه درت طاقمدن عبارتدر : سلفیه ، متکلمین ، فلاسفه ، متصوفه .

سلفیه طریقی طریق اثر و قرآن ؛ متکلمین طریقی ایله فلاسفه طریقی طریق نظر و برهان، متصوفه طریقی طریق کشف ووجدان‌در. برده کویا تحریٔ حقیقت دعواسنده بولنان «باطنیه» واردر . انلرك طریقی ایسه طریق تعلیم وبیاندر .

٣ — باطنیه

باطنیه باب شریعتدن باب الحاده ، باب حقدن باب باطله کیرنلر ، کندولرینی تشیع ایله کیزله‌یانلردر . باطنیه اسلامه نسبت ادعاسنده بولونمقله برابر مسلمین آره‌سنده الحاد وفساد نشر ایدرلر ، مدارك فلسفیه‌یی ، شبهات کلامیه وتخیلات کشفیه ایله مزج ایدرلر. باطنیه‌نك اولی «تشیع»، آخری «انسلاخ»در: نته کیم «بلاغ اکبر»؛ ناموس اعظم، صوك مرتبه‌درکه حق تعالایی انکاردن ؛ شرایعی انکاردن ؛ خالق تعالی‌یی اقرار ایدنلری استخفافدن ؛ شرایعه ، دینه اعتقاد ایدنلر ایله استهزادن عبارتدر؛ فصل سابقده بیان اولندیغی اوزره باطنیه اسماعیل بن جعفری امام طانیان اسماعیلیه‌دن اولوب اسماعیلیه ظواهری کلیاً ترك ایله «نصوص بر طاقم رموز واشاراتدر، آنی آنجق معلم معصوم بیلیر» دینجه باطنیه‌دن اولور . باطنیه دلائلك تکافؤینه قائل اولمغله آنجق تعلیم وبیان طریقنی قبول ایتدکلرندن معلم معصومدن بشقه دلیل قبول ایتمزلر .

ائمهٔ سبعه — باطنیه عندنده نبی یدی، امامده یدی‌در. نبیلر شونلردر: «آدم ، نوح ، ابراهیم ، موسی ، عیسی ، محمد» علیهم الصلاة والسلام ایله برده «محمد بن اسماعیل» در. اسماعیل بن جعفر ایکی نبی آره‌سنده کلان وشریعتی اقامه ایدن یدی ذاتدن بری‌در. آنلره «نطقاء سبعه» ده دنیر. محمد بن اسماعیلك شریعتی محمد بن عبدالله‌ك شریعتنی (حاشا) نسخ ایتمشدر .

ائمهٔ سبعه‌نك اسامیسی بونلردر : امام ، حجت ، ذومصه، داعیٔ اکبر، داعیٔ مأذون ، مکلب ، مؤمن .

امام :— امام كندوسنه علم غيب بلاواسطه واصل اولان كيمسه‌در . عين‌اليقينده ادله‌نك غايه‌سى بودر .

حجت — : حجت امامك علمنى حاملدر ، امامدن تلقى ايلديكى ادله‌يى مخاطبك ذوقنه كوره تعليم ايدر .

ذومصه — : ذومصه علمى حجتدن آلير ، چوجغك ممه امه‌سى كبى علمى حجتدن امر .

داعئ اكبر — : داعئ اكبر خلقى تجربه‌دن صوكره مذهبه دعوت ايدر . بوكا (باب) ده دنير .

داعئ مأذونه — : داعئ مأذون مذهبه طالب اولان اهل ظاهردن عهد وميثاق آلير ، انلره ابواب علم ومعرفتى كشاد ايدر .

مكلب — مكلب : اهل ظاهر ارەسنه صوقيله‌رق قابليتى اولانلرى برطاقم آووتمه‌لر ايله قاندير ر .

مؤمن — : مؤمن امامك ذمتنه كيرن ، عهده ايمان ايدن مذهب باطنى‌يه اينانان كيمسه‌در .

انتشار باطنيه — : مذهب باطنيه‌يه دعوت مأمون زماننده باشلامش ، معتصم زماننده باطنيه انتشار ايلمش‌در . بومذهبك مؤسسى اهوازلى اولوب ابناء مجوسدن « ميمون بن ديصان » در . اوغلى « عبدالله بن ميمون القداح » واسطه‌سيله بلاد فارسده نشر ايتدى . الك اول تقيه‌يى ترك ايله علنا باطنيه مذهبنه دعوته جرأت كوسترن ، ٢٥٥ سنه‌سنده ، « محمدعلى برقعى » ايدى . برمدت صوكرا قرامطه ظهور ايتدى ، قرامطه‌دن «جنابيه» قولى معاد وشرايعى اقرار ايدنلرك قتلنى واجب كورير لر ايدى ؛ قرامطه عباسيه دولتنى صارصمش ايدى . قرامطه‌نك ماوراءالنهر

داعيسى «محمد بن احمد النسفى» ايله «ابويعقوب السجستانى» مؤلفيندن ايديلر ؛ «المحصول» نسفى‌نك ، « اساس الدعوة ، تأويل الشرايع ، كشف الاسرار» سجستانى‌نك ايدى . مغربده ظهور ايدن عبيديه ويا فاطميه دولتى باطنيه‌دن ايدى . مشهور ابن صباح باطنيه ائمه‌سندن ايدى .

باطنيه‌نك غرضلرى — : باطنيه‌نك غرضلرى خلقى كسوهٔ اسلام ايله دين مجوسه دعوت ؛ ظاهرى ، نصوص شرعيه‌يى اساسلرينه موافق برصورتده تأويلدر .

حيل باطنيه — : باطنيه اغنام بشريه‌يى اولامق خصوصنده برطاقم حيله مرتبه استعمال ايدرلر :

١ — **تفرس ويا ذوق** — : ذوق ويا تفرس اغواسى جائز اولانلر ايله اولميانلرى تميز ايتمكدر ، قابليتى اولميانلره اسرار مذهبى فاش ايتمامكدر .

١ — **تأنيس** — : تأنيس صنوف بشريه‌نك نه كبى وجوه وصور ايله دعوت اولونمسى ايجاب ايتديكنى بيلمكدر .

٣ — **تعليق** — : تعليق مدعو اولان كيمسه‌يى ، تأويل شريعتى آرزو وطلبه ، ربط ايتمك ؛ امور مشكله‌نك حلنى امامه حواله ايتمكدر .

٤ — **تدليس** — : تدليس اكابر دين ودنيايى كندى مذهبنده كوسترمكدر .

٥ — **تأسيس** — : تأسيس افشاى راز ايتمك ايچون هركسدن كندى اعتقادينه كوره عهد وميثاق آلمقدر .

٦ — **تشكيك** — : تشكيك تجربه كورمامش آدمه قارشو اركان دينده شك القا ايتمكدر .

٧— **خلع**: — خلع اعمال بدنیه‌یی اسقاط ایتمکدر .

٨— **سلخ**: — سلخ جمیع ادیاندن، خصوصا دین اسلامدن صییرمقدر. باطنیه مذهبنی قبول ایدن همان تحلیف اولنور ، خلعت فاخرهٔ اسلام کندوسندن سلخ وتجرید اولنور، « ظاهر قشر ، باطن لبّ » اولور .

باطنیه ایله دیکر طائفه‌لر اره‌سنده فرقلر : — فلاسفه انجق صفات باری‌یه، حشر جسمانی‌یه عائد اولان آیاتی تأویله ویا تمثیله حمل ایلیوب اعماله عائد اولان آیات احکامی تقریر ایلدیکی حالده باطنیه ظاهر شریعتی انکار ، اعماله عائد اولان آیاتی‌ده تأویله ویاتمثیله حمل ایدر. ایشته فلاسفه ایله باطنیه اره‌سنده‌کی فرق دقیق بودر.

باطنیه‌جه نصوصك انجق باطنی مقصوددر باطنی عمده‌در ، باطنی حقیقتدر ، ظاهری متروکدر ؛ متصوفه‌جه هم ظاهری ، هم باطنی مقصوددر . نهایت ظاهری حق ، باطنی حقیقتدر ، نته‌کیم غزالی بویله‌دیور. ایشته متصوفه‌ایله باطنیه اره‌سنده معانئ باطنیه‌ده دقیق فرق بودر . بناءً علیه باطنیه فلاسفه‌دن‌ده اولور ، متصوفه‌دن‌ده اولور . متصوفه وفلاسفه کبی اهل تأویل ویا اهل تمثیلدن اولور، بر فیلسوف که آیات احکامی تأویل ویاتمثیله حمل ایدرایسه او، حقی آرایان فیلسوف دکل ، بلکه الحاد نشر ایدن باطنیه‌در . برمتصوف که آیات جلیله‌یی تأویل ویا تمثیله حمل ایدرك « انجق باطنی مقصوددر» دیرایسه او، حقی تحری ایدن متصوف دکل، فساد تلقین ایلیان قرمطی‌در. متکلمیندن اهل تمثیل یوقدر، یالکز اهل تأویل واردر، اهل تأویل اولان باطنیه فرقهٔ اهل کلامه شبیه اولور، اهل کلامی تمثیل ایدن اشاعره ومعتزله‌در ، بونلر ایچنده‌ده باطنی یوقدر .

§ باطنیه کندیلری فلسفه ویا تصوف ایله کیزلارلر. یامفسد ویا ملحد اولورلر. عصراولده تخم فساد والحاد ضعالی معهود ابن سبأ طرفندن آتیلمش ایدی ، میمون قداح بو تخمی فلیزلندردی .

رؤسای باطنیه‌دن ابن صباح «٤٨٣» ده «آلموت» قلعه‌سنه تحصن ایدرك برحکومت تأسیس ایلمش ایدی ، آل جنکیزدن هولاکو « ٦٥١ » ده بوحکومته نهایت ویردی . فقط باطنیه اطراف وا کنافه طاغلدی .

باطنیه هواوهوسه کوره ، آله بیلدیکنه ، درلودرلو یوز کوستریر، « الخیر والشرهما زواج ❊ لذانتاج ولذانتاج » [١] .

خلاصه اسلامده تأسس ایدن طوائف خمسه [٢] اصلا منقطع دکلدر ، یالکز عصره کوره کسوه‌لر اکتسا ایتمشدر .

٤ — الیوم موجود اولان فرقه‌لر

فرقه‌لرك اسباب ظهوری —: اسلام عالمنده پك چوق فرقه‌لر ظهور ایتمش ، بوفرقه‌لرك برقسمی برمدت دوام ایتدکدن صوکره مندرس اولمش ایدی . فرقه‌لردن برقسمی بوکونه قدر دوام ایتمکده‌در. اسلامده فرقه‌لرك اسباب ظهوری بری عمومی ، دیکری خصوصی اولمق اوزره ایکی نوعه آیریلیر .

سبب عمومی حریت افکاردر . اهل اسلام بدایت اسلامدنبری استقلال وافکار وافعالی عادت ایدنمشلر ایدی. ملوك وامرا حضورنده رأیلرینی سربست سویلرلر ایدی . ملوك وامرانك هیبتی انلرك سربست اوله‌رق بیان افکار ایتمه‌لرینه مانع اوله‌ماز ایدی . افتراق واختلاف

[١] خیر ایله شر چیفتلشمشدر . انك‌ده ، بونك‌ده یاورولری واردر .
(٢) سلفیه ، متکلمه، فلاسفه ، متصوفه ، باطنیه .

مذاهبك منشئى حريت افكاردن بشقه برشيئه حمل اولنه‌ماز . اسلام عقول وافكارى ، ارادات وافعالى زنجير تقليددن قورتارمش ، كتاب وسنتك معنالرينى استخراج خصوصنده بشره صلاحيت بخش ايتمشدر . اكا اهل اولان هركس او صلاحيتى استعمالدن منع اولنه‌ماز .

سبب خصوصى ياسياسى ويا علمى اولور .

١ — اسلام بر دين اجتماعيدر ، قوتلى بر حكومت ادارسنده قوتلى بر جمعيت تأسيس ايدر . موفقيات اجتماعيه ايچون وحدت سياسيه‌يى اساس طوتار . افراد وجماعتك حقوقنى قوانين عادله آلتنده محافظه ايتديكى كبى انكشاف وتعاليسى اوغورنده هرنوع وسائلى احضار ايدر . اسلام سياستى سياست عادله‌در ، سياست ظالمه دكلدر . اسلام سياست فرديه‌ده فداكارلق ، سياست داخليه‌ده اطاعت ، سياست خارجيه‌ده استعلا اساسلرينى تعقيب ايدر . فرد حيات اوغورنده حياتنى فدا ايدر . ذلت ، اسارته تحمل روح اسلامه مغايردر . اسلامده طاعت مطلق دكلدر . آنجق معروفده ، مشروعده اطاعت واردر . سياست دنياده ، حراست دينده نبوته خلف اولمق ديمك اولان امامت كبرى ، اسلام ايچون ضروريدر ، اسلامده سياسى سببدن طولايى ايلك اختلاف حروريلر (مارقه) ايله شيعيلر طرفندن بدء ايلمشدر .

٢ — اسلام بر دين علم معرفتدر . اسلامده علمى بر افتراق ، علمى بر حركت توحيد بارى‌نك تمامندن اولان « قدر » مسائلى ايله باشلامش ، صفات مسائلى ايله تام اولمشدر . ماسبقده ايضاح اولنديغى اوزره اولا «قدريه» ، صوكره ، «مرجئه» دها صوكره «جهميه» ظهور ايتمش ، هرحالنكى بر فرقه‌يه مقابل عكس العمل نتيجه‌سنده ديكر بر فرقه

ظهورى معتاد اولمغله اسلامده بوظهور ايدن فرقه‌لره مقابل «جبريه وعيديه ، مجسمه ومشبهه » فرقه‌لرى تحدث ايتمش ايدى .

عالم اسلامده ظهور ايدن فرقه‌لر ميانده مقاصد سياسيه تعقيب ايدنلر شيمدى‌يه قدر باقى قالمش ، مجرد مقاصد علميه تعقيب ايدنلر دوچار اندراس اولمشدر . مارقه ايله شيعه واونلردن متولد اولان قوللر ، شعبه‌لر اليوم مستقل اوله‌رق باقى قالديغى حالده «قدريه ، مرجئه ، جهميه» مستقل بر فرقه اوله‌رق قالمامشدر . آنجق اصول مهمه‌سى فرق متباقيه طرفندن اخذ اولونمشدر . بو كون اسلامده آنجق سنيلر ايله خارجيلر وشيعيلر قالمشدر .

١ — **سنيلر** : — اسلامك اكثريت عظماسنى تشكيل ايدن سنيلر احكام اعتقاديه‌ده اوچ مذهبه آيريلير : اثريه ، ماتريديه ، اشعريه ، مذاهب ثلثه‌نك اوچى ده فصل سابقده ذكر اولونمشدر .

سنيلر ايچنده بو كون اوچ مذهب دها تولد ايتمشدر : وهابيه ، احمديه ، مهديه .

وهابيه : — وهابيه مذهبى نجدده ظهور ايتمشدر ، بنى تميمدن محمد بن عبدالوهاب نجدى‌نك اتباعيدر ، محمد بن عبدالوهاب «١١١١» ده طوغمش ، «١١٤٣» ده دعوته باشلامش ، «١٢٠٦» ده ارتحال دار بقا ايتمشدر . محمد بن عبدالوهاب شيخ الاسلام ابن تيمية الحرانى ايله ابن القيم الجوزيه‌نك اثرلرينه اتباع ايلمش ايسه‌ده غلو وافراط ايدرك كنديسنه منسوب اولان مذهبى احداث ايلمشدر . ابن تيمية ايله ابن القيمك ممنوع عدايتديكلرى برشيئى محمد بن عبدالوهاب كفرى موجب افعال عدايلمش ، مخالفلرينى ده شدتله رد ايده‌رك عصر سعادتدن صوكره ظهوره كلان بدعتلرى رفع ايتمك داعيه‌سنه دوشمشدر . «للهه طوغريدن طوغرى‌يه

عبادت اولنور، وسیله اتخاذی جائز دکلدر، دعا مخ عبادتدر، اللهك غیری‌یه یمین ودعا، اللهك غیریدن استعانه شرکدر، انبیا واولیادن برینی یاد ایله استمداد، نذر وتصدق وسائر وجوه ایله تربه‌لره احترام بتون شرکدر. (بز انلرك شفاعتنی اومارز، آنلری وسیله نصرت عد ایدرز) دیمك انسانی شرکدن قورتارمز؛ وقفلر باطلدر، روضهٔ مطهره‌یی، قبور انبیا وصالحینی زیارت حرامدر» کبی اعتقادی التزام ایلمش، کتب حنبلیه‌ده‌کی احکامی (جلد، رجم، قطع ید کبی» تنفیذه، ناسی اخلاص عبادته دعوت ایتمشدر. بوندن طولایی حنابله‌دن برقسمی اکا نسبت اولونمش ایسه‌ده بر قسمی دیکر مذاهب علماسی کبی محمد بن عبدالوهابی رده قیام ایلمش ایدی. درعیه شیخی محمد بن سعود بو مذهبی قبول ایلمش ایدی. وهابیه عندنده قرآن کریمی براقوب دلائل الخیرات اوقومق معصیت؛ قبه‌لر، مناره‌لر بدعتدر. اتباعی محمد بن عبدالوهابه اصحاب کزینك نبی ذیشانه احتراملری قدر احترام ایدرلر،

وهابیه مذهبی حنبلیه مذهبنك غلوّی‌در. ظهور ودوامنده پنه سیاستك تأثیری واردر.

احمدیه :— اسلامده‌کی نزول عیسی «علیه السلام» اعتقادی احمدیه مذهبنك ظهورینه بادی اولمشدر. تقریباً «١٢٩٢» تاریخلرنده هندستانك پنجاب خطه‌سنده «قادیان»ده «میرزا غلام احمد» مسلمانلری طریق هدایته سوق ایتمك امنیه‌سیله کندوسنك «مسیح منتظر» اولدیغنی ادعا ایلمش ایدی. بونك اتباعنه «احمدیه» دینلدی. بونلرك ادعالرنجه بنی اسرائیلدن اولان عیسی علیه السلام هدایت یهود ایچون قائم اولدیغی کبی مسلمیندن اولان «احمد قادیانی»ده هدایت مسلمین ایچون قائم اولمشدر. بونلرجه عیسی علیه السلام وفات ایتمکله کشمیره دفن اولونمشدر. «میرزا غلام احمد»

براهمه ارەسنده اسلامی نشر ایدییور، کوندوزلری تألیف ایله، جدل ایله مشغول اولیور ایدی، محلندن انجق صلاة ایچون جامعه چیقار ایدی. میرزا غلام احمدك خیلی کتابلری واتباعی واردر. «براهین احمدیه» نامنده‌کی اثری الك مهم آثاریدر، میرزا غلام احمدك وفاتندن برازصوکره اوغلی «میای محمود قادیانی» پدرینك نبوتنی ادعا ایتمکله احمدیه ایکی قوله آیرلمش ایدی. «میای محمود قادیانی»نك قولنی تصدیق ایدنلر میرزا غلام احمدی نبی اعتقاد ایدرلر، مرکزلری «قادیان» در.

دیکر قسم ایسه میرزانك انجق بر مجتهد، مجدد مذهب صاحبی اولدیغنی قبول ایدرلر. نبوتی قبول ایتمیانلر اکثریتی تشکیل ایتمکله برابر منورانندر. بونلرك مرکزی‌ده لاهور شهریدر. کرك هندده، کرك دیکر بلاد اسلامیه‌ده احمدیلر ارشاداتده بولنیورلر، انکلیزلری دین حقه دعوت ایله برچوقلرینی اسلام ایله مشرف قیلیورلر. لاهورده بیوك بر دارالفنون اسلام واردر.

مهدی :— اسلامده‌کی «ظهور مهدی» اعتقادی اسلام عالمده بر طاقم مذاهبك تحدثنه بادی اولدی. الك اول مهدی نامیله ظهور ایدوب «النفس الزکیه» عنوانیله معنون اولان آل حسندن «محمد بن عبدالله» در تاریخ ظهوری «١٤٥» سنه‌سنده‌در، اندن صوکرا صیره‌سیله مغربده قرن رابع هجری اواسطنده «فاطیمه» دولتنك مؤسسی عبیدالله المهدی، قرن سادس اوائلنده محمد بن عبدالله بن تومروت المهدی، مغربده عصر رابع هجری اواخرنده عباس الفاطمی المهدی، داها صوکره هندده قرن ثالث عشر اوائلنده سید احمد المهدی، دها صوکره ایرانده «١٢٦١» ده میرزا علی محمد بن میرزا رضا الشیرازی (باب) ظهور ایتمش ایدی. سودانده صوك زمانده محمد احمدده مهدی نامیله اورته‌یه آتیلمش ایدی.

هندده ظهور ایدن مهدیه امامت مسئله‌سنه مداخله ایتمز، تقسیم میراث و سائره کبی خصوصاتده اهل سنتدن آیریلمشدر.

مغربده ظهور ایدن مهدیه اسماعیلیه قولندندر، بابده آیریجه ذکر اولنه‌جقدر. سنوسیه‌مذهبنك ظهورنده‌ده ظهور مهدی اعتقادی عامل اولمشدر.

سنوسیه — : سنوسیه مذهبی مغربده ظهور ایدن محمد السنوسی‌یه منسوبدر. محمدالسنوسی بر شیخ ایدی، تقوی وصلاح و علم ایله مشهور ایدی، تقریباً «۱۲۰۷» ده مغربده تولد ایتمش، وفاتندن (۱۲۷٤) اول مهدی‌نك ظهورینه اشارت ایلمش ایدی، روایته کوره مریدلرینك قولنجه قرن ثالث عشرك ختامنده ظاهر اوله‌جغنی اخبار قیلمش اولمغله بووقتدن اعتباراً سنوسیلر رئیسلری اولان اوغلنی «مهدی» بیلدیلر اکاده «محمدالمهدی» دیدیلر. بونك زماننده سنوسیلك آفاقه منتشر اولدی، مشارالیه‌تعالیمه، تنفیذ اموره‌پدرندن زیاده موفق اولدی، قبائل مغرب ارەسنه مذهبی یایلدی. سنوسیه‌نك داعیلری واردر، که هرسنه موسم تجدداورایه‌اوامر قطعیه، تعلیمات لازمه کتیررلر. سنوسی تقوی و صلاحده، امور دینه رعایتده، معیشت خصوصنده تقشفده (برلقمه، برخرقه‌یه قانع اولمق) صوك درجه‌ده ایدی. صاحب ورع وتقوی اولمقله برابر احوال عالمدن خبردار ایدی، بتون مذاهب اسلامیه‌یه، طرق صوفیه‌یه وقوف تامی ایله برابر سیاستده ید طولاسی وار ایدی؛ پدرندن، فرانسزلره اولان خصومت کندوسنه کچمش، بو روح تکمل احزابنه سرایت ایتمش ایدی. سنوسی قواعد دینیه‌یی کندوسنه عارض اولان شوائب بدعتدن، تفرقه‌سیئه‌دن تخلیص، بساطت اولاسنه ارجاع، حکومات اسلامیه‌یه تابع ایکن

بالاخره مسیحیین اله دوشمش اولان بتون بلاد اسلامیه‌ده دینك اجرای نفوذی کبی مقاصد حسنه تعقیب ایدر. سنوسی مذهبنده نظامات متینه، ترتیبات مرعیه واردر. سنوسیلر رئیس وشیخلرینك اوامر و نواهیسنه اطاعت کامله‌یی، قواعد دینیه و علمیه‌یه رعایت خصوصنده دقتی تعهد ایتمشلردر. اخوان سنوسیه‌نك کسوۀ متعارفۀ مخصوصه‌لری یوق ایسه آره‌لرنده یکدیکرلرینی بیله‌جك بر رمزلری واردر. سنوسیلر توتون، قهوه ایچمکی منع ایدرلر. اهالیسنك طریق‌مدنیتی التماس ایتدکلری بلادده «مسجد، زاویه، مدرسه» انشاسنه اعتنا ایدرلر. اوراده اطفاله «قرائت، کتابت، حساب» تعلیم ایدرلر، خورما آغاجی ایله زیتون اغاجنك غرسلرینه واقف قیلارلر. بوکا مبنی بتون عالم اسلامده سنوسیلره انتصار اولونمشدر. سنوسیلرك مذهبی سنی ومالکیدر. بلاد سودانیه‌ده یوزلرجه سنوسی زاویه‌لری واردر. مایونلرجه سنوسیلر اطرافی طوتمشدر.

۲ — **خارجیه** : — الیوم اباضیه شعبه‌سی ایله اباضیه‌نك غلاتندن اولان یزیدیه مذهبی باقیدر. فصل سابقده بونلرك‌مذهبلری تلخیص اولونمشدر. «صفریه» [۱] ایله «نجدات عاذره» شعبه‌لرینك‌ده دوام ایتدیکی مرویدر.

۳ — **شیعیه** : — الیوم فرق‌شیعه‌دن «زیدیه» ایله «اثنا عشریه، اسماعیلیه، متوالیه» قسملری باقیدر، بونلردن ماعدا شیعه عالمنده

[۱] صفریه کندیلریله برابر کلمیانلری (قاعدینی) تکفیر ایتمزلر، رجمی اسقاط ایلمزلر، اهل‌حدوددن برائتی سنت، اهل‌جحوددن برائتی فرض کوریرلر. نجدات عاذره‌ده نجده‌نك فروعده معذور کوردیکی اتباعیدر.

تحدث ایدن «نصیریه، درزیه، غرابیه، شیخیه و کشفیه، بابیه و بهائیه» مذهبلری ده بو کون برحیاتدر.

زیدیه ایله اثنا عشریه و اسماعیلیه فصل سابقده ذکر اولوندیغله بوراده دیکرلرینی ذکر ایده جکز.

متوالیه : — انجق اهل بیته محبت دیمك اولان تولی یی اظهار ایدوب اصحابدن تبری یی اظهار ایتمدکلرندن، «متوالیه، متاوله» نامنی الان شیعه قوللی سوریه ده بعلبك حوالیسنده منتشردر، تماميله اثنا عشریه مذهبنده در. اثنا عشریه هم تولی یی، هم تبری یی اظهار ایدر. فقط سوریه ده یالکز تولی یی اظهار ایتمکله آیری برنام آلمش اولیورلر.

نصیریه : — نصیریه دعاة باطنیه دن «نصیر» نام کیمسه یه منسوبدر. نصیریه «حلول، تناسخ، اباحه» یه قائلدر، معادی منکردر. نصیریه عندنده صلوات خمسه اسماء خمسه (علی، حسن، حسین، محسن، فاطمة) یی یاد ایتمکدر.

حج زیارت مشایخدن؛ صیام کتم اسراردن عبارتدر.

حقیقت خطاب اولمدقجه بر آدم حقیقةً نصیری اولماز حقیقت خطاب شودر:

علی رب، محمد حجاب، سلمان بابدر. [١]

نصیریه نك ظاهرلری تشیع، اهل بیته موالاتدر، علویلكدر، فقط باطنلری اللهه، نبی یه، امر ونهیه، ثواب وعقابه، جنت وناره

---

[١] نصیریه شویله دیرلر:

نشهد ان لا اله الا ✻ حیدرة الانزع البطین
ولا حجاب علیه الا ✻ محمد الصادق الامین
ولا طریق علیه الا ✻ سلمان ذو القوة المتین

عدم اعتقاددر. نصیریه عندنده انبیا ریاستی طلب ایدر برطاقم ذواتدر. نصیریه نك کندولرینه مخصوص اشارات و مخاطباتی واردر، اصل باطنیه ایله آره لرنده اسماجه فرقلر واردر.

نصیریه آطنه، سوریه حوالیسنده بولنور.

دزریه : — دزریه مصرده حکومت ایدن ملوك فاطیمه دن «حاکم بامره» نك الهیتنه قائل اولانلردر، حاکم بامره فی الاصل امامیه دن اولوب لقبی «حاکم بامر الله» ایکن دعوای الهیت ایتمکله کندوسنی «حاکم بامره» دیه تلقیب ایتمش ایدی. حاکمك اك اول دعواسنی تصدیق ایدن «محمد درزی» اولمغله «درزی» اسمی بورادن قالمشدر. صوکره «حمزة بن علی» ظهور ایدرك خلقی حاکمه عبادته دعوت ایلمش ایدی، درزیلر، دعوته اجابت ایدنلر ایله برلکده مصرده کیزلی معبدلر پیدا ایتمشلر ایدی، درزیلر حاکمی اله، حمزه یی انك نبیسی مثابه سنده طوتارلر، حمزه یه «حجة القائم» دیرلر. بونلرجه عصر سعادتك حمزه سی سلمان فارسیدر. درزیلر اهل اسلامك غلبه سیله مصردن شامه قاچه رق کیتدکجه چوغالمش، شمدیکی درزی دنیلان طائفه آنلردن تحدث ایتمشدر. دروز عندنده دیانت حقه «توحید حاکم» دن عبارت اولوب ادیان سائره منسوخدر. عبادته بدل «صدق لسان، حفظ اخوان، عدم بهتان، حاکمك فعلنه علی الاطلاق رضاء، ابلیسلر وطاغوتلردن برائت» کبی خصائله اعتقاد فرضدر.

درزیلر ظاهراً مسلم اولمغله قرآن کریمی اوقورلر. فقط تأویلات باطنیه ده بولنورلر، کافهٔ تکالیف شرعیه یی اسقاط ایدرلر، تناسخ وحلوله قائل اولورلر، سنیلره اهل ظاهر، شیعیلره اهل باطن دیوب اهل ظاهری منکر وکافر، اهل باطنی مشرك عد ایدرلر. «حاکم هر ایکیسنك شریعتنی نسخ ایتمشدر» دیرلر.

§ — درزیلر برچوق جهتدن نصیریلره بکزرلر. شوقدرکه درزیلرك عفتی اولوب زنادن اجتناب ایدرلر، نصیریلر زنایی مباح کوریرلر، درزیلر ارواح انسانیه‌نك یالکز انسانه، حتی هانکی ملتدن اولور ایسه اولسون ینه او ملتدن اولان برقالبه انتقالنه قائل اولورلر. مثلا روح درزی ینه درزی‌یه، روح نصیری ینه نصیری‌یه، روح سنی ینه سنی‌یه انتقال ایدر دیرلر. نصیریلره کوره روح انسانی بهایم وحشراته، حتی معدنیاته حلول ایدر.

غرابیه — غرابیه عندنده حضرت علی‌نك حضرت پیغمبره، غرابك غرابه بکزه‌مسندن زیاده بکزه‌دیکندن حضرت جبریل وحی تبلیغده غلط ایدرك وحی حضرت علی‌یه تبلیغ ایده‌جکی یرده حضرت پیغمبره تبلیغ ایتمشدر. شو بیت مذهبلرینی ارائه ایدر:

جبریل که آمدز بر خالق بیچون ❊ در پیش محمد شد ومقصود علی بود [١]

بوندن طولایی بعض غرابیه جبریل علیه‌السلامی تعمداً حضرت پیغمبره وحی تبلیغ ایتدیکندن طولایی، لعن وتکفیره قیام ایدر. غرابیه عراقده بولنیور.

شیخیه وکشفیه — : «شیخیه وکشفیه» اثنا عشریه‌دن متولددر. عراقده اثناعشریه‌نك متکلمین وفقهاسنه «اصولیه» دیرلر، آنجق شیخ «احمد زین الدین الاحسائی» ایله «سید کاظم الحسینی الرشتی» اصولیه‌یه مخالف اوله‌رق بو ایکی طریقی تأسیس ایتمشلردر.

---

[١] خالق بیچون جانبندن کلان جبریل محمدك حضورینه کیتدی، حالبوکه مقصود علی ایدی. برشاعر غرابی‌ده شو مصراعی سویلمشدر: غلط الامین فجازها عن حیدره

شیخیه — : شیخیه رئیسی احمد الاحسائی‌در. شیخ احمد الاحسائی «وحدت وجود» ایله فلسفه‌یی برلشدیره‌رك «وجودیه» مذهبندن برده «شیخیه» مذهبی احداث ایتمش ایدی.

شیخیه حضرت علی حقنده فلاسفه‌نك عقل اول حقنده‌کی اعتقادی کبی اعتقادده بولنورلر، شیخیه متصوفه‌نك غلاتندن واهل بدعتندندر.

کشفیه — : کشفیه ویا رشتیه رئیسی «سید کاظم الحسینی الرشتی» احمد الاحسائی‌نك تلمیذی اولوب بعض مسائلده اکا مخالفت ایدرك دها ایلرو کیتمشدر.. سید کاظم الرشتی تصوف وفلسفه‌یی شریعت ایله مزج ایتمش، شیعهٔ امامیه اعتقادی ایله اصول فلسفه‌یی بر طرزنوین ایله جمع ایلمشدر. بنابرین «مهدیٔ غائب منتظر» عالم روحانی سکاننددر، عالم جسمانی سکانندن دکلدر. عالم روحانی‌نك ساکن اولدقلری شهر (جابلقاء، جابرساء) در عالم روحانی سکانی «جن وملائکه» کبی‌در.

اثنا عشریه کشفیه‌یی غلاتدن عدایدر، تکفیر ایدر. کشفیه‌نك شیخیه‌یه مخالفتی آیری برفرقه عد اولنه‌جق درجه‌ده دکلدر.

بابیه —: بابیه امامی میرزا علی محمد بن میرزا رضا الشیرازی کاظم الرشتی‌نك تلمیذی ایدی، میرزا علی کاظم الرشتی‌نك امریله «باب المهدی» اولدیغنی اعلان ایتدی. باب باطنیه قسمنده بیان اولندیغی اوزره ائمهٔ سبعه‌نك دردنجی امامی دیمك ایدی. بابك اورته‌یه قویدیغی بدعت اون اوچنجی عصر هجریده‌کی بدعتلرك اك بیوکی‌در، بابیلك بدعت دکل، آیری بر شریعتدر. شریعت محمدیه‌دن بشقه بر شریعتدر.

باب دینی عناصر اسلامیه ونصرانیه ویهودیه ووثنیه‌دن تأسس ایتمکله دینلرینی «دین الامم» عد ایدرلر، «وصول الی الله» انجق طریق رسالت ونبوت و ولایت واسطه‌سیله اوله‌جغی اعتقادینه مبنی

کندیسنه «واسطۀ کبری» دیمش ، بیته دخول باب ایله اوله‌جغی جهتله « باب‌الدین ، باب » لفظلرینی استعمال ایتمش ایدی . باب مهدیلك ادعاسنده بولندقدن صوکره نبوت دعواسنده‌ده بولندی. دها صوکره کندیسنه « نقطه » ویا « خالق‌الحی » تسمیه ایتدی ، چونکه نبی دکل شخص الهیت اولدیغی ادعا ایدیورایدی . بابك دعاتی اطرافه‌یایلدی .

امامیه اعتقادنده‌کی رجعت ، غالیه اعتقادنده‌کی تناسخ تأثیری ایله اتباعندن بعضلری علی ، بعضلری حسن ، بعضلری حسین بعضلری دیکر برامام اولدقلرینی ادعا ایتدیلر .

بابك ایلك تألیف ایتدیکی کتاب کربلاده ایدی ، اسمی‌ده « الرسالة العدلیه فی الفرائض الاسلامیة » ایدی .

بابیه قرامطه کبی افساداته ، اضلالاته قالقشدیلر ، محاربه‌ده وفات ایدن کسان قرق کون صوکره دیریله‌جکی اعتقادینه مبنی بابیه چیریل چپلاق عسکره هجوم ایدرلر ایدی . باب تبریزده شاه ناصرالدین حضورنده علما وفقها ایله مناظرده بولونمش ، فقها طرفندن کفریله ، وجوب قتلیله ؛ فقها اولمیانلر طرفندن عته وبلاهتی ایله ، تعذیب وتقییدی ایله حکم اولونمش ایدی . باب نهایت حبسه آتیلدی . برمدت صوکره حبسدن چیقاریله‌رق علمانك فتواسیله ناصرالدین شاهك جلوسنك ایکنجی سنه‌سنده « ١٢٦٥ » ده اعدام اولندی . بابیه ناصرالدین شاه حقنده سوء قصده قیام ایتدکلرندن تعذیبه‌دوچار اولدیلر ، برچوقلری قتل اولندی . تلامذه‌سندن «صبح ازل میرزا یحیی» ایله صبح ازلك بیوك برادری «بها میرزا حسن علی»بغداده قاچدیلر ، اورادن استانبوله ، دها صوکره ادرنه‌یه نفی اولندیلر .

هر ایکی برادر اره‌سنده نفاق وشقاق حاصل اولدی ، اورادن‌ده صبح ازل واشیاعی قبریسه ، بها واتباعی عکایه نفی اولندی .

بابیه رسل سالفه‌نك صدقه قائلدر ، موت «لقاء باب» ایچون برفنادن عبارتدر . اولدکدن صوکره ثواب وعقاب ، لذت والم روحانی واردر . نفوس خبیثه‌نك ایکنجی کره عالم اجسامه عودتی یعنی تناسخده واردر . بعث وحشر ونشر بابك دعوت ایله قیامیدر . لقاء باریدن غایه « لقاء باب»در . شجرۀ حقیقیه «باب»در، بتون اشیا بابدن بر تکلم ایله مخلوقدر .

شریعت بابیه موجبنجه قرآن کریم واحکامی منسوخدر . صباح وقتنده ایکی رکعت نماز واجبدر . برآی اون طقوز کوندر . چونکه وحدت لاهوتك اصلی «١٩» اقنومدر . حمل برجنك اولنده ، یوم نوروزده عیدفطر ، حوت برجنك آخرندن اعتباراً برآی اوروج فرضدر . صوم شروق شمسدن غروب شمسه قدر امتدادایدر . عیدفطره «عیدرضوان» دینیر . عیدفطرده اون طقوز کوندر . بری کندیسنه ، اون سکزی امناسنه مخصوصدر . چونکه «حی» حروفی اون سکز ایدر . محرمك برنجی کونی «عیدمجید»در . چونکه باب اوکون طوغمشدر . اتباعندن برینه اقتدار حاصل اولورایسه مکه‌و بیت مقدس کبی بوتون بقاع مقدسه‌یی ، قبورانبیایی ، قبور اولیایی تخریب ایتمك واجبدر . شرب خمر حرامدر . توتون ایچمك‌ده حرام ایسه‌ده اتباع بابیه صوکره‌دن جائز کورمشلردر . اسلامك بارز برشعاری اولان تستر ممنوعدر . عقد نکاحده ولی ، وکیل ، شهود لازم دکلدر . مجرد رضاء زوجین ایله نکاح منعقد اولور . زکات وصدقه انجق «بابی» اولانه ویریلیر ، فقراء بابیه‌دن بری بولونمز ایسه اووقت «کشفی» اولانه ویریلیر .

بابیه ایله کشفیه‌یه مخالف اولانلرك دمی ، مالی هدردر ؛ اموالی

مشترکدر، باب ظهور ایدنجه، بابه ایمان ایتمدکجه ناسه اموال وانفسلری
حرام اولور. متاع دنیادن احسن واطیب اولانی طوپلامق واجبدر.

بابك حاشا قرآن مقامنه قائم « البیان » نام کتابی واردر. البیان
اولمقسزین هر استدلال حرامدر. البیان بابك جانب الهیه‌دن بشره
کوندردیکی بر کتابدر. بابك البیانی اعوذ و بسمله ، تجوید ایله
اوقنور ، البیانك بالاخره بابیلکدن رجوع ایدن سید حسن ،
سید حسین نامنده ایکی قرداش طرفندن تألیف اولندیغی ظن اولونمقده‌ددر.
بابیلره کوره البیان باب طرفندن سوره بسوره اوقونه‌رق سید حسن
و سید حسین طرفلرندن ضبط و تألیف اولونمشدر.

بابیلر طهارت ونظافت خصوصنه چوق رعایت ایدرلر.

بابیهٔ خالصه : — بابیه اصل بابیه ، قرتیهٔ ازلیه ، بهائیه اولمق
اوزره درت قسمه تقسیم اولنور اصل بابیه — انجق بابه اتباع ایدوب البیان
احکامیله عامل اولانلردرکه بابدن صوکره یازیلان آثاره اصلا اعتبار
ایتمزلر؛ نه صبح ازلی ، نه بهائی طانیمزلر.

قرتیه — دعاة بابیه‌دن « زرین تاج » نامنده حسنی ایله ، علم وفضلی
ایله مشتهره بر قادینك اتباعیدر. زرین تاج ایران مجتهدلرندن برینك
قیزی اولوب ابتدالرنده عرشه «قلب نبی» ، جبرائیله «عقل نبی» دیان
رشتیه رئیسی کاظم الحسینی‌نك اصحابندن ایدی. سید کاظم الرشتی‌نك
وفاتندن صوکره «باب»ی امام ایدندی. غائبانه «باب»ه ایمان ایتدی، باب
ایله مکاتبه‌ده بولنمغله باب کندوسنه «قرة العین» دیدیکندن زرین تاج
« قرة العین » لقبی ایله تلقیب اولندی.

قرة العین نسادن نقابی رفع ؛ تکالیفی کلیاً الغا ، بر قادینك طقوز

ارککله ازدواجی کبی بعض احکام وضع ایتمش ، شریعت محمدیه‌نك
(حاشا) منسوخ ، شریعت بابیه‌نك حق اولدیغنی ادعا ایده‌جك قدر
کستاخلغه قیام ایلمش ایدی.

بابیه «قرة العین»ه «بدر الدجی ، شمس الضحی» دیورلر ، قرة العین
قتل اولندقدن صوکره قرتیه‌نك چوغی‌ده قتل اولونمش، آنجق پك آزی
ظاهراً اثنا عشریه اولمشدر.

٣ — **ازلیه** :— ازلیه «باب»ك تلامذه‌سندن میرزا یحیانك اتباعیدر،
ازلیه اسلام ایله متظاهر اولورلر، ظاهرده جمیع فرائض اسلامی اقامه
ایدرلر ، تقیه ایله عامل اولورلر. بها واتباعنی تکفیر ، ظاهراً وباطناً
تلعین ایدرلر. میرزا یحیی باب طرفندن « صبح ازل » لقبی ایله تلقیب
اولونمغله اتباعنه « ازلیه » دینمش ایدی.

باب صبح ازلی خلیفه، برادری میرزا علی بهائی‌ده صبح ازله وکیل
تعیین ایلدی.

«باب»ك قتلنه، حتی بابیه‌نك ایراندن بغداده، بغداددن استانبوله،
دها صوکره ادرنه‌یه نفیلرینه قدر بویله‌جه دوام ایتدی. ادرنه‌ده
بهاخلقی کندینه دعوت ایدوب وکالتدن وازکچمکله ایکی برادر ارەسنده
نفاق وشقاق وافتراق وقوع بولمش ، بو سببله صبح ازل واتباعی
اولان اوتوزدن فضله بابیلر « ١٢٨٥ » قبریسده ماغوسه‌یه نفی اولنمش
ایدی. صبح ازل ادرنه‌ده نبوتی متضمن مهدیلك ادعاسنده بولونمش،
بونك اوزرینه نفیی ایچون فرمان پادشاهی صادر اولمش ایدی.
صبح ازل قبریسده ناسی کندینه دعوته باشلادی. صبح ازل
آیات وسوره‌ده منهج قرآن کبی (کویا) منهجی حاوی کتاب یازمش
ایدی. ازلیه بابیهٔ خالصه‌دن دها چوقدر.

٤ — **بهائیه**: — میرزا علی بهادرنه‌ده اوغلی عباسك غیرتیله خلق کندی نامنه دعوت ایتمکله صبح ازل ایله آره‌سی آچیلمش ایدی. صبح ازل قبریسه نفی اولندیغی صرده بوده عکایه نفی اولندی. بونك اتباعی‌ده یتمش اوچ نفر ایدی. بها عکاده بابك خلیفه‌لکندن مهدیلکه، ولایت مطلقه‌یه، نبوت عامه وخاصه‌یه، حتی الـهیته قدر چیقدی، بهائیلر آرتدقجه آرتدی. بهائیه‌نك کتابی «الایقان» در الیوم ایرانده، روسیه‌ده، سوریه‌ده، مصرده، هندده، آمریقاده پك چوق بهائیلر واردر. «دین بهائیه» استانبوله‌ده کیرمشدر. بهائیه‌عندنده بها الله اولوب انبیا ورسلی کوندرر. موسی، عیسی، محمد علیهم الصلوة والسلام ایله زردشت، باب بهانك احکامنی بیـان ایده‌رك او امرینی اظهـار ایدرلر. الیوم بابی اولانلرك همان هپسی بهـائی‌در بهائیلر عندنده باب مهدی، بهامسیح‌در، دها صوکره بها الله اولمشدر «باب»ك الواحی اولدیغی کبی بهانك‌ده الواحی واردر. الواح عصرلرنده ملوکه کوندریلان «رسائل دعوت» در، بهائیه نصرانیته اسلامدن دها یاقیندر. باب وبها معجزه اظهارندن عاجز اولدقلرندن انبیاء کرامك اظهار معجزه ایتدکلرینی انکار ایدرلر. بهائیه‌عندنده حشر ونشر، وقیامت باب ایله بهانك قیامی‌در.

بهائیه‌نك‌ده بابیه کبی شریعتی واردر، اقدس نام کتابی شرایعی بیان ایدر. بها تقسیم سنه‌ده، فرض صومده بابه اتباع ایتمشـدر. صباح، زوال، غروب وقتی اولمق اوزره طقوز رکعت نماز فرضدر. قبله عکادر. صلاة جنازه آلتی تکبیردر، صلاة جنازه‌دن ماعدا جمـاعتله نماز قیلمق ممنوعدر. نوروز بیرام کونی‌در. حج عکاده مدفون اولان بهایی زیارتدر. بطالت وکسل ممنوعدر، صنعت وحرفت ایله اشتغال لازمدر. شریعت بهائیه آنجق بیك سنه‌دن صوکره تغیر

ایدر. هربلده‌ده «بیت العدل» بولنور، بیت العدلك عدد اعضاسی بها عدد حروفنه مساویدر، یعنی طقوزدر؛ طقوزدن زیاده‌ده بأس یوقدر. زانی وزانیه بیت العدله اون طقوز مثقل آلتون دیت ویریر. ایکنجیسنده جزا تضعیف اولنور. سارق اولا نفی، ثانیا حبس اولنور، ثالثاً آلننه بیلنه‌جك بر علامت قونور. ال اوپمك حرامدر.

بها مریدلرندن بعضیلرینی نشردینه مأذون قیلمش، یووجهله ایرانه سوق ایتمش ایدی، بوکبی مأمور مخصوصه «معید» دنیر. ایرانده بابیلك بهائیلك نامی آلتنده یاییلمغه باشلامش، بابیلك بهائیلکه قلب اولونمش، تلقینات عصریه، تشکیلات منتظمه ایله اداره ایدلمشدر. معید مصره، امریقایه‌ده کوندرلمشدر.

عباسیه—: بهانك وفاتندن صوکره بهائیه ایکی قوله ایریلمشلردر: عباسیه، ناقضه. بهانك بیوك اوغلی غصن الله الاعظم عباسی تقدیس ایدنلره «عباسیه» دیرلر. عباسیه عندنده بها عباسی تبشیر ایتمشدر. عباسدن ممنون اولمیانلر دیکر اوغلی غصن الله الاکبر میرزا محمد علی‌یی رئیس طانیمغله کویا نقض عهد ایتدکلرندن او نامی آلمشلردر ناقضه عباسیه‌یه دیندن مروق ایتملری اعتقادینه مبنی مارقه دیرلر. مارقین و ناقضین وهرایکی قولك رئیسلری یکدیکرلرندن تبرئه ایدرلر. عبرت!

§ خلاصه اهل اسلام بابیه ویا بهائیه‌یی اسـلام طریقلرندن ویا مذهبلرندن بری ظن ایتمسونلر. اسلام ایله بابیه ویا بهائیه آره‌سنده علاقه کسیلمشدر.

فصل رابع

١ — فقه اهل سنت

علم فقه مسلك و مذهب اعتباريله اول امرده ايكي‌يه ايريلير : فقه اهل سنت ، فقه اهل بدعت · فقه اهل سنتده ايكي‌يه آيريلير : فقه عراقي . فقه حجازي .

فقه عراقي — : فقه عراقي علماء عراقك مسلكي اولان فقه‌در. بوكا «فقه رأي وقياس» ده دينير. عراقده تصحيح اسانيد يعني احاديث مرويه‌نك صحت ثبوتنه حكم ايتمك شروط كثيره ايله مشروط اولمغله شرائط موضوعه‌يي حائز اولميان احاديث مرويه عراقيون نظرنده احكام شرعيه‌يي اثباته كافي دكل ايدي . ايشته بو كبي نقاطده عراقيون رأي وقياسه مراجعت ايدرلرايدي ، يوقسه عراقيون رأي و قياسي حديثه ترجيح ايتمزلر، احاديث نبي‌يه‌ده قليل الانتساب دكللردر. نته كيم حجازيونده صحتي ثابت اولميان احاديث مرويه ايله عمل ايتمزلر . فقه عراقينك رئيسي امام همام ابو حنيفه و اصحابي‌در .

فقه حجازي — فقه حجازي علماء حجازك مسلكي اولان فقه‌در بوكا «فقه حديث واثر» ده دينير. حجازده تصحيح اسانيد شروط كثيره ايله مشروط اولمديغندن حجازيون عراقيوندن زياده احاديث مرويه ايله عمل ايدرلر.

فقه حجازينك رئيسي امام دار الهجرة مالك بن انس در. شافعي ، حنبلي ده فقه حجازي سالكلرندن ايدي . شوقدر كه امام شافعي تماميله حجازي دكل ايدي ، بلكه فقه عراقي ايله فقه حجازي‌يي جمع ايلمش ايدي .

فقه ظاهري‌ده فقه حجازيدندر، شوقدر كه قياس كلياً اسقاط اولونمش ، اجماع‌ده اجماع صحابه‌يه حصر ايدلمش ايدي؛ بو جهتله فقه حجازيدن آيريلمش ايدي .

رأي — رأي طريق صوابي بيلمكي قصد ايدرك اعمال فكردن صوكره قلبك كورديكي شيئه دينير. رأي قياسدن اعمدر، استحسانه‌ده شاملدر. رأي باشليجه ايكي قسمه آيريلير : رأي صحيح، رأي باطل.

رأي صحيح سلف امت طرفندن استعمال اولونمشدر . سلف امت رأي صحيح ايله عمل ايتديلر ، افتا ايتديلر ، حكم ايتديلر . رأي صحيح رأي محموددر. رأي محمودك برطاقم درجاتي واردر :

١ — امتك فقهاً ال درين اولان، تنزيلي مشاهده ايدن، تأويلي بيلان ، مقاصد رسولي اكلايان اصحاب كزينك رأيي‌در .

٢ — نصوصي تفسير ايدن ، وجه دلالتي تبيين ايدن ، نصوصي تقرير ايدن ، محاسنني ايضاح ايليان ، نصوصدن طريق استنباطي تسهيل ايدن رأي‌در .

٣ — امتك « خلفاً عن سلف » تلقي ايتديكي رأي‌در . حضرت عمر الفاروق برحادثه حدوث ايتديكي زمان انك حقنده برنص بولنمزايسه اصحاب رسول اللهي جمع ايدوب او حادثه‌يي بينلرنده شوري قيلار ايدي. بو رأي جماعتك رأيي‌در .

٤ — بر واقعه حقنده نص ، قضاء صحابه ، اقوال اصحابه بولنه‌مديغي صورتده اجتهاد ايله استعمال اولنان رأي‌در بو رأي برفرد

كاملك رأيدر. نته كيم ابن مسعود «مفوضه» حقنده « اقول فيها برأيي » ديور . عثمان ذي النورين « عمره » يي حجدن آييرمغي امر ايتمش ، بو خصوصده « انما هو رأى رأيته » ديمش ايدی . عمر الفاروق كاتبنه « قل هذا مارأى عمر » ديمش ؛ على المرتضى ، صفين حقنده « عجبا بر عهد نبيمی واردر ؟ يوقسه بر رأيكزمی واردر » سؤالنه « بل رأى رأيته » جوابنی ويرمش ايدی . خلاصه بو نوع رأيی اصحاب كرام تجويز و استعمال ايتمشلردر. ايشته عراقيونك رأيی بو قسمدندر.

رأى باطل رأى مذموم اولوب رأى محمود كبی درجاته آيريلير :

١ — نصه مخالف اولان رأيدر . بويله اولان رأى ايله قضا وافتا حرامدر .

٢ — نصوصی بيلمك وآكلامق؛ نصوصدن احكامی استنباط ايتمك خصوصنده تفريط وتقصير ايله برابر ظن وتخمين ايله بيان ايديلان رأيدر .

٣ — جهميه ومعتزله وقدريه وامثالی كبی اهل بدعتك وضع ايلديكی قياسات باطله ايله اسما وصفات وافعال باری يی متضمن اولان رأيدر.

٤ — سنت سنيه يی تغييره ، بدعت رديئه يه احداثه مؤدی اولان رأيدر.

ايشته بو درت رأيی ذم وابطالده ، سلف امت اتفاق ايتمشلردر بو درت نوع رأى ايله قياس مذمومدر .

بو ايكی رأى آره سنده بر ده رأى مشتبه واردر . اوده چاره سز قالنديغی زمان عمل وقضا وفتوايی تجويز ايدوب مخالفتی دينه مخالف كورمدكلری ، نهايت امتی قبول ورد خصوصلرنده مخير براقدقلری رأيدر. رأى مشتبه ضرورت بولونديغی زمان حلال اولميوب اضطرار زماننده مباح اولان طعام وشراب كبيدر. امام شافعی قياسی

بو قسمدن عد ايديور امام احمدده « انجق ضرورت زماننده قياسه مراجعت اولنور » ديمكله اكا موافقت ايديور .

فقهاء اسلام — بين الانام سوزلری اوزره فتوى دوران ايدن، احكام عمليه يی استنباط ايله قواعد حلال وحرامی ضبط خصوصنه اعتنا ايله ممتاز اولان ذوات كرام « فقهاء اسلام » ناميله بنامدر .

منصب جليل افتا ايله الك اول ممتاز اولان ذات قدسی صفات سيد المرسلين، امام المفتين، خاتم النبيين، رسول الثقلين صلى الله عليه وسلم افندمز حضرتلريدر. نبی ذيشان افندمزدن صوكره فقهاء اسلام اصحاب رسول كرامدر. اصحاب رسول اللهدن اولوب فتواسی حفظ اولنان صحابی وصحابيه يوز اللی قدردر.

« عمر الفاروق ، على المرتضى ، ابن مسعود ، عائشه ام المؤمنين

(٢٣) (٤٠) (٣٢) (٥٨ ويا ٥٩)

زيد بن ثابت ، عبدالله بن عباس ، عبدالله بن عمر رضى الله عنهم» الك زياده

(٤٥ ويا ٥٥) (٦٨) (٨٧)

فتوا ويرن فقهاء عظامدندر. فقهاء سبعهٔ اصحاب ايشته بو ذوات عاليه‌در.

امت ارسنده فقهی نشر ايدنلر ابن مسعود ، ابن عباس ، زيد بن ثابت، ابن عمر حضراتيدر. اهل مدينه‌نك علمی زيد بن ثابت ايله ابن عمرك اصحابندن ، اهل مكه‌نك علمی ابن عباسك اصحابندن ، اهل عراقك علمی‌ده ابن مسعودك اصحابندن منتشر اولمشدر .

حضرت على المرتضانك فقهی، علمی الك زياده عراقده منتشردر ، شو قدر كه شيعه كذب قاريشديرمقله انجق اهل بيت طريقی ايله ويا اصحاب ابن مسعود [١] طريقی ايله كلان حديث وفقهنه اعتماد اولنور .

[١] شريح ، ابووائل ، عبيدة السلمانی كبی

حضرت علی ایداع ایده‌جك حملهٔ علم بوله‌مدیغندن شکایت ایدر ایدی . [١]

حضرت عمر الفاروقك خلافت جلیله‌ده بولونمسی ، اول وفات ایتمسی حسبیله علم وفقهی ذکر اولنان فقهاء اربعه‌نك علمی وفقهی قدر انتشار ایده‌مامش ایدی .

حضرت عائشهٔ صدیقه‌نك قادین اولمسی علمنی ؛ فقهنی فقهاء اربعه درجه‌سنده انتشارینه مانع اولمش ایدی . فقیههٔ مشار الیهانك اك زیاده علمنی ، فقهنی نشر ایدنلر برادر زاده‌سی قاسم بن محمد بن ابی بکر (١٢٦) ایله همشیره زاده‌سی عروة بن الزبیر (٩٤) در . مع مافیه حضرت عمر ایله حضرت عائشه‌نك علملری ، فقهلری ده مدینه‌ده منتشر ایدی . فقهاء سبعه‌دن بشقه سعد بن ابی وقاص (٥٥) ایله حذیفه (٣٦) وعمار بن یاسرك (٣٧) علملری کوفه‌ده ؛ عمران بن حصین (٥٢) ، أبی بکره (٥١) ، انس بن مالكك (٩٣) علملری بصره‌ده ؛ ابوموسی الاشعری‌نك (٤٤) علمی «مصرین» یعنی کوفه ، بصره‌ده ؛ ابو الدرداء (٣٢) ، معاذ بن جبل (١٨) عبادة بن الصامت (٢٤) ، بلالك (١٨ علملری شامده ؛ عبدالله ابن عمرو بن العاصك (٤٣) علمی مصرده منتشر اولمشدر . حال بویله اولمقله برابر بلاد مذکوره اهالیسی سائر فقهاء اصحابدن‌ده فقه وعلم اخذ ایتمشلردر

عراقیون فقهاء سبعهٔ اصحابدن حضرت علی ایله حضرت ابن مسعودك ، حجازیون ایسه متباقی بشنك مذهبلرینی ترجیح ایدرلر .

اکابر اصحاب حاضر اولدقلری حالده کوزلری اوکنده فتوی ویروب فتوالرینی کبار اصحابك تجویز ایتدکلری سادات متقدمین تابعین

---

[١] قال رضی الله عنه : ان ههنا علماً لو اصبت له حملة . اعلام الموقعین .

بتون کوفه فقهای عظامیدر . انلرك باشنده علقمه (٦٢) ایله اسود ابن یزید النخعی (٧٥) بولینور . مشهور شریح (٨٠) ایله عبیدة السلمانی (٩٢) ابو وائل (٨٢) ، عبدالرحمن بن ابی لیلی (٨٢) ده بو ذوات میانده‌در . علقمه ابو حنیفه‌نك سلسله‌سنده داخل اساتذه‌سندندر . بو سادات متقدمین بوتون حضرت علی ایله حضرت ابن مسعودك اصحابیدر ، بونکله برابر بر چوغی حضرت عمردن ، حضرت عائشه‌دن‌ده اخذ ایتمشلردر . معاذ بن جبلدن وسائر اصحابدن‌ده اخذ ایدنلرده واردر . عبادلهٔ اربعه (ابن عباس ، ابن الزبیر ، ابن عمر ، ابن عمرو) وفات ایتدکدن صوکره بر یوزنده اك بیوك فقها کوفه‌ده ابراهیم النخعی ، مدینه‌ده

(٩٥)

سعید بن المسیب ، مکه‌ده عطاء بن ابی رباح ، بصره‌ده حسن بصری

(٩٤) (١١٤) (١١٠)

شامده مکحول ، یمنده طاووس ، یمامه‌ده یحیی ابی کثیر

(١١٤) (١٠٦) (١٢٩)

خراسانده عطاء الخراسانی ایدی . بو ذواتك ایچنده اك چوغی ازادلی

١٢٥٠

کوله ایدی . سعید لسان مدینه ، نخعی لسان کوفه ایدی . سعید قضاء فاروق ایله روایات ابی هریره‌یی اك زیاده حفظ ایدنلردن ایدی ؛ نخعی ایسه امام ائمة الفقها ایدی ، ابو هریره‌یی (٥٩) فقیه عد ایتمزایدی . عطاء بن ابی رباح ابو حنیفه‌نك استادی ایدی .

بو عصرده مدینهٔ منوره سعید ایله برابر عروه ، قاسم بن محمد بن ابی بکر ، سالم بن عبدالله (١٠٦) نافع (١١١) ، زین العابدین (٩٤) کبی

بر چوق اعاظم فقهانك محلی ایدی . امام مالكه قدر مدینه فقها ایله طولمش ایدی .

مكهٔ مكرمه عطا ایله برابر طاوس ، مجاهد (۱۰۳) ، عمرو بن دینار (۱۲۱)، عكرمه (۱۰۷) كبی بر چوق اعاظمه محل اولمش ایدی . امام شافعی یه كلنجه یه قدر مكه فقها ایله مشحون ایدی .

كوفه ابراهیم النخعی ایله برابر عامر الشعبی (۱۰٦) ، سعید بن جبیر (۹٤) كبی بر یوزینك اك بیوك فقیهلرینه مركز ایدی . امام اعظمه كلنجه یه قدر اك بیوك فقیهلرك جولانكاهی اولمش ایدی .

بصره ده حسن بصری ایله برابر امام ربانی ابن سیرین (۲۱۰) ابو العالیه (۹۳)، ابو بردة بن ابی موسی الاشعری (۱۰٤) كبی فقهاء عظامك محلی ایدی .

بغدادده فقها چوق ایدی. چوغی اصحابده ابی حنیفه دن ایدی . امام احمد وداوده كلنجه یه قدر بغداد اك بیوك مركز فقه ایدی .

فقه جلیل اسلامی یمنه مكه دن یاییلدیغی كبی ری ، الجزیره ، بخاری ، بلخ ، نیسابوره ، خلاصه اسیای وسطایه ده عراقدن یاییلمش ایدی .

شام اوزاعی یه كلنجه یه قدر مكحول ایله برابر بر چوق فقهای عظامه محل ایدی .

مصر اصحاب مالك ، شافعی واصحاب شافعی یه كلنجه یه قدر لیث ابن سعد (۱٤۸) ؛ حبیب بن ابی مروان (۱۰۹) كبی اجلهٔ فقهانك مركزی ایدی .

مغرب واندلسه فقه اصحاب اوزاعی ایله اصحاب مالك طرفلرندن نشر اولنیور ایدی .

كرك عراقیون ؛ كرك حجازیون و بونلردن منشعب اولان دیكر

فقهاء امصار بتون اصحاب كرامك تلمیذلریدر . انجق نقطهٔ نظر ، اجتهاد اعتباریله اره لرنده بر فرق واردر .

عباسیلر عراقیون مذهبنی سیاستلرینه موافق بولمغله انكشافنه چوق خدمت ایتمشلر ایدی .

اندلسیلر ایسه حجازیون مسلكنی سیاستلرینه اویغون بولمغله انلرده او مسلكك انكشافنه چوق خدمت ایلمشلر ایدی.

۲ — اك اول تقرر ایدن مذاهب اربعه

صحابهٔ كرامدن صوكره قرون متقدمه ده كثرتله بولنان فقهاء عظام صوكره لری آزالمغه باشلادی ، اجتهاد مطلق ایله ممتاز اولان فقهایه ندرت عارض اولدی ، خلق فقهدن زیاده كلام وفلسفه یه رغبت ایتمكله هر طرفده ائمهٔ متبوعینك مذهبلری تعمم ایلدی ، اجتهاد مطلق ایله ممتاز اولان فقهاء عظام نامحدود ایسه ده اتباعی دوام ایدن فقهاء متبوعین محدود در ، فقهاء متبوعین برقاچ صنفه آیریله بیلیر :

برنجی صنف اك اول مذهبلری تقرر ایدن ائمه در . انلرده امام همام ابو حنیفه نعمان بن ثابت الكوفی ، امام دار الهجره مالك بن انس الاصبحی ، عبد الرحمن الاوزاعی ؛ سفیان ثوری در

۱ — **امام ابو حنیفه** —: قدوة الائمة امام اعظم ابو حنیفه نعمان بن ثابت الكوفی امام العراقین اولوب (۸۰) تاریخنده طوغمش ، (۱۵۰) تاریخنده بغدادده عازم دار جنان اولمشدر . پدر عالیلری ثابت صغرسنده حضرت علی كرم الله وجهه حضورینه كتورلمش ، ذریتلری حقنده خیر دعالرینه مظهر اولمشدر .

امام اعظمك سلسلهٔ علميه‌سی شويله‌در : « عن حماد (١٢٠) عن ابراهيم النخعی (٩٥) عن علقمه (٦١ ويا ٧٢) واسود (٧٥) وهما عن عمر (٢٣) وعلی (٤٠) و ابن مسعود (٣٢) رضی الله عنهم وهم عن رسول الله صلی الله عليه وسلم .» امام همامك ديكر بر سلسلهٔ علميه‌ی‌ده شويله‌در : عن عطاء بن ابی رباح (١١٤) عن ابن عباس (٦٨) رضی الله عنه عن النبی صلی الله عليه وسلم .

امام اعظم عصر اصحابه ايريشمش ايسه‌ده اصحابدن سماعی ثابت اولمامغله صغار تابعيندن صايلمشدر . حضرت امامك درت بيكدن زياده تابعيندن اخذ علوم ايتديكی مرويدر . علامهٔ تابعين شعبی (١٠٦) ده اساتذه‌سندندر . باشليجه استاذی حماددر .

اصول ابی حنيفه — امام اعظم كتاب ، سنت ، اجماع ، قياس ، استحسان دليللريله عمل ايدر ايدی . سنت طريقت مسلوكه ديمك اولوب صريحاً مرفوع اولان سنت سنيه يله فقهاء اصحابك سنتلرينی محتوی ايدی . سنت سنيه يا لفظاً ويا معنیً ياخود حكماً متواتر ومشهور اولور . لفظاً ويا معنیً مشهور اولميوب ائمهٔ سلف عندنده موجبی ايله عمل شايع اولور ايسه حكماً مشهور اولور . شايد هر طرفده معمول به ايسه حكماً متواتر اولور . سلفده موجبی ايله عمل شايع اولميوب بطريق الاحاد مروی وقياسه موافق اولان آثار سنتده داخلدر . بونلره مخالف اولانلر مقبول دكلدر . ثابت اولديغی صورتده يا منسوخ ويا مخصص اولديغنه دليل اولور ، قياسه مخالف اولان خبر ، غريب ومنكر دكل ايسه معمول به‌در ، قياس ظنی‌يه راجحدر ؛ معارضی بولونمقسزين اولان قول صحابی خبر مرفوع حكمنده‌در . شوقدر كه رأی بابندن اولديغی تصريح اولونور ايسه بوندن خارج اولور . مخالفی بولنان قول صحابه‌دن آيات واحاديثه اقرب

و اوفق اولان ايله عمل اولنور ، تابعينه كلنجه بر روايته كوره ائمهٔ تابعيندن اولوب زمان اصحابده فتواسی ظاهر ، صحابه‌يه مزاحم اولان تابعی‌يه تقليد اولنور . ديكر روايته كوره تابعی‌يه تقليد اولونماز . روايت اولايه كوره ائمهٔ تابعينك اثرلری قول صحابی حكمنده اولور

ابو حنيفه حديث ضعيف ايله عمل ايتمش ايسه‌ده بو كبی احاديث ضعيفه‌نك طريقلری چوق اولمغله امت اره‌سنده معمول اولنه كلمشدر . ايشته بويله اولان حديثی حضرت امام قياسه تقديم ايدر ايدی ، عمومات قرآنيه‌يی تخصيص ايدن حديث آحاد ايله عمل ايتمز ايدی ، بويولده بر تخصيصی قبول ايتمز ايدی . خبر آحادی آنجق دها قوتلی دليل ايله ترك ايدر ايدی . ابو حنيفه ناسخ ومنسوخی شدتله تفحص ايدر ايدی . اهل كوفه‌نك حديث وفقهنه تماميله واقف ايدی . بلده‌سنه واصل اولان اك صوك فعل نبی‌يی بيلير ايدی . ايشته امام همام ابو حنيفه‌نك وائمهٔ حنفيه‌نك اصولی بودر . اكثر ائمهٔ امصارك اصولی‌ده قدوة الائمه ابو حنيفه‌نك اصولنه موافقدر . بعضی حاسدلرك حضرت امام حقنده « اثری ترك ايدر ، قياسی اخذ ايدر . » ديمه‌لری حضرت امامه بيوك بر افترادر . امام همام حديث مرسلی بيله قياسه تقديم ايدر ايدی . اولورركه اثر متروك اولمسون .

امتياز ابی حنيفه — : ابی حنيفه‌نك مذهبی اقدم ، اقوم ، اصح ، اوضح ، كتاب وسنة دها موافق ، مذهب صحابی‌يه دها مطابقدر .

ابو حنيفه جودت قريحه ، صحت وقوت رأی ، كتاب وسنتی معرفت ، شرف تابعيت ايله ديكر ائمه‌دن ممتازدر . ابو حنيفه‌نك علم و عرفانی ، فضل وكمالی ، زهد و ورعی هر طرفه منتشر ايدی . علم فقهده

ناقابل وصول بر مقام احراز ایتدیكنه اهل بلده‌سی ، خصوصا امام مالك وشافعی شهادت ایتمشلر ایدی .

امام شافعی « ناس علم فقهده ابو حنیفه‌نك عیالیدر » دیه‌رك قدر شناسلغنی عالمه اعلان ایلمش، زهدو ورعنه‌ده امام احمدده‌شهادت ایتمش ایدی . امام مالكك مدح وثناسی‌ده مشهوردر.

ابو حنیفه هرمسئلهٔ فقیه‌یی مذاكره ومشاوره ایله وضع ایدر ایدی. هرمسئله ایچون اصحابنی جمع ایدرك مناظره ومذاكره‌ده بولنور ایدی ، مناظره‌نك بر آی بیله سوردیكی واقع‌اولور ایدی. برمسئله‌ده قرار یعنی كافهٔ اصحابی شریعته موافق اولدیغنه اتفاق ایدرلر ایسه حضرت امام‌اونك، كتب فقهیه‌نك برینه‌درج اولنه‌جغنی ابو یوسفه ویا بشقه برینه امر ایدر ایدی . ایشته امام اعظم علم فقهی بویله وضع ایتمش ایدی .

زمانده‌كی فقهـا ابو حنیفه‌نك تلمیذلری مقامنده ایدی . سوزینی آنجق فقهده الك قوتلی اولان آكلار ایدی. زماننده عراقده ابن ابی لیلی ، ابن شبرمه ، سفیان ثوری ، شریك ؛ شامده اوزاعی ، مدینه‌ده مالك كبی اكا معارض اولان ائمهٔ مجتهدین بولنمقله برابر ینه حضرت امام زمانك افقه واعلم واورع وازهدی ایدر. ابو حنیفه‌نك اصحابی قدر اصحاب هیچ بر مجتهده نصیب اولمامش ایدی .

زمانده اصحاب كرامدن درت ذات برحیات ایدی. حضرت امام حضرت انس بن مالك وابن ابی اوفا ایله ملاقات ایتمشدر ، حضرت امام‌عصر اصحابه یتشمكله خیرقرونده بولنمشدر، حضرت امام ابتداءً تجارته‌سالك ایدی ، صوكره شعبی‌نك تشویقی ایله وقتلرینی علمه حصر ایتدی

امام ابوحنیفه الك اول علم توحیدی تحصیل ایدوب بوفنده مشار بالبنان اولدی، « الفقه‌الاكبر ، العالم والمتعلم » نام كتابلری تألیف ایتمش ایدی. منكرین ، معتزله ، شیعه ، مارقه ایله ؛ سائر اهل هوا ایله سنه‌لرجه مناظره‌لرده بولندی ، آنلره قارشو غلبهٔ كامله‌یی احراز ایتدی . حتی بو مقصده مبنی بصره‌یه كیدوب اوراده اهل بدعت ایله منازعه ایتمش ایدی . صوكره اصحـاب و تابعینك علم كلامدن زیاده علم فقهه اعتنا ایتدكلرینی ، ناسك علی‌الدوام محتاج اولدقلری مسائل واحكامی تعلیمده بولندقلرینی ملاحظه ایدرك مسلك فقهانك انفع برمسلك اولدیغنی اكلادی .

استاذی حماد(١٢٠)ك‌وفاتنده طلبه‌سی حضرت امامی برینه‌كچیردیلر. حضرت امام بزاز ویا خزارایدی، تجارتنك فضله‌سنی فی‌سبیل‌الله‌انفاق ایدر ایدی . امرا واكابردن اصلا جائزه وهدیه قبول ایتمز ایدی . مكرراتله برابر ویردیكی فتوی (٦٤٠٠٠) در .

حضرت امامك بر ركعتده قرآن كریمی ختم ایتدیكی مرویدر .

امام‌ابوحنیفه‌خلفاءاربعه‌دن‌ابوبكرالصدیقه شبیه‌در. یعنی‌اعلم‌واورع وافضل ائمهٔ اربعه‌در ، حدیثده روایتی آزدر .

حضرت‌امام‌بیت‌المال اموری قبول‌ایتمدیكندن‌ناشی مروان‌ثانی‌نك والیسی ابن هبیره طرفندن (١٣٠) تاریخنده اون كون قدر حبس وضرب اولندی . صوكره اورادن قالقوب مكه‌یه كیتدی . بر مدت صوكره كوفه‌یه عودت ایتدی . خلیفه منصور ابتدالری حضرت‌امامه‌ پك چوق اكراملرده‌بولنمش، برآرالق بغداد انشاآتنه ناظربیله تعیین‌ایلمش‌ایدی؛مؤخراً ابن ابی‌لیلانك وفاتنده‌بغداد قاضیلغنی تكلیف‌ایتمش ایسه‌ده‌حضرت‌امام‌قضایی‌قبول‌ایتمدیكندن ینه‌حبس‌وضربه

دوچار اولمش ایدی. ضربك تأثیریله، حبسده ایكن سجده‌ده اولدیغی حالده ارتحال دار جنان ایلدی. اسلامده قاضیلغی قبول ایتمدیكندن طولایی اشكنجه‌یه دوچار اولان یالکز ابوحنیفه‌در. جنازه‌سنی بغداد قاضیسی حسن ابن عماره غسل ایتدی. نمازنده حاضر اولان جماعت اللی بیكی متجاوز ایدی، مكرراً التی دفعه نمازی قیلندی، اك صوكره نمازینی قیلان مخدوم مكرمه‌لری حماد ایدی، ملكشاه سلجوقی زماننده وزراسندن شرف الملك حضرت امام ایچون بر تربه انشا ایتدیردی، سلاطین عثمانیه طرفندن بالدفعات تربه‌لری تعمیر و تزیین اولندی.

ابوحنیفه یتمش یاشنده وفات ایتدیكی حالده (٥٥) دفعه حج ایتمش ایدی، فضائل و مناقبی حقنده متعدد كتابلر یازلمشدر.

انتشار مذهب حنفی — حنفی مذهبی عراقده شیوع بولدی، اصحاب ابی حنیفه واسطه‌سیله مشرقه، مغربه یاییلدی. كوفه‌ده، عراقده، ماوراء النهرده، بلاد خراسانك چوغنده غالب كلدی، درتیوز تاریخلرینه یاقین بر زمانه قدر افریقیه‌ده منتشر اولدی، فقط بوراده دوام ایده‌مدی، منقطع اولدی. دها اول اندلسه، فاسه، اقصای غربه بیله كیرمش ایدی. عباسیلر زماننده قضاة اسلامیه‌نك اكچوغی حنفیه ایدی. سلچوقیه و خوارزمیه دولتلرینك مذهبلری‌ده مذهب حنفی ایدی. خلافت جلیلهٔ اسلامیه مذهب حنفی اوزره جاریدر. مذهب حنفی عمومیتله مذاهب سائره‌یه غالبدر. اك اول قاضی القضاه لقبنی آلان ابویوسف ایدی. شرقده، غربده قاضیلری تعیین ایدن او ایدی. مشارالیه مذهب ابی حنیفه‌یه منتسب اولانلری تعیین ایدر ایدی، بدایتده انتشارینه بادی بو اولمش ایدی. نورالدین زنكی‌نك غیرتیله شام و مصرده مذهب حنفی یاییلدی.

دولت عثمانیه‌ده امر افتا و قضانك مذهب حنفی اوزه‌رینه

جریانی ممالك عثمانیه‌ده، اوروپاده، اسیاده، افریقاده تكثرینك عواملندن ایدی. سلاطین عثمانیه كندی مذهبلرینه اجبار ایتمدكلرندن بلاد عثمانیه‌ده مذاهب ثلثه‌ده قالمش ایدی.

اصحاب ابی حنیفه — اصحاب ابی حنیفه بیك قدردر ایچلرندن اجل وافضلی قرق كشیدر. ابو یوسف، زفر، اسد بن عمرو، عافیه، داود طائی، قاسم بن معن، علی بن مسهر، یحیی بن زكریا بن ابی زائده، حبان بن علی، مندل بن علی، حماد بن ابی حنیفه، محمد بن الحسن، ابومطیع البلخی، حسن بن زیاد، ابوعصمه نوح بن ابی مریم، یوسف بن خالد السمتی، مكی بن ابراهیم، نصر بن محمد الخ..

حنیفه‌نك برقسمی عراقیون، برقسمی خراسان و ماوراءالنهرلی ایدی. عراقیون ساده‌لكی التزام ایدرلر ایدی: قدوری و خصاف كبی. دیكرلری ایسه بالعكس القاب نبیله ایله تلقیب اولنورلر ایدی. صدرالشریعه، شمس الائمه، فخرالاسلام كبی.

ماسبقده بیان اولندیغی اوزره اصول فقهی، جدل، خلافیاتی وضع ایدن ائمهٔ حنفیه‌در.

مشهور فیلسوف ابن سینا عملده حنفی ایدی. فقهاء حنفیه لایعد ولایحصادر. الیوم اكچوق سالكینی بولنان مذهب ابی حنیفه‌در.

٢ — **امام مالك** — : امام دارالهجره مالك بن انس الاصبحی (٩٣)ده مدینه‌ده تولد ایدوب (١٧٩)ده ینه مدینه‌ده ارتحال دار نعیم ایتمشدر؛ كندولری كبار اتباع تابعیندندر باشلیجه استاذی ربیعه‌در (١٣٦)

سلسلهٔ طریقی شویله‌در: عن ربیعه عن سعید بن المسیب عن عمر الفاروق عن النبی صلی الله علیه وسلم. (١٣٦) (٩٥) (٢٣)

دیکر طریقی ده بودر : عن نافع عن ابن عمر عن النبی صلی الله علیه وسلم . (١١٧) (٧٤)

مالك برچوق تابعیندن اخذ علوم ایتمشدر . امام شافعینك دیدیکی کبی مالك ایله سفیان بن عیینه اولمسه‌یدی حجازك علمی ضایع اولور ایدی .

امام مالك ایله امام اعظمك وامام ابو یوسفك ملاقاتلری واردر. امام محمدك ده امام مالکدن روایتی واردر. شافعی ده مالکدن تلمذ ایتمشدر.

امام مالك علو روایت ایله ممتاز، علم حدیثده سرفراز ایدی. مشار الیه ایله امام ابو حنیفه‌نك اختلاف ایتدکلری اصول مسائل یکرمی قدردر.

امام مالك طلاق مکره [١] مسئله‌سندن طولایی مدینه والیسی والمنصورك عموجه‌سی جعفر بن سلیمان طرفندن ضرب اولونمش ایدی . حضرت امامك «موطأ» نام کتابی مشهوردر .

اصول مالك — : امام مالکك تمایز ایتدیکی اصل سنت اسمنی توسیع ایدرك عمل اهل مدینه ایله احتجاج در امام مالك خلفاء ثلثه زماندن صوکره‌کی حالی اکا قیاس ایدرك مدینه‌ده سبق ایدن حکمی معیار وحجت عد ایدیورده اکا مخالف اولان اخبار صحیحه‌یی ، دیکر بلادده معمول به اولسه‌ده ترك ایدییور ؛ اهالیٔ مدینه‌نك امور دینیه‌یه دائر بر ایش ایشله‌مك ایستدکلرنده سلفلرینه تقلید وتبعیت ایتدکلرینی کوریور ، بو وجهله « نبی ذیشان افندمزك فعلنی بالمشاهده اکا اقتدا واتباع ایتمش اولان اصحاب کرامه وارنجه‌یه قدر البته خلف سلفه تقلید ایده کلمشدر » دیه‌رك اهل مدینه‌نك بر عملده اتفاقلرینی آیری بر دلیل شرعی عد ایدیور .

---

[١] بالاکراه وقوع بولان طلاق امام مالکه کوره واقع اولماز .

امام دار الهجره «عمل مدینه»دن صوکره قیاس ایله عمل ایدر ایدی. دفع مفاسد ایله مقصود شرعی محافظه دیمك اولان استصلاح [١] ویا مصالح مرسله ایله مادهٔ وسائل فسادی دفع دیمك اولان سدذرایع امام مالك مذهبنه مخصوص دلیل ظن اولنیور ، فقط لدی التحقیق بو ایکی دلیل مذاهب سائره‌ده واردر . بوندن بشقه امام مالك استصحابی ده [٢] حجت دافعه ومثبته عد ایدیور .

انتشار مذهب مالك — مذهب مالکی مدینه‌ده ظهور ایتمش ، مغربده ، اندلسده منتشر اوله‌رق مذهب اوزاعی یرینه قائم اولمشدر. چونکه بور اهالیسی برای حج حجازه کلیرلر ایدی ، صدر اسلامده مدینه دار العلم اولوب عراقه‌ده اورادن منتشر اولمش ایدی . هرنه قدر فقهاء عراقیون تحقیق وتدقیق ایله مشتهر ایسه‌لرده مغرب واندلس اهالیسنك کذرکاهی دکل ایدی . او وقتلر مدینه‌ده رئیس علما مالك وتلامذه‌سی اولمغله انك مذهبنی نقل ایتدیلر، سائر مجتهدلرك اصول ومسالکنه مطلع اولمدقلرندن انلره اتباع ایتمامشلر ایدی . بوکا مبنی بورا اهالیسی کافةً مالکی اولدی ، بوندن ماعدا اهالینك مزاجلرنده بدویت غالب اولمغله عراقه مخصوص اولان اصول مدنیتله مألوف دکللر ایدی. بداوت سببیله اهل حجازه اهل عراقدن زیاده متمایل اولیورلر

---

[١] غزالی المستصفاده بویله استعمال ایدیور .

[٢] برشیئی حالی اوزره براقق دیمك اولان استصحاب ابو منصور ماتریدی ایله سمرقند مشایخ حنفیه‌سی ؛ مزنی ، صیرفی ، ابن سریج، غزالی کبی شافعیه‌ده اصحاب مالك ایله برابردر . اکثر حنفیه‌یه کوره ، بعض شافعیه‌یه کوره اصلا حجت دکلدر. اکثر متأخرین حنفیه، دبوسی، فخر الاسلام، هر ایکی بزدوی‌یه کوره ثابت اولان برشیئی ، خلافی ثابت اولمدقجه ، دفع ایتمه‌ده حجتدر؛ فقط ثابت اولمیان برشیئی اثباتده حجت دکلدر .

ایدی. مذاهب سائره‌ده اولدیغی کبی تهذیبات مدنیه‌یه دوشمدیلر، چونکه رأساً اجتهاده محل قالمامغله وقایع متجدده‌ده تابع اولدقلری امامك عندنده مقرر اولان اصوله استناد ایله مسائلی تنظیر طریقیله حل ایدرلرایدی، یالکز امامك اصولندن خارجه چیقمیه‌رق تنظیر وتفریع مسائله اقتدار کتوره‌جك بر ملکهٔ راسخه تحصیلنه محتاج اولورلر ایدی

ائمهٔ حنیفه‌نك وضع ایتدکلری علم خلاف ایکی اندلسلی «ابوبکر بن العربی» ایله «ابوالولید الباجی» واسطه‌سیله مغربه کچدی که مشارالیهما فن مذکوری عراقده تحصیل ایتمشلر ایدی. مذهب مالك حجازده، بصره‌ده؛ مصرده، افریقیه‌ده، اندلسده، سجلیاده، مغرب اقصاده، بلاد سودانده غالب کلدی؛ بغدادده‌ده پك زیاده شیوع بولمش ایسه‌ده درتیوز تاریخندن صوکره بغدادده، بشیوز تاریخندن صوکره بصره‌ده صعفه اوغرادی. نیسابورده‌ده ظهور ایدوب قزوینده، ابهرده غلبه ایتدی، فارسه‌ده کردی. بلاد شامك چوغنده انتشار ایتدی. افریقیه‌ده مذهب ابی حنیفه الك زیاده ظاهر وغالب ایدی، فقط (٤٥٤)ده وفات ایدن افریقیه صاحبی «معز» بتون اهل مغربی مذهب مالکه تمسك ایتدردی، بو حال بویله‌جه دوام ایتدی.

اندلسده یحیی بن یحیی اللیثی سلطان عندنده پك زیاده حائز اعتبار ایدی، اندلسده آنجق انك مشاوره واختیاری ایله قاضی تعیین اولونور ایدی. یحیی بن یحیی ایسه مالکی اولانلری توصیه ایدرایدی. اندلسده بویله‌جه مالکیلر چوغالدی. اندلسده مذهب مالك انجق «عاقل اهل اندلس» یحیی بن یحیی واسطه‌سیله یاییلدی. الیوم آفریقاده مالکی مذهبی حاکمدر.

کرك مذهب ابی حنیفه، کرك مذهب مالك بدایتده ریاست ایله انتشار ایتمش ایدی، خلق دنیایه پك زیاده راغب ایدی، مسلك قضاً ایچون او مذهبی اختیار ایدر ایدی.

اصحاب مالك — : شافعی، ابن‌قاسم، اشهب، یحیی بن یحیی اللیثی، ابن وهب، عبدالعزیز بن ابی‌حازم، عثمان بن کنانه امام مالکك اعاظم تلامذه‌سندن ایدیلر فیلسوف شهیر ابن رشد مالکی مذهبنده ایدی.

مسالك ثلثه — مذهب مالکی اولجه اوچ مسلکه آیریلمش ایدی ۱ ـ قیروانیلر مسلکی که رئیسلری سحنون ایدی. سحنونك کتابی «مدونه»در. ۲ـ قرطبیلر مسلکی که رئیسلری ابن‌حبیب ایدی، بونك کتابی‌ده «واضحه» ایدی. اندلس اهالیسی بونکله برابر «عتبیه»یه اعتنا ایدر ایدی ۳ ـ عراقیلر مسلکی که رئیسلری قاضی اسماعیل ایدی. مصریلر عراقیلره تابع ایدی. صوکره‌لری مسالك ثلثه برلشدی.

۳ — **امام عبدالرحمن الاوزاعی‌در**: مشارالیه امام اهل الشام اولوب «۸۸»ده بعلبکده طوغمش، (۵۷)۱ده بیروتده کمور چارپمسیله ارتحال دار نعیم ایلمشدر. اوزاعی کبار اتباع تابعیندندر. اوزاعی فی‌الاصل سند اسیرلرندن ایدی، کیجه‌لرینی صلاة، قرآن، بکا ایله کچیرر ایدی. اوزاعی‌نك امام ابو حنیفه وسفیان ثوری ایله ملاقاتلری واردر. اوزاعی‌نك عطاء بن ابی باح، زهریدن روایتی واردر. منصور اوزاعی‌یه تعظیم ایدر، وعظنی استماع ایلر ایدی.

اصول اوزاعی — ابو عمر واوزاعی ایله مفتیٔ دمشق ابو محمد سعید بن عبدالعزیز التنوخی (۱۶۱) نك وائمهٔ شامیونك متمایز اولدقلری اصول امام همام ابو حنیفه‌نك اصولنه قریبدر،

باشليجه فرقلری شودر : ١ – علتی منصوص اولميان اكثر قياسات قطعی اولمديغنه كوره بطريق الاحاد مروی اولان اخباری اكا تقديم ايتمك ، ٢ – فتنه وهيجاندن اول ويا « وليد » ك قتلندن اول امتك اجماع اوزره بولندقلری زمانده سبق ايدن عمل ايله عامل اولمق.

امام ابو يوسف ايكنجی اصلی انتقاد ايديور : نصل اولورده « مسلمين بويله ايشلرلر ايدی » ديمك ايله معين اولميان بر قومك فعلی ايله احتجاج اولنور؟ اوت صحابه‌دن ، سلف فقهادن بر قومدن صدور ايدر ايسه احتجاج صحيح اولور.

اوزاعی « عليك باثار من القول فان الامر ينجلی وانت علی صراط مستقيم » دير ايدی. مشاراليه نوادر علمايی اخذدن خلقی تحذير ايدر ايدی . مكه‌ده « ربا الفضل ، متعه » ، مدينه‌ده « غنا » عراقده « نبيذ تمر » ، شامده « طاعت مطلقه » تجويز اولونمش ايدی .

انتشار مذهب اوزاعی — مذهب اوزاعی مذهب مالكدن اول اندلسده منتشر ايدی ، ايكی يوز تاريخنده مذهب مالكك اندلسده غلبه‌سنه قدر اندلسده غالب ايدی . ايكی يوزدن صوكره مذهب اوزاعی اندلسده مندرس اولدی ، فقط دردیوز تاريخلرينه قدر ظهور ايتديكی بلاد شامده دوام ايديور ايدی . صوكره‌لری مذهب اوزاعی‌يی بيلان قالمدی ، تماميله مذهب اوزاعی منقرض اولدی ، يالكز كتب خلافياتده باقی قالدی .

٤ — **امام ثوری** — : امام ابو عبدالله سفيان بن سعيد الثوری «٩٧» ده كوفه‌ده طوغمش ، «١٦١» ده بصره‌ده ارتحال دارنعيم ايلمشدر . امام مشاراليه‌ده امام اوزاعی ومالك كبی كبار اتباع تابعيندندر ، ثوری حديثده امامدر. ثوری‌يی امام مالكه ترجيح ايديورلر. ثوری طوغری سوزلی ايدی.

ثوری‌نك امام ابوحنيفه ايله ملاقاتلری ومباحثه‌لری مشهوردر. ثوری خليفه مهديدن اختفا ايدرك بصره‌يه كيتمكله اوراده ارتحال ايتمش ايدی .

خراسان طرفلرنده ٦٠٠ تاريخلرينه قدر سفيان‌نك ثوری‌نك اتباعی بولنورايدی. اشجعی، معافی بن عمران (١٨٥) تلامذه‌سندن ايدی .

اصول ثوری — امام ثوری حكماً مشهور اولان اخبارك قبول اولونمسنك وجوبنده ابوحنيفه‌يه، روايات آحادی اكثر قياساته تقديم خصوصنده اوزاعی‌يه بكزر ايدی. ثوری‌نك متمايز اولديغی اصول شودر: قول صحابيدن صوكره تابعينك رأی و فتوالرينی‌ده واجب الاتباع عد ايتمكدر . بو اصلده عراقيوندن ، ابن ابی ليلی ، ابن شبرمه ، شريك بن عبداه ثوری‌يه اشتراك ايتمكله امام همام ابو حنيفه « نقل اولنديغنه كوره» انلره « هم رجال نحن رجال » ديه‌رك بر تابعی‌نك رأينه اتباع ايله دليل شرعی آرامقله اجتهادی ترك ايتمك لايق اولمديغنی درميان ايتمشدر.

§ امام الناقدين يحيی بن معينك « الفقهاء اربعة ابو حنيفه وسفيان ومالك والاوزاعی والفقه فقه ابی حنيفة علی هذا ادركت الناس » قولی الك اول تقرر ايدن مذاهب اربعه‌يی، بو مذاهب اربعه‌دن مذهب حنفی‌نك قوتی، رجحانتی ناطقدر . فی الواقع بو ائمهٔ اربعه زماننده كوفه‌ده ابن شبرمه، ابن ابی ليلی ، شريك؛ مصرده ليث بن سعد ، بصره‌ده عثمان البتی ؛ دها بعض ائمه‌نك مذهبلری‌ده وارايسه‌ده شيوع وانتشار ايدرك تدوين اولنه‌مامش ، تدوين اولنان مذاهب فقهيه ايشته بو درت مذهبدن عبارت بولونمشدر . مذاهب اربعه‌دن مذهب ابی حنيفه ايله مذهب مالك الی يومنا هذا دوام ايتمش ، مذهب اوزاعی ايله مذهب ثوری

اندراسه اوغرامش ، یرلرینی مذهب شافعی ایله مذهب حنبلی‌یه ترك ایلمشدر .

٣ـ اليوم اتباعی بلاانقطاع دوام ایدن مذاهب اربعه

اليوم اتباعی بلاانقطاع دوام ایدن مذاهب اربعه مذهب ابی حنیفه، مذهب مالك ایله برابر مذهب شافعی ومذهب حنبلی در .

مذهب ابی حنیفه ایله مذهب مالك بوندن اولکی بنده ذکر اولونمش ایدی . بوراده انجق مذهب شافعی ایله مذهب حنبلی‌یی بیان ایده‌جکز .

١ — **امام شافعی** — امام محمد بن ادریس الشافعی المطلبی . (١٥٠)ده غزه‌ده طوغمش، (٢٠٤)ده مصرده ارتحال دارنعیم ایلمشدر . مشارالیه ایکی یاشنده ایکن مکه‌یه کتوریله‌رك فقیه مکه مسلم بن خالد الزنجیدن وسائره‌دن فقه اخذ ایتمش، یکرمی یاشنده استاذی مسلم بن خالددن افتایه مأذون اولمشدر .

سلسلهٔ علمیه‌سی شویله‌در: عن مسلم بن خالد الزنجی عن ابن جریج
(١٨٠) (١٥٠)
عن عطاء بن ابی باح عن ابن عباس عن النبی صلی الله علیه وسلم.
(١١٤) (٦٨)

امام شافعی امام مالك ، سفیان بن عیینه ، ماجشون ، امام محمددن وسائره‌دن اخذ حدیث ایتمش ایدی . شعر ولغتده یدطولی صاحبی ایدی . بالجمله خصائل ممدوحه‌یی حائز ایدی . امام شافعی صغار اتباع تابعیندندر .

امام شافعی‌نك اصول وفروعه دائر (الرساله) (الام) نام کتابلری واردر .

اصحاب شافعی — امام احمد بن حنبل ، ابن عبدالحکم ، بویطی ، مزنی ، هرایکی ربیع ، ابوثور ، کرابیسی ، حرمله ، یونس بن عبدالاعلی ، ابوعلی الزعفرانی اعاظم تلامذه‌سندن ایدی .

اصول شافعی — شافعی فقه حدیث اصحابندن ایدی ، کندیسنك دیکر ائمهٔ متبوعیندن تمایز ایتدیکی اصولی وار ایدی که بروجه آتی بیان اولونور :

١ — سنت طریقت مسلوکه معناسنده دکلدر . بلکه خبر مرفوع معناسنده‌در .

٢ — « اجماع فقهاء عصر » سنت خلفا دیمکدر .

٣ — اسناد متصل ایله مروی اولان سنت قیاسه مقدمدر .

٤ — خبر مرسل ولوکه حکماً مشهور اولسون مقبول دکلدر ، انجق هرطرفده شایع اولوب متواتر اولور ایسه مقبول اولور .

٥ — روایات بابنده معیار اسناد صحیح ومتصلدر .

امام شافعی قیاسده ترتیبه رعایت ایدر ایدی . اولا کتابه، بولونمز ایسه سنته ، داها صوکره مخالفی بولونمیان قول صحابی‌یه قیاس ایدر ایدی ، قول صحابی حقنده شافعیدن ایکی روایت واردر . قول قدیمنه کوره ، قیاس ایله ادراك اولنسون یااولونمسون ، مطلقا قول صحابی حجتدر . امام مالکك ، ائمهٔ حنفیه‌دن بر جماعتك مذهبی بودر . قول جدیدینه کوره قول صحابی علی الاطلاق حجت دکلدر . متأخرین حنفیه‌نك مذهبی بودر .

شافعی قیاسه ضرورت زمانده مراجعت ایدر ایدی . « حدیث صحیح اولور ایسه بنم قولمی آتیك » دیر ایدی .

انتشار مذهب شافعی — شافعی‌نك قدیم وجدید نامیله ایکی مذهبی واردر. شافعی ابتدادن اهل حدیث ایدی. امام ابویوسفك ارتحالندن صوکره بغداده کله‌رك امام محمدك مجلسنده بولندی کرك اندن، کرك کتب حنفیه‌دن پك زیاده استفاده ایتدی ، آرتق شافعی امام محمدك تلمیذی حکمنده اولدی . شافعی فقه عراقی ایله فقه حجازی‌یی مزج ایده‌رك چوق یرده امام مالکه مخالفت ایتدی . شافعی‌نك امام محمد ایله ، اسحق بن راهویه ایله مناظره‌لری واردر .

شافعی عراقده تصنیف کتبده بولونمش ایسه‌ده اقوالی امام محمدك اصحابی طرفلرندن تضعیف اولندی، اصحاب حدیث طرفندن‌ده التفات کورمدی . بوندن ناشی اول امرده عراقده مذهب شافعی منتشر اولمدی . شافعی اورادن قالقوب مصره کلدی. ایشته اوراده مذهبی منتشر اولدی. چونکه اووقتلر مصرده شافعی قدر برفقیه یوق ایدی. بویله‌جه مذهب شافعی اولا مصرده ظهور ایتدی ، مصرده مالکیلر ایله برابر چوغالدی. صوکره عراقه، بغداده کچدی. بلاد خراسان ، شام و یمنك چوق طرفلرنده مذهب شافعی منتشر اولدی. ماوراءلنهر و فارسه کیردی ، برآزده افریقیه و اندلسه داخل اولدی . فاطمیلر دورنده مصرده فقه شافعی مندرس ، اکا بدل فقه شیعه قائم اولمش ایسه‌ده صلاح الدین ایوبی همتیله فقه شیعه قالدیریلوب یرینه فقه شافعی قائم اولدی. بغدادده وضع ایتدیکی مذهب مذهب قدیم‌در، فقط اندن رجوع ایتمشدر. مصرده وضع ایتدیکی مذهب مذهب جدیددرکه

عمده اولان اودر فتوی مذهب جدید اوزره ویریلیر . آنجق بعض مسائلده مذهب قدیم‌ده مفتی‌به اولور. الك اول نصوص شافعیه‌یی جمع ایدن حافظ شهیر بیهقی ایدی ؛ مذهب شافعی بر عصر صوکره ابن سریجدن (٣٠٦) اشتهار ایتمش ایدی . شافعی‌نك اقوال جدیده‌سنك رواتی آلتی ذاتدر : ناصر مذهب شافعی اسماعیل مزنی، ربیع المرادی، ربیع الجیزی، بویطی ، حرملة بن یحیی التجیبی، یونس بن عبدالاعلی . اقوال قدیمه‌سنك رواتی دردتدر : ابو ثور، احمد بن حنبل ، ابو علی الکرابیسی، ابو علی الزعفرانی. رواة قدیمه‌نك اثبتی زعفرانی ایدی.

اصحاب شافعیه اطرافه طاغیلمشلر ایدی، برقسمی عراقه، برقسمی خراسانه ، برقسمی‌ده شام ومصره طاغیلدی .

ابو علی حسین السنجی الك اول عراق وخراسان طریقلرینی جمع ایدن ذات ایدی ، زمانده فقیه اهل مرو ایدی . اسفراین‌ده مذهب شافعی‌یی اظهار ایدن ابو عوانه یعقوب الاسفرائینی (٣١٤) ایدی . قفال طریقت خرسانیه رئیسی ، ابو حامد اسفرائینی طریقت عراقیه رئیسی ایدی ، مذهب شافعی ماوراء النهرده قفال واسطه‌سیله انتشار ایتمش ایدی .

عراقده قضا ابن سریجدن باشلامش ایدی. مصرده قضا مالکیه‌ده ایدی . انجق بکار زمانده حنفیلره ایدی ، شامده ایسه قضا اوزاعیه‌ده ایدی . مصر وشامده مذهب شافعی غالب اولونجه شافعیه‌دن قاضیلر تعیین اولندی . اتابکیاندن یالکز موصل صاحبی نورالدین شافعی‌در ، دیکرلری ایسه حنفی ایدی .

کردلرك کافه‌سی ، مصر و عربستان خلقنك چوغی شافعی

المذهبدر . بوتون بلادده تدريس و فتوى حنفيه ايله اره‌لرندن تقسيم اولنمشدر .

تنقيح مذهب شافعی — : فقه حنفی متشتت اولدیغی حالده فقه شافعی منقح در . شويله كه ابو حامد محمد غزالی يه كلنجه‌يه قدر كتب فقهيه منقح دكل ايدی . غزالی بو بابده بر كتاب تأليف ايتدی ، فقط كتابی اقوال ضعيفه‌يی محتوی ايدی . صوكره رافعی كلوب غزالينك كتابلرندن اقوال ضعيفه‌يی قالديردی ، كندوسی طرفندن برچوق مسائل علاوه ايتدی ، تأليف ايتديكی كتابه «محرر» نامنی ويردی ، بوندن صوكره كلان نووی رافعی‌نك كتابنی تنقيح وايچندن اقوال ضعيفه‌يی حذف ايدرك بك چوق علاوه‌ده بولندی ، كتابنه « منهاج » ديدی ، منهاج «رملی» ايله «ابن حجر هيتمی» طرفلرندن شرح اولندی ، هيتمی‌نك قولی بلاد اكرادده ، رملی‌نك قولا بلاد مصرده جائز اعتبار اولدی .

§ مذهب شافعی مذهب اوزاعی وثوری يرينه قائم اولمشدر ، شمدی‌يه قدر دوام ايدن مذهبك اوچنجيسی‌در .

٤ — **امام احمد** — امام ابو عبدالله احمد بن محمد بن حنبل الشيبانی «١٦٤» ده بغدادده تولد ايتمش ، «٢٤١» ده ينه بغدادده عازم دار نعيم اولمشدر ، امام احمد قرن رابعك كبار رجالندندر . امام احمدك حديثده وفقهده استاذی امام ابو يوسفدر . مشار اليه سفيان بن عينه ، شافعی ، يزيد بن هارون ، وكيع ابن الجراحدن حديث اخذ ايلمش ، بخاری ، مسلم ، ابو داووده كندولرندن حديث روايت ايتمشلردر ، حق عاليلرنده « حجة بين الله وعبده » ديمشدر . امام احمدك اشهر آثاری «مسند»ی‌در . خلفاء عباسيه‌دن معتصم زماننده ، «احمد بن ابی دؤاد»ك

ميدانه چيقارديغی خلق قرآن مسئله‌سندن طولايی (٢٨) آی قدر ضرب شديد ايله ضرب وحبس اولندی ، اثر ضربدن حاصل اولان ضعفك تأثيری ايله ارتحال دارجنان ايتدی . [١]

احمد بن حنبلدن بشقه اوچ ذات دها بو بلايه مبتلا اولمش ايدی : احمد بن نصر الخزاعی ، محمد بن نوح ، نعيم بن حماد ، «احمد بن نصر»ك بوينی اورلدی ، «محمد بن نوح» دوكولدی ، «نعيم بن حماد» حبسه آتيلدی .

ابو بكر المرزوی ، صاحب سنن ابو داوود ، ابو اسحق ابراهيم الحربی ، ابو بكر الاثرم اوغلی عبدالله ايله صالح كبی ذوات فاضله كندولرندن علم فقه اخذ ايتمشلردر .

امام احمد تصنيف كتبی ، كلامنك يازلمسنی كريه عد ايدر ايدی . بويله اولمقله برابر كلام وفتواسندن اوتوز جلد يازلمشدر شافعی «١٩٠»ده ايكنجی دفعه بغداده كلديكنده احمد بن حنبل ايله ملاقات ايتمش ، احمدده شافعی‌نك مجلسنده بولنه‌رق اندن چوق استفاده ايلمشدر .

---

[١] احمد بن حنبلك بغداد عاملی اسحق بن ابراهيم ايله مناظرهٔ مشهوره‌سی ايله شويله ايدی :

اسحق — قرآن حقنده نه ديرسين ؟

احمد — كلام الله

اسحق — مخلوق می ؟

احمد — كلام الله ديدم آ فضله سوز سويليه‌مم .

اسحق — سميع وبصيرك معناسی ندر ؟

احمد — اللهك وصف ايتديكی كبی‌در .

اسحق — معناسی ندر ؟

احمد — بيلمم ، اللهك وصف ايتديكی كبی .

شافعی «بغداددن چیقدیغم زمان احمددن افضل وافقه واعلم کیمسه کورمدم» دیمش ایدی. [١]

مذهب حنبلی مذهب شافعیدن صوکره تأسس ایتدی.

اصول احمد — امام احمد کندینه مخصوص اولان اصول ایله اجتهاد ایتمکله آیری برمذهب فقهی دها ظهوره کلدی. امام احمدك اصولی امام شافعی‌نك اصولنه یاقین‌در، اکثریا موافقدر. باشلیجه فرق احادیث مرسله‌یی ترك ایتمیوب انی و آثار موقوفه‌یی قیاسه تقدیم ایتمکدر.

اصول احمد بش اساسه مبنی‌در.

١ — نصوص‌در: امام احمد برمسئله‌ده نص بولدیغی هرکیم اولور ایسه اولسون انك مخالفته اعتبار ایتمز ایدی.

٢ — فتوای صحابه: اصحابدن مخالفی اولمیان فتوای صحابه دیمکدر.

٣ — اختلاف صحابه: امام احمد اختلاف صحابه‌ده کتاب وسنته اقرب اولانی اختیار ایدر، یوقسه هیچ برینی جزماً قبول ایتمز، یالکز خلافی حکایه ایدر ایدی.

٤ — حدیث مرسل وضعیف: فقط بو حدیث ضعیف باطل منکره، متهم الرواة اولمیان حدیثدر. امام احمد برمدافع اولمدیغی تقدیرده نبیٔ ذیشانه رفع اولونمیان حدیث ایله، مرسل ویا ضعیف ایله عمل ایدر ایدی.

٥ — قیاس: امام احمد بودردی بوله‌مزایسه‌ده بالضروره قیاس ایله عمل ایدر ایدی.

اول وآخر مذهب حنبلی چوغالمامشدر. مذهب حنبلیه‌یی تهذیب

[١] دیمك اولیورکه امام شافعی احمد بن حنبلی اصحاب ابی حنیفه‌دن حسن بن زیاده ترجیح ایدیور. ظن ایدرمکه محققین حنفیه بوسوزه راضی اولمیه‌جقلردر.

وتنقیح ایدن آل قدامه، آل تیمیه، ابن القیم الجوزیه‌در. اوائلده بغداده پك چوق حنبلی وار ایدی. شیعه ایله منازعه‌لری اکسیك دکل ایدی. هولاکو وقعه‌سندن صوکره اسکی حالنه کله‌مدیلر. طقوزنجی عصر هجریدن اعتباراً دها زیاده ازالمغه باشلادی الیوم بلاد شام وعراقده حنابله واردر، بلادنجدده کثرتله شایع ومنتشردر

مذهب حنبلی‌ده مذهب شافعی کبی ایلك تقرر مذاهب اربعه‌دن دکلدر.

٤ — اتباعی انقطاع ایله دوام ایدن مذهب

امام داود — اتباعی بعضی زمانلرده انقطاعه اوغرایه‌رق بوکون ینه اتباعه مالك اولان برمذهب واردر، اوده امام داوودك مذهبی‌در.

مذهب داوودی ویاظاهری ابوسلیمان داوود بن علی الاصبهانی‌نك تدوین ایتدیکی مذهبدر. داوود قرون رابع رجالنك متوسطیندندر. مشار الیه «٢٠٢»ده اصفهانده طوغمش، «٢٧٠»ده بغدادده ارتحال دارنعیم ایلمشدر داوود اسحق بن راهویه، ابوثوردن اخذ علوم ایلمش ایدی. داوود علم حدیثده بصیرت صاحبی ایدی، زهدو ورعی مشهور ایدی، دنیلدیکنه کوره عقلی علمندن دها چوق ایدی.

اصول داوود — داوود دیکر ائمه‌یه مخالفت ایله قیاسی انکار ایلر. ادلهٔ شرعیه‌یی نصوص ایله اجماعه حصر ایدر، اجماع اصحابدن ماعداسنی قبول ایتمز علتی منصوص اولان قیاسی نصه ارجاع ایدر ایدی. شافعی کبی حدیث مسند ایله عاملدر.

فقهاء داوودیه مدارك فقهایه واصل اوله‌مامغله منصوص اولمیان حکمك حکمتنی ادراك ایده‌میورلر ایدی. داوودیه ویاظاهریه مذهبی

اهل حديث مذهبی ديمك ايدی . شو قدر كه اهل حديث مذهبنده قياس وار ايدی. داوود ظاهری مذهبندن ايسه قياس يوق ايدی. بوندن طولايی مذهب ظاهری مذهب شاذعد اولونمش اول و آخر مذاهب سائره كبی رغبت بولمامش ايدی .

انتشار مذهب داود — بغدادده ظهور ايدن مذهب داود فارسده انتشار ايتدی، آفريقيه، اندلسه‌ده كيردی. بر مدت صوكره ضعفه و اندراسه اوغرادی. اندراسندن صوكره ابن حزم الاندلسی كبی بعض اهل حديث انی احيا ايتمشلر ايدی. اليوم هندده « پهوپال »ده سالكلری واردر .

٥ ـ اتباعی بك ازدوام ايدن مذاهب

ائمهٔ متبوعيندن اولوب اتباعی بك ازدوام ايدن ائمه بر وجه آتی ذكر اولنور :

ا — **عبدالله بن شبرمه** — مشاراليه ابوحنيفه‌نك معاصرلرندن اولوب صغار تابعيندندر (١٤٤) ده ارتحال دارجنان ايتمشدر . ابن شبرمه‌نك شعبی‌دن روايتی واردر. ابن شبرمه عفيف ، عاقل ، خلوق، جواد ، شاعر ايدی . اصولی سفيان ثوری اصولی كبی ايدی .

ب — **محمد بن عبدالرحمن بن ابی ليلی** — مشاراليه‌ده ابوحنيفه‌نك معاصرلرندن اولوب (١٤٨)ده ارتحال دارنعيم ايلمشدر. ابويوسف، ابن ابی ليلادن فقه اخذ ايدوب علمنی نشر ايتمش ايدی. ابوحنيفه‌يه مخالف اولديغی مسائل عموميت اعتباريله ابن ابی ليلی مذهبی ايدی . ابن ابی ليلی شعبی‌دن‌ده علم فقه اخذ ايتمش؛ عطا ، نافعدن حديث روايت ايلمشدر. كندولرندن سفيان بن عينيه، ثوری، وكيع حديث روايت ايدرلر.

ابن ابی ليلی صاحب السنه، فقيه صدوق ايدی، امويه و عباسيه دورلرنده اوتوز اوچ سنه كوفه قاضيلغنده بولونمش ايدی. (٧٤) تاريخنده تولد ايتمكله انس بن مالكه ملاقی اولسه كركدر . پدری عبدالرحمن بن ابی ليلی كوفه‌نك اكابر تابعيندن ايدی .

ابن ابی ليلی‌نك اصولی سفيان ثوری اصولی كبی ايدی. ابن شبرمه ايله ابن ابی ليلانك مذهبلری مذهب ابی حنيفه طرفندن بلع اولندی. حكماً مشهور اولان اخبارك، ديكر تعبير ايله سنن شايعه‌نك قبولی عراقيون يعنی ابوحنيفه ، ثوری ، ابن ابی ليلی ، ابن شبرمه‌نك مدار تمايزی ايدی . عراقيونك امامی‌ده ابوحنيفه ايدی .

ح — **اسحق بن راهويه** — مشاراليه (١٦٦) ده طوغمش ، (٢٣٨) ده ارتحال دارنعيم ايتمشدر . اسحق حديثده امام ايدی، ابن المبارك وسائره‌دن اخذ علوم ايتدی . احمد بن حنبل ديركه عراقده ابن راهويه‌نك نظيرينی كورمدم . بالآخره احمد بن حنبل مذهبی بومذهبی بلع ايتدی .

د — **ابن جرير** — ابوجعفر محمد بن جرير الطبری (٢٢٤) ده طوغمش، (٣١٠)ده ارتحال دارنعيم ايلمشدر . ابن جرير علوم شتاده يدطولی صاحبی ايدی ابتدالرنده شافعی المذهب اولوب علم و كمالی آرتدقدن صوكره آيری بر مجتهد مطلق اولدی. مذهب جريری تدوين اولونمش ايدی. (٣١٠)ده وفات ايدن ابراهيم بن مخلد مذهب جريری اوزره ايدی .

ابن جرير احمد بن حنبلی مجتهد عد ايتميوب محدث طانيمغله حنابله عليهنه قيام ايتمشلر ايدی . احمد بن جرير مذهبی هرنه‌قدر چوغالمامش

ایسه‌ده دیکر اوچ اوچ مذهبدن زیاده دوام ایتمش ایدی . ابن جریر مذهبی بغدادده ظهور ایتمش ایدی. اهل حدیث مذهبی اوزره‌ایدی. مذاهب اربعه‌نك غلبه‌سیله ابن جریر مذهبی‌مذهب شافعی طرفندن بلع اولندی. ابن جریرك تاریخ‌امم‌ه‌دائر تاریخ کبیری، (۳۰) جلد تفسیری انفس اثارندر. بوندن بشقه برچوق اثار معتبره‌سی‌ده واردر. ابن خزیمه مشارالیه حقنده «یریوزنده‌ابن جریردن اعلم هیچ بر کیمسه بیلمیورم » دیور .

ه — **عثمان البتی** — مشارالیهك مذهبی بصره‌ده تأسس ایتدی، عثمان البتی فی الاصل کوفی ایکن بصره‌ده متوطن اولمش ایدی . انس بن مالکدن روایتی‌ده وار ایدی . مذهبی مذهب ابی حنیفه ومذهب مالك آره‌سنده قاینایوب کیتدی .

و — **ابن خزیمه** — محمد بن اسحق بن خزیمه (۲۲۳) ده‌طوغمش، (۳۱۱)ده ارتحال ایتمش ایدی، مذهبی چوق دوام ایده‌مدی، مذهب شافعی طرفندن بلع اولندی .

ز — **لیث بن سعد** — مشارالیه‌فقیه‌مصر اولوب (۱۷۵)ده ارتحال دار نعیم ایتمشدر . شافعی ویحیی بن بکر حقنده « لیث مالکدن داها فقیه‌در » دیمشلر ایدی .

لیثك اصولی عینا ابو حنیفه‌نك اصولی کبی ایدی ، بوکا مبنی ابن خلکان لیثی ابو حنیفه‌یه منتسب کوسترمش ایدی. مذهب لیث مذهب ابی حنیفه طرفندن بلع اولندی .

ح — **ابو ثور** — ابو ثور ابراهیم بن خالد اصحاب شافعیدن اولوب کماله بالغ اولونجه آیری بر مجتهد مطلق اولمش ایدی . مشهور جنید بغدادی بونك مذهبنده ایدی . بغدادده ابو ثورك اتباعی بولنور ایدی. ابو ثور مذهبی چوغالمدی؛ مدتی اوزامدی. اوچیوز تاریخندن صوکره

اتباعی مندرس اولدی . مذهب ابو ثورده مذهب شافعی طرفندن بلع اولندی .

ط — **مزنی** — ابو ابراهیم اسماعیل مزنی‌ده اصحاب شافعیدن اولوب کماله بالغ اولونجه آیری بر مجتهد مطلق اولدی. (۲٦٤)ده ارتحال دارنعیم ایتدی . مذهبی مذهب شافعی طرفندن بلع اولندی .

٦ — مذاهبك صورت تقرری

أئمه‌هدی اولان ائمه‌متبوعینی تقلیدده، مذهبلرینه اویمه‌ده، کتابلرینی اوقومه‌ده؛ مأخذلرینه بنا ایدرك تفقهده؛ وضع ایتدکلری قواعد فقهیه‌لرینه بناءً تطبیقده ؛ اصوللرینی تفریعده اتفاق حاصل اولدی. حالبوکه دها اول کلان و یا بو ذواته معاصر اولان ائمه‌یه اتباع واقع اولمامش ایدی.

مذهبلری تقرر ایدن ائمه عادت قدیمهٔ علما اوزره مجلسلرینه دوام ایدن ذواته علوم شرعیه تعلیم ، مراجعت وقوعنده طالبلره احکام شرعیه تلقین ایدرلر ایدی . بو ائمهٔ دیندن علوم شرعیه اخذ ایدن ومؤلفات معتبره‌لرنده کندی قوللریله برابر استادلرینك قوللرینی نقل ایدن فقها وانلردن اخذ ایدن علما هرطرفده چوق بولنور ایدی، بوسیله بر قاچ عصر ظرفنده بتون بلاد اسلامیه‌ده بولنان علما آنلردن اخذ ایدن فقهادن عبارت قالدی ، عامهٔ ناس آنلره تقلید [۱] واتباع ایتمکله محضا توفیق سبحانی اثری ایله ائمهٔ متبوعین حسن ظن انامه مظهر اولدیلر، مذهبلری‌ده بویله‌جه تقرر ایتدی. یوقسه ائمهٔ

[۱] ادله‌یه واقف علمایه اهل تحقیق ، کوروب ایشیتدیکی مسائلی بلا تمییز جمع ایدنه اهل تقلید دنیر . اصل فقها مجتهدین اولوب تعبیر عمومی ایله اهل تحقیقه شامل اولمشدر ، حتی اهل تقلیده بیله اطلاق اولونمشدر .

متبوعين صورت مخصوصه‌ده دعوت مخصوصه ايله ظهور ايتمديلر . عموم
ناسك «موطأ» ايله عمل ايتملرينى خليفهٔ عباسى اراده ايتديكى حالده امام مالك
تورعاً بوكا راضى اولمامش ايدى ، ائمهٔ متبوعين هيچ بر وقت « بز
مذهب تأسيس ايديورز . بزه اوييكز ، او مذهبى نم اسمم ايله ياد
ايديكز » ديمامشلر ايدى .

تلفيق — مذاهب فقهيه‌يى عين حادثه‌ده تلفيق يعنى ايكى مذهبى
بر يره كتيره‌رك عمل ايتمك تلاعب ، بالاتفاق ممنوع ايسه‌ده
يكديكرينه تعلق ايتميان حادثه‌ده ، مقلد اولديغى امامك مذهبنه مخالف
اوله‌رق ، ديكر امامك قوليله عمل جائز اولور . هر مذهبك اهون
واحفنى آرامق ، اختيار ايتمك‌ده جائزدر .

٧ — ائمهٔ اربعه‌يه منتسب اولان اهل بدعت

ا — حنفيه‌نك هپسى ماتريديه دكلدر ، ايچلرنده سلفيه بولنديغى كبى
معتزله ، جهميه ، مرجئه ، جبريه ، كراميه‌ده واردر .

ب — شافعيه‌نك هپسى اشعريه دكلدر ، ايچلرنده سلفيه بولنديغى كبى
معتزله ، مجسمه ، جبريه‌ده ، واردر .

جـ — مالكيه‌نك أكثريسى اشعريه ، بر قسمى سلفيه‌در ، ايچلرنده
اهل بدعت‌ده واردر .

د — حنبليه‌نك چوغى سلفيه‌در ، ايچلرنده اشعريه بولنديغى كبى
مجسمه‌ده واردر .

كوريليوركه معتزله ، جبريه ، مرجئه ، جهيمه ، مشبهه احكام
فرعيه‌ده ائمهٔ اربعه‌يه منتسب اولبورلر ، اهل بدعت طرفندن تدوين

اولنان فقه فقه خارجى ايله فقه شيعى‌در . ائمهٔ فقهايه منتسب اولان
اهل بدعت اصول فقه ، اصول ادله‌ده مخالف دكلدر ، يالكز
ادله‌نك تطبيقاتنده خطا ايديورلر ، مع‌مافيه بعضيلرنده اصول فقهك
بعض مسائلنده‌ده مخالفت وار ايسه‌ده عموميت اعتباريله فروع فقهده
تقليده تأثيرى يوقدر .

معتزله‌نك فقهده مذهب مخصوصلرى يوقدر ، ياظاهريه ، ويا حنفيه
ياخود شافعيه مذهبلرينه سالك اولورلر . مرجئه وكراميه حنفيه ؛ جبريه
شافعيه‌در . مع‌مافيه مذاهب سائره‌يه قبول ايدن جبريه‌ده واردر .

٨ — فقه اهل بدعت

اهل بدعتك مدون اوله‌رق اليوم اوچ نوع فقهى واردر : فقه اباضى ،
فقه زيدى ، فقه امامى .

١ — فقهاى اباضيه اصولده اجماع وقياسى انكار ايدر ، اصحاب جمل
حقنده سوء اعتقادده بولنور . فقه اباضى فقه شافعى‌يه ياقيندر .

٢ — فقهاى زيديه بدايتده حنفيه ايدى ، انجق ائمه‌لرندن روايت
ايتدكلرى مسائلده حنفيه‌يه مخالف ايدى ، صوكره‌لرى مسائل فقهيه‌ده
اجتهاده باشلايه‌رق بر چوق محلده حنفيه‌يه مخالفتده بولنديلر . فقهاى زيديه
قياس واجتهادى قبول ايدر ، اجماع اهل بيتى اجماع عد ايدر . امام اعظمك
معاصرلرندن حسن بن صالح بن حى (١٦٧) زيديه‌نك فقيه مشهورى ايدى .

٣ — فقهاى اماميه عندنده كتاب ، سنت ، اجماع حجتدر . سنت امام
معصومك قولى ، فعلى ، تقريرى‌در ، اجماع رأى امامى كشف ، امام
معصومه موافقته جزم حاصل ايتمكدر . قياس حجت دكلدر .

بو اوچ نوع فقه حقنده تفصیلات آلمق ایچون محصل الکلامه مراجعت اولنه .

خلاصه الیوم یر یوزنده، اهل اسلامک سکز نوع فقهی واردر: فقه حنفی ، فقه مالکی ، فقه شافعی ، فقه حنبلی ، فقه داوودی ؛ فقه اباضی ، فقه زیدی ، فقه امامی . ایلک بشی اهل سنتک ، صوک اوچی اهل بدعتک فقهلریدر فقهاء اهل سنت « فقهای هدی » ، فقهای اهل بدعت « فقهای هوی »در .

فصل خامس

١ — مبادیٔ اول

مبادی مبدئک جمعیدر، مبدأ ذهناً ویا وجوداً اول اولان شیدر ، مبدأ موقوف علیه دیمکدر مبدأک باشده بولنور ، کندیسندن اول بشقه برمبدأ بولونمزسه اکا «مبدأ اول» دینر، بالعکس کندیسندن اول بشقه برمبدأ بولونیر ایسه اکا «مبدأ متفرع» دیرلر. معرفت بشریه‌نک تملری مبدأ اوللردر .

معرفت بشریه‌نک درجه‌لری : — معرفت بشریه‌نک باشلیجه اوچ درجه‌سی واردر : معرفت عادیه ، معرفت علمیه ، معرفت فلسفیه .

١ — **معرفت عادیه :** — معرفت عادیه علی العاده بر بیلگیدرکه شخصی تجربه‌لر ایله ، خبر ایله ، مشاهده ایله اکتساب اولور، منحصراً جزئی وقعه‌لره عائد اولور. معرفت عادیه وقایع جزئیه ارەسنده جهت وحدت آرامز، وقایع جزئیه‌یی برصورت مطرده‌ده ایضاح ایلمز. هرکس طاشک دوشدیکنی، صوبک قایناديغنی، یاغمورک یاغدیغنی، کونشک عالمی ضیادار ایتدیکنی مواسم وایامک بری بری اردنجه کلدیکنی بیلیر. فقط نیچون بیلدیکنی بیلمز ، انسان بومرتبه‌ده یالکز حادثاتی کورمکله اکتفا ایدر ، حادثاتی بیلیر ، فقط اکلاماز ، نیچون ونصل حصوله

كلديكنى بيلمز ، كتاب طبيعتى يالكز اوقومقله اكتفا ايدر ايسه‌ده معناسنى اكلايه‌مز. كتاب طبيعتده‌كى كيزلى معنالرى، حادثه‌لرك علتلرينى، قانونلرينى كشف ايده‌مز. بومرتبه‌ده بيلكيلر اصلا برلشمامشدر.

بيلكى — بيلكى معناسنه اولان « معرفت » ويا « علم » متكلمين ارسنده مختلف صورتده تعريف اولونمشدر. بومیانده راجح اولان تعريف شويله‌در : « معرفت وياعلم اويله برصفتدركه انكله متصف اولان ذاته بيلمسى قابل وممكن اولان شيلر بلا اشتباه منكشف اولور . رازى علمك نظرى اولمسنى تسليم ايتدكدن صوكره شويله تعريف ايديور: واقعه مطابق اولان اعتقاد جازمدر [۱]

جمهورمتكلمينك راجح كورديكى تعريف تصوراته[۱] شاملدر، علم ظنه مقابل اولمغله تصور يقينى‌يه‌ده شامل اولور. رازى‌نك تعريفى تصوره شامل دكلدر، چونكه علم تصورى‌يه اعتقاد جازم ديمزلر .

فلسفهٔ جديده‌ده علم « واقعه مطابق تصديق » ايله افاده اولونمغله رازى‌نك تعريفى ايله توافق ايتمش اولور : انسان اولا دوشونور ، دوشوندكدن صوكره بيلير ، بيلدكدن صوكره اكلار. نفسك دوشونمه ملكه‌سنه « ذهن » دنير .

[۱] جازم نقيضنه احتمال يوق ديمكدر، بوقيد ايله ظن خارج قالير، «واقعه مطابق» قيديله‌ده « جهل مركب » خارج اولور. چونكه جهل مركب هرنه‌قدر اعتقاد جازم ايسه‌ده واقعه مطابق دكلدر . ثابت اولميان، فقط واقعه مطابق براعتقاد جازم اولان « تقليد مصيب » ده تعريفدن‌خارجدر. متكلمين ارەسنده راجح اولان تعريفده جهل مركبه ، ظنه ، تقليد مصيبه شامل دكلدر .

[۱] برموضوعك حقيقتى ذهنده حاصل اولونجه اكا «تصور» دينير، مثلا مثلث‌تصورى، مثلث اولمق‌ايچون ضرورى‌اولان شيلرك يعنى حقيقتك ذهنده‌كى حصوليدر .

انسان برشيئى تخيل ايدر ويا اكا ايناﻧﻴﺮ . بويله‌جه بيلمكسزين دوشونمش اولور . برشى ممكن ويا ذهنى اوله‌رق تصور اولنور . فقط حقيقةً وارميدر ، بوراسى بيلنمز . ايشته بوحالده علم اشياء حقيقيه‌يه معطوف اولور ، واقعه مطابق اولان تصديقدن عبارت اولور .

هرعلم‌تصديقدر. فقط هرتصديق برعلم دكلدر، انجق واقعه مطابق اولان تصديق علمدر، انسان برشيئى بيلير، بروقعه‌نك حصولى حقنده واقعه مطابق برتصديق الده‌ايدر ، فقط نچون ونصل حصوله كلديكنى بيلمز ، اووقعه‌يى اكلاماز، برشئ بيلمكسزين اكلامق ممكن دكلدر ، فقطا كلامقسزين بيلمك ممكندر. اكلامق دهاتام، دها مكمل صورتى بيلمكدر. انسان برنجى مرتبه‌ده‌بيلر، فقط اكلاماز ، اكلامق ايچون ايكنجى مرتبه‌يه صعود ايتمك لازمدر .

بيلكى‌نك شرط ضرورييسى :— علم اولا اكتساب اولنور ، ثانياً حفظ اولنور. ثالثاً اعمال اولنور. علم اسباب علم ايله اكتساب اولنور، حافظه واندن متفرع اولان تذاكر تصورات [۱] ايله ، تخيل ايله حفظ اولنور ، انتزاع ويا تجريد، تعميم ، مقايسه ويا تنظير كبى عمليات ذهنيه ايله اعمال‌اولنور، اكتساب ، حفظ ، اعمال علمك شرط ضروريسى‌در، بو اوچ فعل ذهنى‌نك علمدن آيرلمه‌سنه امكان يوقدر .

انسان ايلك درجه‌ده كرك خارجده‌كى اشيايه ، كرك كندى احوالنه عائد تصوراتى اكتساب ايدر . بوتصورات جزئيدر ، مشخصدر ، تأمل وادراك كليدن اولدر .

صوكره بو علم اكتسابى‌يى حفظ ايدر ، ساحهٔ شهودده تكرار

[۱] حادثات روحيه‌دن برينك تخطرينى متعاقب اكا من‌وجه مربوط اولان ديكر برحادثهٔ روحيه‌يى تخطر ايتديرن برخاصهٔ روحيه‌در .

تحدث ایدر. دها صوکره بو علم اعمال اولنور، اشیا بیننده‌کی نسبت استحضار و تعقل اولونور. بوندن اول یالکز اشیا استحضار و تعقل اولندیغی حالده بو درجه‌ده اشیا آره‌سنده‌کی نسبتلرده استحضار تعقل اولنور. بو ایکنجی درجه‌ده یکی تصورلر میدان بولور، بو یکی تصورلر کلیدر، مجرددر [١] اولکی تصورلر موجودی، حادثات محسوسه‌یی افاده ایتدیکی حالده بو یکی تصورلر انلرك قوالب اصلیه‌لرینی، قوانین ثابته‌لرینی افاده ایدر، بو یکی تصورلر تصدیقلر، استدلاللر ضمننده تسلسل ایدرك اشیانك مشابهتلرینی نفس ناطقه‌یه بیلدیرر.

بیلکینك صورت و ماده‌سی — معرفت ویا علمك بر صورتی، بر ده ماده‌سی واردر که یکدیکرندن قابل تفریق دکلدر. ماده‌سی تصور ایتدیکمز اشیانك کندولریدر. بوکا مبنی تصور ایتدیکمز اشیادن یعنی خارجدن کلیر، تمامیله انفعالیدر، ذهنده‌کی اشیانك ساده‌جه انطباعاتی آلان، حفظ ایدن بو قسم انفعالی‌یه «تجربه» دنیر. علمك صورتی قوهٔ مفکره‌نك اثر مخصوصیدر که اشیا آره‌سنده‌کی نسبتلر واسطه‌سیله احساساتمزی تصورات و تصدیقاته تحویل ایدر. بو حالده ذهنك بر فاعلیت مخصوصه‌سی واردر که اکا تجربه‌دن بشقه اولمق حسبیله «عقل» دنیر. خلاصه المان فیلسوفی قانتك دیدیکی کبی علمك موادینی تدارك ایدن تجربه، فقط اکا صورت ویرن عقلدر.

تصور کلی — علم تصدیقدن عبارت اولونجه، تصدیقده تصور ایله مسبوق بولونجه تصور علمك اقسامندن دکل، بلکه ماهیتنده داخل بر عنصر اولمش اولور. قریباً ایضاح اولنه‌جق «تعمیم» واسطه‌سیله حاصل اولان صورته «مفهوم کلی» ویا «تصور کلی» دینر.

[١] کلی و مجرد اولان تصورلر انتزاع و تعمیم کبی عملیات ذهنیه نتیجه‌سیدر.

تصور کلی یا اعیانه، اشیایه عائد اولور که تعریفاته، تصنیفات طبیعیه‌یه وجود ویرر، یاخود نسبته عائد اولور که قوانیندن عبارت اولور.

تصور صراحةً تصورات سائره‌دن فرق اولنور ایسه اکا «تصور واضح» دنیر. واضح اشیایی بزه تمامیله طانتدیرر. لذت والم تصورلری کبی.. تصور واضحك صراحةً عنصرلری تفریق اولنور ایسه «اکا تصور متمایز» دینر، بو قسمه «تصور ملتبس» نامنی آلیر. تصور واضحده‌کی وضوح بالتجربه، تصور متمایزده‌کی وضوح بالتحلیل حصوله کلیر، تصور واضح اعم، تصور متمایز اخص‌در. تصور ملتبسده تحلیل بولنمدیغندن فکرده خفی بر جهت قالیر، ایشته اورایه تناقض فرجه یاب دخول اولور.

تصورات متناقضه‌یی دفع ایچون، تناقضدن قورتیلمق ایچون یکانه چاره الدن کلدیکی مرتبه تحلیل ایله تصور ملتبسی تصور متمایز قیلمقدر. ایشته بزی تناقضه دوشوران شی «التباس تصورات»، تناقضدن قورتاران شی‌ده «تحلیل تصورات»‌در. بر باغچوانك چیچکلر حقنده‌کی تصوری تصور واضح ایسه‌ده تصور متمایز دکلدر. فقط بر عالم طبیعینك چیچکلر حقنده‌کی تصوری «تصور متمایز»‌در. بر تصور صراحةً دیکر تصورلردن تفریق اولونمزسه اکا «تصور خفی» دیرلر که واضحك ضدّیدر.

تضمن و شمول تصور — هر تصور کلیده «تضمن و شمول» ملاحظه‌لری واردر. بر تصورك تضمنی محتوی اولدیغی اوصافك یعنی تصور محکوم علیه اولدیغی حالده کندوسنه مثبت اوله‌رق محمول اوله بیلان اوصافك مجموعیدر. تضمن ایله بر تصورك مفهومی تعین ایدر، تعریف ایله اشعار اولنور. بر تصورك تضمننی تحلیل ایتمك تصوری تام اوله‌رق تعریف ایلمك دیمکدر.

ـ مثلا ابن سینا حکیمدر ، طبیدر ، عالمدر، اسلام فیلسوفیدر ... الخ کبی اوصاف ابن سینانك تضمنیدر!

شمول محکوم علیهلرك مجموعیدر. شمول تقسیم ایله اشعار اولنور. تقسیم بر تصورك شمولنی تحلیل دیمکدر مثلا « بشر یامدنی ویابدوی ویا وحشی اولور » دینر. شمول ایله تضمن معکوساً متناسبدر؛ شمولده ذوات ، تضمننده صفات چوقدر. مثلا ابن سیناده تضمن پك چوق ، شمول هیچ یوقدر .

تصور وصورت محسوسه —: تصور بشقه، «صورت محسوسه» بشقهدر:

١ — تصور « انتزاع، تعمیم، تنظیر» کبی عملیات ذهنیهنك نتیجهسنده بردن بره تکون ایدر. صورت محسوسه تدریجاً حصوله کلیر .

٢ — تصورك دائرهٔ شمولی نا محدود ، صورت محسوسهنك دائرهٔ شمولی محدوددر، تصورك دائرهٔ شمولی توسع ایتدکجه «بساطت واتساع» درجه درجه آرتار . مثلا مهلی حیوان مفهومی انسان مفهومندن دها بسیطدر، شمولی دها زیادهدر. تصوری تحدید ایدن آنجق «موجود» مفهومیدر. موجود مفهومی مستحیل اولمیان مفهومات کلیهنك، الك کلیسی، جنس عالیسیدر. بر تصور نه قدر تعمیم اولنور ایسه اولنسون موجود مفهومنه وارلمدقجه اورادهتوقف یوقدر. صورت محسوسهیه کلنجه مثلا لونك صورت محسوسهسی بوتون الوانی ذهنده استحضاره کافی کلمز. صورت محسوسهنك تضمن ایتدیکی مفهومات نه قدر ارتارسه کندیسی او نسبتده خفی اولور. سکز بیك ضلعلی بر شکلك صورت محسوسهسی بو ضلعلی بر شکلك صورت محسوسهسندن تمیز ایدهمز فقط تصورك تضمن ایتدیکی مفهومات نه قدر آرتارسه وضوح او نسبتده آرتار. مثلا مثلثك وضوحی شکلك وضوحندن فضلهدر .

٣ — صورت محسوسه منحصراً تجارب سالفه محصولی اولمغله تجربهیه تعلق اولمیان شیئی منع ایدر . تصور ماهیةً مساوی اولان بالجمله افراد موجودهیی ذهنده استحضار ایدر؛ حق جناب حق، روح کبی محسوس اولمیان بر موجودیده ذهنده استحضار ایدر. اوت تصور افاده اولونمق ایچون صورت محسوسهیه احتیاج کوریلیر. مثلا مثلث مفهومنی تصور ایدهبیلمك ایچون بزده هر حالده مثلثك تعریفنه داخل اولان مفهوم کلیدن بشقه مثلثك صورت محسوسهٔ ابصاریهسی بولونمق لازمدر. تصور ثابت اولدیغی حالده بو صورت محسوسه مختلف اولهبیلیر ایشته بو صورت محسوسهیه تصورك « سمه » سی دنیر .

§ الحاصل مفهومات کلیه اسیانك تابع اولدیغی قوانین کلیهنك صور مستحضرهسیدر ، اشیا آنجق مفهومات کلیه ایله معقول اولور. بو حالده عالم معقول بر « تصورات کلیه منظومهسی » در .

متکلمین مذهبی — جمهور متکلمین عندنده تصورات ویا مفهومات کلیه امر اعتباریدر؛ بو تصورات کلیهنك نه خارجده نه ذهنده، وجودی یوقدر. نته کیم ماسبقده بیان اولونمشدر. بو مذهب انکلیز فیلسوفی « هیوم ایله، فرانسز فیلسوفی قوندیياق » ك وموافقلر ایله اتباعلرینك مذهبلریدر.

تصدیق — ذهنك بر فعل ذاتیسیدر واو یاله بر عملیهدر که نفس انکله نسبتلری ادراك ایدر. « احساس » بر علم دکلدر، بلکه بر علمك سببیدر، «دقت» علمی احضار ایدر ایسهده تشکیل ایتمز، «حافظ» علمی حفظ وتکرار ایدر. نفس هر نه زمان احساسات وصور محسوسهدن بر قسم اوزرینه دقتنی تثبیت ایله انلری تمیز وتنظیر ایدر، ارهلرندهکی نسبتلری، ویا کندولری ایله علتلری ارهسندهکی نسبتلری واقعه مطابق بر صورتده ادراك وتصدیق ایدنجه ایشته اووقت «علم» حاصل اولور او حالده تصورسز علم یوقدر،

علم يالكز احساس ويا صورت محسوسه‌يى استحضار ايتمك دكلدر بلكه «بوشى يا شويله ، يا بويله‌در» ديه حكم ايتمكدر .

تصديق ذهنك افاعيل سافله‌سنده بيله كندولكندن موجوددر، مثلا حواس ايله ادراك احساسك بر متعلقى واسطه‌سيله استحصال اولنديغنه حكم ديمكدر؛ كذا برشيئى ياد ايتمك برتصورك بر وقعهٔ ماضيه‌يه تعلق ايتديكنه حكم ايتمكدر، بوحالده بتون عمليات ذهنيه‌ده ضمناً تصديق واردر. «انتزاع ويا تجريد» بومتعلقك يالكز بركيفيتنه دقت ايتمك دكلدر، بلكه بو كيفيتك ديكر كيفيتلردن ومتعلقك كندوسندن آيرى اولديغنه حكم ايتمكدر. انتزاع بر موضوعك بعض عناصرينى آيريجه ملاحظه ايتمكه سبب اولان برعمليه‌در . آيريجه افراز اولنان صورت ذهنيه «تصور مجرد» . مثلا بر اوك ارتفاعى ، برماصه‌نك بويى ، آيريجه ملاحظه اولونمغله برر «تصور مجرد ، ويا تصور منتزع» در .

ايكى ويا دها زياده موضوعك انتزاع ايله تحليل اولونمش اولان عناصر آره‌سنده مشترك عناصر بولنديغى تقديرده يكديكرينه عرض ايتمك عمليه‌سنه‌ده «تنظير» ويا «مقايسه» ديرلر. مقايسه ويا تنظيرده بر «مابه‌الاشترا كار»ى ، بيلديرن ايجابى ، برده «مابه‌الامتيازلر» ى بيلديرن سلبى ايكى تصديق واردر. مثلا بردوه ايله برآت درت آياقلى در، لكن بدنلرى ايله قويروقلرى بردكلدر .

«تعميم»ده متعدد متعلقات اره‌سنده مشترك اولان كيفياتك مجموعنى تجريد ويا انتزاع دكل ، بلكه بو مجموعك بومتعلقاتده وديكر غيرمحصور اشباهنده اولديغنه حكم ايتمكدركه افراد اره‌سنده‌كى تصورات ضمننده مفهومات كليه كشف ايدن برفعل نفسى اولمش اولور، برچوق موضوعلرى يكديكريله تنظير ايتدكدن صوكره مابه‌الامتيازلرك ذاتى اولميوب عرضى

اولديغنه حكم ايديلير ايسه مابه‌الامتيازلرى بيلديرن تصديق سلبى اولوب كأن لم يكن حكمنده اولور ، ارتق مابه الاشترا كلرى بيلديرن تصديقه اعتبار اولنور . ايشته تعميمى بيلديرن بو تصديق تصديق ايجابى‌در كه قضيهٔ موجبه‌ ايله افاده‌ اولنور. استدلال‌ده تصديقك برحال خصوصيسيدر، بر ويا ايكى تصديقدن ديكر بر تصديقه انتقال ديمكدر .

المان فيلسوفى قانت قوهٔ‌ مدركه‌يى «تصديق ايتمك ملكه‌سيدر» ديه تعريف ايتمشدر .

الحاصل كندوسنده تعينات عديده بولنان هرهانكى بر تصور ضمنا برحكمى مشتملدر ، متفكر اولان نفس ناطقه‌نك ايلك حكمى، فعل ذاتيسى ضرورى بر تصديقدر .

تصديق حضورى وحصولى —: برتصديق بنفسه حاصل اولور ايسه اكا «تصديق حضورى» ، بالتأمل حاصل اولور ايسه اكاده «تصديق حصولى» ديرلر. الفاظ ايله افاده اولنان تصديقات «حصولى»در .

تصديقك صورت وماده‌سى —: هرتصديق ايكى تصوردن مركبدر: موضوع، محمول. ايشته تصديقك ماده‌سى بودر، نفسك موضوع ايله محمول اره‌سنده ادراك ايلديكى نسبت‌ده صورتى‌دركه تصديقى تقويم ايدن بودر. بونسبت نسبت ذهنيه‌در. نسبت ذهنيه مختلفدر، انجق خارجده نسبت ايجابيه ويا سلبيه ايله افاده اولنور مثلا [فارابى «فصوص الحكم»ى، «ابو البركات» «المعتبر»ى يازمشدر ؛ ابن سينا «ابهرى» دن دها عالمدر، ابن باجه ابن رشددن اوّلدر] تصديقلرندن برنجيلرى نسبت عليتى، ايكنجيلرى نسبت تمايزى افاده ايتديكى حالده هر ايكيسى ده نسبت ايجابيه ايله افاده اولونمشدر. هرموضوع محمولك شمولنده ، هر محمول موضوعك تضمننده داخلدر.

مثلا «انسان فانیدر» دینیرکه فانی تصوری انسان تصورینی دائرۂ شمولنه، انسان تصوری‌ده فانی تصورینی دائرۂ تضمننه آلمشدر.

تفصیلات مذکوره‌دن اکلاشیله‌جغی اوزره برنجی درجه‌ده‌کی معرفت، علم، برشیئی بیلمك انجق تصدیقدن صوکره حاصل اولور.

معرفت علمیه — معرفت علمیه بالاستدلال حاصل اولان علمدر؛ نتیجه‌یی مبدئه، حادثاتی قانونه ربط ایلیان معرفتلردر. بو مرتبه‌ده معرفتلر اره‌سنده جهت وحدت بولنور، معارف علوم مدونه اولور. مثلا مسائل هندسیه‌ده جهت وحدت مقدار، مسائل فقهیه‌ده جهت وحدت «افعال مکلفین» اولور. بو مسائلك مجموعنه «هندسه، فقه» علملری دنیر. بو مرتبه‌ده انسان اشیایی اکلار، قانونلریله [۱]، علتلریله بیلیر، «عالم» اولور؛ کتاب طبیعتی، کلماتك معناسنی اکلایه‌رق اوقور، انده‌کی کیزلی معنالری کشف ایدر، «ترجمان طبیعت» اولور؛ اشیانك تابع اولدیغی قوانینی بیلدیکندن طولایی برشیئی وقوعندن اول کشف ایدر، کشف اولنان شیدن استفاده ایتمکه قادر اولور. نته‌کیم باقون «انسانك قدرتی علمیله متناسبدر» دیور. فردوسی مرحوم‌ده بو معناده «توانا بود آنکه دانا بود» [۲] دیمش ایدی. برمهندسك مثلثلرك شرائط مساواتنی بیلمسی، فیزیك عالمنك غازلرك تناقص حجملری حقنده‌کی قانونی بیلمسی، علم الحیات عالمنك دوران دم وفعل هضمك صفحاتنی بیلمسی بو مرتبه‌ده حاصلدر. بو مرتبه‌ده جزئیدن بحث بوقدر، جزئی یا ادله‌یه ویا قوانین کلیه‌یه مثال اولمق اوزره بولنور. بو مرتبه‌ده آنجق حادثه‌یی احداث

[۱] قوانین طبیعت علت ایله معلول معلول اره‌سنده‌کی نسبت ثابته‌دن عبارتدر بو نسبت کلی ودائمدر، فقط ضروری دکلدر. نته‌کیم قریبا ذکر اولنه‌جقدر.

[۲] عالم اولان ذات قادر اولور.

ایدن «علت»، اداره ایدن «قانون» بولنور. حقایق کلیه بولنور، حقایق جزئیه‌دن حقایق کلیه‌نك استخراجنه غیرت اولنور. بو مرتبه‌ده بیلکیلر قسماً برلشمشدر. دیمك که معرفت علمیه «نیچون» ایله، «نصل»ی بیلمك ایمش؛ «نیچون» سز، «نصل» سز برشیئی اکلامق ممکن دکل ایمش.

۳ — **معرفت فلسفیه** —: معرفت فلسفیه معرفت ترکیبیه، معرفت عالیه‌در. تماميله برلشمش بر بیلکیدر. بشر فطرتی مقتضاسنجه دائما نظام و وحدت طلب ایدر. بتون کائناتی بردن ایضاح ایتمك ایستر، او وقت تماميله مطمئن اولور. ایکنجی مرتبه‌ده علوم یکدیکرندن موضوعلری اعتباریله تمایز ایتمکده اولمغله بشرك بو احتیاجنی دفع ایده‌مز. انسان حادثاتی آیری آیری تتبع ایتمکله مثلا بر نباتك حیاتنی، بر ییلدیزك حرکاتنی، بر اغاجك بیومه‌سنی، بر طاشك دوشمه‌سنی تدقیق ایتمکله پك زیاده متفاوت اولان قانونلری الده ایده‌بیلیر. فقط بو قوانین آره‌سنده‌کی مناسبتی، یکدیکریله اولان ارتباطنی، بو قوانینی ممکن مرتبه آز اولان مبادی‌یه ارجاعی، حادثاتی هیچ اولمزسه محدود قوانین کلیه دائره‌سنه ادخالی خصوصاتنی‌ده بیلمك ایستر، بر نهرك منبعندن نه‌یولده نبعان ایتدیکنی بیلدیکی کبی قوانین علمیه‌نك منبعی اولان قوانین کلیه‌دن نه وجهله نبعان ایتدیکنی آکلامق ایچون دها یوکسك درجه‌ده معرفته محتاج اولور. عالمك، ماده‌نك، روحك بر مبدئی، بتون تصوراتمزك نقطۂ استنادینی بولمدقجه؛ بر موضوع عالی‌یه دسترس اولمدقجه مطمئن اوله‌ماز. ایشته بو نوع معرفته «معرفت فلسفیه» دنیرکه اك یوکسك معرفت بودر. بو معرفت اربابنه «فلاسفه» دیرلر.

٢ — مبدأ عینیت

معارف بشریه‌نك مبناسی اولان مبادئ اول چوقدر. آنجق آلمان فیلسوفی لایبنیجك دیدیکی کبی باشلیجه ایکی مبدئه راجع اولور: مبدأ عینیت ، مبدأ سبب .

مبدأعینیت سایه‌سنده هرفکر تعدیله اوغرامادقجه کندو کندوسنك عینی اوله‌رق بولنور ، مبدأ عینیت شو دستور ایله افاده اولنور : (ا) (ا) در ،(لا ا)(ا) دکلدر؛ (ا) ایله (لا ا) آره‌سنده بشقه برشی یوقدر. بو دستور موجبنجه برشی نه ایسه اودر ، ماصه ماصه‌در، ماصه اولمیان ماصه دکلدر ، ماصه‌ایله ماصه اولمیان آره‌سنده بر متوسط یوقدر .

مبدأ عینیت فکرك کندیسیله تطابقنده ویا عدم تناقضنده بولنمه‌یی فکره الزام ایدن ضرورتی افاده ایدر ، هم تناقضی دفع ایدر ، هم فکرك کندوسیله اولان مطابقتنی قانونی قیلار. متناقض اولان هرشیئك «غیر ممکن» ، متناقض اولمیان هرشیئك «ممکن» اولدیغی بوندن ناشیدر . «علوم ریاضیه» کبی علوم ذهنیه تمامیله مبدأ عینیته استناد ایدر .

هر برهان ریاضیده ضمناً موجود اولان «متعارفات ریاضیه» مبدأ عینیته راجعدر: برکمیته‌مساوی اولان ایکی کمیت متساویدر وسائره کبی.

مبدأ عینیتدن اوچ نتیجه چیقار :

١ — هر نه‌که تناقضی حاویدر بالضروره کاذبدر .

٢ — اولجه فرض اولنان برشیئك عینی اولان برشی بالضروره صادقدر .

٣ — اولجه فرض اولنان برحقیقته مناقض اولمیان ویا اوحقیقتك عینی اولمیان هرشی نه‌بالضروره کاذب ، نه‌بالضروره صادق دکلدر .

بناءعلیه متناقض تصورلر ، محمولی موضوعنه مناقض اولان تصدیقلر ، نتیجه‌سی مقدمتینه (صغری و کبری) مناقض اولان استدلاللر، ازجمله «دائرهٔ نامتناهی»تصوری، «دمیرجسم دکلدر»تصدیقی ، «عدالت فضیلتدر، فضیلت ممدوحدر ، اویله ایسه عدالت ممدوح دکلدر» استدلالی ممتنع ویا غیرممکندر. کذا اولجه تفکر اولنان تصورك عینی اولان هرتصور، محمولی موضوعندن انتزاع اولنان هرتصدیق، نتیجه‌سی مقدمتینه اویغون اولان هراستدلاللر، مثلا «دائرهٔ متناهیه» تصوری، «دمیر جسمدر» تصدیقی، «عدالت فضیلتدر ، فضیلت ممدوحدر ، اویله ایسه عدالت ممدوحدر» استدلالی بالضروره صادقدر، ضروریدر . بونك کبی بری برینك نقیضی ویا عینی اولمیان ایکی تصوردن مرکب برتصور، محمولی موضوعنه ضم اولنان تصدیق ، نتیجه‌سی مقدمتینی تجاوز ایدن براستدلال، ازجمله «تدریس عالی» تصوری ، «دمیر اوزوندر» تصدیقی ، «دمیرك قابل وزن» اولمسندن «هر جسمك قابل وزن» اولمسنه انتقال نه‌بالضروره کاذب ، نه بالضروره صادق دکلدر، ممکندر . بسیط اولان تصورلر اصلا متناقض اولماز ، بوراده موضوع بحث اولان امکان ذاتی ومنطقیدر .

امکان عقلی و حسی — امکان ذاتی ویا منطقی ویاعقلینك شرط نامی تناقض بولونمامقدر عناصر تصوراتی اره‌سنده تناقض بولنمیان هرمعلوم ممکندر. منطقاً ، ذاتاً ، عقلاً ممکندر . بر موجودك عالم طبیعتده وارلغی ایچون امکان ذاتی کافی دکلدر، بلکه اوموجود امکان طبیعی ویا حسی ایله‌ده ممکن اولملیدر. ایشته‌مبدأ سبب بونی کافل اولور. امکان طبیعی ویا حسی علل متحققه‌نك بولونمسنه موقوفدر. مثلا برحرکتك امکان ذاتیسی حرکت تصورنده تناقض بولونمامق، امکان طبیعیسی‌ده برعلت محرکه بولونمقدر . امکان ذاتی امکان طبیعیدن اولدر ، امکان طبیعی

امكان ذاتی‌یه موقوفدر. چونكه فكرده ممكن اولمیان برشی طبیعتده ممكن اولماز. فقط امكان ذاتی امكان طبیعی‌یه موقوف دكلدر، چونكه برشی امكان ذاتی ایله ممكن اولور، عناصر تصوراتی آره‌سنده تناقض بولونماز، فقط خارجده علل متحققه‌سی بولونمازده واقع اولماز. بو كا مبنی هر نه‌كه خارجده واقع اولمش ایسه مطلقا ممكندر، فقط هر نه‌كه ذهناً ممكن ایسه مطلقا خارجده بولونمق لازم دكلدر. «وقوع امكان ایله مسبوقدر. وقوعدن امكانه بلادلیل انتقال اولنور» دستورینك مبناسی بودر.

منطق قانونلری — منطق اول باول ایكی‌یه آیریلیر: منطق عمومی، منطق خصوصی. منطق عمومی مبدأ عینیه مستنددر. منطق عمومی قانونلری «عدم تناقض، امكان» قانونلری، منطق خصوصی ویا تطبیق قانونلری «موضوعه مطابقت، وقوع» قانونلریدر. منطق عمومی قانونی ویا امكان شرائطی كلیدر، ضروریدر، هیچ بر تصور بو شرائطی حائز اولمقسزین صادق اولماز. هرهانكی بر تصور بو شرائطی حائز اولماز ایسه بالضروره باطلدر، آنجق بو شرائط ایله امكان ذاتی حصوله كلیر. فقط بو شرائط لذاته تام اولمدیغندن هرهانكی بر تصور انجق بو شرائطی حائز اولور ایسه بالضروره صادق اولمق لازم كلمز. اوت بر تصور، هیچ بر تناقضی محتوی بولونمدقجه صحیحدر، قانونیدر، صورةً حقدر، صادقدر؛ فقط مادةً، حقیقةً صادق، حق اولمق ایچون بو تصورك موضوعه مطابقتی شرطدر.

عدم تناقض قانونلری ویا منطق عمومی قانونلری حقك شرط صوریسی، موضوعه مطابقت قانونلری ویا منطق خصوصی قانونلری حقك شرط مادیسیدر. مثلا بر عنقا تصوری صورةً صادق ایسه‌ده مادةً كاذبدر. تصور حقنده جاری اولان «عدم تناقض و موضوعه

مطابقت» قانونلری تعبیر آخر ایله «امكان، وقوع» قانونلری تصدیقده‌ده استدلالده‌ده حاكمدر. بر تصدیقك، بر استدلالك حقیقةً صادق اولمسی ایچون منطق خصوصی قانونه مطابق اولمسی شرطدر، منطق عمومی قانونلری تطبیق اولدیغی موضوع نه اولور ایسه اولسون عینی قانون اولور، منطق خصوصی قانونلری تطبیق اولندیغی موضوعك ماهیتندن نشأت ایدر، ماهیتلرینه كوره فرقلی اولور، مثلا سقوط اجسام قوانینی حكمت طبیعیه تعیین ایدر، فقط هر استدلالده «كل جزئندن اعظمدر» قانونه بالمجبوریه مطابق اولور.

۳ — مبدأ سبب

مبدأ سبب فكرك تحققنك شرطیدر. مبدأ سببك دستوری شودر: هیچ برشی سبب تام اولمقسزین وار اوله‌مز. فكرك فعل و حركتنی تنظیم ایدن مبدأ بودر. مبدأ عینیت نفس ناطقه‌نك موازنت قانونی، مبدأ سبب قوت قانونیدر اولكیسی قانون ستاتیكی، ایكنجیسی قانون دینامیكیدر. مبدأ سببدن اوچ مبدأ متفرع اولور: مبدأ علیت، مبدأ غائیت، مبدأ جوهر.

مبدأ علیت —: بزده نه‌قدر تصورات وار ایسه هپسی بر قوۀ فاعلۀ باطنیه نتیجه‌سیدر كه تصورات بو قوۀ فاعلۀ باطنیه‌یه اسناد اولونمقسزین هیچ برینی ایضاح ایده‌مز. مثلا بو دقیقه‌ده‌كه فكرم اراده‌مه اسناد اولونمشدر، نم اراده‌م بو ایضاحمك علت فاعله‌سیدر، ایشته بوكا «علت فاعله مبدئی» ویا ساده‌جه «علیت» مبدئی دیرلر. مبدأ علیت تجربۀ باطنه‌نی تحلیل ایله منكشف اولمشدر. مبدأ علیتك دستوری بودر: هیچ بر حادثه

علتسز وار اولەمز . تعبیر آخر ایلە «هرمعلول ویا حادثەنك بر علتی واردر». مبدأ عینیتك دستوری تحلیلی اولدیغی حالدە مبدأ علیتك دستوری ترکیبیدر . چونکە مبدأ عینیتك دستورندە محمول موضوعك عینی، مبدأ علیتك دستورندە ایسە موضوع تجربەدن منبعثدر . هرنەکە وارلغنك بر بدایتی وار ایسە مطلقا بر علتە محتاجدر. بز هرآن کرك کندمزدە، کرك محیطمزدە صوکرەدن اولمە برطاقم اشیا کوریورز . بونلر بوتون علت فاعلیەیە محتاجدر .

مبدأ قوانین — مبدأ سببك مبدأ علیتە تطبیقی اولان مبدأ قوانین ویامبدأ تنسیق طبیعتدە شویلە افادە اولنور: طبیعت قوانینە منقاددر ، قوانین طبیعت عمومیدر ، مستقردر ، عینی عوارض آلتندە عینی علل عینی معلولاتی استحصال علتایدر. علت معلولدن اولدر. مبدأ علیت حادثات متعاقبە قانونلری دیمکدر .

علل ثوانی — علت ثانیەلر تأثیرایتدیکی معلولە نسبتلە « علت » ، کندندن اول بولنوب کندیسندە مؤثراولان علتە نسبتلە «معلول»در. مثلا بخارترەنك حرکتنە نسبتلە علت ، آتشە نسبتلە معلولدر .

علل ثوانی سلسلەسی طبیعتدە بر سلسلۀ میخانیکیەدرکە فلاسفۀ جدیدە عندندە « ایجاب عن الطبیعە » ایلە افادە اولنور .

علوم فیزیکیەنك تحری ایتدیکی علل ثوانی سلسلەسی ویاقوانین طبیعتدر، بز بوقوانین ایلە طبیعتك صورتلرینی یعنی مرکب ومنتسق اولمسنی اقتضا ایدن مفهوملرینی اوکرەنیرز. قوانین طبیعت طبیعتدە حکمران اولان نظامی اظهار ایتمکلە بوسبلە بر « غائیت »دە تصدیق اولنور .

مبدأ علیتك معنالری — مبدأ علیت ایکی معنایە کلەبیلیر :

۱ — محضا تجربی اولان برمعنی ۲ — مابعدالطبیعی برمعنی. اولکی معنایە کورە «هرحادثەنك برعلتی واردر» دنیر. ایکنجی معنایە کورە «هرحادثەنك حقیقةً برعلتی واردر» دنیرکە بوعلت برقوت، برقدرت مولدە ، برفاعلیتدر .

فرانسز فیلسوفی مالبرانش «انجق اللهعلتدر» دیور. بونکلە «تأثیر انجق اللهدندر ، مخلوق اسباب عادیە ، علل عادیەدر ، اللهدن ماعدا مخلوقدە معلولی احداث قدرتی یوقدر » دیمك ایستیور. علت بوایکنجی معنایە کورە ذاتی اولەرق فاعلدر ، زمان ، مکان کبی شیلر علت اولەماز. چونکە ذاتی اولەرق فاعل دکلدر، قوتدە دکلدر؛ فقط برنجی معنایە کورە زمان ومکان علت اولەبیلیر .

نوامیس طبیعت — طبیعتدە مشاهدە اولونمیان برطاقم علتلردە واردر ایشتە طبیعتدەکی بو کیزلی قوتلرە؛ کیزلی خاصەلرە «علل مستکنە» ویا «نوامیس» دنیر. نوامیس مابعدالطبیعی اولان قوتلر، قابل مشاهدە اولمیوب طبیعی اولان قوتلردر .

مبدأ عینیت ایلە مبدأ علیتك استناد کاهلری — مبدأ عینیت ضرورت منطقیەیە ، مبدأ علیت ضرورت واقعەیە مستنددر. برشی مبدأ عینیتە استناد ایتدیمی اوشی منطقاً ، عقلاً ضروری اولور . ارتق بشقە درلو ملاحظە اولونماز ، انك نقیضی مستحیل اولور . فقط مبدأ علیتە استناد ایتدیمی اوشی انجق حساً ضروری اولور ، تحققدە ، واقعەدە ضروری اولور، یوقسە عقلاً منطقاً ضروری اولمسی لازم کلمز.

مبدأ غائیت — مبدأ غائیتك دستوری بویلە افادە اولنور: هیچ برشی غایەسز حصول بولماز. غائیت برشیئك نیچون یاپیلدیغنی ایضاحە معطوفدر.

تصوراتمزك هپسی بر «كل» ك جزئی تشكيل ايدر اكر بوجزء او«كل»دن منفرد اولورايسه قيمتنی ضايع ايدر، تصوراتمزی ايضاح ايچون اجزاسندن اولديغی «كل» ايله اولان نسبتنی بيان لازمدر .

اجزاسنی كندوسنه تابع قيلان، كندی اجزاسنی محيط ومشتمل اولان «كل» برغايه‌دن بشقه برشی دكلدر. مثلا مرانغوزك مقصدی بر ماصه ياپمقدر. ماصه «كل»، كراسته ماصه‌نك جزئيدر، بويله اولمقله برابر كراسته ماصه ايچون وسيله، ماصه كراسته ايچون غايه‌در. غايه بر معلول مستقبلدر. بو معلول علته نسبتله ذهنده اول بولنور، فقط خارجاً صوكره‌در، معلول عادتا علتنك علتی ديمكدر. غايه ذهنده اولمسی اعتباريله علت، خارجده اولمسی اعتباريله معلولدر ، فقط غايه اول امرده تفكر اولنوب اراده اولندقدن صوكره حصوله كلير . غايه مفهوميله حصولی ارهسنه علاوه اولنان سلسلهٔ علله « وسائل » دنير .

موجودات طبيعه‌ده اولديغی كبی موجود ذهنيه‌ده ده بر غايه واردر .

غائيت عليت كبی يالكز حادثات متعاقبه قانونی دكلدر ، برده حادثات مترافقه قانونيدر كه بوقانون حادثاتك كافه‌سنی غايه‌لرينه تابع قيله‌رق حادثاتك برينی ديكريله متناسق قيلار . بر ماده علت غائيه‌نك تصرفی آلتنده ، ذهن ايله تصور اولنان صورتی اكتساب ايدر.

مبدأ عليت كافی اولمامغله او نقصانی اكمال ايچون مبدأ غائيت قانتك بيانی وجهله ناظم وظيفه‌سنی كورير .

خير درجهٔ علياده برغايه‌در . افعالمزك غايه‌سی‌در ، افعالمز تماميله وسائلدر . اسلامده اقصی الغايات جناب قادر وقيوم‌در .

اكثريا علل غايه سوءاستعماله اوغرايور ، افراطه واريليور .

موجوداتك غائيت خارجيه‌سی نظرمزدن قاچيور، مثلا پك ای بيليرز كه انكرك ييلاننك كافهٔ اعضاسنده برغايه واردر . اوده شخص ونوعنی استحفاظدر فقط بوانكرك ييلانی نه‌يه يارار ، اونی بيلميه‌بيليرز .

مبدأ غايتدن مقصد علی العموم حادثه‌ده ، هرموجودده غايه بولنديغنی ايضاح ايتمكدر .

مبدأ عليت تجربه‌ده استعمال اولنه‌رق تحقيق اولنديغی حالده مبدأ غائيتك موفقيتی آزدر ، برچوق اشيانك غايه‌سی بزه كورنميور، بوكا مبنی بعض عقلا واهل نظار مبدأ غائيتك كلی وضروری اولديغنی قبول ايتميورلر .

فلاسفهٔ جديده‌دن دەقارت، تحاوليوندن (داروين، سپنسر، هەكل كبی) ذوات غائيتی انكار ايدرلر، ماديون ده موجوداتی غائيت ايله دكل، ضدی اولان ميخانيكيت ايله ، ماده ايله ، حركت ايله ايضاح ايدرلر ؛ نته كيم قريباً ذكر اولنه‌جقدر .

غائيتك مدافعلری ازجمله قانت «طبيعتك بر محصول عضويسی اويله بر محصولدر كه آنده هرشی متقابلاً غايه ووسيله‌در »ديور فی الواقع عالم جماده‌ده غائيت غائبدر مثلا سمانك شايان حيرت اولان نظاماتنك بر مقصده مبنی اولديغنی يقيناً تصديق ايده‌ميز فقط عالم حياتده غائيت هريرده مشهوددر.

حكمت الٰهيه مبحثنده علمای اسلاميه ايچنده علت غائيه طرفدارلريله عليهدارلری بيان اولنه‌جقدر .

غايه‌سز غائيت — قانتك « حسن غايه‌سز غائيتدر » سوزی اول امرده غريب كورينير .

بوسوزی ايضاح ايده‌لم: غائيت كل تصوری ايله اوكلك اجزاسی بيننده توافقدر. اوكل غايه، اجزاء وسيله‌در ، غائيت بودر. فقط بوغائيتده هرهانكی

بر اثر متأخر ایله ایریجه بر توافق دها بولنور ایسه او غائیتده بر غایه‌ده بولنور، او حالده اکا «غایه‌لی غائیت» دنیر، یوقسه او غائیت «غایه‌سز غائیت» اولور. او غایه فرضا کندوسنك بقاسنی کافل اوله‌جق وجهله اولور، یاخود موجودات سائره‌نك حفظ وبقاسنی تأمین ایدر، اولکی صورتده داخلی برغایه، ایکنجی صورتده خارجی برغایه بولنور. داخلی غایه «نفع»، خارجی غایه «تناسب وکمال»در. قانته کوره «حسن»ده «نفع»ده «تناسب وکمال»ده یوقدر. انجق «حسن» اولان برشیده برمجموعیت واردر که اجزاسنی کندیسنه تابع قیلار، حسنده بر توافق واردر، بوده کندی کندینه کافیدر. توافق وآهنك حسندر.

خلاصه حسن عادتا کثرت ایچنده وحدتدر، اجزاده‌کی نظام وتناسبك محصولیدر. حسنك کندیسنده بزه تناسب وانتظام کبی هیچ برفائده‌سی یوقدر.

مبدأ جوهر — تصورلریمزك هپسی بالضروره بزه اسناد اولینور. تصورلریمزك هر بری بزه نفسمزك آز، چوق متحول بر طوری کبی کورینور. مثلا نه‌قدر دوشوندکلرم وار ایسه هپسی برموجوده اسناد اولنور. او موجود «بن» ایم، بو دوشوندکلرمده (بن) دینلان موجودك بر طوری، بر محمولی‌در. بونك کبی اوکمزده کوردیکمز کرسی سرتلنه بیلیر، سیاهله‌نیر، آشینه‌بیلیر، طاغیلیر، صورتی محافظه ایده‌بیلیر. بوتون بو طورلر دائما کرسی‌یه اسناد اولنور. دیمك اولیورکه فکرمزك متعلقلری یا جوهر، یاخود جوهرك برطوری‌در. مبدأ جوهرك دستوری بودر: هر محمولك بر موضوعی واردر، هر طور بر جوهره عائددر. دیکر بر تعبیر ایله شویله دینه بیلیر: هیچ برشی جوهرده وجوهر ایله اولمقسزین وار اوله‌ماز. جوهر

آز، چوق متحول اولان بر چوق اعراضك بر موضوع واحد ودائمی‌در.

مبدأ جوهر مبدأ علیتك نوعما بر متمم ضروریسی‌در. علت انکار اولندیغی جوهرده انکار اولینور. نته‌کیم انکلیز فیلسوفی هیوم علتی‌ده، جوهری‌ده انکار ایدر.

جوهر وعرض — باشلی باشنه موجود اولان بذاته قائم اولانه «جوهر وعین»؛ باشلی باشنه موجود اولمیانه، بذاته اولمیانه «عرض» دیرلر. مثلا طاش جوهر، آنك قاتیلغی عرضدر. فلسفهٔ جدیده‌ده جوهر وعرض یرینه موجود وحادثه‌ده دینور: وار اولان موجود، کورینان حادثه‌در. اشاعره اصطلاحنجه ذات باری‌یه جوهر، [١] صفات باری‌یه عرض اطلاق اولنه‌ماز. فلاسفهٔ اسلامیه هر ایکی تعبیری‌ده ذات وصفات باریده استعمال ایدییورلر.

جوهریه وعرضیه —: فلسفهٔ جدیده‌ده بیان اولندیغی اوزره موجودات جوهر ایله عرضیات معینه‌دن مرکبدر، جوهر هر عرضیاتی اخذه قابلدر. بوبابده ایکی رأی واردر: جوهریه، عرضیه.

جوهریه‌یه کوره بر جوهر واردر، بذاته قائم بر موجود واردر. حادثات انفسیه روح دینلان بر جوهره، حادثات آفاقیه ماده دینلان برجوهره استناد ایدر. شوقدرکه «مثالیه» جوهر مادی‌یی، اکا ضد اولان «مادیه»ده جوهر روحی انکار ایدرلر. «روحیهٔ ثنویه» هر ایکی جوهری قبول ایدرلر.

عرضیه‌یه کوره، حادثات بر کیفیت وجدانیه‌در، انلرك ضمننده

[١] بو مسئله اسماء الهیه‌نك توقیفی اولوب اولمامسنك بر نتیجه‌سیدر. اسماء الهیه بحثنده بوکا دائر بیانات واردر.

هیچ بر جوهر یوقدر. ماده‌ده یوق، نفس‌ده یوق. جوهر دینیلان مفهوم، کندیسنه بشقه بر محمول علاوه اولنان حادثات واعراض کومه‌سیدر. هرشی عرضدر، محمولدر، صفتدر. هیچ برشی مطلق اوله‌رق ذات موضوع دکلدر، عالمده اعراض وحادثات ایله اعراض وحادثات نسبتلری ویا قانونلرندن بشقه برشی یوقدر. بونسبت وقانونلرکده اعراض وحادثات خارجنده هیچ بر حقیقتلری یوقدر. خارجده متحقق اولان انجق اعراض وحادثاتدر. مثلا «بوماصه بیاضدر» دنیلسه بوراده بیاض صفتنی ماصه جوهرینه اسناد ایتمیورز، بلکه بیاض صفتنی نفس ناطقه‌مزده هنوز متشکل اولان صفات طاقمنه، ماصه کلمه‌سیله اشارت اولنان طاقمه علاوه ایدیورز. «انا» دنیلان ذات موضوع متفکرده «کندیسنه شعور حاضر حالی علاوه اولنان بر طاقم شعورات سابقه حاللری سلسله‌سی»در، مثالمزده‌کی ماصه تحلیل اولنسه هیچ برشی قالماز، شعوراتمز تحلیل اولنسه آنی ربط ایدن بر موجود بولونماز.

جوهریه عندنده او ماصه تحلیل اولنسه، یاخود شعوراتمز تحلیل ایدلسه هر حالده او صفات و سلسلهٔ شعوراتی ربط ایدن بر موجود واردر. اولکیسنده ماده، ایکنجیسنده روح دنیلان مابه‌القیام بر موجود واردر. عرضیه پیری انکلیز فیلسوفی هیوم‌در.

متکلمیندن ضرار ایله نجارده عرضیوندن ایدیلر. آنلره کوره جسم « اعراض مجتمعه »دن عبارت ایدی.

اقسام جوهر — جوهر اوچ قسمدر: جواهر مادیه، جواهر فردیه، جواهر شخصیه.

١ — تقسیم مادی نصل اولورایسه اولسون ینه جواهر اوله‌رق

عینی قالان جوهره «جوهر مادی» دیرلر. دمیر، کیرچ، طاش کبی. بالعموم جواهر مادیه بوقسمدندر.

٢ — تقسیم ایله نامی قالیوب ثابت بر حدودی بولنان جواهره «جواهر فردیه» دیرلر. بوجواهرك هربری برفرد مخصوص اولور. نبات، آغاج، چیچك، حیوان کبی.

٣ — جواهر فردیه‌دن اولملقله برابر (انا) ایله دیکر افراددن تفریق اولنان جواهره «جواهر شخصیه» ویا (انیت) دیرلر. انیت فردیت اقتضا ایدر. فردك کندینه شعوری اولور ایسه، فرد «انا» اولور ایسه اوفردیتنه «انیت ویا شخصیت» دیرلر. بوحالده شعور انیتك برعنصر مقوّمی‌در. نفس انسانیه ذی شعور وانائی بر نفسدر.

قوه وفعل — جوهرده اویله بر استعداد واردرکه او استعداد ایله جوهر بعض اوصافی اکتسا ایدر، بعضیسنی اکتسا ایتمز. مثلا بال مومی قولای قولای هر صورته بوکیله‌بیلیر. فقط آتشه عرض اولنسه صلب اوله‌رق باقی قالماز. اکلاشیلیرکه بر موجودده بالطبع مالك اولدیغی اوصاف ایله مالك اولمدیغی، فقط مالك اوله‌بیله‌جکی اوصاف واردر. ایشته موجودك بعض اوصاف اکتسا ایتمسی استعدادینه « قوه »، موجودك وارلی فرض اولندیغی زمان مالك اولدیغی اوصافك هپسنه « فعل » تسمیه اولنور. تجربه ساحه‌سنه دوشن بر جوهر « متحقق ومتوقع »ی حاوی اولملغله اوراده « فعل وقوه » حاصل اولور. برشی موجود اولدیغی انك جوهری بعض متحقق اولان اوصاف ایله برلشمش اولور. بالفعل وار اولان موجود عرضیات ممکنه‌سندن بعضیلری بالفعل، مالك اولمدیغی عرضیاتی‌ده بالقوه واردیمکدر. مثلا بال مومی هم مکعب، هم مدور اوله‌بیلیر،

والمزده‌کی بال‌مومی مدور اولمغله بال‌مومی بالفعل مدور ، بالقوه مکعبدر دینه‌بیلر .

فعلده ایکی شی رکندر : ذات ، عرضیات حاصله . بوحالده قوه ذاتی شویله ، بویله عرضیات ایله برلشدیرن بر شیدر ، ذاتدن بشقه‌در ، کوریلیورکه قوه ، اکتسابنه مستعد اولدیغی عرضیات جزئیه‌یه نظراً غیرمتعین بولنیور فقط عرضیاتك طبیعتنه نظراً متعین بولنیور . هرهانکی برذات هرهانکی برعرضیات ایله برلشه‌مز ، مثلا بال‌مومی خاو اورکوسنی قبول ایده‌مز ، بتون موجودات طبیعیه‌ده قوه وفعل واردر .

فعل محض — بر موجود مالك اولمغه مستعد اولدیغی بتون اوصافك برقسمنه بالفعل مالك اولمزسه اوموجود موجود ناقصدر . فقط بالفعل بتون اوصافنه مالك اولور ایسه اوموجود موجود کاملدر . قوه فعل قدر معقول دکلدر ، انجق کندیسنی تعیین ایدن فعله نسبتله معقولدر ، فعل بذاته معقولدر برموجود اوله‌جق ، اوله‌بیله‌جك بتون اوصافه فعلاً مالك اولور ایسه اکا « فعل محض » دنیر ، فعل محض موجود کامل ونامتناهی‌در ، موجود مطلقدر .

٤ — مبادئ اولك اوصاف ذاتیه‌سی

مبادئ اولك اوچ وصف ذاتیسی واردر :

١ — **مبادئ اول کلیدر** . مبادی اول اولا انفسی اوله‌رق کلیدر : بتون اذهان ایچون مشترکدر ، ثانیا افاقی اوله‌رق‌ده کلیدر : هرشی ایچون صادقدر ، اصلا استثناسی یوقدر ، قوانین فیزیکیه عمومیدر . فقط

کلی دکلدر . چونکه یالکز اجسام ایچون صادقدر ، مبادئ اول ایسه بتون موجودات ممکنه ایچون صادقدر .

٢ — **مبادئ اول ضروریدر** . مبادئ اول اولا انفسی اوله‌رق ضروریدر ، عضلات یورومك ایچون نصل ضروری ایسه بومبادی‌ده دوشونمك ایچون اویله ضروریدر . ذهن تجربه‌ده بولنمدقجه شووبومعرفه صاحب اولماز ، فقط بونکله تفکرینه خلل کلمز ، فقط مبادئ اول قالقارسه انسانده ملکهٔ معرفت‌ده قالماز . ثانیاً افاقی اوله‌رق‌ده ضروریدر : بومبادینك صادق اولمامسی ممکن دکلدر . بز یالکز ماوقعده هرشیئك برسببی اولدیغنه ایناتمیز . بلکه حقاده هرشیئك برسببی اولدیغنه ایناتیرز . قوانین فیزیکیه بویله دکلدر ، نه‌قدر اعم اولور ایسه اولسون ینه ممکندر ، ماوقعده فعلاً « کافهٔ اجسام کتله‌لریله مبسوطاً ومسافه‌لرك مربعیله معکوساً متناسب اوله‌رق متجاذبدر » فقط حقاً بشقه درلو اوله‌بیلیر . احتمالکه کائناتك بعض جزئنده تجربه‌مزك قبولنه مخالف اوله‌رق بشقه‌در . بز بوقانونه برنوع ضرورت اسناد ایده‌بیلسه‌ك اوده انجق مبدأ سبب واسطه‌سیله ایضاح ایده‌جکمز برافتراض ایله اولور : بو قانونك برسببی اولدیغنه ایناتیورز ، بوقانونك باقی قالمسی حسبیله واقعات بالضروره قانونه مطابق اوله‌جقدر ، نهایت بورادەضرورت ضرورت حسیه‌در ، بوقسه ضرورت عقلیه دکلدر ، تجربه‌دن استقرا اولنه‌رق میدان بولان قوانینك ضرورت اضافیه‌سی مبادئ اولك ضرورت مطلقه‌سنی مقتضیدر . ضرورت مطلقه ضرورت اضافیه‌دن اولدر .

قوانین طبیعت — قانون طبیعت ایکی موجود ویا ایکی وقعه‌نك اظهار ایتدیکی نسبت ثابته (غیرمتحوله) در ، علومك غایه‌سی بوقوانینك دستورلرینی اتقان ایله کشف ایتمکدر . قوانین غیرمتحولدر . ممکندر .

اولا قوانین طبیعت غیر متحولدر : عین عوارضده هرزمان وهریرده بغدای اکیندن بیتر، قویون قویون طوغورر، آتدن آت طوغار، صو یوزدرجه حرارتده غلیان ایدر. اجسام غالیله‌نك کشف ایتدیکی دستورلره کوره سقوط ایدر. حرارت اجسامی متقلص دکل، منبسط قیلار.

ثانیاً قوانین طبیعت ممکندر، ضروری دکلدر. چونکه قوانین طبیعتی افاده ایدن قضایا قضایای ترکیبیه‌در، یوقسه قضایای تحلیلیه دکلدر. بر قضیه‌نك محمولی موضوعنه علاوه اولنور ایسه اکا «قضیهٔ ترکیبیه»، فقط محمول موضوعندن افراز اولنور، محمول موضوعنك قسماً ویا تماماً وصف ذاتیسی اولور، دیکر تعبیر ایله محمول موضوعده داخل بولنورسه اکاده «قضیهٔ تحلیلیه» دنیر. انسان ممه‌لی حیواندر قضیه‌سی «قضیهٔ تحلیلیه» بوانسان ناموسلیدر قضیه‌سی «قضیهٔ ترکیبیه»در.

قوانین طبیعتی اشعار ایدن قضایاده موضوعك وصف ذاتیسی اولمیان، موضوعده داخل بولونمیان بر شی محمول اوله‌رق موضوعه اسناد اولنور، عادتا خارجدن کاوب موضوعه یاپشوب قالیر. بربغدای دانه‌سنك ذاتنده، طوپراغه آتیلمش اولان بوبغدای دانه‌سنك برساق، بر سنبله احداث ایده‌جکنی، بوسنبله‌ده متعدد دائره‌لرك بولنه‌جغنی بزی قبوله اجبار ایده‌جك برسبب کورمیورز. بونك کبی باروت لایقیله تحلیل اولنور ایسه انده انفلاق بولنه‌ماز. کرهٔ ارضك شمس اطرافنده دوران ایده‌جکی ماهیت وذاتندن اکلاشیله‌مز. قوانین طبیعتده ذاتنده بولونمیان شیلر طبیعته بالتجربه علاوه اولونمشدر. اشیانك کندوسنده بیله ضرورت یوقدر، ارضك، انسانك، شواغاجك وارلغنده نه ضرورت واردر؛ نره‌ده قالدی که قانونلرنده ضرورت بولنسون. قوانین

طبیعت قضایای ترکیبیه ایله افاده اولنمغله شمدیکندن بشقه اوله‌بیلیر. محمولك موضوعدن انفکاکی ممتنع اولور ایسه انجق اووقت قضیه قضیهٔ ضروریه اولور، یوقسه محمول موضوعه تناقضی موجب اولمیه‌جق وجهله انفکاکی جائز اولور ایسه اوقضیه قضیهٔ ممکنه اولور. قضایای ضروریه‌ده محمولر اوصاف ذاتیه، قضایای ممکنه‌ده محمولر اوصاف عرضیه اولور، اوصاف ذاتیه ضروری، اوصاف عرضیه ممکندر. قضای تجربه قضایای ممکنه اولمقله برابر نسبتك بر بالفعل وقوعیله حکم اولونمغله قضایای مطلقهٔ عامه اولور. طبیعتك قانونلری اشیای ماده‌نك ذاتندن منبعث دکلدر، لایتغیردر، فقط مطلق اوله‌رق ضروری دکلدر. ضرورتی فرضیدر، یوقسه قطعی دکلدر،

فن میخانیکك مجرد قسمی قوانین ریاضیه‌یه قابل ارجاعدر، فقط مشخص قسمی، مطلقا نوتونك جاذبهٔ عمومیه حقنده کشف ایتدیکی قانونی [١] هنوز ایضاح اولونمامش بر ماوقع کبی قبوله مجبوردر. فرانسز فیلسوفی «بوترو» بوندن جاذبه قانوننك ممکن اولدیغنی استنتاج ایدیور، چونکه ماوقع حقنده‌کی معطیاتمز، ناقصدر، حواسمز غیرکافیدر، تجربه‌لریمز قسماً‌در. بوحالده علت ایله حادثات آره‌سنده ضرورت یوقدر. «بوترو» ایله باشلایان فلسفهٔ امکانیه ایشته بواساسه مستنددر. بوندن ماعدا انکلیز فیلسوفلری «استوورات میل، به‌ین» هیچ برقانونك مستمراً دوام ایتمدیکنی قبول ایدیورلر. بونلرجه هیچ بر حقیقت یوقدرکه یارین اکا مناقض برتجربه ایله تکذیب ایدلمامش اولسون. آرتق علم فیزیك موقت اولمش اولیور.

---

[١] آنفا کچشدر ص :

شو بیاناتدن اکلاشیلیورکه معجزات حسیه ، فلسفهٔ حاضره ساحه‌سنده ممکندر . اصلا محال دکلدر .

٣— **مبادئ اول اولیدر** : مبادئ اول ذهنك ایلك انکشافنده ذهن ایله برابردر، بومبادی اداره ایتدیکی تصدیقات واستدلالاتده، صراحةً دوشنیله‌رك بولونماز ، انجق ضمناً بولنور . چوجق مثلا مبدأ علیتی، (هر حادثه‌نك برعلتی واردر) مبدئنی دستور حالنده بیلمز، فقط دقت ایتدیکی هرحادثه‌ده علتی آرار طوریر، بوندن بشقه مبادی هرمعرفتدن اولدر چونکه معرفتك شرط ضروریسی‌در . معرفت یالکز صورت محسوسه‌یی استحضار ایتمك دکلدر، بلکه صور محسوسه واحساساتی، برطاقم نسبتلری ادراك وتصدیق ایتمکدر ..

مبادئ اولك صورت کشفی — مبادئ اول قوهٔ مفکره‌مزك کندی قانونلری اولمق اوزره منجلی اولور، قوهٔ مفکره‌مزك هر فعلنده ضمناً داخل اولور. نفس بوقانونلری، قوهٔ فاعله‌سنی تحلیل ایتدیکی اثناده کشف ایتمشدر. واقعات خارجیه‌یی تحلیل اثناسنده نصل فیزیك قانونلرینی کشف ایتمش ایسه کندنده‌ده کندی قوانین خاصه‌سنی تحلیل ایله کشف ایتمشدر . نفس بوقانونلرك کندی قوهٔ فاعله‌سنك شرط تمرینی اولدیغنی، عضلات حرکت ایچون نصل ضروری ایسه بوقانونلرك‌ده اویله‌جه ضروری اولدیغنی حس ایتمشدر. برقضیه‌اله آله‌لم: «بومدرسه طاشدن بنااولونمشدر» دیه‌لم . بوقضیه‌دن نه آکلایه‌جغز ؟

اولا شونی آکلایه‌جغز: بوکلمه‌لرك هر برینك معناسی نفس ناطقه‌ده نصل بولونمش ایسه ینه اویله‌در ، بوکلمه‌لر اصلا تبدل ایتمز ، مدرسه مدرسه‌در ، طاشدن بنا طاشدن بنادر . ایشته مبدأ عینیت .

ثانیاً — نفس ناطقه‌نك مدرسه ایله طاشدن بنا آره‌سنده‌کی

لزومی طانیمش اولمسی، طاشدن بنانك مدرسه‌یه حمل اولوندیغنی بیلمسی لازمدر . ایشته مبدأ جوهر .

ثالثاً — نفس ناطقه تحصیل علوم مقصدیله مدرسه‌نك بنااولدیغنی بیله‌جکدر . ایشته مبدأ غائیت .

رابعاً — بومدرسه‌نك بر معمار طرفندن یاپیلدیغنی‌ده بیله‌جکدر. ایشته مبدأ علیت .

بوکا مبنی مبادئ اوله «مبادئ عقلیه ومبادئ مدبرهٔ معرفت» دینیر.

تحلیل مبادی — مبادی برر تصدیقدر، برر حقیقتدر، هرحالده بر موضوع ایله برمحمولدن مرکب اولور. بویله‌جه مبدأ عینیت برطرفدن موجود مفهومنی، دیکر طرفدن عینیت مفهومنی حاوی اولور. چونکه مبدأ عینیت موجودك کندیسیله عینیتنی تصدیقدن عبارتدر . مبدأ سببده برطرفدن موجود مفهومنی، دیکر طرفدن سبب مفهومنی یعنی ارتباط وتعلق ضروری نسبتلرینك مفهومنی حاویدر. بوضرورت ضرورت حسیه‌در مبادئ سائره‌ده تحلیل اولنورسه بر موجود ویا بر حادثه‌یه عائد جوهر ، علت ، غایه قانون مفهوملری منکشف اولور، بو مفهوملره « معانئ اول» دینیر .

معانی اولك وصف اعمی وحدتدر. عینیت مفهومی برموجودك وحدت مطلقه‌سی دیمکدر .

ذهن اشیایی وحدتده دوشونمك ایستر. فی الواقع تصورات وتصدیقات کلیه واسطه‌سیله قسماً اکا موفق اولیور. فقط تجربه وحدت مطلقه‌یه مانع اولیور ، ذهن هیچ اولمزسه وحدت اضافیه‌یی تعقیب ایدیور . اشیانك ارتباط ضروریسی، تعلق متقابلی نتیجه‌سنده بوکا نائل اولیور. سبب مفهومی‌ده تماميله هرشیئی دیکرینه متعلق قیلان بر نسبت

ضروريه مفهومی اولمغله مبادئی اول وحدت احتیاجنك آز ، چوق یاقین اولان نتایجی‌در. وحدت معناسنك مناظر مختلفه‌سندن بشقه بر شی دكلدر .

٥ — امكان و عدم امكان

آنفاً بیان اولندیغی اوزره «امكان وعدم امكان» مبدألری مبدأ عینیتدن متفرعدر . تصوری اصلا بر تناقض اقتضا ایتمیان معلومه [١] «ممكن» ، بالعكس تصوری بر تناقض اقتضا ایدن معلومه «غیر ممكن» دیرلر. بو ممكن واجب ایله اصل ممكندن اعمدر. «غیر ممكن»ده مستحیل دیمكدر بوكا بنی كتب اسلامیه‌ده احكام عقلیه اوچ كوسترلمشدر: واجب، جائز ویا ممكن ، محال ویا مستحیل ویا ممتنع .

وجوب وامكانك صفت وجودیه ویا اعتباریه‌دن اولمسی متكلمین ایله فلاسفه آره‌سنده مختلف فیه‌در . فلاسفه‌یه كوره صفت وجودیه ، متكلمینه كوره صفت اعتباریه‌در، خارجده وجودی یوقدر. امتناعك امر اعتباری اولمسی متفق علیه‌در . انجق مشایخ ماتریدیه عندنده وجوب صفت وجودیه‌دندر .

امكان فلاسفه عندنده امر وجودی اولمغله فلاسفه امكان ایچون بر محل موجود آرایور چونكه امكانك بنفسه قیامی مستحیلدر بوكا مبنی حادث ممكن ایچون بر محل موجود اولمق اوزره بر ماده لازمدر، اوماده قدیمدر .

---

[١] بیلنمك، حكایه اولونمق شانندن اولان هر شی دیمكدر ، غیر ممكنه مجاز طریق ایله معلوم دینمشدر .

متكلمین امكانه امر اعتباری دیمكله ممكن ایچون بر محل موجوده احتیاج یوقدر، بونكله ماده‌نك قدمی‌ده لازم كلمز .

واجب — وارلغی ذاتنك مقتضاسی اولان معلومدركه یوقلغی قابل دكلدر . لذاته واجب اولان بودر .

ممكن — نه وارلغی ، نه یوقلغی ذاتنك مقتضاسی اولمیان معلومدركه یوقلغی ده ، وارلغی ده قابلدر . لذاته ممكن اولان معلوم بودر. ممكنك وارلغی ویا یوقلغی فرض ایتمك محالی مستلزم اولماز . وارلغی مطلقا بر موجبك وجودیله ، یوقلغی سبب وجودینك عدمیله اولور .

مستحیل — یوقلغی ذاتنك مقتضاسی اولان معلومدركه وارلغی قابل دكلدر . لذاته مستحیل اولان معلوم بودر .

ممكن هم واجب لغیره، هم مستحیل لغیره اولور: ممكن واجب اولونجه ذاتندن طولایی دكل ، غیردن طولایی واجب اولور ؛ مستحیل اولونجه ینه ذاتندن طولایی دكل ، غیردن طولایی مستحیل اولور .

واجبك حكمی — واجب لذاته وجودده غیردن مستغنی اولور . واجب لذاته‌نك ذاتی وجودینی اقتضاء تام ایله اقتضا ایتمكله واجب لذاته‌نك حكمی عدم ایله مسبوق اولمامق ، اكا عدم طاری اولماماق ، مركب اولماماق‌در .

بناءً علیه واجب لذاته هم ازلی، هم ابدی اولور[١]، هم قدیم، [٢] هم باقی اولور. ازلیت، ابدیت؛ قدم، بقا واجب لذاته‌یه لازم[٣] اولور،

---

[١] ازلی اولی اولمیان . ابدی صوكی اولمیان دیمكدر .

[٢] قدیم اولی اولمیان ، باقی صوكی اولمیان دیمكدر .

[٣] لزوم برشیئك دیكر برشیئی اقتضا ایتمسی ، اوشیئك اندن انفكاك ایتمه‌مسی‌ در .

واجب لذاته ازلی اولمزسه وجودی عدم ایله مسبوق اولور. حالبوکه واجب لذاته‌ده وارلق ذاتنك مقتضاسی اولمغله واجب لذاته عدم ایله مسبوق اوله‌ماز. کذا واجب لذاته قدیم اولمزسه وارلغنده بر موجدك وارلغنه محتاج اولور، واجب لذاته ایسه وارلغنده اصلا بر موجده محتاج اولماز. واجب لذاته باقی اولمیوب فانی اولسه ذاتنه عدم طاری اوله‌بیلیر، واجب لذاته ایسه عدمی قبول ایتمز.

واجب لذاته مرکب‌ده اولماز. اگر مرکب اولسه اجزاسندن هر بر جزئنك وجودی ذاتندن عبارت اولان مجموعك وجودندن اول اولمسی لازم گلیر. اجزاسنك هر بری بالضروره ذاتنك غیریدر، بو حالده ذاتندن عبارت اولان مجموعنك وارلغی غیرك وارلغنه محتاج اولورده ذاتك مقتضاسی اولماز، حالبوکه واجب لذاته‌نك وارلغی ذاتنك مقتضاسی ایدی.

ممکنك حکمی — ممکنك حکمی انجق بر سبب ایله موجود اولمق، انجق بر سبب ایله معدوم اولمق، موجود اولونجه حادث اولمقدر. ممکنك وارلغی‌ده، یوقلغی‌ده آنجق کندوسندن خارج بر سبب ایله اولور. چونکه ممکنك وجودی، عدمی ذاتنك مقتضاسی دگلدر. وجودی‌ده عدمی‌ده ذاتنه نسبتله متساویدر، بر طرفی دیگر طرفدن اولی دگلدر. اگر بر طرفی بلا سبب ثابت اولسه یکدیگرینه مساوی اولان ایکی شیدن برینك دیگرینه بر مرجح اولمقسزین رجحانی لازم گلیر. بو ایسه بداهةً باطلدر.

ممکن بلاسبب بولنه‌میاجغی جهتله ممکنك وجودی سببك وجودندن اول بولنه‌ماز. چونکه حادثه علت اوزرینه، مسبب سبب اوزرینه تقدم ایدمز. محتاج اولان بر شیئك محتاج الیه اولان بر شیئه تقدمی

لازم گلیر، بو ایسه احتیاج معناسنه منافیدر، ممکن واجبه محتاج اولمغله واجبدن اول بولنه‌ماز.

ممکنك وجودی واجبك وجودی ایله برابرده بولنه‌ماز. چونکه هر ایکیسی برابر بولنسه هانکیسنه ممکن، هانکیسنه واجب دنه‌جکدر؟ بو اراده رجحانه سبب نه اوله‌جقدر؟ برینه اثر، دیگرینه مؤثر، تعبیر آخر ایله برینه واجب، دیگرینه ممکن دیمك بر شیئی مرجحسز ترجیح ایتمك دیمکدر. آرتق هر حالده ممکنك وجودی واجبك وجودندن صوکره اولور؛ هر ممکن واجبك، علتك وارلغی مرتبه‌سنده عدم ایله مسبوق اولور؛ حادث اولور.

ممکن عدمنده بر سبب وجودی‌یه محتاج اولماز. زیرا عدم سلبدر، سلب ایجاده محتاج دگلدر. آرتق ممکنك عدمی یا کندیسنده تأثیر بولونمدیغندن یاخود بقاسنه سبب اولان شیئك عدمندن ناشی اولور. فقط ممکن وارلغنده ضرورةً بر سبب وجودی‌یه محتاج اولور، چونکه عدم وجوده مصدر اولماز، موجود حادث اولور ایسه حدوث آنجق ایجاد ایله اولور. بونلرده اصلا شبهه یوقدر.

ممکن ابتداءً وجودنده سببه محتاج اولدیغی کبی بقاءً‌ده سببه محتاج اولور. چونکه ممکنك ذاتی وجودینی اقتضا ایتمز، وجود عدمه راجح اولمق ایچون آنجق بر سبب خارجیٔ وجودی لازمدر. بو خصوص امکان ماهیتنك لوازمندن بریدر. هیچ بر حال اولمزکه ممکن لذاته وجودینی اقتضا ایتسون، ممکن هر حالده وجودینك عدمنه ترجح ایتمسی ایچون بر مرجحه محتاج اولور. ابتداءً‌ده بویله‌در. بقاءً‌ده بویله‌در. ممکن ابتداءً وجوب ایله مسبوق اولدیغی کبی، واجب لغیره اولدیغی کبی بقاءً‌ده وجوب ایله ملحوظدر، واجب لغیره‌در، ممکنك

وجودی ایکی وجوب ایله محاطدر. ممکن معدومده ممکن موجوده قیاساً ایکی امتناع ایله محاطدر،

خلاصه ممکن هرایکی حالده مؤثره محتاج اولور. حال بقاسندده مؤثردن مستغنی اولماز. امکانك مؤثره احتیاجنده نزاع یوقدر، آنجق احتیاجك علتی حدوثمیدر؟ یوقسه امکانمی؟ یاخود امکان ایله برابر حدوثمی؟ بوراده اختلاف واردر. قدماء متکلمین عندنده علت حدوثدر.

سبب لفظی بوراده منشأ ایجاد، وجودی افاضه ایدن، موجد، وجود ویرن، علت موجده، علت فاعلیه، فاعل حقیقی کبی الفاظ وعبارات دیمکدرکه مبانیسی مختلف، معانیسی متساویدر [١]

واجب لذاته ایله ممکن لذاته‌یه عمومی برافاده ایله «ممکن»ده دینر، بومعنایه کلان ممکن ذاتنده؛ ماهیتده تناقضی بولونمیان معلوم دیمکدر، عرفه موافق اولانده بودر.

مستحیلك حکمی — مستحیلك حکمی کندوسنه اصلا وجود طاری اولمامقدر، عدم مستحیلك ماهیتنك لوازمندندر. اکر مستحیله وجود طاری اولسه لازم ماهیت ماهیتدن سلب اولنورکه ماهیتك نفسندن نفیی مؤدی اولور. مستحیل خارجده اصلا موجود اوله‌ماز. عقلده آنی بر ماهیت کائنه اوله‌رق تصور ایدەمز. مستحیلك ماهیتنده، ذاتنده تناقض بولنور.

واجب ضروری و نظری — واجب یا نظری ویا ضروری اولور «بر ایکینك یاریسی اولمسی» ضروری اوله‌رق واجب «جناب بارینك وارلغی» نظری اوله‌رق واجبدر.

---

[١] سبب بعضاً شرط، ایجادی قبوله حاضرلایه‌جق «معد» معنالرنده قوللانیلیر. ممکن بومعناده ابتداءً سببه محتاج ایسه‌ده بقاءً سببه محتاج اولماز، بنانك معماره احتیاجی کبی.

ممکن عادی ویاغیر عادی — ممکن عادی ویاغیر عادی اولور، دمیرك صیجاق اولمسی، طاشك دوشمسی عادیدر، سنت الهیه‌یه کوره واقعدر؛ دکیزك انفلاقی، انسانك طیرانی غیر عادیدر، خارق عاده‌در، سنت الهیه‌یه کوره جاری دکلدر. غیر عادیلر، خوارق عاده بالدلیل تدقیق اولندقده انلرك ینه ممکن الوقوع اولدیغی ثابت اولور، غیر عادیلر یا اصلا واقع اولمامش، ویا نادراً کورلمش اوله‌بیلیر. چونکه دکیزك انفلاقی، انسانك طیرانی تصورلری تحلیل اولنور ایسه کوریلیرکه عنصرلری آره‌سنده عقل بر تناقض بوله‌ماز، بوتصورلرده تجربی، فیزیقی بر امکان یوق ایسه‌ده عقلی، منطقی بر امکان واردر. نته‌کیم قریباً ذکر اولونمشدر

محال ضروری ونظری — مستحیل‌ده یا ضروری ویا نظری اولور. «ایکی عددینك بش عددینك یاریسی اولمسی» ضروری اوله‌رق، «شریك بارینك بولونمسی» نظری اوله‌رق مستحیلدر.

واجب لغیره و لذاته — موجودات یا لذاته ویالغیره واجب اولور. بر معلوم کرك لذاته اولسون، کرك لغیره اولسون، واجب اولمدقجه موجود اولماز چونکه وجودك سببی یا معلومك ذات وماهیتیدر، یاخود ذات وماهیتندن خارجدر. وجودك سببی ذات وماهیتی ایسه او موجود واجب لذاته، ذات وماهیتدن خارج ایسه هر حالده «واجب لغیره» اولور. بر شی هم واجب لذاته، هم واجب لغیره اوله‌ماز. چونکه بالغیر اولان بر شی اوغیرك ارتفاعیله مرتفع اولور، فقط بالذات اولان بر شیئی اوغیرك ارتفاعله مرتفع اولماز. بوکا مبنی ایکیسنك بر ذاتده اجتماعی مستحیل اولور معدوم ممکن ایسه لغیره، مستحیل ایسه لذاته معدوم اولور.

امكانه استعدادى — هر حادثك بر امكان استعداديسنه احتياج يوقدر، فاعل مختار اولان جناب حقك تخصيص و ترجيح شانندن اولان ارادهٔ سبحانيه‌سى تعلق ايدنجه آيرى بر شرط حادثه توقف ايتمكسزين حادث حصوله كلير. فلاسفهٔ اسلاميه بو بابده متكلمينه مخالفت ايدرك حادث ايچون بر امكان استعدادى قبول ايديور، امكان استعدادى بعض اسباب و شرائطك تحقق ايله ماده‌يه حاصل اولاجق صور و اعراض ايچون ماده‌نك تهيؤ ديمكدر: نطفه‌ده انسانيت، صبى‌ده كتابت استعدادى كبى. فلاسفهٔ جديده‌ده فلاسفهٔ اسلاميه ايله برابردر.

فصل سادس

١ — وجود وذات

وجود وارلق ، ذات ماهيت ديمكدر ، فلاسفهٔ جديده ماهيت تعبيرينه بدل طبيعت تعبيرينى قوللانيورلر .

وجود تصورى بديهيدر ، نفس ناطقه‌نك الك عمومى ، شموللى بر مفهوميدر. بوكا مبنى وجود تعريف اولنه‌ماز فلاسفهٔ جديده‌نك بو رأيى اكثر متفكرين اسلاميه‌نك رأينه موافقدر. چونكه «وجود اعرف اشيادر » دنيلمشدر.

ماهيت صور عقليه‌در . ماهيته تحقق اعتباريله «ذات و حقيقت» ، بعد التحقق تعين و تشخص اعتباريله «هويت» دنير. حقيقت كليه، ماهيت ، ذهنده اشتراك قبول ايدر ، تعين ذهناً امتناع شركت ديمك اولمغله ذهنده اشتراك قبول ايده‌مز. تعين و تشخص ايله تميز حاصل اولور .

وجود بشقه ، ذات و ماهيت ينه باشقه‌در . ذات و ماهيت وجوددن اولدر ، مثلا بر دمير پارچه‌سى خارجده واقع اولمه‌دن اول انك ذات و ماهيتى متصوردر ، وجود ايشته بو ذات و ماهيت اوزرينه زائد اوله‌رق بعض عرضات مخصوصه‌نك علاوه‌سيله حاصلدر . كيفيات ذاتيه بعض كيفيات عرضيه ايله

برلشمدكجه واقعده موجود اولماز ، مثلا بال مومنك شكلى ، حجمى ، ثقلتى ، كثافتى ، تركيب كيمیوىٔ مخصوصى واردر. شكلى ، حجمى ، ثقلتى تحول ايتديكى حالده ينه بال مومى واقعدر. ايشته بو ، كيفيات عرضيه اولوب بال مومى دنيلان ماهيت اوزرينه زائددر. مال مومى دنيلان برشيئك بر حجمى ، بر شكلى ، بر ثقلتى بولونمدقجه موجود اولمسى قابل دكلدر. بال مومى غائب اولمقسزين انك تركيب كيمیويسى تحول ايدهميور. فقط شكلى ، حجمى ، ثقلتى تحول ايديورده بال مومى ينه بال مومى اولهرق قاليور. كيفيات ذاتيه ويا اصليه اصلا تحول ايتميوب يالكز يرينى بشقه برموجوده ، بشقه بر طبيعته ترك ايتمك ايچون غائب اوليوركه بو كيفيات موجودك طبيعتى ويا ماهيتنى ويا ذاتنى تقويم ايدر.

موجودات طبيعه و متحققهنك بر ذات و ماهيتى اولديغى كبى موجودات عقليهنكده بر ذات وماهيتى واردر. دميرك نصل بر ذاتى وار ايسه مثلثكده اويلهجه بر ذاتى واردر ، بر موجود خارجده متحقق اولمهدن اول ذاتى متصور اولمق لازمدر. مثلا بر مثلث اولا تصور اولنور. ممكن اولمق اوزره ذهنده استحضار اولنور ، صوكره واقعده موجود اولور.

وجودايله ذاتى قاريشديرمامق لازمدر ، شو كورديكمز موجوداتك هربرى ايچون وجود ذاتى دكلدر ، وجودى آنجق تجربه بزه بيلديرمشدر ، چونكه بو موجوداتك هيچ برى بزه ضرورى كورنميور ، ارضك ، شمسك ، بزم ، شونك ، بونك ، بو آتك ، او اوتك ، وارلغندهنه ضرورت واردر؟ بونلره ضرورى كبى نصل باقيليرز؟ بو حالده بو موجودات ازلى دكلدر ، انلرك منشئى تعيين اولنهبيلير. بو موجوداتده وجود تحقق

اعتباريله ذاتندن آيرىدر. ذاته موجودك قانون متقومى دينور. ايشته فلسفهٔ جديدهنك نقطهٔ نظرى.

وجودك ذات اوزرينه زائد اولوب اولمامسى متكلمين ايله فلاسفهٔ اسلاميه آرهسنده منازع فيهدر. فلاسفهٔ اسلاميه عندنده وجود ، واجبده ذاتنك ، ماهيتنك ، حقيقتنك عينيدر؛ فقط ممكنده ذات وماهيت وحقيقت اوزرينه زائددر. جمهور متكلمينه كوره وجود واجبده ، ممكنده ذات وماهيت اوزرينه زائددر. ابوالحسين الاشعرى ابوالحسين البصرى يه كوره وجود واجبده ، ممكنده ذات وماهيتك عينيدر ، نفس حقيقت ، نفس ماهيت وذاتدر.

بوجهتى بر مثال ايله ايضاح ايدهلم: ضيادار اولان بر موجودك اوچ مرتبهسى بولنهبيلير:

١ — بالغير ضيادادردر ، ضياسى بشقه برندن مأخوذدر. «شمسدن ضيا اخذ ايدن بر يوزى» كبى ، بوراده بر ضيادار وار ، برده ضيايه مغاير اولان ضيا وار ، برده ضيا بخش ايدن شمس واردر.

٢ — بالذات ضيادادردر ، شوقدركه ضيا كنديسنه مغايردر. «جرم شمس» كبى كه بالذات ضيادادردر ، آنجق ذاتى اوزرينه زائد بر ضيا ايله ضيادادردر.

٣ — بالذات ضيادادردر ، بونكله برابر ضيا ذاتى اوزرينه زائد دكلدر ، كنديسنه مغاير دكلدر. «ضياء شمس» كبى كه ذاتى ضياسنى اقتضا ايدوب ذاتندن ضياسنك كرى قالمسى ، آيرلمسى ممكن دكلدر.

برنجى مثالده موجود موجود بالغيردر ، بشقهسى آنى ايجاد ايدر ، بو موجودك بر ذاتى ، برده ذاتنه مغاير وجودى ، برده هر ايكيسنه

مغایر بر موجدی واردر. فلاسفه وجمهور متکلمین عندنده «ماهیات ممکنه» کبی .

ایکنجی مثالده موجود غیر اولان بر وجود ایله بالذات موجوددر. بوراده بر ذات ، برده ذاتنه مغایر ؛ وجود واردر . آنجـق ذاتنه نظراً وجودك ذاتدن انفکاکی مستحیلدر . فقط بو انفکاکی تصور ممکندر . بوراده تصور ممکن ، متصور مستحیلدر . جمهور متکلمین عندنده « واجب الوجود » کبی .

اوچنجی مثالده موجود عینی اولان بر وجود ایله بالذات موجوددر ، بوراده ذاتنه مغایر بر وجود یوقدر . ذاتدن انفکاکی ده مستحیل ، تصوری ده مستحیلدر . فلاسفهٔ اسلامیه عندنده «واجب الوجود» کبی .

فلاسفهٔ جدیده عندنده مطلقده ، واجبده وجود ذاتك عینیدر ؛ اضافاتده ، شو کوردیکمز موجوداتده وجود ذاتی اوزرینه زائددر.

خواص ذات — ذاتك اوچ خاصه‌سی واردر :

اولا — ذات غیر متجزیدر . چونکه قانون مقوم اولان کیفیت ذاتیه بشقه بر ذاتی تشکیل ایتمکسزین تفریق اولنه‌ماز .

ثانیاً — ذات لایتغیردر. چونکه هر نصل اولور ایسه اولسون بر کیفت ذاتیه غائب اوله‌جق اولور ایسه آرتق کندوسنك ذاتی اولماز ، بشقه بر ذات اولور .

ثالثاً — ذات ازلیدر یعنی متفکرین اسلامیه‌نك تعبیری وجهله ماهیت مجعول دکلدر . بر جاعلك جعلی ، ایله تأثیری ایله دکلدر . ماهیتك وجود ایله اتصافی مجعولدر .

تعین متکلمین عندنده ممکنات سائره کبی قادر مختاره مستنددر ، قادر و مختار هر فردده دیلدیکی تعین و تشخصی ایجاد ایدر .

ذات ، وجود ، جوهر وقوه — جوهر ، ذات ، وجود ، قوه آره‌سنده‌کی نسبتی آکلامق ایچون اول امرده بر رمز وضع ایده‌لم :

جوهر = ح ، ذات = ذ ، وجود = و ، عرضیات متعینه = ا ، ب ، ح ؛ قوه = ق ، اوصاف ذاتیه = م ، ل ، ك ؛ ذات حاصله = ذ ، حا .

ذات اوصاف ذاتیه‌نك مجموعیدر ، شویله افاده اولنور : ذ = م ، ل ، ك . وجود کندیسنه بعض عرضیات متعینه علاوه اولنان عینی اوصاف ذاتیه‌در ، شویله افاده اولنور : و = (م ، ل ، ك) + (ا ، ب ، ح) یاخود و = ذ + (ا ، ب ، ح) .

جوهر اویله بر ذات حاصله‌درکه یالکز عرضیات متعینه‌یی دکل ، بلکه دیکر عرضیاتی ده ، مثلا (س ، ط ، ن) وسائره‌یی ده اخذه استعدادی واردر . جوهرده بویله افاده اولنور : ح = ذ ، حا + (ا ، ب ، ح ، س ، ط ، ن) . یاخود ح = ذ ، حا + ق

بر موجودك جوهری بشقه ، ذاتی بشقه ، وجودی بشقه‌در . بر موجودك جوهرینی وجود مشخص ایله قاریشدیرماملیدر . وجود مشخصك بعض عرضیات متعینه‌سی واردر ، جوهرك بو عرضیات متعینه‌دن بشقه عرضیاتی ده اوله‌بیلیر . بو بیانده شویله افاده اولنور : ح = و — (ا ، ب ، ح) + ق .

اطرافمزده کوردیکمز بتون موجوات نصل وار ایسه انلردن بشقه اوله‌رق وار اوله‌بیلیر .

قوه تصوری بر تصور متحقق اولمغله تجربه‌دن متفرعدر ، بو حالده موجودك ذاتنده داخل دکلدر . قوه موجود ایچون بر ذات دکلدر .

٢ — وجود ذهنی ، وجود عینی

بر معقول یا خارجی ویا ذهنی اولور، معقول خارجی‌یه «وجود خارجی، وجود عینی» ؛ معقول ذهنی‌یه « وجود ذهنی » عارض اولور.

برشیئك ذاتنك تحققی، حقیقی وجود عینی ایله‌در ، وجود عینی وجود اصیلدر، وجود ذهنی وجود ظلی و وجود غیر اصیلدر، جسمك كولكه‌سی مثابه‌سنده‌در، برشیئك صورتی دیمكدركه او صورت خارجده تحقق ایتسه او شیء اولور.

جمهور متكلمین وجود ذهنی‌یی انكار ایدیورلر، « مثلا نار موجوددر، اندن ضیا ویرمك، یاقمق كبی بر طاقم آثار صادر اولور، احكام ظاهر اولور؛ ایشته بو وجود وجود عینی وخارجی‌در، وجود اصیلدر . بونده نزاع یوقدر. وجوددن اول بر ماهیت واردر، بونده‌ده شبهه یوقدر، عجبا بو ماهیته وجود دنیرمی؟ وجود عینی‌دن بشقه نارك وجودی وارمیدر؟ ایشته بو باشقه وجود «وجود ظلی وذهنی»در. بو حاله كوره ذهنده موجود اولان برشی ، وجود خارجی ایله موصوف اولان نفس ماهیت اولمش اولیور. بوكا مبنی بعض افاضل متفكرین اسلامیه « اشیا خارجده اعیان ، ذهنده صوردر » دیمشلر ایدی. ذهنده حاصل اولان لوازمده ماهیته مخالف اولان مثال وصورت وجود ظلی وغیر اصیل ایله، خارجده موجود اولان هویت وعینیت وجود عینی واصیل ایله موجوددر .

بعض متكلمین ، فلاسفهٔ اسلامیه ایله برابر وجود ذهنی‌یه قائل اولمشلردر. خارجده موجود اولان شی اوشخصدر، ذهنده موجود اولان شی ، اوشخصه مطابق اولان صورت معینه‌در.

لفظده موجود اولان شی، اوشخص ازاسنه وضع اولنان صوت، خطده موجود اولان شی ، اوشخص ازاسنه وضع اولنان نقشدر.

اعدامك تمایزی — كتب كلامیه‌ده مبین اولدیغی اوزره اعدامك تمایزی مسئله‌سی وجود ذهنی مسئله‌سنه متفرعدر. موجودات خارجیه خارجده متمایزدر . بونده نزاع یوقدر ، فقط معدومات متمایزمیدر ؟ وجود ذهنی‌یه قائل اولانلره كوره معدومات خارجیه‌نك آنجق ذهنده ثبوتی اولمغله معدومات خارجیه آنجق عقلده متمایزدر .

كلی منازعه‌لرده وجود ذهنی مسئله‌سنه مبتنی‌در ، ٨٣ صحیفه‌یه مراجعت اولنه .

٣ — وجود خاص ، وجود مطلق

فلاسفهٔ اسلامیه وجود واجبی وجود خاص عد ایدیورلر . ماهیتك تحققده وجوده احتیاجی ، وجودك ولو عقلده اولسون ، عارض اولمق ایچون ماهیته احتیاجی خصوصلرینی: ولو كه تعقل اعتباریله اولسون، واجب الوجودك مركب اولمسی كیفیتنی كلیاً رد ایدیورلر . غیره احتیاج ، امارهٔ امكان اولمغله واجب الوجودده آیری بر ماهیت، آیری بر وجود قبول ایتمیورلر. «یالكز ماهیت‌ده دكلدر ، یالكز وجودده دكلدر. ماهیت ایله وجوددن مركب‌ده دكلدر. ماهیت ایله وجود بردر . وجود واجب بر وجود خاصدركه ذهناً وعیناً بذاته قائمدر؛ فاعل موجده ویا عقلده بر محل مقومه محتاج دكلدر » دیورلر . بو وجوده « وجود بحت » ده دیرلر .

وجود مطلق علی الاطلاق وارلق دیمكدر، وجود خاص وجود مطلقه محتاجدر . خاص عامسز تحقق ایده‌مز .

فلاسفهٔ اسلامیه آره‌سنده وجود مطلقك وجود واجبك مقوم

اولوب اولمامسی آره‌سنده اختلاف واردر : اکثریت عندنده وجود واجب کون خاص اولوب بنفسه (فاعل ایله دکل) متحقق ، بذاته (ماهیت ایله دکل) قائم اولمغله تحققده وجود مطلقدن وسائر عوارض واسبابدن مستغنی‌در ، وجود مطلقك وجود واجبه وقوعی وقوع لازم وخارجیدر، یوقسه وجود مطلق وجود واجب ایچون مقوّم دکلدر، عام خاصك ذاتیسی اولور ایسه خاص عامه تعلقده محتاج اولور. فقط عام خاصه عارض اولور ایسه خاص عامه محتاج اولماز. فقط عام هر حالده خاصه محتاجدر، چونکه عام انجق خاص ضمننده تحقق ایدر ، ارتق وجود واجبده ترکیب‌ده یوقدر ، احتیاج‌ده یوقدر .

فلاسفهٔ اسلامیه‌دن ومتصوفه‌دن بر جماعت وجود خاصك وجود مطلق ایله برابر مأخوذ اولمسنی شائبهٔ احتیاج وترکیب ظن ایدیورلر. وجود خاص وجود مطلق ایله برابر مأخوذ اولور ایسه مرکب ، مأخوذ اولماز ایسه ـ مقید مطلقه محتاج اوله‌جغنه مبنی ـ محتاج اولمسنی نظر اعتباره آلیورلر ، بالنتیجه واجب الوجود وجود مطلق اولیور. انجق بو وجود مطلق خارجده تحققی بولونمیان ، نامتناهی افراد کثیره‌سی بولنان بر مفهوم کلی دکلدر : بلکه واحد شخصیدر ، نفسندن عبارت اولان بر وجود ایله موجوددر . تکثر ، اضافات واسطه‌سیله موجوداتده‌در. بو وجود انسانه نسبتله اولور ایسه بر موجود ، آته نسبت اولنور ایسه دیگر بر موجود اولور . (واجب موجوددر) دیمك « وجود » دیمکدر ، (ممکن موجوددر) دیمك « ذو وجوددر ، واجبه نسبتی واردر » دیمکدر .

وجود مطلق طرفدارلرینه « وجودیه » ده دینیر. واجبك وجود مطلق اولمسنك مباسی شودر: وجود مطلق واحد شخصیدر، خارجده موجوددر،

لذاته عدمی ممتنع‌در ؛ علم وقدرت واراده وحیات ایله متصف اولان واجب الوجود ممکناتك وجودینه مبدأ دکلدر .

واجبك وجود مطلق اولمسی معارضلری اولان فلاسفه ایله متکلمین طرفندن شدتلی بر انتقاده اوغرامشدر .

فلاسفهٔ جدیده ارە‌سنده‌ده وجودیه واردر، فلاسفهٔ وجودیه‌ده علیهدارلری طرفلرندن انتقاده دوچار اولمشلردر . نته‌کیم کتاب ثانیده ذکر اولنه‌جقدر .

٤ ـــ وجودك اوصاف عالیه‌سی

بر موجودك موجود اولمسی حیثیتی ایله بر طاقم اوصاف عالیه‌سی واردر.

اولا ـ موجود واحددر . چونکه موجودك ذاتی غیر قابل تجزی اولمغله هر موجود واحددر نته‌کیم کتب کلامیه‌ده « وحدت وجوده مساوقدر » دینمشدر .

واحد متنوعدر: هر نوعك کندوسنه مخصوص بر اسمی واردر: نوعده وحدته « مماثلت » ، جنسده وحدته «مجانست» کیفده وحدته « مشابهت »، کمده وحدته «مساوات»، شکلده وحدته « مشاکله » ، وضعده وحدته « موازاة » ، اطرافده وحدته « مطابقت » ، نسبتده وحدته « مناسبت » دینیر .

ثانیاً ـ هر موجود صادقدر. صدق «اشیا ایله فکرك تطابقی»در. مثلا بر خانه‌نك فن معماری فکرینه، قوانین معماریه‌یه ، مقصود اولان پروژه‌یه مطابق اولمسی یعنی خانه‌نك کندی ذاتنه اویغون بولونمسی لازمدر، بویله اولان بر خانه قوانین معماریه‌نك بر مثالی اولور . خانه

ایله قوانین معماریه ارەسنده تطابق بولونجه خانەیه « صادقدر، شکل قانونه مطابقدر » دینیر .

ثالثاً ـ هر موجود حسندر. چونکه هرموجود ذاتنه مشتاقدر . بوده هر موجودده « استحفاظ » ، تخریبه قارشو « مقاومت » قانونی بولونمسندن ناشیدر، کندیسنەاشتیاق اولنان برشی «حسن» در. ارتق ذاتده ، ذات اولدیغی حیثیتله « حسن » اولور . ایشته هرموجودك ذاتی موجودك کندیسنه نسبتله بر حسنی محتوی اولور . دیمك که هر موجود « واحد ، صادق ، حسن » ایمش .

فصل سادس

[ماده وروح]

فکر بشر اول و آخر اوچ مهم موضوع تتبع ایتمکدەدر،بشر شمدی‌یەقدر بواوچ مهم موضوع حقنده نەقدر تعب فکریده بولونمش ایسەبوندن صوکرەالی ماشاءالله ینه اویلەجه تعب فکریدەبولنەجقدر. فکر بشر هیچ برآن بو اوچ موضوعدن مستغنی اولەماز . بتون عقلانی، متفکرین بشریەیی مشغول ایدن بواوچ موضوع «ماده، روح، جناب حق » در .

مادەنك ماهیتی حقندەکی صورت تلقی علم کلامده حائز اهمیت دکلدر ، انجق وصفی اعتباریله ، قدیم ویا حادث اولمسی اعتباریله مادەنك اهمیتی پك بیوکدر. ماده حادث اولسونده ماهیتی نه اولور ایسه اولسون علم کلامه برضرر ویرمز ؛ صانع عالم الله تعالی اولونجه عاطل اولان ماده نصل تلقی اولنور ایسەاولسون دینه نەضرر کوریلیر؛ فلسفهٔ جدیدەده مادەنك ماهیتنه عائد « فن کیانیٔ عقلی » نامیله برفن مخصوص واردر :

روحده بویلەدر . جمهور متکلمین روحی مادیون کبی انکار ایتدکلری حالده یکانه وظیفەلری اولان عقائداسلامیەیی مدافعەدن هیچ

بر آن کری طورمیورلر. فقط فلسفه‌ده بویله دکلدر. بوبابده‌ینه «فن نفس عقلی» نامیله بر فن مخصوص واردر. روحی اثبات ایدن «روحیون» جناب حقی روح اعظم کائنات اولمق اوزره قبوله مجبور اولیور. بوقدر ذهن بشری اشغال ایدن «ماده وروح» مسئله‌لری حقنده فلاسفهٔ جدیده‌نك تلقیلرینی بیلمك، یکی علم کلام ایچون الزم بر مبحثدر، بونده‌ده شبهه یوقدر. بزده فصل سادسی مختصر صورتده بوکا حصر ایده‌جکز.

١ — طبیعت ماده

ماده‌نك وجود خارجیسی — [١] بو عالمك، مؤلف اولدیغی اجزانك مجموعی دیمك اولان ماده‌نك ماهیت حقیقیه‌سی، وجود خارجیسی حقنده فلاسفه آره‌سنده نزاع واختلاف واردر. «مادیون» ماده‌یی جوهر یکانه، هر وارلغك مبدأ اولی قبول ایتدکلری حالده معارضلری اولان «مثالیون» ماده‌نك بسبتون تحققنی، وجود خارجیسنی انکار ایدیورلر، «ماده متصوردر، فقط مدرك دکلدر؛ احساسات خاصه‌مزی ایضاح ایچون تحلیل اولونمش بر فرضیه‌در، فقط طوغریدن طوغری‌یه تحقیقی قابل دکلدر» دیورلر. مادیونك دیکر معارضی اولان «روحیون» ماده‌یی جوهر یکانه اوله‌رق قبول ایتمیور، بلکه تحققنی نفسك تحققندن منبعث قیلیور. انکلیز فیلسوفی «برقله‌ی» وارلغی نفسه تابع اولمقسزین مادی وقابل وعاطل

[١] ماده‌نك درلو درلو ناملری واردر: صور مختلفه‌نك کندوسنه تواردی اعتباریله «ماده وطینت»، صور مختلفه‌یه استعدادی حسبیله «قابل وهیولی» نامنی آلیر؛ ترکیب، صور مختلفه‌دن باشلارایسه اکا «عنصر»، تحلیل، صور مختلفه‌یه منتهی اولور ایسه اکاده «استقص» دینور. بوحالده «ماده، طینت، قابل، هیولی، عنصر، استقص» ماهیةً بر، اعتباراً آیری اولمش اولیور.

بر جوهر قبول ایتمیور، داوید هیوم نفسی انکار ایتدیکی کبی ماده‌یی‌ده انکار ایدیور.

ماده انکار اولونجه عالم بتون حادثاتدن عبارت اولیور. فقط ماده‌نك انکار واثباتی عقیدهٔ اسلامیه‌ده حائز تأثیر اوله‌ماز. ماده مبدأ اول اولمدقجه اسلام اکا قارشو حائد (بی طرف) اولور، متکلمین ماده‌یی قبول ایدرك عقائد اسلامیه‌یی اثبات ایتدکلرندن بوراده جوهر مادی‌یی قبول ایدنلر ایله برابر اوله‌بیلیرز. بو حالده شو کوردیکمز عالمك اجسام تسمیه ایتدیکمز جواهردن، یاخود متکلمینك سلوك ایتدیکی طریق وجهله جواهر واعراضدن (حادثاتدن) مرکب اولدیغنی قبول ایدیورز. جواهره تحیز، لون، رائحه صورت، عدم تنافذ!.. بر چوق خواص مختلفه تعیین ایلیورز، حواسمزك شهادتنه تابع اوله‌رق حادثاته، اجسامك متقابلاً اولان حرکاتیله متحصل اولان تبدلاتدن بشقه بر شی دیمیورز. ایشته عالم خارجی‌یی بویله تصور ایدیورز. اجسام مختلفه جواهر مختلفه دکل، بلکه برتك جوهرك یعنی ماده‌نك اطوار مختلفه‌سیدر. ماده اجسامك بر جوهر دائمیسیدر.

خواص ماده — حواسمز ماده‌یه ایکی نوع خواص تعیین ایدیور: خواص اول، خواص ثوانی.

خواص اول، بزم قوهٔ احتساسیه‌مز ایله علاقه‌دار اولمقسزین ماده‌نك ذاتنه عائد اولان، «حاس» اولان ذات غائب اولسه ویا دیکر حواسی اکتساب ایتسه بیله ینه موجود اولان خاصه‌لردر. قوت، عطالت، قوای جاذبه ودافعه کبی.

خواص ثوانی قوهٔ احتساسیه ایله علاقه‌دار اولوب ماده‌نك ذاتنه عائد دکل، بلکه حاس اولان ذاتك غیوبتی حالنده بولونمیان، دیکر

حواس اکتساب اولونجه بشقه‌جه حس اولنان خاصه‌لردر: لون، رایحه، صدا، لذت کبی.

«خواص اول»ه خواص ثوانی‌نك مبناسی‌در. ارتق ماده بذاته اوله‌رق رنکلی دکلدر، صدالی دکلدر، رایحه‌لی دکلدر، لذتلی دکلدر.

«خواص اول» خواص خارجیه، «خواص ثوانی» یه خواص انفسیه دنیر. مع مافیه برقله‌ی خواص اولی قبول ایتمیور، هپسنی خواص ثوانی‌یه ارجاع ایدیور.

آتوم، امتداد، موناد فرضیه‌لری — ماده حقنده باشلیجه اوچ فرضیه واردر: آتوم، امتداد ویا تحیز، موناد.

١ — آتوم فرضیه‌سی — ماده نامتناهی صورتده کوچوك اولان اجزادن، آتوملردن، تعبیر مخصوص اوزره «جزء لایتجزا»لردن مرکبدر. آتوملرده عدم تنافذ خاصه‌سی بولونمغله هر برینك بر محلده، محلی طولدیرجی بر حیزی واردرکه اوحیزده بشقه بری بولونماز؛ آتوم لاینقطع متحرك اولمغله تبدیل موقعه مستعددر. آتوملر اشیانك عنصر اخیرلری‌در، بتون حادثاتی ایجاد ایدن علتلردر. اجسام یکدیکرندن طرز ترتیب وترکیب، عدد، شکل اعتباریله فرق اولنور. آتوملر بالاجتماع بوتون اجسام سائره‌یی تولید ایدر. آتومده مختلف صورتده امتزاجلر اجسامی حاصل قیلار. بونك ایچون‌ده یالکز حرکت کافیدر. هر جسمك بر جوهر متحدی واردر، اجسام انجق اعراض ایله فرق اولنور. بناءً علیه آتوملر متماثل اولمش اولور.

بوکونکی فیزیك علمی حادثاتی ایضاح ایتمك ایچون ذیمقراطیس ایله اپیکورك اسکی آتوم فرضیه‌سنی تفصیلاتده تعدیل ایتمك صورتیله تکرار میدانه وضع ایتمکدن بشقه بر شی یاپمیور. ماده آتوملردن،

ذره‌لر [١] آتوملردن، اجسام ذره‌لردن مرکب اولیور. بو فرضیه حادثاتی ایضاحدن زیاده حادثاتی تنسیقه معطوفدر.

آتومك خاصه‌لری — آتومك ایکی خاصه‌سی واردر: خاصهٔ هندسیه، خاصهٔ دینامیکیه. خاصهٔ هندسیه امتداده، خاصهٔ دینامیکیه قوته راجعدر.

شوراسی ایی بیلنملی‌که ممکن اولان آتوملرك محضا امتزاجی ایله بر جسم حاصل اولماز، اجسام انجق یکدیکریله معین بر نسبته توفیقاً امتزاج ایدیور. نته‌کیم مولدالحموضه ایله قاربون انجق معلوم اولان بر نسبتده امتزاج ایدر، بشقه درلو امتزاج ایده‌مز. دیمك اولیورکه بونلرك قوانین مقوّمه‌سی واردر، بو قوانین لایتغیردر. بوکا «صورت» ده دنیر. بوندن شو نتیجه چیقارکه حرکت اجسامی یالکز قوانین میخانیکیه ایله احداث ایده‌میور. چونکه میخانیکی قانونلر، کلیشی کوزل. عدده راست کلیر، بزی نتیجه‌یه ایصال ایتمز. بزی نتیجه‌یه دائمی صورتده ایصال ایچون بر طاقم قوانین واردرکه آتوملرك ترتیباتی انجق او قوانینه تابع اولور ایسه بزی نتیجه‌یه ایصال ایدر، بر جسم تحدث ایدر. بو قوانین ایسه اصلا میخانیکی دکلدر.

بوندن بشقه آتوملر هم متحیز، هم غیر متجزی اولمغله آتوم نصل اولورده، متحیز اولان بر عنصرك صاغی صولندن بشقه اولدیغی حالده، متجزی اولماز، بوراسنی اکلامق حقیقةً کوجدر.

[١] آتوملر کندو کندیلریله طاقم طاقم برلشه‌رك کوچك کومه‌لر تشکیل ایدر. بو کومه‌لره بر طاقم اشکال معینه اسناد اولنور. بونلرك ماهیتلری‌ده جزئی تشکیل ایتدکلری اجسامك ماهیتلری کبی‌در. اجسام بسیطه‌ده بسیط، اجسام مرکبه‌ده مرکب اعتبار اولنور. بو کومه‌لر، «ذره» دنیر.

٢ — **امتداد ويا تحيز فرضيه سی** — دهقارت امتدادی اجسامك ذاتی قبليور، بو حالده مادهٔ امتدادك كنديسی اوليور، اجسام امتداد ايله برلشيور، امتداد حقيقت خارجيه اوليور.

حالبوكه امتداد بر جوهر متحقق دكلدر، بلكه بر جوهر مكرر ويا بر جوهر منتشر اقتضا ايدن اجزانك بر تكريری ويا بر انتشاريدر. سكون وحركت امتداده، ذاتی اعتباری ايله، سيّاندر. امتداد بر حقيقت خارجيه دكلدر، حتی اشيانك خاصه سی ده دكلدر، بلكه بزم ادراكاتمزك بر نسقيدر.

دهقارتك حقيقت مطلقه اولمق اوزره قبول ايتديكی حركته كلنجه اول امرده حركتك وجود خارجيسی حقنده احتياط اولونمليدر. حركت بزه ماوقعده «احساسات عضليه ومبصره وملموسه» ايله معلوم اوليور، اورتهده بر تركيب احساساتدن بشقه بر شی يوقدر. بو حالده حركت وجدان خارجنده موجود دكلدر، بر حركت افاقيه، بر حركت خارجيه يوقدر.

امتداد بزم احساساتمزدن منبعث اولمغله انفسی اولور، آفاقی اولماز. مثلا بر شعلهٔ جواله بزه آتشدن بر دائره نك تماديسنی كوستریر، بو راده دائره بزم احساساتمزدن منبعثدر. ارتق امتداد اجسامك طوغريدن طوغری يه بر خاصه سی دكلدر، يالكز حواسمز ايله ادراك اولونمسی اعتباريله اجسامك خاصه سيدر.

٣ — **موناد فرضيه سی** — بو فرضيه لايبنيچكدر، بو فرضيه يه كوره اجسام بر طاقم نقاطدن متشكلدر، او نقاط غير متحيز قوتدن حاصلدر، ايشته بو قوای بسيطه مونادلردر. مونادلر ذی حيات وحدتلردر. كثرتلر وحدتلرك حالاتی وتحولاتيدر. موناد فرضيه سی دها فلسفيدر.

آتوم وموناد آره سنده كی نسبت — موناد غير متجزی اولمغله برابر هيچ بر خواص ميخانيكيه يی حائز دكلدر.

آتوم ماده نك غير قابل انقسام بر جزئيدر. فقط خواص هندسه وميخانيكيه يی حائزدر: شكلی واردر، مقداری واردر. ثقلتی واردر، حركتی واردر، وضعيتی واردر. موناد بر موجود ابتدائيدر كه «انا» كبی تصور اولنور، آتوم بر موجود ابتدائيدر كه «لاانا» كبی تصور اولنور. مونادلر قوای بسيطه در بو فرضيه اوزره روح ايله جسم عينی طبيعتده در: روح بر قوتدر، جسم بر منظومهٔ قوادر.

ميخانيكيه وديناميكيه — آتوم نظريه سی ميخانيكيه، موناد نظريه سی ديناميكيه مذهبنه منجر اولور. ميخانيكيه بوتون حادثاتی ماده يه ارجاع ايله، ازلی وابتدائی آتوملرك اجتماعلريله ايضاح ايدر، بو نظريه يه كوره حركت خارجدن كلير.

ديناميكيه تماميله عكسنه اوله رق بتون حادثاتی قوته ارجاع ايدر، بو نظريه يه كوره حركت داخلدن كلير، عناصرك كندولرندن متحصل اولور.

اهل اسلام حادثاتك مرجعی ايله علاقه دار دكلدر. حادثاتك مرجعی ايستر قوت اولسون، ايستر ماده اولسون، ايستر روح اولسون، نه اولور ايسه اولسون بو مرجع حكيم وعليم، قادر وقيوم، مريد ومكون اولان بر صانعه بالضروره استناد اولنسونده كنديسی نه اولور ايسه اولسون.

انكساغورث ايله ذيمقراطيس ميخانيكيه امامليری، هراقلی ديناميكيه امامیدر. شوقدركه انكساغورثه كوره بر چرخ واردر،

اوده « عقل محرّك[١] »در، ذیمقراطیس عندنده بویله برچرخ ده یوقدر، عالم لذاته ازلی اوله رق متحرکدر. انکساغورثه کوره حرکت معلولدر، هراقلیه کوره حرکت علت اشیادر، هرشیٔ زائلدر، متحولدر.

متکلمینك جزء لایتجزاسی — جسم بسیط یعنی طبیعتلری مختلف اولمیان اجسامدن ترکب ایتمیان جسم جمهور متکلمینه کوره بر طاقم اجزاء صغیره یه منحل اولورکه آرتق جسم ایچون اصلا اجزا قالماز، بواجزایه «جواهر فرده ویااجزای لایتجزی» دنیر. عالمده برجزءلایتجزی واردرکه اجسام اندن مرکبدر. جزء لایتجزالر فعلاً متناهیدر. جسم کندیله تألیف قائم وجسم حاصل اولان جزء لایتجزالردر. برماده واردر، اکا صور واعراض توارد ایدر.

جزء لایتجزی قبل الاسلام یونان وهند فلسفه لرنده ده کوریلیور. فلسفهٔ یونانیه ده جزء لایتجزایی «لوسیب» اورته قویمش، ذیقراطیس اصلاح ایتمکله جزء لایتجزی فرضیه سنك ممثلی عداولونمشدر. ذیمقراطیس جزء لایتجزاده یالکز خواص میخانیکیه وهندسیه تصور ایدر ایدی. ارسطودن صوکره کلان اپیکورده بو فرضیه یی قبول ایدرك جزء لایتجزاده برمیل ذاتی قبول ایتمش ایدی. کیمیاءجدید جزءلایتجزی فرضیه سنه ابتنا ایدیور، فیزیقده حادثاتی ایضاح مقصدیله بوفرضیه یی تعدیل ایله قبول ایدیور. جزءلایتجزی فرضیه سی ماده نك نامتناهی صورتده انقسامنی ابطال ایدر.

اسلامده جزءلایتجزی جهمیه ومعتزله طرفندن اورته یه قونیور، بوبابده رئیس «ابوالهذیل العلاف»در. معاصری اولان «نظام» جزءلایتجزایه

---

[١] عقل محرك انکساغورثك قبول ایتدیکی « الله » درکه عالمی آثار میخانیکیه سلسله سی ایله تحریك ایدر.

قائل دکلدر، جسمك نامتناهی صورتده انقسامنه قائلدر. بویله جه علّاف ذیمقراطیسه، نظّام انکساغورثه موافقت ایتمش اولیورلر.

ابوالهذیلدن باشلایان جزء لایتجزی بالاخره جمهور متکلمین مذهبی کوسترلمش ایدی. انجق ذیمقراطیسك آتومی ایله متکلمینك آتومی آره سنده دقیق برفرق واردر. متکلمین عندنده آتوم فعلاً انقسامی قبول ایتمدیکی کبی وهماً، فرضاًده انقسامی قبول ایتمز. ذیمقراطیس عندنده آتوم هرنه قدر فعلاً انقسام قبول ایتمز ایسه ده وهماً و فرضاً انقسام قبول ایدر.

فرق کلامیه دن کلابیه، نجاریه، هشامیه، ضراریه، برچوق کرامیه آتومی انکار ایدرلر. مشهور ابن حزم ایله مشهور ابن تیمیه آتومی شدتله رد ایدنلردندر. ابوالحسین البصری ایله فخرالدین رازی ده آتومك وجودنده شبهه ایدرلر. بوحالده اسلام عالمنده آتومك وجودی قطعی دکلدر دیمك اولور.

فیزیق وکیمیای جدید آتومی ولو تعدیلاً اولسون قبول ایتمکله بومسئله ده یکی علم کلام نقطهٔ نظرنجه تعمیق وتفصیله حاجت قالمامشدر.

آتومه بناء قبلنانه مسائل — متکلمین اتوم مسئله سیله برچوق مسائل نظریه یی سهولتله حل ایتمك ایستیورلر.

١ — الله ابتداء امرده جواهر احداث ایتدی، صوکره بوتون احداث ایتدیکی شیٔ اعراضدر بناءً علیه جناب حقك خلق ایتدیکی یاغمور، معدن، نبات، حیوان، انسان.. الخ اجسامك احداثی اعراضك احداثی ایله در. اعیان وجواهر بغیر صفاتها باقیدر. برعین دیکر برعینه منقلب اولماز، انقلاب اجسام ممتنعدر.

٢ — جناب جق مجرد مشیتی ایله ایکی مماثل اولان جسمدن

برینی عرضلره خاص قیلارده دیکرینی اوعرضلره خاص قیلمز. بونظریه‌نك مبناسی شودر :

آتوملر متشابه ومتماثلدر. بتون اجسامده جوهرلرك، آتوملرك طبیعتی واحددر. اختلاف اعراض ایله‌در، یوقسه ماهیات اعتباریله اختلاف یوقدر. اعراض جواهره عارض اولان صفاتدر، صفات لازمه دکلدر، اعراض اتوملر، جوهرلر اره‌سنده‌کی تماثلی، تشابهی نفی ایتمز. بری برینك مثلی اولان شیلردن بری ایچون جائز ویا واجب اولان ویا ممتنع اولان برشی دیکری ایچون‌ده جائز ویا واجب ویا ممتنع اولور. بوکا مبنی برجسمه اثبات اولنان حکم، تماثل اجسامه مبنی، بتون اجسامه ثابت اولور.

متکلمین اره‌سنده تماثل اجسامی انکار ایدنلرده واردر اشاعره، اکثر معتزله تماثل اجسامی قبول ایدرلر. اهل تماثل عندنده رحمده حاصل اولان تولد، آغاجده حاصل اولان میوه، چاقماق طاشنده حاصل اولان آتش مخلوق اولدقلری ماده‌ده کائن جواهردر. جواهر بعینها باقیدر.

اثبات صانع بابنده «امکان صفات» طریقی ایله اولان استدلال تماثل اجسامه مبنیدر.

اختلاف اعراض تماثل اجسامه مبنی فاعل مختاره مستنددر، چونکه صفات معینه‌یه اختصاص ایچون هرحالده برمرجح لازمدر، فاعل موجبك هپسنه نسبتی مساویدر بوکا مبنی برفاعل مختار لازمدر.

اجسام متماثل اولونجه، هرجسمه جائز اولان برشی دیکر برشیئه جائز اولونجه مثلا اتشه برد، صویه احراق جائز اولونجه معجزاتك، احوال قیامتدن نقل اولنان شیلرك‌ده جوازی‌ده ثابت اولور.

فلاسفهٔ اسلامیه عندنده اختلاف اعراض، اشکال اجزانك اختلافنه مستنددر، انواعك آثار ایله اولان اختلافنك مبدئی «صورت نوعیه»در.

صورت نوعیه‌ده، صورت جسمیه‌ده جوهردر. جسمك آثار مختلفه‌سی، صورت نوعیه ایله‌در، اجسامده‌کی اثارك مبدئه یعنی علت فاعلیه‌سنه «طبیعت» دنیر.

٣ — آتوم حیاتی وحیات ایله مشروط اولان اعراضی قبول ایدر. انجق اکثر معتزله بونظریه‌یه مخالفت ایدیور، بواختلافك منشئی‌ده شودر: حیاتده بنیه ایله، عناصر بسیطه‌دن مرکب اولان بدن ایله، اعتدال مزاج ایله، روح حیوانی ایله مشروط ایسه اتوم حیاتی وحیات ایله مشروط اولان اعراضی قبول ایتمز، بالعکس حیاتده بنیه شرط دکل ایسه آتوم حیاتی‌ده، حیات ایله مشروط اولان اعراضی‌ده قبول ایدر.

٤ — مقدار یعنی خط، سطح، جسم یا برجوهردر یا امر عدمیدر. آیریجه برعرض دکلدر.

٥ — زمان‌ده امر وهمیدر. فقط زمان فرد آن غیر منقسم اولوب موجوددر. زمان، مسافه، حرکه امور متطابقه‌در. اویله متطابقدرکه برنده برجزء فرض اولنور ایسه دیکر ایکیسندن هربرینك آره‌سنده برجزء فرض اولنور. حرکه زمانك عوارضندن اولمغله زمانه منطبق اولور. زمان غیر متجزی اولونجه حرکه‌ده غیر متجزی اولور. مسافه یا جسمدر، یا جسمه منطبقدر، حرکتك عدم تجزیسی منطبق اولدیغی اجسامك‌ده غیرمتجزی اولمسنی استلزام ایدر. بویله‌جه جسمك جزء لایتجزالردن مرکب اولمسی لازم کلیر.

٦ — خلا ثابتدر. اجسام آتوملردن مرکب اولونجه آتوملرك حرکاتی ایچون خلا لازم اولور. آتوملر خلاده حرکت ایدر، اجسامده

خلاده حركت ايدن آتوملرك تركيبات و ترتيباتندن عبارت اولور. خلا ذيمقراطيس فلسفه‌سنده‌ده واردر: جسمدن مجرد اولان ابعاد خلا، جسمه مقارن اولان ابعاد ملادر. ملا آتوملردن مركبدر. متكلمينك قبول ايتديكى خلا «شاغلدن خالى برمكان» ديمكدر.

مكان متكلمين عندنده «بعد مجرد موهوم»در. بعد امتداد ديمكدر. بو امتداد امر موهومدر، وهم طريقى ايله جسم آنى شاغل و مالى قيلار. خلا ثابت اولونجه ايكى جسم بيننده بر تماس اولميه‌جق وجهله بولونمش اولور. بو ايكى جسم آره‌سنده جهتلرده ممتد، جسم ثالثى شاغل قيلمغه صالح بر بعد موهوم بولنوركه او آنده شاغلدن خالى اولور، جسمده‌كى بعد بتون جهانه ممتد اولان بعده يعنى مكانه مساويدر. برى ديكرينه منطبق اولوب بكليته ساريدر يعنى ايكيسى حيز واحد اوله‌جق وجهله ساريدر. بو بعد جسمك شاغل و مالى قيلديغى بر امر موهوم، عدم محضدر.

حكماى اسلامدن طبيب شهير ابوبكر رازى خلاده اجسام ايچون بر قوهٔ جاذبه اثبات ايديور.

٢ — حدوث ماده

آتوم وخلانك اهميتى — آتوم وخلانك متكلمين نظرنده اهميتى پك چوقدر. متكلمين طبيعياتدن مابعدالطبيعه‌يه انجق آتوم و خلا ايله كچيورلر. آتوم ايله خلا متكلمين ايچون بر كوپرى اوليور. متكلمين آتوم وخلا ايله حدوث عالمى، حدوث عالم ايله صانعى اثبات ايديورلر. شويله‌كه:

١ — آتوم ثابت اولونجه هر حالده خاصهٔ هندسيه‌سى موجبنجه متحيزدر، بر حيزده اولمقسزين جوهر فردك بولونمسى ممتنعدر، هر متحيز حادثدر. چونكه حيزده اولان آتوم حركه و سكونه محل اولمغله حادث اولور. حركه ايله سكون حادثدر. حركه حادثدر. چونكه حركه «كون بعد كون» ديمكدر. ماهيت حركه‌ده بر حالدن ديكر بر حاله انتقال واردر. بو ايسه غير ايله مسبوق اولمى اقتضا ايتمكله حادث اولور. سكون ايسه زوالى جائزدر. هر جسم مماثل اولمغله بالضروره حركه‌يى قابلدر. عدمى جائز اولان برشيئك قديم اولمسى مستحيلدر.

متكلمين اجسامك حدوثنى اعراضك حدوثى ايله، حركه وسكونك حدوثى ايله اثبات ايديور. متكلمين عندنده اجسام اعراضدن خالى دكلدر. اجسام اعراض اولان حركه وسكوندن خالى اوله‌مايجه، حركه ايله سكونده حادث اولونجه اجسام حادث اولور.

متكلمينك عرضك حدوثى ايچون بر اصل قبول ايديورلر. اوده عرضك ايكى زمانده باقى قالمامسيدر يعنى اعراض دائما منقضى ومتجدددر. [١] يعنى برى نهايته ايرر، انك مثلى يرينه كلير. اعراض باقيدر ديمك ارادهٔ بارى ايله امثالى تجدد ايدر ديمكدر. عرض باقى اولمينجه حادث اولور، چونكه قدم عدمه منافيدر، قديم معدوم اولماز، عرض حادث اولونجه جوهرده حادث اولور. چونكه جوهر عرض ايچون شرط ايسه‌ده جوهرك بقاسى عرض ايله مشروطدر. جوهر اولمق ايچون مطلقا كنديسيله قائم بر جوهر بولونمليدر. جوهر بقاسى حالنده، شرطى اولان عرضك بر مؤثره احتياجى طولاييسيله،

---

[١] نظام اجسامكده ايكى زمانده عدم بقاسنه قائلدر. اجسامده امثالنك تجددى ايله متجدد اولور.

برمؤثره محتاج اولور. بويله‌جه عالم اصلا صانعدن خالی اولماز.

ده‌قارت، «موجوداتك محافظه‌سی ایچون هرآن قدرت الهیه‌نك تعلقی ایجاب ایدر» دیمكله متكلمینك بوصوك سوزلرینی تصدیق ایتمش اولیور، جناب حقك خلاق دائم اولدیغنی قبول ایدیور. قال الله تعالی: «كل یوم هو فی شأن».

٢ — آتوم ثابت اولونجه، متماثل اولمغله، اجسامده متماثل اولور. اجسام متماثل اولورسه تمایزسز بوله‌ماز. اجسام اره‌سنده تمایز آنجق اعراض ایله اولور. اعراض حادث اولمغله اجسام حوادثدن خالی اولماز، حوادثدن خالی اولمیان شیء حادث اولور.

تماثل اجسام ایله برابر اجسامك آثار مختلفه‌سنه گلنجه آنفا بیان اولندیغی اوزره بو اختلاف قادر مختاردن صادر اولمسندن ناشیدر، فاعل مختاردن صادر اولان اثر حادثدر. چونكه فاعل مختاردن صادر اولان فعل، قصد ایله، اختیار ایله، اراده ایله مسبوق اولمغله غیر ایله مسبوق اولور. غیر ایله مسبوق اولان برشی حادثدر. چونكه بو قصد واراده فعلك وجودی حالنده اوله‌ماز. یوقسه فاعل حاصل اولان برشیئی تحصیل ایتمش اولور.

٣ — خلا ثابت اولونجه عالم حادث اولور. چونكه حدوث عالم خلایی مستلزمدر آتوم حیزدن خالی اوله‌ماز، حیز ایسه فراغ موهومدر. وهمك اثبات ایتدیكی فضادر، عدمدر، بو حالده آتومك محلی عدم اولیور، آتومك عدمدن خالی اولمسی جائز اوله‌میور، چونكه جسمك حیزه احتیاجی ضروریدر حیز محتاج الیه آتوم محتاجدر، محتاج الیه محتاجدن مقدم اولمغله آتوم عدم ایله مسبوق اولور، حادث اولور. آتوم حادث اولونجه برفاعل مختاره محتاج اولور.

§ حدوث عالم اثبات صانع ایچون سلوك اولونمش برطریقدر، حدوث عالمك اهمیتی بوندن ناشیدر. متكلمین حدوث عالمی آتومه، فنای عالمی ده حدوث عالمه ابتنا ایدیورلر. متكلمین فنایی بالكلیه اعدام معناسنه آلیورلر. فلاسفهٔ اسلامیه ایسه فنایی هیئات تركیبیه‌نك زوالنه حمل ایدیورلر. چونكه قدم عالمه قائل اولدقلرندن نظرلرنده ماده قدیمدر.

ماسوانك صدوری — : حدوث وقدم عالم مسئله‌سنده ائمهٔ اهل اسلام ماسوی اللهك مخلوق وحادث اولمسنده اتفاق ایتمشلردر، بوكا مبنی یقیناً شو ایكی اصلی قبول ایدرلر:

١ — واجب تعالی ازلده فاعل مختاردر، یعنی دیلرسه ایشلر، دیلرسه ترك ایدر، دیله‌دیكی شی اولور، دیله‌مدیكی شی اولماز: «ماشاء الله كان ومالم یشأ لم یكن». ایشته بو اصله مبنی جناب حق علت تامه دكلدر كه معلولك اندن گری قالمسی مستحیل اولسون.

٢ — ممكن اولان برفعلك مرجح تامی آنجق قدرت تامه وارادهٔ كاملهٔ سبحانیه‌در ایكیسی ایله برابر فعلك وجودی واجب اولور.

سلفیه عندنده واجب تعالی، دیله‌دیكی وقتده، نصل دیلرسه دائما فعلدن خالی قالماز: «لم یزل یفعل اذا شاء». بو اصله مبنی ماضیده ومستقبلده آثار متجدده‌ده تسلسل جائز اولور. جناب باری هیچ برآن فعلدن خالی اولمامغله «نوع فعل» قدیم وباقی اولور. سلفیه عندنده فعل لوازم حیاتندندر. حی اولان ذات هرحالده فاعل اولور، قدرت تامه وارادهٔ كامله ایله برابر عدم فعل متصور دكلدر. فعل ده ذاتیله، قدرتیله، مشیتی ایله قائمدر، جناب حق قادر مختار وموجب بالذاتدر یعنی دیله‌دیكی شیء مشیتی وقدرتی ایله واجب قیلارده اوشیئك وجودی واجب اولور.

فلاسفهٔ اسلامیه «قدرت ومشیئتدن خالی اولەرق انجق ذات اقدس الوهیتله برشیٔ واجب قیلار» دیمکله جناب حقك آنجق موجب بالذات اولدیغنه قائل اولورلر، سلفیەدن آیریلیرلر.

متکلمین عندنده ماضیده، آثار متجدده‌ده تسلسل باطلدر؛ فقط مستقبلده جهم ایله ابوالهذیلدن ماعداسنه کوره جائزدر.

ائمهٔ مسلمین «معین برشی قدیم دکلدر» مسئله‌سنده اتفاق ایتدکاری حالده نوع مقدورده (قدرت بارینك تعلق ایتدیکی شیئك فردی دکل، نوعنده) ایله نوع فعلده (جناب حقدن صادر اولان فعلك فردی دکل، نوعنده) اختلاف ایدیورلر. سلفیه «تعطیل صانع» تهلکه‌سندن قورتیلمق ایچون نوع مقدور ایله نوع فعله قدیم دیمك ایستیورلر. متکلمین «قدیم هیچ برشی یوقدر» دیەرك نوع مقدوری‌ده، نوع فعلی‌ده حادث کوریورلر. «تعطیل صانع» تهلکه‌سندن قورتیلمق ایچون «جناب حق ازلده ابقاء اعدام ایله مشغولدر» دیوب نوع فعلك دیکر برطرزده‌ینه قدمنی قبول ایتمش اولیورلر. «هر فردك حادث اولمسی نوعك‌ده حادث اولمسنی اقتضا ایتمز! استقبالده نصل هر فرد حادث، نوع قدیم ایسه ماضیده‌ده هر فرد حادث، نوع قدیم اولەبیلیر» دیمکله متکلمینه جواب ویریورلر.

فی الواقع قادر مختار مشیتی ایله، قدرتیله ایشلر؛ فعلدن مجرد قدرت ایله و اراده ایله فعل موجود اولماز. بوراسی متفق علیه‌در. فقط ارادهٔ جازمه و قدرت تامه ایله فعلك وجودی واجب اولورمی؟ ایشته بوراده اختلاف واردر. جمهور اهل سنته کوره ارادهٔ جازمه وقدرت تامه‌ایله، قیصه‌سی مقتضیٔ تام ایله فعلك وجودی واجب اولور. جهمیه ومعتزله‌یه کوره مقتضیٔ تام ایله فعلك وجودی واجب اولماز. بوقسه

جناب حق موجب بالذات اولور. بو حالده قادر مختار قدرتنك تعلق ایتدیکی ایکی شیدن برینی دیکرینه بلا مرجح ترجیح ایدر. غریبدر که متأخرین متکلمینك سرفرازی اولان رازی و اکا موافقت ایدنلر قدرده معتزله ایله مناظره ایدنجه «مرجح تامك وجودی عندنده فعلك وجودی واجبدر - عبدك ایکی مقدوردن برینی آخره بلا مرجح ترجیح ایده‌مز» دیدکاری حالده حدوث عالم وقادر مختاری اثبات خصوصنده، موجب بالذاتی ابطال بابنده فلاسفه ایله مناظره ایتدکاری زمان بالعکس معتزله وجهمیه مسلکنه سلوك ایله جواب ویریورلر، «قادر مختار مقدوردن برینی آخره بلا مرجح ترجیح ایدر» دیورلر: ایکی طریق قارشوسنده قورقان کیمسەنك یوللردن برینی ترجیح ایتمسی کبی.

ایکی قدم عالم بابنده ائمهٔ مسلمینك رد وطعنلری مختلفدر. بو خصوصده‌ده اضطراب واردر: قدم ماده ایله شرع احمدی قابل توفیق دکلدر - نوع مقدورك قدمی ایله شرع محمدی قابل توفیق دکلدر - قدم عالم اجماع مسلمینی خرق ایتمکدر - قدم عالم حشر جسمانی‌یی انکاره مؤدی اولور - ارتق قدم عالم اعتقادی کفر اولیور، عدم عالمه قائل اولانلری تکفیر ایدنلرك باشنده غزالی بولنیور. برقسمی قدم عالم ایله حشر جسمانی قابل توفیقدر دیوب قدم عالمی کفر عد ایتمیور.

ابن تیمیه ائمهٔ حدیثك نوع مقدورك قدمنده؛ افراد عالمك هر برینك حدوثنده متفق اولدقلرینی بطریق الالتزام حکایه ایدیور، قاضی عضدده حدوث عالمده اجماع حکایه ایدیور.

جلال دوانی «شریعت احمدیه هیچ بر وجهله قدم عالمه مساعده ایتمز دیور» کلنبوی ایسه «امام قدم عالم ایله شریعت بینی جمع ایتمشدر» دیور - بری طرفدن حکیم وقاضی ابن رشد غزالی‌یی تخطئه، اقوال متکلمینی

تزییف ایدیور، [نظریاتده اجماع تقرر ایتمز ، شرعده‌ده « جناب حق عدم محض ایله موجود ایدی » معناسنده بر نص یوقدر] دیور . فی الواقع ماسوی اللهك حدوثنده اجماع وار ایسه‌ده نوع فعلك ، نوع مقدورك حدوثنده اجماع یوقدر .

حدوث عالم بابنده ائمهٔ حدیث مذهبی احکم، متکلمین مذهبی اسلم در .

§ کتاب ثانیده بیان اوله‌جغی اوزره فلاسفهٔ جدیده تکوینی خلقت عالمی ، حدوث عالمی قبول ایدیورلر . قانت مشهودمز اولان بو عالمی حادث کوریور، فقط خلقتی ازلی وابدی کوریور، قانته کوره عالمك منشئ « عنصر اول » قدیم اولیور .

٣ — تحلیل اجسام

طبیعت اجسام — کوریورز که بزم خارجمزده بر طاقم موجودات واردر . بو موجودات بزم استحضارات وتصوراتمزه سبب اولیور ، هپسی بزم حواسمزه ظاهر اولیور ، هپسنك خواص مخصوصه‌سی واردر ، هپسی متحیزدر ، هپسی بر مکانی اشغال ایدر ، هپسنك بر ثقلتی، بر مقاومتی واردر. بو موجوداتك قسم اعظمی کوریلیر ، صدا ویرر . چوغنك لذتی ، رایحه‌سی واردر . ایشته بونلره « اجسام » دنیر . اجسام خواصیله فرق اولنور ، بتون اجزاسی متحرك اولان ونسبتلرینی محافظه ایدن بر کتلهٔ متحیره اول امرده بر جسمی تشکیل ایدر کبی کورینیر، « بو کتله‌ده بر چوق جواهر وار » دیمك ایچون بالتحلیل اجزاسی آره‌سنده کیمیوی فرقلر بولونمق لازم اولور .

جسمك وصف خاصی — جسمك وصف خاصی عطالتدر. جسم

حرکت ایتمك ایچون بر علت خارجیه‌یه محتاجدر. جسمی تبدیل ایدن بولونمزسه جسم اصلا تبدل ایتمز، جسم یرندن اویناماز. جسمك دوچار اولدیغی فساد جسمك کندیسندن کلمز ، ذاتندن منبعث اولماز، جسم منفعل (قابل) اوله‌رق دوچار فساد اولور، بو حالده جسم بر جوهر، قابلدر. « ماده » دنیلان ده بودر.

اجسام مرکبه وبسیطه — جسم کیمیا نقطهٔ نظرینه کوره یا بسیط ویا مرکب اولور . اجسام مرکبه‌یی تشکیل ایدن ، اجسام بسیطهٔ مختلفه‌در . اجسام مرکبه‌ده ایکی عنصر واردر : ذات ، قانون ویا صورت :

اجسامك ذاتی ماده‌سیدر که مبدأ قبولدر، مبدألا تعین‌در؛ اجسام مختلفه‌ده مشترکدر. اجسامك قانونی ویا صورتی بر جسمه خاصدر، مبدأ تعین وفصلدر، بر جسمك تعینی ایچون، دیکر اجسامدن فرق اولونمسی ایچون بر مبدأدر. ماده بر قوه‌در که مالك اولمیوب فقط مالك اولمغه مستعد اولدیغی بتون تعیناتی اخذه بو جسمی خاص قیلار؛ ماده اجسامی ترکیب ایدن بر جسم بسیطدر . صورت بر فعلدر که انکله او ماده شویله بر جسم اولور ، صورت اجسامك قانون ترکیبی‌در .

کوریلیور که اجسام مرکبه مابعد الطبیعه نقطهٔ نظرینه کوره ماده ایله صورتدن مرکب اولیور اجسام بسیطه‌ده ماده ایله صورتدن مرکب اولمغله کیمیانك بسیط ومرکب دیه آیردیغی اجسام مابعد الطبیعه‌ده سیاندر .

بالکیمیا بسیط اولان اجسامده‌ده بر ذات ، بر قانون ؛ بر ماده، بر صورت واردر ، جسم بسیطك شویله ، بویله خواصی واردر دیمك بو خواصه مالك اوله‌جق بر قانونی واردر دیمکدر .

کیمیا بو خواصی عملیات کیمویه‌یله آییره‌مز، فقط مابعدالطبیعه‌او خواصی تجریدایله آییرر. مابعدالطبیعه ایشه باشلادیغی کیمیانک ایشی بیتمش اولور. مابعدالطبیعه‌ده بسیط هیچ بر جسم یوقدر. اجسام بسیطه‌ده‌ده بر مادهٔ اولای غیر متعینه ، برده صورت جوهریه وار (جسمیه) واردرکه اجسامی اجسام قیلان بو صورتدر . مادهٔ اولای غیر متعینه ایله بو اجسام فساد و حرکتك علل خارجیه‌سنه ، قابل اوله‌رق ، تابع اولیور . مادهٔ اولی انجق انتزاعی‌در ، بر صورته مرتبط اولمقسزین خارجده اصلا موجود اوله‌ماز، بونکله برابر ینه عدم محض دکلدر . تحققده مرکباته داخل اولان بر موجوددر .

فلاسفهٔ اسلامیه‌نك ماده و صورتی — فلاسفهٔ اسلامیه عندنده جسم هیولا ایله صورتدن مرکب ایدی. هیولی بوتون کائنات جسمیه‌نك مادهٔ اصلیه‌سی اولوب اتصال و انفصالی قابل ایدی . انجق امتدادات ثلثه ، صلابت ، عدم تنافذ کیفیتلریله متصف ایدی . صورت انك هیئت و قیافتی اولوب اکا حلول ایتمش ایدی . هیولی [١] محل، صورت حال ایدی، هر ایکیسی‌ده باشلی باشنه قائم بر رعین ، بر رجوهر ایدی .

جسم محل اولان هیولا ایله حال اولان صورتدن مرکب اولمغله جزء لایتجزالرك وجودی مستحیل اولیور ایدی، هیولای ایله صورت قدیم اولمغله جسم‌ده قدیم اولمش اولیور ایدی .

متکلمین عندی جسم جزء لایتجزالر ایله تألیفدن، فلاسفه عندنده هیولا ایله صورتدن مرکب اولمغله بری دیکرینه یاقلاشیور . انجق

---

[١] بوراده‌کی هیولی هیولای اولادر ، هیولای کل ، هیولای طبیعت دکلدر . هیولای کل بر جسم مطلقدرکه بوتون عالم جسمانی اندن متحصلدر . هیولای طبیعت‌ده کائنات ارضیه‌نك تکون ایتدیکی عناصردر .

صورت بذاته قائمدر. جوهردر ، انکله محلی اولان هیولی متقوم اولور، تألیفده صورت دیمك ایسه‌ده عرضدر، بذاته قائم دکلدر، بلکه محل اولان جزء لایتجزا ایله قائمدر . ایشته آییرلدقلری دقیق نقطه بودر . جزء لایتجزاده امتدادت ثلثه یوقدر .

فلاسفه عندنده جسم حسده اولدیغی کبی متصل واحددر . متکلمین عنده اجسام فی الحقیقه منفصلدر جسمك مرکب اولدیغی اجزا اره‌سنده اتصال یوقدر .

فلاسفه عندنده «صورت جسمیه» بر نوعی دیکر بر نوعدن آییران «صورت نوعیه» بر ر جوهردر حالبوکه فلسفهٔ جدیده‌ده ذکر اولنان صورت جوهر دکلدر . چونکه صورت قانوندر ، قانون جوهر دکلدر، صورت جوهردن بشقه‌در، اجسامك بر جزئی دکلدر. هم آتومی قبول ایتمك ، هم صورته جوهر دیمك قابل اوله‌ماز . بو دقیق فرقه دقت لازم اولور . آتوم ، خلا کبی مباحث عقلیه نزاعدن خالی قالمیور .

محارل ماده ، قوت — بو کون ساحهٔ علمی اشغال ایدن صوك نظریه‌لر ماده‌نك اهمیتنی اسقاط ایتمشدر. «ماده قوتك مجهول بولندیغی زمانلر احداث اولونمش بر فرضیه‌در. ماده‌نك خواصی دیه کوستریلان شیلر بتون قوتك خواصیدر. قوت کندینه مخصوص اولان خواصی آلنجه ماده هیچ اوله‌رق قالیر» دنیور . کوستاولوبون اثرنده ماده کندیسنك مرجعی اولان آتوملرك بالتدریج انحلاله اوغرایه‌رق ماده‌لکدن چیقوب قوته متحول اولدیغنی اورته‌یه قویور .

جدید فیزیکده قوت ، حرارت ، ضیا ، الکتریقیت کبی قوای طبیعه‌نك چوغنی تولید ایدیور. قدیم فیزیکده حرارت، ضیا، الکتریقیت

كبى قوتلر متمايز ويكديكرينه ارجاعى غيرقابل، برچوق قوتلر ايدى. يكى فيزيكده بوتون بوقوتلر يكانه برقوتك، ماده‌نك اجزاء غيرمبصره‌سنه عائد حركتنك حاللريدر.

ايشته ماده طوپلانمش اولان قوتك ثابت ومتوازن برشكلندن عبارت قاليور، حرارت وضياده عينى قوتك متحرك وغير متوازن شكللرى اولمش اوليور.

ماديون عندنده ماده بنفسه موجوددر. عدمدن متكون دكلدر، ماده عدمه منتهى اوله‌رق عقل طرفندن تصور اولنه‌ماز. ماده، انك قوتى ازليدر، كائنات قوتلرايله ماده‌نك تفاعلندن، اتفاقى اوله‌رق، حاصل اولمشدر. قوت ماده‌نك برخاصه‌سى‌در.

حالبوكه صوك نظريه موجبنجه ماده قوتك متوازن برشكلى اوليورده قوته منقلب اوليور. اورته‌ده قالميور. ماده متوازن برحالدن غير متوازن برحاله كچيور. ارتق «قوت ماده‌يه تابعدر» ديه اورته‌يه سوريلان دعوانك بوكون قيمتى هيچه اينمشدر.

٤ — حيات

حى و جماد — بو عالمده كورديكمز وجهله موجودات ماديه كندولكلرندن دوچار فساد اولميور، حركت داخلى اولسون، خارجى اولسون موجوداته خارجدن كليور. موجودات ماديه غايت قابلدر، منفعلدر. موجواتك برقسمى متحركدر، بوحركت يانباتده اولديغى كبى داخلى ويا حيوانده اولديغى كبى بر محلدن ديكر بر محله انتقال ايتديره‌جك درجه‌ده خارجى اولور. كندى حركات مخصوصه‌سنك عاتى اولان ويا عاتى كبى كورينان بوموجوده «حى» ديرلر.

حى ايله جماد اره‌سنده اوصاف قاطعه واردر. ازجمله حى نمو داخلى ايله، جماد نمو خارجى ايله بيور؛ حى وجودينه خلل طارى اولمدقجه نه حدود مخصوصه‌سندن فضله بيويه‌بيلير، نه حجم مخصوصنك دوننده كوچوله‌بيلير. فقط جماد ذاتنه، ماهيتنه بر فساد عارض اولمدقجه نا محدود صورتده بيور ويا كوچولور؛ «حى» لك برمدت محدوده‌سى واردركه اكا «اجل» ديرلر، جمادك مدتى نامحدوددر، حى آز، چوق غير متجانس اولان حجيراتك ترتيب وتهيؤ واسطه‌سيله متشكلدر، عضويدر، جماد متجانس اولان جوهر فردلردن متشكلدر، غيرعضويدر. حى خارجدن آلديغى تمثل ايدر، خارجدن آلديغى موادى حى اولان وكنديني تركيب ايدن حجيرات ايله برله‌شن حجيراته تبدل ايدر؛ جماد متماثل ومتجانس اولان جوهر فردلرك ياردميله بيور، شايد حجمى جواهر فردهٔ مختلفه‌نك امتزاجيله تزايد ايدر ايسه فساده دوچار اولور، ذات وماهيتى تبدل ايدر.

ايشته بو فرقلر غير قابل اعتراضدر. فى الواقع جماد حيه مادهٔ كيميويه‌سى اعتباريله مشابه اوله‌بيلير. فقط صورتى ايله متمايزدر، بوده پك بارزدر.

علم المعادن بزه بعض معادنده حياتك اوصافى بولنديغنى اوكرديور. بو حالده حيات شمدى‌يه قدر غير ذى حيات، جامد بيلديكمز بعض اجسام معدنيه‌ده‌ده بولونمش اوليور. بوفرضيه بزه «وان من شئ الا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم» نظم جليلنى خاطره كتيريور.

قانون حيات — حى اولان موجودده ماده‌نك عضولاشمسنى، جانلانمه‌سنى اقتضا ايدن بر قانون عمومى واردر، بو قانون بالايجاب

واقع اولور ، بوراده اختيارك دخلی يوقدر. بوقانون قلودبرناره كوره ايكی قوته راجعدر .

١ — قوهٔمكونه‌دركه قوته‌توفيقاً خارجدن آلنان مواد بر كيمياى مخصوصه توفيقاً حل و تمثيل اولنور ؛ حاددن حی ياپيلير .

٢ — قوهٔ مدبره‌دركه او قوته توفيقاً تمثل ايدن بوشلقلری املا ايده‌جك ؛ اعضانك هربريله ، هيئت مجموعهٔ فرديه‌نك تيپنی محافظه ايده‌جك بر طرزده عضويته توزيع اولنور .

ايشته بو صورت مخصوصه‌يه ، بو قانونه توفيقاً بر موجود كنديكندينه تحرك ايديور .

ميخانيكيه نظريه‌سی — حيات حقنده مختلف نظريه‌لر واردر. آنلرك برنجيسی ماديونك التزام كرده‌سی اولان ميخانيكيه نظريه‌سيدر . بو نظريه موجبنجه حياتی تقويم ايدن بتون حركات حادثات فيزيكيهٔ كيمويه‌يه ، بناءً عليه حركات ماديه‌يه راجع اولور . مثلا كوپك بر باستونك قالقديغنی كورنجه قاچمغه قويولور . چونكه كوزه واصل اولان شعاع (شعاع مرئی) طبقهٔ شبكيه‌نك (كوز ديبنده‌كی غشاء) مخروطلری ايله عصبيه‌لرندن كچه‌رك دماغی تهزيز ايدر، برعكس العمل حاصل اوله‌رق بجاغك عضلاتنی اغر ايدر، آنی تحركه زورلار . ماده عضويتده واقع برچوق كيميوی عكس العمللردن استفاده ايدر، غايت مختلط اولان بوعكس العمللر ايله عضويلر غيرعضويلردن تفريق اولنور .

موجودات عضويه غيرعضويه‌دن درجه اعتباريله فرقليدر. يوقسه ماهيت اعتباريله فرقلی دكلدر عضويت ماده‌نك پك بيوك بر اختلاطندن عبارتدر.

موجودات عضويه‌ده هرشی قوانين فيزيكيهٔ كيمويه ايله، بالنتيجه حركت ايله ايضاح اولونمغله بونظريه‌يه ميخانيكيه نظريه‌سی دنيلمشدر .

آليه نظريه‌سی — اليه نظريه‌سی موجبنجه حی اولان حجيره‌لر جواهر غيرعضويه‌يه غيرقابل رددر، حجيره‌نك وحدت فاعليه‌سنی مادهٔ جامده‌و عاطله ايله ايضاح غير كافيدر . حجيراتك تجمعلری ، معاشری ، حياتلرك جمهوريتلری فردك حياتنی ايضاح ايدر . ابتدائی حياتده اولانلر بزم حيات فرديه‌مزی تشكيل ايدر. مثلا انسانده وجدان حجيروی وجدانلرك كوچك سسلرندن متشكلدر. خلاصه حيات عضويتك اثری‌در .

حياتيه نظريه‌سی — بونظريه موجبنجه هر ايكی نظريه كافی كورلميور، «حياتی تقويم ايدن قوهٔ مدبره ومكونه ماده‌دن بشقه‌در» دينه‌رك بر مطلوب مابعدالطبيعی درميان اولنيور . انسانده ايكی مبدأ معنوی، ايكی قوت ، ايكی روح كوريورلر . بری مبدأ حيات ، ديكری مبدأ فكردر . مبدأ حيات اولان روح حياتی تقويم ايدن قوهٔ مدبره ومكونه‌در. مبدأ فكر اولان روح اعمال ذهنيه‌يی اداره ايدن بر قوتدر .

روحيه نظريه‌سی — بونظريه ذكر اولنان اوچ نظريه‌يه‌ده مخالفدر: بر قوت واردر اوقوت هم مبدأ حيات ، هم مبدأ فكردر . حياتی تقويم ايدن‌ده اودر ، اعمال ذهنيه‌يی اداره ايدن‌ده اودر . بدن‌ده ، روح‌ده بر جوهر دكلدر. بلكه ايكيسی بردن مركب اوله‌رق برتك جوهردر. بوروح بدنك حيات و عضويتنی اقتضا ايدن برقانوندر. نباتاتده مبدأ نشوونما ، حيواناتده مبدأ احساس ، انسانده مبدأ فكردر . حادثات حياتيه‌نك علت اولاسی روحدر .

§ ميخانيكه ايله روحيه ارەسنه بر مسلك دها واردر. اوده ماده ايله مبدأ حياتی غيرقابل افتراق كورنلر مسلكيدر. بومسلك ميخانيكه

کبی ماده‌یی منحصراً مبدأ اشیا عد ایتمیور، فقط حیاتك منشئی مادهٔ جامده اولیور . حیات ماده‌نك اوصاف اصلیه‌سندن بولنیور . بو صورتله‌ده روحیه‌دن آیریلیور .

حیات انسانیه ایله حیات حیوانیه آیریدر . حیات انسانیه‌ده مبدأ «روح»، حیات حیوانیه‌ده مبدأ «بدن»در. مبدأ فکر روح، مبدأ احساس بدن‌در . بو ایکی نوع حیات غیرقابل انکاردر. انجق کورلدیکی اوزره مبدئلرده اختلاف واردر : ایکی مبدأ واردر ـ برمبدأ واردر ، اوده روح‌در ـ یاخود برمبدأ واردر ، اوده ماده‌در .

کوریلیورکه حیات نظریه‌سی هنوز تماميله معلوم دکلدر . حیاتیه نظریه‌سی متروك ایسه‌ده دیکر اوچ نظریه‌نك طرفدارلری واردر . خصوصا میخانیکیه ایله روحیه نظریه‌لرینك طرفدارلری چوقدر . اسلام «خلق الموت والحیاة» دستور عالیسی ایله اکتفا ایدر. موتك ، حیاتك بر مخلوق الهی اولدیغنی قبول ایدر ، مختلف نظریه‌لره قارشو بی‌طرف قالیر، انجق اصول اسلامیه‌یی هدمه منجر اولان نظریه‌یی شدتله ردایدر. بو نظریه‌لرك هیچ بری اصول اسلامه منافی دکلدر، یالکز روحیه نظریه‌سی برمبدأ غیرمادی اثبات ایدرك جناب حقی قبول ایتمکله اونظریه دها زیاده اسلامه اویغون کلیر، اکا مبنی بوبابده‌کی انتقادلری کتابمزده بی‌لزوم کوردك .

٥ — روح

روح مبدأ فکر دیمکدر ، بو تعریف تعریف اسمی‌در ، بونده اختلاف یوقدر. اختلاف روحك تعریف حقیقیسنده‌در .

روح وارمیدر، ماهیتی ندر ؟ بدن ایله نسبتی ندر ؟ ایشته فلسفهٔ اولانك حالنه چالشدیغی مهم مسئله بونلردر.

روح حقنده‌ده حیات حقنده اولدیغی کبی مختلف نظریه‌لر درمیان اولنمشدر .

١ — **مادیون نظریه‌سی** — بو نظریه‌موجبنجه روح بدندن بشقه‌در، نفس ماده‌نك اثر محضیدر. وجدان، احساس، فکر کبی بتون اعمال نفسیه دماغك افاعیل و وظائفیدر. فی الواقع بر آلت ایله کوستریلان، او آلتك غیبوبتی ایله غائب اولان ، فسادی ایله دوچار فساد اولان هرحادثه او آلتك بر وظیفه‌سی، بر افعوله‌سیدر. نصل که صفرا قره جکرك ، سالیه غدد لعابیه‌نك بر افعوله‌سی ایسه فکرده دماغك بر افعوله‌سدر .

دماغك معین بر جزء اصغرنده اصلا بر فکر یوقدر ، نه وقتکه دماغ ایو تشکل ایتمش ایسه فکر واردر ، نه وقتله دماغ دوچار فساد اولور ایسه فکرده دوچار فساد اولور . دماغك فاعلیت و بنیه‌سنه کوره فکر آز ، چوق قوی و تام اولور .

کیفیت نفسانیهٔ انسانیه کیفیت نفسانیهٔ حیوانیه‌دن فرقلی دکلدر، هرشی شعور حیوانیده اولدیغی کبی شعور انسانیده‌ده احساسات ، صور محسوسه ، اشواق ، تذاکر تصورات ، اعتیادات ایله ایضاح اولنور. خلاصه انسان برحیوان عالیدر، آره‌لرنده درجةً فرق واردر، ماهیةً فرق یوقدر . ادعا اولنان روح اصلا محسوس اولمامغله بر فرضیه‌دن عبارتدر ، هیچ بروجهله برمفهوم مثبت دکلدر، روحك محضا ماهیت اعتباریه‌سی واردر .

فی الواقع هرشی اضطراری اوله‌رق ماده‌نك تحولاتندن متولددر،

شعور دماغك بر افعولەسيدر ، حادثات وجدانيه ظواهر انفسيەدر ، هيچ بر وجود متحققه مالك دكلدر .

روحيون نظريەسى — روحيون نظريەسى موجبنجه روح بدندن بشقەدر ، بدن فانى اولدقدن صوكره بيله حى اولور. مبدأ فكر اولان روح واحددر ، بسيطدر ، غير متجزيدر . تفكر ايدن انادر ، حس ايدن انادر، اراده ايدن انادر، انا اوچ موجود متمايز دكلدر، موجود وحيددر .

بر دقيقه روحى اجزاء مختلفەدن مركب فرض ايدر ايسەك ارتق هيچ بر ادراك، هيچ بر فكر ممكن دكلدر. هر فكر فى الحقيقه احساسات ويا تصـوراتك بر كثرتى شعورك وحدتنه رد و ارجاع ايتمكدن عبارتدر .

ديكر جهتدن بدن ، دماغ بحسب الذات مركبدر . عضويتمزك وحدتى تماميله صوريدر ، حجيراتدن هر برى شايان حيرت درجەده مختلط اولان آتوملر منظومەسيدر ، هر برى عالم اكبره نسبتله بر عالم اصغردر .

مبدأ فكر كندوسنك عينيدر . فى الواقع بزده بر چوق تبدلات واقع اوليور ، شعورمزدن لاينقطع يكى حادثات كچيور ، رأيلرمز ، احتساسلرمز تعديلاته اوغرايور. فقط بوتون بو تبدلاتك ذات موضوعى عيناً باقى قاليور ، دونكى انا بوكونكى نادر ، بشقه بر انا دكلدر . ياد ايتمك ادراك اولنان شيئك اولجه ادراك اولنديغى ، تفكر اولنان شيئك اولجه تفكر اولنديغى طانيمقدر .

بدن دائما متبدلدر ، على الدوام اعضا استعمال اولنيور ، تعمير اولنيور .

اسكى مادەلر يرينه حس اولونمقسزين يكى مادەلر قائم اوليور ، اثر ، چوق اوزون بر زماندن صوكره اول امرده بدنمزى تماميله تقويم ايدن جوهردن بر تك آتوم بيله قالميور .

بدن لاينقطع تجدد ايتديكى حالده روح دائما كندوسنك عينى اولەرق قاليور . قوۀ حافظەنك بولونمسى ، مسئوليت اخلاقيەنك توجهى روحك بدن كبى تبدل ايتميوب عيناً باقى قالديغنه شاهددر ،

مبدأ فكر فاعل، بدن ايسه ماده كبى عاطلدر، بدنده بر طاقم قوتلر واردر كه بعضلرى صانكه احتياط كبى بدنده خفى قالير، بعضلرى ايسه استهلاك ايدلمكدەدر. بوتون بو قوتلر لذاته، نه حركتلرينه، نه سكونلرينه قوماندا ايدەمز ، عادتا بر ماكنه داخلندەكى آلاته بكزر . اندفاعات خارجيەيه ويا متقابلاً عمل وعكس العمللرينه كوره حركت ايدر، ويا توقف ايدر. انسان بو حاله رد اولنور ايسه متحرك بر ماكنەدن بشقه برشى اولەماز. آرتق بو «ياى وچرخ» طاقملرينك مجموعندن، بزده اولديغى كبى مبدأ محرك، مبدأ مدبر اولان بر اراده چيقارمق نصل ممكن اولور ؟ خلاصه روح مختاردر ، افعالنك حاكميدر ، بدن ايسه عاطلدر ، كندى كنديسنه تحركه مستعد دكلدر .

بدنمز بزه آنجق بر مجموعۀ احساسات كبى بيلنمشدر ، بذاته نه اولديغى مطلق اولەرق مجهولمزدر. بدن حقنده آتوملر منظومەسى ديه ايدنديكمز ادراك بر فرضيەدر، بر انتزاعدر ، بر امر اعتباريدر .

حالبوكه شعور بتون محتوياتيله برابر «بين» اولەرق متحققدر. نته كيم فرانسز فيلسوفى دەقارت «روحى بيلمك بدنى بيلمكدن دها قولايدر»

دیمش ایدی. تجربه بزه عالم جسمانی ایله عالم معنانك موازاتنی، دماغ ایله فكرك معیتنی اثبات ایدیور ایسه‌ده اتحادینی اثبات ایتمیور

حادثات تجربیه‌دن استحصال اولنان نتیجه‌یه كوره دماغ فكرك شرط ضروریسیدر، فقط شرط كافیسی، علت مستقله و تامه‌سی دكلدر. اوت افاعیل دماغیه ایله ملكات عقلیه آرسنده‌كی ارتباط بر ماوقعدر، فقط اصلا ضروری دكلدر. دماغ، بالتجربه معلوم اولیور، تجربه‌نك معطیاتی اولیور. یالكز تجربه‌نك معطیاتی اولمغله «دماغك تفكر ایتدیكی، تفكری لازم اولدیغی» نتیجه‌سنی استنباط ایتمك منطقاً ممكن دكلدر، بالفرض ماده‌لرك بر امتزاجی واسطه‌سیله صنعی اوله‌رق بر دماغ انشا ایتمكله دماغك طوغریدن طوغری‌یه تفكره مستعد و فی‌الحقیقه متفكر اولدیغی اثبات اولنه‌ماز، نهایت دماغ فكرك بر آلتی اولور، فقط بر ذات متفكر اولماز.

انسان ایله حیوان آره‌سنده درجةً دكل، ماهیةً فرق واردر، انسان عاقلدر، حیوان عاقل دكلدر، انسان متفكردر، حیوان متفكر دكلدر، بلكه حساسدر؛ تفكر، تأمل، استدلال آنجق خواص انسانیه‌دندر.

حیوان نه متفكر، نه متأمل، نه مستدلّ دكلدر. انسانده ایكی طاقم حادثات واردر: بری متحیز و وجدانیدركه نفسی تقویم ایدر، دیكری متحیز وقسماً وجداندن خارجدركه بدنی تقویم ایدر. بو ایكی طاقم آره‌سنده غیرقابل اعتراض نسبتلر واردر. آنجق جسمانی ایله معنوی اولانلر متوافقدر. دماغ ایله فكر آره‌سنده نسبت واردر. حتی دماغك ثقلتی ایله فكرك قابلیتی اره‌سنده بر نسبت وار ظن اولنیور.

حادثات وجدانیه‌نك وجود متحققی واردر، شعور بر ظاهر، بر وهم، بر نوع سراب دكلدر.

دیكر نظریه‌لر — علتلری، جوهرلری بیلمكی ذهن بشریدن خارجه آتان «عرضیه، حسبانیه، انتقادیه، اثباتیه» كبی مسالك اربابی هم مادیونه، هم مادیونه معارض اولان روحیونه قارشی كلیورلر؛ «روح غیرقابل ادراكدر» دعواسنی ایلرو سوریولر: روح بالفرض حادثات وجدانیه‌نك علتی و ذات موضوعی ایسه انك مادی ویا مجرد اولدیغی موضوع بحث اولور.

بونی حلّ ایتمك ایچون حادثاتك اوته‌سنه، تعلق ایتدیكی حقایقه قدر نفوذ ایتمك لازم كلیر. حالبوكه بزده بو اقتدار یوقدر، بزده‌كی ملكات نفسیه بزی انجق ظواهره ایصال ایدر، موجود بذاته موجود اولمسی حیثیتی ایله ملكاتمزه خفی قالیر. بز حادثاتی پك اعلا استبصار و تصور ایده‌بیلیرز، طاقیملره آییره‌بیلیرز، بو طاقیملر اره‌سنده اولان نسبتلری‌ده تعیین ایده‌بیلیرز. فقط انلرك اصل مطلقلرینی، ماهیت باطنه‌لرینی بیلمك ایچون هر تشبثمز بالضروره موفقیتسزلكه دوچار اولور. روح «حادثات وجدانیه طاقیمی» دیمك ایسه بونی پك اعلا اكلارز. فقط «بو حادثات وجدانیه‌نك جوهری ویا علتی» دیمك اولان بر ماهیت دیمك ایسه بونی اكلامیز.

حادثات حقنده نصل اولور ایسه اولسون بر دعام تخیل ایتمكی بی‌لزوم عدایدرز، حادثات بتون حقیقتی تقویم ایدر، بذاته موجود حقنده هرشی فرض اولنه‌بیلیر. فقط هیچ برشی اثبات اولنه‌ماز. احتمالكه مادی و معنوی ایكی جوهر واردر. [١] احتمالكه یكانه جوهر نفسی واردر. [٢] احتمالكه ماده یكانه جوهردر. [٣] احتمالكه برجوهر كلی واردر، اوده هم

---

[١] روحیون ثنویه‌نك مذهبیدر. [٢] روحیون مطلقه‌نك مذهبیدر.

[٣] مادیونك مذهبیدر.

ماده ، هم نفس در ، مشاعرمزه ظاهر اولمسی اعتباریله ماده ، وجدانمزه منجلی اولمسی اعتباریله نفس در . [١] احتمالکه هیچ بر جوهر یوقدر ، حادثات بذاته کافیدر . [٢] بو فرضیه‌لردن صوك فرضیه الك بسیط اولاندر. حادثات اوته‌سنده یعنی یقیناً بیلدکلرمزك اوته‌سنده هیچ برشی فرض ایتمیورز ، فلسفه بو فرضیه‌یی قبول ایدر ایسه شبهه‌سز پك ایی ایتمش اولور . خلاصه انا حادثاتك بر سلسلهٔ متمایزه‌سیدر .

§ کوریلیورکه روح مسئله‌سی‌ده فلاسفه آره‌سنده حل اولونمش بر مسئله دکلدر . روح مسئله‌سنی قابل ادراك کورنلر هیچ بر وجهله اویوشه‌میورلر . مادیون نظریه‌سنه کوره روح بر مفهوم بر مجرددر . یوقسه بر مفهوم مثبت دکلدر ، بر فرضیه‌در ، ماهیت حقیقیه‌دن محرومدر ، انجق ماهیت اعتباریه‌یی حائزدر ، هرشی ماده‌یه راجعدر .

روحیون نظریه‌سنه کوره ماده بزم احساساتمزه تمامیله اضافه اولونمشدر ، بر حقیقت خارجیه اوله‌رق افاده اولونمسی شبهه‌دن وارسته دکلدر . فکر ، حتی دها ایلرو کیدنلر نظرنده حیات یالکز ماده ایله قابل ایضاح دکلدر ، یالکز قوانین فیزیکیهٔ کیمیویه ایله ایضاح قابل دکلدر ، بطین ثالثك سقفنه یاپیلان وخزه شکر وظیفه‌سنی نه‌یه آرتیریور ؟ بوراسنی یالکز قوانین فیزیکیهٔ کیمیویه ایضاح ایده‌مز . کیمیاکر کیمیاخانه‌ده ایچ یاغی ، بعض مواد عضویه یاپسه‌ده لفافه‌سنی ، جانلندیرن حرکاتی ایله برابر حجیرهٔ حیه‌یه مشابه برشی یاپامز ، حیاتك تورتوسنی یاپسه‌ده کندیسنی ممکن دکل یاپه‌مز ، قوانین فیزیکیهٔ کیمیویه قانونلرندن بشقه ، حرکت قانونلرندن بشقه برطاقم قوانین دها واردر . ماده سبب حیاتی ، سبب فکری احتوا ایتمکدن پك اوزاقدر ، حتی وجودنده بیله شبهه واردر .

---

[١] وجودیه مذهبیدر . [٢] عرضیه مذهبیدر .

روحیون آره‌سنده‌ده اختلاف واردر : یا ماده آیری ، نفس آیری موجوددر . [١] یاخود یکانه متحقق اولان نفسدر ، ماده نفسه راجعدر ، اره‌لرنده‌کی تمایز اضافیدر . [٢]

روح ایله جسمك اتحادی — روح ایله جسمك اتحادی مسئله‌سنده‌ده روحیون اره‌سنده اضطراب واردر . متحیز اولان بدن ایله غیر متحیز اولان روح نصل برلشیور ؟ نصل اشتراکده بولنیور ؟

اویله بر نفوذ طبیعی ، متقابلا روحدن جسمه ، جسمدن روحه بر سیالهٔ جسمانیه قبول ایدیور .

فقط بو نفوذ متقابلی نصل اکلاملی ؟

دهقارته کوره هیچ بر وجهله حیات جسمانیه‌نك مبدئی اولمیان روحك مقرّی دماغك الك باطنی اولان ، الك مرکزی اولان جزئیدر ، «غدهٔ صنوبریه»در . روح نفوس حیوانیه واسطه‌سیله یعنی بعض معاصرین علمانك سیال دماغی‌یه مماثل برنوع سیال دیدکلری شی واسطه‌سیله بدنك بوتون اقسام سائره‌سیله اشتراك ایدر . روح بو حرکاتی احداث ایتمز ، فقط اداره ایدر ، سواری بارکیرك اوزرنده بارکیرك حرکاتنی احداث ایتمز ، فقط اداره ایلر .

انجق غیر متحیز اولان روح نصل اولوب غدهٔ صنوبریه‌ده اقامت ایدیور ؟ فکر نفوس حیوانیه‌نك حرکتی اوزرنده نصل نفوذ وتأثیر ایدیور ؟ یاخود نفوذی نصل حس ایدیور ؟ ایشته بورالری بتون ایضاحه محتاجدر .

---

[١] روحیون ثنویه مذهبی [٢] روحیون مطلقه مذهبیدر ، دهقارت فرانسز انتقائیونك اکثریسی روحیون ثنویه‌دن ؛ لایبنیچ ، عصر حاضر فلاسفه‌سندن راوسون روحیون مطلقه‌ندر .

مالبرانش علل عادیه فرضیه‌سیله ده‌قارت اشیاعنی بونقطه‌ده اکمال ایدیور. بن پارماغمی قیملداتمق ایستدیکم وقت، پارماغم قیملدادیغی وقت بنم ارادەم حقیقةً بو حرکتك علتی دکلدر. مجهولم اولان نامتناهی متوسطات ارادەم ایله پارمغم ارەسنه کیریور، دفعك صادر اولدیغی مرکز دماغی‌یی تحریکه اصلا شعورم لاحق اولمامشدر. حرکتك علت حقیقیه‌سی، علت فاعلیه‌سی هم بدنده، هم روحمده حاضر اولان، احوال روح ایله احوال بدنی منحصراً متوافق قیلان ذات باریدن بشقه برشی دکلدر. فقط جناب باری بدنی انجق روحك ارادەلری سببی ایله حرکت ایتدیرمکله، یاخود انجق بدنك حرکاتی سببی ایله روحمده احساسات احداث ایتمکله جسم ایله روح متقابلاً کندی تعدیلاتلرینك علل عادیه‌سی اولمق اوزره بولنیور.

فقط بومذهب جبره واریور. بونکله برابر ینه ایضاحه محتاج اولیور: ذات باری نصل اولورده بزم بدنمزده حاضر اولیور؟ نصل اولورده متحیز اولمقسزین بدن ایله برلشیور؟ نصل اولورده حرکات سابقه‌یه بناء اولونمقسزین یالکز تصورات ویا ارادات کبی محضا معنوی اولان ایجابات ایله بدنده حرکات احداث ایدیور؟ استحفاظ قوت [١] قانونی ایله‌ده برشی الده ایدلمز. کرك نفسمزك اولسون، کرك جناب حق اولسون هرایکیسی‌ده بدنمزده‌کی حرکاتی احداث ایتسون، یاخود ذاتاً موجود اولان حرکاتك استقامتنی تبدیل ایتسون، بوخصوصده برفرق یوقدر. بویله‌جه مشکلات روحدن ذات باری‌یه رجوع ایدیور. متناهی اولسون، غیرمتناهی اولسون نفس ایله ماده‌نك

[١] عالمده قوتك کیفیتی ثابتدر، بالفعل ویابالقوه اولان قوتلر تحول ایتمز.

اشتراکی غیر قابل تصوردر. ذات اجل واعلانك قدرت کامله‌سنی درمیان ایتمك برخارق عاده‌دن استعانه ایتمکدر، یوقسه بوسری ایضاح ایتمك دکلدر. جناب حقه هم ماده، هم نفسدر دیمك، یاخود ماده ایله نفسك مبدأ مشترکیدر دیمك مشکلاتی ازاله ایتمز. روح ایله جسمی تقریب ایتمك ایچون هرایکیسنك وصف مشترکلری ایله مشترك اولان برجوهر ادخال ایدیلیورده نیچون بلاواسطه روح ایله جسم برلشه‌میور. مادیونك قبولی وجهله برروح جسمانی ویا برامتداد متفکر نه‌یه قبول اولونمیور؟

نهایت لایبنجك فرضیه‌سی مسافه‌یی تنقیص ایدیور: روح ایله جسم عینی طبیعتده‌در: روح برقوت، جسم برمنظومهٔ قوادر، امتداد وفکر کبی ایکی غیر متجانس شیئك یکدیکریله اشتراکده بولندیغی قابل فهمدر. روح ذی‌شعور، عاقل برموناددر، جسمانی اولان مونادلر برشعورمتمایزه، برعقله مالك دکلدر. روح برتك موناددر، جسم برسوری مونادلردر. ارتق یکدیکریله فرقلی اولان ایکی متجانس شیئك اشتراکده بولونمه‌سنك، برلشمه‌سنك طورلرینی کشف ایتمك قالیور. «آهنك مقدر» فرضیه‌سی ایله بوده ایضاح اولنیور. هرمونادك احوالنك سلسله‌سی منشأندن اعتباراً دیکر مونادك سلسلهٔ احوالی ایله ارتباطده بولنه‌جق وجهله جناب حقك ازلدن تقدیر ایتدیکی برآهنك وتوافق نتیجه‌سیدر. بنده افکار سابقه‌مك نتیجه‌سی کبی قولمی قالدیرمق ارادەسی تحدث ایدنجه حرکات سابقه‌مك نتیجه‌سی کبی بدنمده قولمك حرکتی تحدث ایدر.

لایبنیجك آهنك مقدر فرضیه‌سی جبره منجر اولمغله بوفرضیه ینه اعتراضدن وارسته اوله‌میور. بوندن بشقه ینه مسئله حل اولونمیور.

مخلوق اولان مونادلر اوزرنده خالق اولان موناددك فعلی مخلوق اولان
مونادلرك يكديكريله اولان فعلندن دهامی معقولدر ؟

ارتق اوچنجی نظريه‌يه موجبنجه روحی غير قابل ادراك عد ايتمك قاليور.
ايشته روح مسئله‌سی‌ده بو كون واضحاً معلوم دكلدر .

علماء اسلاميه‌نك نقطهٔ نظرلری — علماء اسلام آره‌سنده روح
حقنده اضطراب و تردد واردر .

١ — روح انسانی مجرددر ، جسم دكلدر ، جسمانی دكلدر ،
جسمده منطبع دكلدر ، متحيز دكلدر ، بنفسه قائمدر . بدنه متصل
دكلدر ، بدندن منفصل دكلدر . فلاسفه‌نك مذهبی بودر . ابو القاسم
راغب اصفهانی ايله ابو حامد محمد غزالی ، قدماء معتزله‌دن معمر بن
عباد ، شيعه‌دن شيخ مفيد. كراميه‌دن برطائفه ، صوفيه‌دن برجماعت
بوكا قائل اولمشلردر .

٢ — روح انسانی كل صوينك كله سرايتی كبی بدنه سرايت
ايدن اجسام لطيفه‌در. تحلل و تبدلدن سالمدر. ابو المعالی، نظام، قدماء
متكلميندن برجماعت ، برقوله كوره ماتريدی ورازی بومذهبده‌در.
ابن القيمك‌ده مذهبی بودر، علی قول جمهور متكلمين مذهبی بودر.

٣ — روح انسانی «هيكل مخصوص محسوس»دهر. ديكر قوله كوره
جمهور متكلمين يعنی اشاعره ومعتزله‌جه مختار اولان مذهب بودر .

٤ — قلبده ، دماغده ، جيكرده اولمق اوزره اوچ قوتدر .
قلبده‌كی قوت قوهٔ حيوانيه ، دماغده‌كی قوت قوهٔ نفسيه ، جيكرده‌كی
قوهٔ نباتيه‌در. باقلانی‌نك مذهبی بودر. بوحالده روح نفسدن بشقه‌در.
حيات دنيلان برعرضدر .

٥ — اعتدال مزاجدر . معتزله‌دن ابو الحسين البصری‌نك
مذهبی بودر .

٦ — انسان شكلنده وقيافتنده برهيكلدر . عبد الملك بن حبيبك
مذهبی بودر .

٧ — مزاجدر .

٨ — كماً وكيفاً معتدل اولان اخلاط اربعه‌در .

٩ — دم معتدلدر .

١٠ — دماغدر .

١١ — دماغده برجزء لايتجزادر .

١٢ — دماغده برقوتدر : مبدأ حس وحركه‌در .

١٣ — قلبده برقوتدر : مبدأ حياتدر .

١٤ — قلبده برجزء لايتجزادر .

١٥ — هوادر

١٦ — حرارت غريزيه‌در .

١٧ — نور روحانيدر ... الخ

§ روحك حادث اولمسی علماء كلامجه متفق عليه ايسه‌ده زمان
حدوثی مختلف فيه‌در. عجبا روح بدنك حدوثی ايله برابر حادثميدر؟
يوقسه بدندن اول حادثميدر؟ بوجهتده قطعياً معلوم دكلدر .

بقاء روح — روحك بقاسی مسئله‌سی ماهيتی مسئله‌سنه
مرتبطدر . روحی جوهر مفارق بيلان روحيون ، اسلام آره‌سنده‌ده
روحك جوهر مفارق اولديغنه قائل اولان متفكرين بدنك فناسندن
صوكره بقاسنه قائل اوليورلر ، بدنك موت ايله دوچار فساد اولمسی
روحك فساد وفناسنی مستلزم اوليور ، روح ينه حی اوله‌رق قاليور ،

موت روحك يالكز افاعيلنك نوعنى تبديل ايديور . موتك روحك افاعيلنده ، بوكا مبنى وجودنده بر تأثيرى كورلميور . روح علائق جسمانيه‌دن ناشى هانكى فعلك دها ايو اولديغنه قياس ضرورى ايله واصل اوله‌ميور ، فقط بدنك فناسندن صوكره بوكبى موانع قالميور .

بوحالده فلاسفهٔ جديده ارەسنده روحيون ، اسلام ارەسنده روحك تجردينه قائل اولان متفكرين حشر روحانى‌يه قائل اوليورلر . انجق علماء دين ايروجه برده حشر جسمانى‌يه قائل اولمغله اهل اسلام ارەسنده حشر جسمانى مسئله‌سى اك مهم مسائل نزاعدن اوليور . حشر جسمانى مسئله‌سى «يوم آخره ايمان» فصلنده ذكر اولنه‌جقدر .

روح حقنده صوك سوز — كوريليوركه نه غربده ، نه شرقده ، نه علماء اسلاميه ارەسنده ، نه فلاسفهٔ قديمه ارەسنده ، نه فلاسفهٔ جديده آرەسنده روح اصلا حل اولونمش برمسئله‌! دكلدر . روح مسئله‌سى ضروريات دينيه‌دن دكلدر . روح حقنده هرنصل اعتقاد اولنور ايسه اولسون توحيده منافى بر اعتقاد حاصل اولماز . بوبانده « قل الروح من امر ربى » نظم جليلنك ناطق اولديغى قدر قطعى برسوز يوقدر .

قال الله تعالى : ومن اصدق من الله قيلا

برنجى كتابك صوكى

مأخذلر

الام - امام قرشى محمد بن ادريس الشافعى
تاريخ ابن جرير - ابو جعفر ابن جرير الطبرى
فقه اكبر شرحى - امام اهل سنة ابو منصور ماتريدى
الابانه - امام اهل السنة ابو الحسن الاشعرى
قوت القلوب - ابو طالب مكى .
تعرف - ابو بكر كلاباذى .
الاشارات - الشيخ الرئيس ابن سينا
الفرق بين الفرق - ابو منصور بغدادى
الفصل والنحل - ابن حزم الاندلسى
اصول پزدوى - فخر الاسلام پزدوى

المستصفى
احياء العلوم
مشكاة الانوار
الجام العوام
المقصد الاسنى
مقاصد الفلاسفه
تهافت الفلاسفه
} حجة الاسلام امام غزالى

التجريد فى كلمة التوحيد - احمد غزالى
الملل و النحل - ابو الفتح الشهرستانى
كشف المحجوب - غزنوى

تهافت
فلسفهٔ ابن رشد
} ابن رشد الحفيد

محصل
شرح اشارات
} فخر الدين رازى

منهاج السنة
كتاب العقل والنقل
الفرقان
رفع الملام
معارج الوصول
الوصية الكبرى
الاراده والامر
القضا والقدر
رسالة فى الرد على النصيريه
} شيخ الاسلام الحرانى

مفتاح دار السعادة
شرح منازل السائرين
اعلام الموقعين
الطرق الحكميه
شفاء العليل
} ابن القيم الجوزيه

ميزان الاعتدال
تذكرة الحفاظ
} حافظ ذهبى

طبقات كبرى - سبكى
موافقات - شاطبى
المصلحة المرسله - نجم الطوفى
شرح طوالع - شمس الدين اصفهانى
شرح مطالع - قطب الدين الرازى

شرح مقاصد } سعدالدين تفتازانى
شرح عقائد }
شرح مواقف ـ سيد شريف
مقدمهٔ ابن خلدون ـ ابن خلدون
مسايره } ابن الهمام
التحرير }
تهافت ـ خواجه زاده
الذخيره ـ علاء الدين الطوسى
تميز الطيب من الخبيث ـ ابن الديبع
تدريب الراوى ـ سيوطى
معالم الاصول ـ فخر المحققين
لواقع الانوار ـ شعرانى
نظم الفرائد ـ شيخ زاده
شرح قصيدة ابن سينا ـ عبد الرؤف المناوى
كشف الظنون ـ كاتب چلبى

مجامع الحقايق ـ خادمى
كشاف اصطلاحات الفنون تهانوى
ترياق المجيد ـ عبد الرحمن انصارى
تحفهٔ اثناعشريه ـ غلام حليم دهلوى
التوضيح عن توحيد الخلاق) ـ سليمان بن عبداه بن عبد الوهاب
اسنى المطالب ـ حوت البيروتى
ارشاد الفحول ـ محمد شوكانى
طبقات الفقهاء ـ عبد الحى اللكنوى
ابجد العلوم } صديق خان
خبيئة الاكوان }
مشارق انوار العقول ـ «العالم الاباضى»
تاريخ جودت ـ جودت پاشا
رسالة التوحيد } شيخ محمد عبده
حاشيه على الجلال }

ده قارت : Discours de la méthode .
اوكوست قونت : Cours de philosophie positive .
كوستاولوبون : L'évolution de la matière .
فونس غريو : Éléments de philosophie .
اميل بوواراق : Cours élémentaire de philosophie .
آ. كهلله ر : Résumé de cours de philosophie .
پول ژانه : Traité élémentaire de philosophie . / Principes de métaphysique et de psychologie. / histoire de la philosophie .
فهليكس ايسنار : Spiritualisme et matérialisme .
فوييه : histoire de la philosophie .
غوبلو : Le vocabulaire philosophique .
قاميل فلاماريون : Dictionnaire encyclopédique .
فرانق : Dictionnaire des sciences philosophiques .
رهى : Leçons de psychologie et de philosophie .
آلكسى برتران : Lexique de philosophie .

فهرست

ديباجه

كمالات انسانيه، علم كلامك تعريفى، علم كلام ايله مابعدالطبيعه وعلوم مثبته آره‌سنده‌كى نسبت، اصول ثلثهٔ اسلاميه ؛ علم كلامك موضوعى ، مسائلى ، مبادى ومسائلنك احتياج عصره كوره تحويلى ؛ علم كلامك فائده وغايه‌سى ، مرتبه‌سى ، تجددى ؛ دينمزك علوم صحيحه‌نك مروجى اولديغى ، قرآن مبينك « خبر ، امر ، تذكير » اوزره دوران ايتديكى ، قرأن كريمك برفن كتابى اولمديغى ، يكى علم كلامك طرز تحريرى .

فصل اول

١ — احكام شرعيه ٢٢

دين مبينك ماهيت علويه‌سى ، اساسلرى ؛ احكام اعتقاديه، اعمال شرعيه، اوامر ونواهىٔ باريده اساس ؛ اعمال قلبيه ، اخلاق اسلاميه‌ده اساس .

٢ — احكام شرعيه‌نك منابعى ٢٧

كتاب وسنت ، نقول اسلاميه ، احاديث مقبوله وغيرمقبوله ، احاديث مكذوبه ، قياس ، اجتهاد ، اجماع ، ادلهٔ سائره ، قواعد كليه ، ادلهٔ وقوع احكام ، دليل قطعى وظنى، دليل برهانى وخطابى ، مطالب سمعيه وعقليه .

٣ — طريق معرفت ٤٦

طريق شرعى وفلسفى، محضا طريق فكرى‌نك ناقص اولديغى، محضا اجتماعى اولان برطريقك كافى اولمديغى، طريق شرعى‌نك تام اولديغى، طريق شرعى‌نك طريق فلسفيدن دها متين ، دها نافذ ، دها عمومى اولديغى .

٤ — اسباب علم ٥٦

حواس سليمه ، علم ضرورى و استدلالى ، خبر متواتر، خبر رسول ، عقل ، تعليل واستقراء وتمثيل ، نظر ، دليل نقلى نك متانتى ، مناهج كلاميه، الهام ، فيض ونظر واثر ارەسندەكى نسبت .

٥ — معرفت نظريەسى ٦٢

حسيانيه، ايقانيه ، اضافيه ، اثباتيه ، حسيون وتدريبيون ، انتقاديه ، مثاليه ، علم حضورى وحصولى ،

٦ — درجات يقين ٦٧

علم اليقين ، عين اليقين ، حق اليقين ، حادثات نفسيه .

فصل ثانى

١ — علوم اسلاميەنك صورت تدوينى ٧١

علوم اسلاميه ودخيله ، علوم عاليه و آلية اسلاميه ، علوم دخيلەنك اقسامى ، علوم شرعيەنك قيمتى ، علم كلامك صورت تدوينى ، اهل سنت كلامنك صورت ظهورى ، اخوۀ ثلثه ، قدما علم كلامنك صورت تأسسى ، متأخرين علم كلامنك صورت ظهورى ، كلى حقنده متكلمينك نقطۀ نظرلرى، كلام فلسفى ايله فلسفۀ كلاميه مسلكلرى . متأخرين علم كلامنك بوكون ايچون عدم كفايەسى ، علم فقهك تدوينى ، اصول فقهدەكى مسلكلر ، علم خلافه وجدلك وضعى ، علم قرآن ايله علم حديثك تدوينى ، علوم عربيەنك تدوينى، تاريخ ايله جغرافيانك ، اخلاق ايله تصوفك تدوينلرى .

٢ — اهل سنت وبدعت ٩٦

اهل سنت واهل بدعتك مبنالرى ، اهل سنت خاصه وعامه ،

٣ — سلفيه ويا اثريه ٩٨

سلفيەنك اساسلرى ، كتاب وسنت ايله نهى اولنان امور، نظريات سلفيه، نظر مسنون ، ارادۀ مسنونه ، اسما وصفات جليلەيى عدم تأويل ، ادلۀ قرآنيه، سلفيه مذهبنك حيات دائمەسى، سلفيه سالكلرى.

٤ — متكلمين ١٠٦

حدوث عالم طريقى ، سلفيەنك متكلمين طريقنى عدم قبوللرى .

٥ — ماتريديه ١٠٧

ابو منصور ماتريدى ، نسفيلر ، ابوجعفر طحاوى ، ماتريدى ايله طحاوى ارەسندەكى فرقلر .

٦ — اشعريه ١٠٩

ابوالحسن الاشعرى ، « الابانه » سى، «كسب ، كلام الله ، سبب وحكمت، حسن وقبح، صفات سمعيه، رؤيت بارى » مسئلەلرندەكى مذهب مخصوصى.

٧ — اشعرى ايله ماتريدى ارەسندەكى فرقلر ١١٣

«ارادۀ جزئيه، كسب، حسن وقبح، معرفة الله، تكوين، تكليف مالا يطاق، سبب وحكمت ، كلام نفسى، ازلده معدومه خطاب ، نبوت ، اداء عبادت ، ارتداد ، توبۀ يأس ، نظر صحيح » مسئلەلرندەكى فرقلر .

٨ — اهل بدعت وضلالت ١١٥

هربدعتك ضلالت اولديغى ، هرضلالتك مستحق عقوبت اولمديغى ، اهل بدعتك شعارى .

٩ — اصول اهل بدعت ١١٧

مارقه ، مارقەنك اتفاق ايتدكلرى مسائل ، اباضيه ، زيديه ، شيعه ، اصول شيعه ، مفضله ، سابه ، مؤلهه ، كيسانيه ، زيديه ، اماميه ، اثناعشريه ، غيبت كبرى وصغرى ، اثنا عشريەنك اصول دين و مذهبى ، غاليه ، شيعەده انقلاب مذهبى ، اسماعيليه ، قدريه ، جبريه ، معتزله ، رؤساى معتزله، مذهب معتزله ، مرجئه ووعيديه ، جهميه ، مشبهه ومجسمه، كراميه ،

فصل ثالث

١ — فلاسفۀ اسلاميه ١٣٩

فلاسفۀ اسلاميەنك طريق ومطلوبلرى، اهل تمثيل ، اهل تأويل، مسائل نزاع، قديم فلسفەنك انحطاطى اسبابى، فلسفۀ جديدەنك مملكتمزه دخول وانكشافى.

٢ — متصوفه ١٤٧

صوفيه ومتصوفه ومستصوفه ، تصوف تخلق وتحقق ، تصوف فلاسفه، فقها وصوفيه ، طريق تصوفده‌كی درجات ؛ اقسام صوفيه ، فنا ، وحدت قصود ؛ وحدت شهود ، وحدت وجود ، طرق صوفيه ، ايلك اول تأسس ايدن طرق عليه ؛ طرق مردوده ، صوكره‌كی طريقلر ، خرقهٔ صوفيه ، طوائف خمسه‌نك طريقلری .

٣ — باطنيه ١٦١

ائمهٔ سبعه ، باطنيه‌نك انتشاری، اغراض وحيل باطنيه ، باطنيه ايله ديكر طائفه‌لر آره‌سنده‌كی فرقلر .

٤ — اليوم موجود اولان فرقه‌لر... ١٦٥

فرقه‌لرك أسباب ظهوری ؛ وهابيه، احمديه ، مهديه ، سنوسيه ؛ متواليه، نصيريه ، درزيه ، غرابيه ، شيخيه وكشفيه ؛ بابيه ، قرتيه ، ازليه ، بهائيه ، عباسيه .

فصل رابع

١ — فقه اهل سنت ١٨٢

فقه عراق ؛ فقه حجازی ، فقه ظاهری ، رأی محمود ، رأی باطل، رأی مشتبه ، فقهای اسلام .

٢ — الك اول تقرر ايدن مذاهب اربعه ١٨٩

امام ابوحنيفه ، اصولی ، امتيازی ، اصحابی ؛ امام مالك ، اصولی ، اصحابی ؛ امام اوزاعی واصولی ؛ امام ثوری واصولی .

٣ — اليوم بلاانقطاع دوام ايدن مذاهب اربعه ٢٠٢

امام شافعی ، اصولی ، اصحابی . امام احمد ، اصولی ، اصحابی ،

٤ — اتباعی انقطاع ايله دوام ايدن مذهب ٢٠٩

امام داود واصولی ، ابن حزم الأندلسی .

٥ — اتباعی انقطاع ايله دوام ايدن مذهب ٢١٠

ابن شبرمه ، ابن ابی‌ليلی ، اسحق بن راهويه ، ابن جرير ، عثمان البتی ، خزيمه ، ليث بن سعد ، ابوثور ، مزنی .

٦ — مذاهبك صورت تقرری ٢١٣

ائمهٔ متبوعينك موفقيتلری ، تلفيق .

٧ — ائمهٔ اربعه‌يه منتسب اولان اهل بدعت ٢١١

٨ — فقه اهل بدعت ٢١٥

اباضيه‌نك اصولی ، زيديه‌نك اصولی، اماميه‌نك اصولی ، اليوم ير يوزنده جريان ايدن مذاهب فقهيهٔ ثمانيه .

فصل خامس

١ — مبادئ اول ٢١٧

مبادئ اولك درجاتی ، معرفت عاديه ، علم ، شرط ضروريسی ، صورت وماده‌سی، تصوركلی، تضمن وشمول ، تصوروصورت محسوسه، متكلمين مذهبی، تصديق، تصديقك حضوری وحصولی. تصديقك صورت وماده‌سی، معرفت علميه، معرفت فلسفيه ،

٢ — مبدأ عينيت ٢٢٨

دستوری ، نتايجی ، امكان عقلی وحسی، منطق صوری ومادی قانونلری.

٣ — مبدأ سبب ٢٣١

دستوری ، مبدأ عليت، دستوری ، مبدأ قوانين، علل ثوانی، مبدأ عليتك معنالری، نواميس طبيعت، مبدأ عينيت ايله مبدأ عليتك استنادكاهلری، مبدأ غائيت، دستوری ، غايه‌سز غائيت ، مبدأ جوهر ، دستوری ، جوهر وعرض ، جوهريه وعرضيه ، اقسام جواهر ، قوه وفعل ، فعل محض ،

٤ — مبادئ اولك اوصاف ذاتيه‌سی ٢٤٠

مبادئ اولك كلی وضروری اولديغی ، قوانين طبيعتك ممكن اولديغی ، مبادئ اولك اولی اولديغی ، مبادئ اولك صورت كشفی ، تحليل مبادی .

٥ — امكان وعدم امكان ٢٤٦

احكام عقليه، واجب وحكمی ، ممكن وحكمی. مستحيل وحكمی ، واجب ضروری ونظری ، ممكن عادی وغیرعادی، محال ضروری ونظری. واجب لغیره ولذاته ، امكان استعدادی .

فصل سادس

١ — وجود وذات ٢٥٣

وجود تصوری ، ماهیت ، كیفیات ذاتیه وعرضیه ، وجود ایله ذات ارەسندەکی نسبت . خواص‌ذات، ذات، وجود، جوهر وقوه ارەسندە نسبت.

٢ — وجود ذهنی ، وجود عینی ٢٥٨

متكلمین مذهبی ، فلاسفه مذهبی ، اعدامك تمایزی

٣ — وجود خاص ، وجود مطلق ٢٥٩

وجود بحت ، فلاسفەنك وحدت وجودی

٤ — وجودك اوصاف عالیەسی ٢٦١

وحدت ، صدق ، حسن

فصل سادس

[ماده ، روح]

١ — طبیعت ماده ٢٦٣

مادەنك وجود خارجیسی، خواص ماده، آتوم، امتداد (تحیز)، موناد فرضیەلری، میخانیكیه ودینامیكیه ، متكلمینك جزء لایتجزاسی ، آتومه بنا قیلنان مسائل .

٢ — حدوث ماده ٢٧٤

آتوم وخلانك اهمیتی ، ماسوانك حدوثی ، قدم عالم حقنده آراء مختلفه

٣ — تحلیل اجسام ٢٨٠

طبیعت اجسام ، عطالت، اجسام بسیطه ومركبه، فلاسفهٔ اسلامیەنك ماده وصورتی ، تحاول ماده ، وقوت .

٤ — حیات ٢٨٤

حی‌وجماد ، قانون حیات ، میخانیكه نظریەسی ، آلیه نظریەسی ، حیاتیه نظریەسی ، روحیه نظریەسی ،

٥ — روح ٢٨٨

مادیون نظریەسی ، روحیون نظریەسی ، دیگر نظریەلر، روح ایله‌جسمك اتحادی ، علماء اسلامیەنك روح حقنده نقطهٔ نظرلری ، بقاء روح ، روح حقنده صوك سوز «قرآن مبین» گدر .

برنجی کتابده کوزه چارپان ویا معنالری دکیشدیره بیله جك اولان خطالره عائد جدول

سطر	صحیفه	خطا	صواب
٣	٥	غائبهٔ اشیا	غایهٔ اشیا
٤	١٨	ایده‌یه‌جکی	ایده‌میه‌جکی
٨	٢٤	لاضرر ولاضرر	لاضرر ولاضرار
٣	٤٧	روح	رواج
٢٣	٤٧	عقلاً	عقلا
٦	٥٢	همان اللی قدر	برچوق یرده
٦	٥٥	استنادکاهلرنده‌کی	استنادکاهلرنده‌کی طریقی
٢	٥٩	ایتمکدر	ایتمکدرده
١٦	١٠٠	ایقاع ایتامك	ایقاع ایتمك
١١	١٠٠	ان الذین	الذین
٩	١٠٨	مقتضای شرح	مقتضای شرع
١٠	١١٠	اعتقاداتده	اعتقادات آنده
٩	١١٣	متأخرین اشعریه جهمدن زیاده — تأویل ایدرلر	متأخرین اشعریه صفات سمعیه‌یی تأویل ایله برابر جهمدن زیاده اشعری‌یه یاقیندر .
٩	١٢٦	یدافضه	رافضه

سطر	صحیفه	خطا	صواب
١٦	١٢٦	ابن اسماعیل	محمد بن اسماعیل
٢٣	١٥٨	وسائطك	. . . . . .
١١	١٥٩	خرقهٔ انس ، خرقهٔ حذیفه	خرقهٔ انس، خرقهٔ جابر، خرقهٔ حذیفه
٢	١٦٥	ضعالی	صنعالی
٢٣	١٢٥	مرور ایتمشدرکه اك اول	مرور ایتمشدرکه بداء اك اول
١٩	١٦٩	عصر رابع	عصر سابع .
١٣	١٨٧	یحیی ابی کثیر	یحیی بن ابی کثیر
٢٢	١٩٦	آیری بردلیل شرعی	بردلیل شرعی
٨	٢١٢	عثمان النبی	عثمان البتی
١١	٢٣٢	استحصال علت ایدر	استحصال ایدر
١٤	٢٣٧	عرضیات معینه	عرضیات متعینه
١	٢٥٥	قانون متقومی	قانون مقومی
٦	٢٦٠	فقط	. . . .
٦	٢٦٠	تعلقده	تعقلده
٧	٢٦٠	لازم وخارجیدر	لازم خارجیدر
١٠	٢٦٥	صورت	صدا
٩	٢٧٩	مقدوردن برینی	ایکی مقدوردن برینی
٩	٢٧٩	ایکی قدم عالم	قدم عالم
٣	٢٨٦	قوته	بوقوته

سطر	صحیفه	خطا	صواب
٥	٢٨٦	اوقوته	بوقوته
١٧	٢٨٦	اغرایدر	اغرا ایدر
٢	٢٩١	اثر	آز
٧	٢٩٥	اویله برر	« اویله‌ر » بر
٣	٣٠٢	تریاق‌المجید	تریاق‌المحبین

املایه ، ربطه عائد اولان خطالر ، قولایلقله اکلاشیله‌جغندن بوجدوله علاوه اولونمامشدر .